

UNIVERSITAT DE BARCELONA

El servei domèstic a la ciutat de Barcelona, 1900-1950

Mònica Borrell Cairol

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Departament d'Història Contemporània
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona

Tesi doctoral

**El servei domèstic a la ciutat de Barcelona,
1900-1950**

Doctoranda: Mònica Borrell Cairol

Directora de la tesi: Dra. Cristina Borderías Mondéjar

Programa de doctorat: Societat i Cultura

Barcelona, setembre de 2015

AGRAÏMENTS

L'any 2001 vaig decidir iniciar el doctorat en Història a la Universitat de Barcelona – finalitzada la meva llicenciatura a la UAB– perquè, dins del seu programa de doctorat, s'inclouïa l'assignatura “Història del treball i del gènere”, dissenyada i impartida per la Dra. Cristina Borderías. A partir dels coneixements adquirits al llarg de les seves classes, l'estudi de la història del treball des d'una perspectiva de gènere ha esdevingut una qüestió central en el desenvolupament de la meva carrera com a investigadora. La proposta que en el seu moment em va plantejar la Dra. Borderías de realitzar sota la seva direcció una tesi doctoral sobre el servei domèstic barceloní va esdevenir per a mi un altíssim repte intel·lectual i alhora una gran responsabilitat. Des de llavors i al llarg de tot el desenvolupament del dilatat i intermitent procés de realització d'aquest exigent treball de recerca he tingut la sort de disposar en tot moment de la seva confiança i capacitat de treball, llegint detingudament els diferents esborranys existents i formulant sempre estimulants suggeriments i comentaris que, sens dubte, han influït de manera favorable i determinant en els resultats finals assolits per aquesta investigació. És per tot plegat que vull aprofitar aquesta ocasió per fer públic i explícit el meu agraïment a la Dra. Cristina Borderías.

Vull agrair també al conjunt d'investigadores i investigadors del grup de recerca consolidat “Treball, Institucions i Gènere (TIG)” tots els coneixements que m'ha aportat el fet d'assistir als seus diferents actes, seminaris o jornades al llarg dels quals van ser presentades les seves investigacions, així com el suport que sota diferents formes m'han prestat al llarg del temps. Especialment, he de citar la Dra. Conchi Villar, amb la que he compartit tantes hores de recerca i experiències, i al Dr. Martín Iturralde, molt present en la darrera fase d'aquest treball. També vull fer esment dels doctors i doctores Àngels Solà, Llorenç Ferrer, Soledad Bengoechea, Mercè Renom, Jordi Ibarz, Juanjo Romero, Lluís Virós, Nàdia Varo així com als doctorands i doctorandes Kike Tudela, Roser González i Luis Santa Marina. Amb tots ells i elles, he compartit molts moments de la meva vida universitària i amb totes i tots he establert una relació que se situa més enllà de l'estricta àmbit acadèmic.

També vull aprofitar aquesta ocasió per fer una menció especial dels dos darrers equips de direcció de l'Institut Interuniversitari d'Estudis de Dones i Gènere (IIEDG), institut de recerca en el qual treballo com a tècnica de recerca des de l'any 2009, per es facilitats de les que he gaudit per conciliar la meva activitat professional amb la

meva recerca com a investigadora, així com pels nombrosos estímuls intel·lectuals rebuts a partir de les relacions, vincles o simples converses esdevingudes amb especialistes d'altres disciplines de les ciències socials amb les que hem coincidit en les nostres investigacions en la centralitat atorgada a la qüestió del gènere. En aquest context he de fer una citació molt especial de la seva directora, companya també de departament a la Facultat de Geografia i Història, la Dra. Susanna Tavera, que tant m'ha animat i estimulat al llarg d'una part molt important de la redacció d'aquest treball.

Així mateix, vull agrair la generositat de tot el personal acadèmic i administratiu del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona. A la Universitat de Barcelona també he d'agrair-li les beques concedides dins del seu programa propi i al Ministerio de Ciencia e Innovación (ara Ministerio de Economía y Competitividad), les subvencions concedides als diferents projectes dins dels quals s'ha desenvolupat aquest estudi. També al Centre d'Història Contemporània de Catalunya per haver-me atorgat varies ajudes. Encara en l'àmbit acadèmic, he d'agrair l'ajut i col·laboració que he rebut del personal dels arxius, biblioteques i institucions durant l'elaboració d'aquest treball. De manera especial també vull agrair a Susana Alés la revisió formal que ha realitzat de tot el treball.

Fora de l'àmbit acadèmic, són moltes les persones que m'han animat i ajudat sense la complicitat de les quals aquesta tesi no hagués estat possible. A tots elles i ells en conjunt vull expressar-los el meu agraïment.

Conciliar la meva activitat familiar, professional i de recerca ha estat una tasca difícil. He d'agrair molt especialment a la meva extensa família l'esforç desplegat durant tant de temps per poder finalitzar aquest projecte. Aquesta tesi, però, no hagués estat possible sense la complicitat, la paciència i l'estímul intel·lectual del meu company Víctor Martínez Mulero. A ell i a les nostres tres filles, la Lila, la Nora i la Vera, els voldria dedicar aquest treball per tot el temps que els he manllevat.

Barcelona, juliol de 2015

Índex

Introducció	1
Objectius	7
Fonts i metodologia	10
1. El servei domèstic a la legislació del treball, 1900-1950	15
1.1. Antecedents	16
1.2. L'exclusió de les normatives laborals, 1900-1931	20
1.2.1. Els primers intents fallits de regulació, 1900-1931	23
1.2.2. La desagregació de diferents oficis	29
1.3. La inclusió parcial dins la legislació republicana, 1931-1939	40
1.3.1. L'assegurança de maternitat: la desprotecció davant la maternitat	43
1.3.2. La Llei d'accidents de treball del 1937	48
1.4. El primer franquisme: novament marginades, 1939-1959	53
1.5. Conclusions	61
2. El servei domèstic a partir dels Censos Nacionals de Població i els Padrons Municipals. Barcelona, 1848-1950	63
2.1. Els CNP per a l'estudi del servei domèstic, 1860-1950	63
2.2. Composició i distribució del servei domèstic	70
2.3. Estat civil i edat	75
2.4. Origen i alfabetització	78
2.5. Conclusions	81
3. Contractació i condicions de treball del servei domèstic. Barcelona, 1860-1950	83
3.1. La contractació del servei domèstic	85
3.1.1. Intermediació privada	87
3.1.1.1. Agències privades de col·locació	87
3.1.1.2. Iniciatives privades de caràcter religiós i laic: l'estreta relació entre formació i col·locació	98
3.1.2. Intermediació pública	116
3.1.2.1. Oficines de vigilància del servei domèstic, 1880-1900	116
3.1.2.2. Borsa de Treball i agències públiques de col·locació, 1912-1936	123
3.2. Condicions laborals del servei domèstic, Barcelona, 1860-1950	127
3.2.1. Remuneració	131
3.2.1.1. El salari monetari	134

3.2.1.2. El salari del servei domèstic en relació a diversos sectors econòmics ocupats per mà d'obra femenina	140
3.2.2. Jornades de treball inacabables	144
3.2.3. Descans setmanal i vacances anuals	147
3.2.4. Riscos laborals: accidents i malalties de treball. Maltractaments i l'assetjament sexual en l'àmbit privat de la llar	149
3.3. Conclusions	156
4. Polítiques sindicals i associacionisme, Barcelona, 1900-1939	161
4.1. Les polítiques sindicals obreristes, 1900-1939	162
4.2. La representació del servei domèstic en els discursos obreristes	167
4.3. La sindicació obrerista de les minyones, 1930-1939	175
4.4. L'associacionisme catòlic del servei domèstic: protegir, educar i controlar, 1919	182
4.5. Conclusions	195
5. El servei domèstic davant els òrgans judicials en matèria de conflictes laborals	197
5.1. Els òrgans judicials encarregats de la gestió dels conflictes laborals	199
5.1.1. La formació dels Tribunals de Treball a Europa	199
5.1.2. Orígens dels Tribunals especial de treball: les primeres normatives entorn els Tribunals Industrials	204
5.1.3. La Dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930: l'inici de la duplicitat d'òrgans	210
5.1.4. Tribunals Industrials i Jurats Mixtes, 1931-1939	214
5.1.5. Les Magistratures de Treball, 1939-1950	223
5.2. Les serventes domèstiques davant dels Tribunals	226
5.2.1. Acomiadaments, salaris i jornada	229
5.2.2. Accidents i malalties laborals	237
5.2.3. Furts, disciplina i maltractaments	239
5.2.4. Els magistrats davant les demandes de les serventes domèstiques	243
5.3. Conclusions	250
6. Conclusions generals	253
Bibliografia i fonts	261
Bibliografia	261
Fonts publicades	290
Publicacions periòdiques	291
Fonts d'arxiu	291

Índex de taules i gràfiques	295
Sigles	297
Resum	299

INTRODUCCIÓ

La importància del servei domèstic com a sector econòmic ha estat relativament poc estudiada en les naixents societats industrials contemporànies. En aquest sentit, mentre existeixen nombrosos treballs entorn el servei domèstic per a l'època moderna i en el trànsit del període preindustrial a l'industrial, l'atenció de la historiografia a la situació del servei domèstic des de les últimes dècades del segle XIX i, especialment, durant la primera meitat del segle XX ha estat menor. Per a alguns especialistes del període preindustrial, l'explicació d'aquest escàs interès rau en la percepció del servei domèstic com un *fenomen del passat* destinat a desaparèixer amb la modernització (Boserup, 1970: 102).

En l'àmbit europeu, no fou fins a la dècada del 1960 que la historiografia hi va començar a prestar especial atenció. Tanmateix, coetanis de segles anteriors, per exemple a través d'obres literàries o autobiografies, havien dedicat una elevada atenció a aspectes relatius a les diferències regionals i històriques de la personalitat jurídica del criat/ada, a la forma de vida o a les relacions socials entre patrons i empleats (Fleury, 1688; Swift, 1731; Sarti, 2006).

Un impuls definitiu als estudis entorn el servei domèstic es va produir a la dècada dels anys 90 del segle passat, quan van aparèixer un conjunt d'estudis, especialment de monografies, entorn del servei domèstic. L'any 1996 es va realitzar a Praga la primera reunió internacional *Le phénomène de la Domesticité en Europe, XVIe-XXe siècles*. Arran d'aquesta primera conferència, un seguit de noves conferències, seminaris i reunions científiques de periodicitat anual van donar una important empenta als estudis del servei domèstic¹. Els estudis s'anaren sistematitzant caracteritzats per investigacions comparatives que van prioritzar, en un primer moment, el territori europeu per després eixamplar-se a altres àmbits territorials (EUA, Austràlia o Japó). També van ampliar-se les qüestions tractades: d'una banda cap als aspectes relatius al pes econòmic que representava l'activitat purament domèstica. D'altra banda, cap al

¹ "Women's employment, marriage age and population change", International Conference held at University of New Delhi - International Commission for Historical Demography, març del 1997; "Domestic Service: comparing European models", Social Science History Association, celebrada a Chicago el novembre del 1998; "Living in the City", Università La Sapienza, International Commission for Historical Demography, realitzada l'any 1999; "Domestic Service in comparative perspective", Third European Social Science History Conference, celebrada a Amsterdam el març del 2000.

paper del servei domèstic com a element de cohesió social i nacional. Aquestes dues qüestions, així com la voluntat comparativa transnacional, foren els aspectes centrals sobre el que va pivotar el *Servant Project*², que reuniria els més destacats investigadors i investigadores sobre el servei domèstic en el marc d'un projecte comú i comparatiu que tenia per objecte estudiar el paper socioeconòmic del servei domèstic des del Renaixement fins a l'actualitat per observar com va contribuir en la formació de la identitat europea i, alhora, entendre les migracions transnacionals contemporànies. De manera que el *Servant Project* compilava una anàlisi de llarga durada que pretenia connectar el coneixement del passat per comprendre el present d'un sector socioeconòmic tan important com ho fou i és el servei domèstic.

Així doncs, a la dècada dels 60 del segle XX, un primer conjunt d'estudis de la mà de la història de la família i la demografia històrica –tot i que, trenta anys més tard, foren revisats i matisats– va aportar rellevants innovacions en la temàtica relativa al servei domèstic, especialment per al període modern i per al trànsit del període preindustrial a l'industrial. En primer lloc, cal destacar els pioners i influents estudis des del camp de la demografia històrica, de J. Hajnal (1965) i P. Laslett (1965), que van prestar atenció al servei domèstic com una usual activitat que comprenia joves i solters que s'ocupaven en el servei rural durant una part del cicle vital (*life-cycle servants*) previ al matrimoni i com aquest fet afectava la formació dels models matrimonials i familiars a Europa³. El model Laslett o Hajnal de servent/a solter ocupat durant el cicle vital previ

² *Servant Project*, "The socio-economic role of males and females in domestic service as a factor of European Identity" (Contract nº HPSE-CT2001-50012). Tota la informació sobre aquest projecte pot trobar-se a: <http://www.servantproject.com/>

³ Per a aquest autors, el servei domèstic havia jugat un paper central en la formació de les llars europees. La circulació de servents/es solters i joves va ser determinant en la configuració de les estructures familiars del marc nord-occidental europeu per les implicacions que aquest fet comportava en la societat en general (servents/es que acumulaven recursos per establir-se independentment, retard en l'edat de matrimoni, naixements tardans dels descendents amb relatives baixes taxes de fertilitat i una relativa balança positiva entre recursos i població). A més, aquesta tipologia de servents/es els diferenciava dels models meridionals i orientals. El patró matrimonial a l'oest europeu es caracteritzava per altes proporcions de solters/es i una tardana edat matrimonial, aspectes que comportaven un baix número de naixements. D'altra banda, als territoris de l'est europeu, que ells situaven en una "línia imaginària" que aniria de Trieste a Sant Petersburg, l'edat matrimonial fou més prematura. D'aquesta manera contraposaven la pressió demogràfica, que era més forta a l'oest europeu. La raó per la qual el matrimoni era més tardà a l'oest la situaven en la necessitat d'adquirir coneixements i medis per subsistir i mantenir la família abans de contraure matrimoni, coneixements i medis que els joves solters sovint adquirien com a aprenents o servents domèstics en domicilis aliens. En estudis posteriors, aquest autors i d'altres van anar complementant i matisant el model proposat inicialment. En el nord-oest europeu (Dinamarca,

al matrimoni va funcionar, amb més o menys matisos, al nord-oest europeu durant l'època moderna. Tanmateix, aquest model havia de matisar-se per a altres àrees europees, per exemple la zona del Mediterrani (Sartri, 2005, 2006; Arru, 1995; Casalini, 1996; Hionidou, 2005; García González, 1998; Dubert, 1999). Precisament, un primer aspecte analitzat per aquests autors i autores va ser l'evolució i les diferències nacionals, regionals i locals d'aquest model en diferents períodes històrics⁴. Un segon aspecte va ser examinar la trajectòria laboral de servents i serventes per dilucidar si abandonaven les seves famílies per anar a servir en un domicili aliè durant una part del cicle vital –com defensaven Hajnal i Laslett– o si la trajectòria abraçava tot el cicle vital (Da Molin, 1990; Miscali, 2005). Així mateix, van estudiar l'origen social dels servents i serventes per determinar si estaven circumscrits a una classe social específica (Miscali, 2005) o procedien de diversos sectors socials (Laslett, 1971). Un tercer aspecte estudiat va ser la polèmica dicotomia entorn *servant* i *labourer*. Els debats van girar al voltant de l'encast d'aquestes figures en els nous models familiars, el pes de la remuneració no monetària i la relació entre patró i empleat, que, per a uns, era més propera a l'esfera familiar i preindustrial i, per a d'altres, a la del mercat productiu i al proletariat (Kussmaul, 1981; Caunce, 1991; Howkins, 1994). Justament dilucidar si el servei domèstic estava més vinculat a una condició social que a una ocupació laboral i precisar els canvis i les continuïtats en la relació entre servents/es i amo, les formes de remuneració o delimitar l'espai de realització de la seva ocupació foren temes centrals en els estudis d'aquest sector, especialment durant el trànsit del període preindustrial a l'industrial (Gutton, 1981; Fairchilds 1984; Arru, 1990; Meldrum, 2000). En paral·lel, davant la centralitat que en certs estudis tenia el servei domèstic rural, altres estudis van centrar la seva atenció en els servents i serventes urbans, que,

Noruega, Anglaterra, Països Baixos, àrees d'Alemanya i nord francès) el matrimoni era tardà i els servents/es, generalment joves de 30 anys que deixaven el servei domèstic amb el matrimoni, representaven entre el 6% i el 10% de la població. En altres regions d'Europa (sud d'Europa, Finlàndia o el Bàltic), aquest model no es complia i el matrimoni, durant els segles XVII-XVIII, era més prematur. Als anys 80, Laslett revisa el seu model suggerint que Europa havia de dividir-se en quatre àrees segons els patrons matrimonials i familiars on incloïa els servents/es. El model que Laslett defensava –servei domèstic solter que serveix fins el matrimoni– era comú al nord i oest d'Europa, poc comú al sud europeu i irrellevant a l'est europeu. Per contra, el servei domèstic conformat per servei casat (incloent-hi també els servents/es que eren familiars del caps de la llar) era comú només a l'est i a l'Europa central.

⁴ Per exemple, per al cas espanyol, diversos autors han insistit que cal diferenciar la realitat de diferents territoris de l'Estat, aspecte que ens retorna a la necessitat d'estudis de caràcter més local (Sarasúa, 1994; Rial, 1995; González García, 1998; Dubert, 1999, 2005; Roca, 2005; Escartín, 2001; Rey, 2004; Pallol, 2006; Otero *et al.*, 2010; Pallol *et al.*, 2010; Del Amo, 2011).

amb la proletarització i feminització del sector, anaven adquirint major hegemonia entre el servei domèstic (Sarasúa, 1994; Sartri, 2005, 2007).

La controvèrsia sobre la necessitat de fixar la categoria que definia el servei domèstic ha persistit en els estudis per al període contemporani (Higgs, 1979, 1987; Salle, 1985; Núñez, 1989; Colectivo loé, 1990; Martínez Veiga, 1995; Gracia Cárcamo, 1995; Sarti, 2001). En aquest sentit, si podem considerar que existeix un relatiu consens entorn el significat abstracte del concepte de servidor domèstic, més difícil és determinar des d'un pla pràctic quines funcions i competències laborals pertanyen tipològicament a aquesta categoria professional. Amb caràcter general, ha estat el caràcter domiciliari i la tipologia de les funcions que realitzen el què, tradicionalment, ha definit el servei domèstic (Gutton, 1981; Kussmaul, 1981, Martínez Veiga, 1995; Sarasúa, 1994, Sarti, 2007). El caràcter domiciliari implicava la incorporació dels servidors i les servidores domèstics a l'àmbit familiar, on s'establia una relació de confiança i dependència mútua definitòria del servei domèstic (Quesada, 1991). Tanmateix, definir-lo a partir del seu caràcter domiciliari descartava els treballadors i treballadores domèstics que residien en el seus domicilis o contenia les persones que s'allotjaven en un domicili aliè sense que existís cap relació laboral, com el cas dels llogaters (Sarasúa, 1994). A més a més, situar com a element central el domicili, en tant que espai de realització del treball, marginava aquelles activitats exercides fora de l'estricta àmbit de la llar: jardiners, xofers, mossos, etc., és a dir, aquelles activitats exercides majoritàriament per homes dins del servei domèstic. Alhora, si el domicili era un element central en la definició del servei domèstic, calia tenir en compte les transformacions en la tipologia de les llars i de les famílies, aspecte especialment atès per la història de la família i la demografia històrica.

Igualment, se l'ha definit en funció de la tipologia d'activitats que desenvolupaven identificant-lo generalment amb el treball domèstic (Gutton, 1981; Martínez Veiga, 1995; Sarasúa, 1994; loé, 1991). Aquesta definició, com han mostrat els mateixos autors, també comportava dificultats. En primer lloc, la seva identificació amb el treball domèstic, aquest últim realitzat al domicili familiar per les dones de la família, generalment per l'esposa del cap de família considerada "econòmicament inactiva", li conferia unes característiques peculiars que el desvirtuaven dins del mercat laboral. En segon lloc, les activitats es van transformant contínuament; mentre unes desapareixen, d'altres hi apareixen en funció de canvis tecnològics, demogràfics, culturals, etc. (Sallé, 1985; Sarasúa, 1994). Per exemple, durant el segle XX, els canvis tecnològics van convertir les tasques en més selectives i intensives. En tercer lloc, la

diversificació d'activitats del treball domèstic (netejar, cuinar, servir, planxar, cuidar, comprar, gestions familiars, etc.) dificultava establir si eren treballs similars la cura de les persones –sovint amb qualificació formal i especialitzada– i la cura de la llar –sense qualificació formal i sense reglar– (Ioé, 1991). Finalment, si el definim en funció del tipus d'activitat independentment dels problemes enumerats anteriorment, hauríem d'incloure-hi també aquelles persones que desenvolupen la seva activitat en institucions o empreses públiques i privades: empleats de manteniment, cuiners i cuineres, cambriers i cambreses, homes i dones de la neteja, etc., en hospitals, escoles, etc.

La historiografia també ha atès detalladament la composició del servei domèstic. Diversos treballs l'han analitzat en diferents contextos geogràfics i temporals. Un primer aspecte que ha estat estudiat és la importància quantitativa del servei domèstic dins del mercat de treball tant rural (especialment fins al segle XIX) com urbà (Rial, 1995, 1996; Sarti, 1997; 2006; Gracia Cárcamo, 1995; Sarasúa, 1994; Miras, 2005; Paloll *et al.*, 2006, 2010). Segons les informacions censals, tot i els problemes de subregistre de l'estadística, la seva importància va raure en el fet que almenys un 10% de la població espanyola i europea abans del 1900 s'hi dedicava professionalment. En les capitals, aquesta proporció podia augmentar fins al 12% del conjunt de la població (Fauve-Chamoux, 2005: 346). L'anàlisi i l'evolució del pes del servei domèstic entre la població activa segons el territori ha estat un segon aspecte atès per la historiografia amb la finalitat d'establir els efectes dels canvis econòmics i socials sobre aquesta ocupació, per exemple, la repercussió de la industrialització i la urbanització sobre el servei domèstic (McBride, 1977, 1984; Sarti, 2005; Schwarz, 1999). Un tercer aspecte en el qual existeix un consens entre la historiografia és que, ja al segle XIX, el servei domèstic era un sector altament feminitzat, jove i emigrant en el conjunt d'estats i ciutats europees (McBride, 1977; Sarti, 1997b; Fauve-Chamoux, 1998, 2004; Sarasúa, 1994; Miras, 2005). Alguns treballs han alertat de la poca atenció atorgada al servei domèstic masculí (Sarti, 2010; Manalansan, 2006). Només aquells estudis vinculats a les migracions transnacionals, interessats pel sector domèstic a Àfrica, Àsia o Amèrica Llatina, així com estudis relacionats amb la construcció de la masculinitat, li han prestat una major atenció a causa del pes més elevat dels treballadors domèstics en aquests contextos geogràfics (Sarti, 2006, 2011; Higman, 2002; Manalansan, 2006).

Tots aquests estudis han alertat, davant la fragilitat de l'estadística –essencialment censos nacionals, padrons municipals o altres estadístiques locals–, de la necessitat d'atendre els aspectes relatius a la classificació de les professions en la mesura que

afecten les dades estadístiques i, ahora, mostren la construcció de la concepció social del servidor/a domèstic (Higgs, 1987; Sarti, 1997a, 1997b; Piette, 2001; Gubin, 2001; Van den Eeckhout, 2006).

Des de la nova història social –especialment des del corrent anomenat “la història des de baix”– que havia començat a interessar-se pels grups populars, tot i que de manera molt minoritària, i essencialment des de la historiografia de les dones i del gènere, es va atendre l’evolució històrica del servei domèstic.

La concepció del servei domèstic com a una ocupació essencialment femenina, desenvolupada dins del domicili familiar, exercida per dones suposadament sense consciència de classe i desenvolupant treball reproductiu, l’allunyava com a objecte d’estudi de l’atenció de la història social clàssica, que estava interessada prioritàriament en el moviment obrer organitzat. Només arran de la renovada atenció de la nova història social i del gènere, que va posar en relleu la centralitat del gènere al costat de la classe a l’hora d’explicar la formació i l’evolució de l’experiència històrica de la classe obrera en el seu conjunt allunyant-se de la identificació entre classe treballadora i home occidental, adult, cap de família i “guanyador del pa”, es va donar entrada a noves problemàtiques i nous actors socials (Beneria, 1983; Canning, 1999a, b; Frader i Rose, 1999; Scott, 1990, 1999; Nash, 1995; Nielfa, 1996; Borderías, 1999, 1994). Una d’aquestes problemàtiques va ser l’anàlisi de l’escassa participació de les treballadores en les organitzacions sindicals (Nash, 1983; Núñez, 1989; Hilden, 1986; Capel, 1982; Vega, 2004, 2007; Borderías *et al.*, 2003; Villar *et al.*, 2011; Varo, 2014) que s’explicava per a) l’orientació de les dones cap a la família (Mendoza, 1998); b) la seva posició subalterna en el mercat de treball, ocupades en sectors econòmics que, per la seva pròpia estructura i condicions de treball, dificultaven la sindicació (Soto Carmona, 1989; Núñez, 1989); o c) per les polítiques sindicals relatives al treball femení i la resistència del sindicalisme respecte de la presència de les treballadores en les organitzacions (Capel, 1982; Borderías, 1993, 2007; Bengoechea, 2002; Borderías, 2007; Villar *et al.*, 2011; Varo, 2014). Tot i que aquests estudis han anat augmentant progressivament, han centrat la seva atenció essencialment en sectors industrials i en conflictes a peu de fàbrica. Menys atenció ha copsat el treball femení fora dels sectors industrials. En el cas del servei domèstic, objecte d’aquest treball, els estudis sobre les polítiques sindicals i la sindicació de les domèstiques, excepte estudis pioners que ho van examinar parcialment (Núñez, 1989) o algun de molt recent que recull l’experiència de treballadores domèstiques durant la Guerra Civil mitjançant la història oral (Jiménez Cubero, 2014), són pràcticament inexistent. Una mica més d’atenció

han rebut els conflictes protagonitzats per treballadors i treballadores del servei domèstic i esdevinguts dins dels Tribunals de justícia. Tanmateix, aquests estudis s'han cenyit fonamentalment al període medieval o modern (Mantecón, 1997; Gracia Cárcamo, 1996). També els estudis vinculats a la història del dret, en els darrers anys, han realitzat destacades reflexions sobre l'evolució del servei domèstic dins l'àmbit jurídic espanyol (Espuny i González, 2014).

Recentment, han aparegut interessants estudis sobre el servei domèstic a partir de la utilització de les fonts orals per a períodes posteriors al d'aquest estudi (De Dios Fernández, 2013; Saénz del Castillo, 2013) que, conjuntament a l'anàlisi de la situació del servei domèstic durant el segon franquisme i la transició, exploren aspectes relatius a la identitat i subjectivitat de les dones participants del servei domèstic.

En aquesta tesi, em proposo contribuir a aquests debats des de l'estudi del servei domèstic a la ciutat de Barcelona durant la primera meitat del segle XX, especialment a l'anàlisi de la reformulació de la categoria de servei domèstic, dels canvis i continuïtats en la composició del sector i en les condicions de treball, així com examinant els discursos i polítiques obreristes i la sindicació dels treballadors/es del servei domèstic, qüestions que, com acaben de veure, ocupen una línia central en les investigacions sobre els mercats de treball urbans.

OBJECTIUS

La diversitat d'oficis i professions que havien conviscut en el servei domèstic durant el període preindustrial havia anat desapareixent al llarg dels segles XIX i XX. Paral·lelament es va completar el procés de feminització i es va consolidar la precària figura de l'anomenada, per historiadors/es⁵ i coetanis, "noia a tot estar". L'estudi d'aquest procés, centrat a la ciutat de Barcelona durant la primera meitat del segle XX, ha estat l'objectiu d'aquesta tesi⁶. Per dur-ho a terme, he analitzat els canvis en

⁵ Farré i García, 2001.

⁶ Aquesta tesi s'ha desenvolupat en el marc de les línies de recerca del Grup de Recerca Consolidat "Treball, Institucions i Gènere" (TIG) de la Universitat de Barcelona. Com a tesi en curs ha format part dels projectes *La reconstrucción de la actividad económica en la Cataluña Contemporánea (siglos XIX-XX): trabajo y movilidad social* (HAR2008-01998/HIST), *La reconstrucción de la actividad económica en la Cataluña contemporánea (siglos XIX-XX: trabajo, demografía y economía familiares* (HAR2011-26951) i *Crisis y reconstrucción de los mercados de trabajo en Cataluña (1760-196). Ocupaciones, culturas del trabajo y estrategias adaptativas* (HAR2014-57187-P), dirigits per la Dra. Cristina Borderías Mondéjar.

l'estructura del sector mitjançant la legislació, els censos nacionals de població i altres estadístiques laborals. Aquests canvis estructurals van comportar-ne altres que afectaren les condicions laborals (contractació, remuneració, jornada i riscos laborals) a causa, especialment, del procés de feminització que havia viscut el servei domèstic i que va consolidar una situació de precarietat laboral per a aquest sector. En aquest sentit, observarem si resultava atractiu per als treballadors i treballadores barcelonins ocupar-se en aquesta activitat. De manera que l'anàlisi de les seves condicions de treball i de les seves trajectòries, així com les estratègies utilitzades per adquirir drets i millorar les seves condicions laborals, és un altre dels aspectes centrals analitzats en aquesta tesi.

Si l'Estat, a l'igual que per a períodes històrics anteriors, va jugar un paper de primer ordre en la reestructuració del sector a inicis del segle XX, els sindicats i els patrons van ser també determinants en la reconfiguració i precarització del servei domèstic barceloní. D'aquesta manera, també s'han examinat els discursos i les estratègies desenvolupades pels diferents agents socials en relació al servei domèstic barceloní.

Hem dividit la tesi en cinc capítols:

En el primer capítol he estudiat la posició del servei domèstic dins de la legislació social espanyola des d'inicis del segle XX fins al primer franquisme. La discussió sobre si el servei domèstic formava part de la categoria de treballador o treballadora i, consegüentment si calia incorporar-lo a les diverses normatives que s'anaven implementant, fou un debat obert entre la doctrina jurídica durant tot el període estudiat. Observarem com la categoria de servei domèstic estava en constant construcció i anava reduint-se a aquells oficis ocupats per dones i circumscrits a l'estricta àmbit del domicili privat. Durant tot el període van dur-se a terme diverses temptatives d'incorporar el sector domèstic entre els beneficiaris de les lleis i normatives de caràcter laboral i social. Caldrà analitzar les raons i motivacions al·legades per diferents actors socials per incorporar o excloure les treballadores i els treballadors domèstics de la legislació social. Davant les dificultats de beneficiar-se de les lleis, alguns oficis i professions que, tradicionalment, havien conformat el servei domèstic van anar segregant-se del sector traslladant-se a altres sectors amb millors condicions de treball i posició en el mercat de treball, moviment que va contribuir a feminitzar encara més el servei domèstic. Explorarem les argumentacions esgrimides per aquests oficis que eren els que encara estaven constituïts per homes dins del

sector. Alhora caldrà observar la cronologia dels debats parant atenció als contextos – essencialment durant la II República– que van ser més favorables al servei domèstic.

En el segon capítol he analitzat l'estructura del servei domèstic barceloní des del darrer terç del segle XIX i fins a mitjans del segle XX. En primer lloc, observant la problemàtica que presenten les fonts estadístiques clàssiques, especialment els Censos Nacionals de Població (CNP), en relació a la classificació i als canvis en la nomenclatura del servei domèstic. En segon lloc, després d'haver presentat les controvèrsies de l'estadística, examino la composició del servei domèstic i la seva distribució en el mercat de treball barceloní entre 1860 i 1950 amb la intenció de comprovar si Barcelona va seguir un model similar al de la resta d'urbs europees en relació al perfil i les trajectòries laborals de les treballadores domèstiques.

El tercer capítol descriu els sistemes de contractació i les condicions de treball del servei domèstic barceloní en domicili privat. En primer lloc, explico els diversos organismes d'intermediació públics i privats que van funcionar durant aquest període. Mitjançant aquests mecanismes de contractació reflexiono sobre la relació entre la contractació, la formació i l'accés a l'ofici. També m'aproximo a les condicions laborals de serventes, cambres, cuineres o mainaderes que s'ocupaven en domicilis privats barcelonins: la jornada i el descans del qual gaudien, la remuneració que rebien i els riscos laborals als quals eren sotmeses. D'aquesta manera podem analitzar la relació de les condicions laborals del servei domèstic amb la d'altres sectors econòmics, i la seva evolució al llarg de pràcticament un segle, per determinar si el sector domèstic era, en termes laborals, un sector atractiu per a les classes treballadores barcelonines.

En el quart capítol examino si van existir polítiques sindicals i interès per la sindicació del servei domèstic entre el sindicalisme de classe i el sindicalisme de caràcter catòlic. A la ciutat de Barcelona, durant les tres primeres dècades del segle XX, el sindicalisme obrerista va tenir un paper molt actiu entre les classes treballadores a l'hora de negociar i reivindicar drets laborals i millores en les condicions de treball. El servei domèstic constituïa, per darrere el tèxtil, la major concentració de mà d'obra femenina de la ciutat. En aquest context, he intentat analitzar la presència del servei domèstic en els discursos, les polítiques i les agendes sindicals obreristes, centrant-me en la CNT, ja que representava el sindicat de més implantació entre la classe obrera barcelonina durant el període analitzat. Paral·lelament, exploro les escasses temptatives del sindicalisme de caràcter catòlic i conservador d'enquadrar les treballadores domèstiques.

Finalment, el cinquè capítol tracta d'explicar la concurrència de les serventes domèstiques davant els Tribunals de caràcter laboral com un mecanisme de defensa dels seus drets laborals i en la reivindicació de millores en les condicions de treball. D'una banda, detallo la configuració dels Tribunals de caire laboral que es van instaurar a Espanya per tal de solucionar judicialment els conflictes individuals en la relació capital/treball. D'altra banda, fent atenció als anys 30-40, anys dels quals es disposa de documentació, examino els expedients judicials de les serventes domèstiques presentats davants d'òrgans de justícia de caràcter laboral. D'aquesta manera analitzo les problemàtiques objecte de demandes judicials, així com les argumentacions i les estratègies dels diferents sectors socials per tal de defensar els seus interessos.

FONTS I METODOLOGIA

La dispersió i l'heterogeneïtat de les fonts relatives al servei domèstic, així com la dificultat en localitzar fons de caràcter homogeni i seriat per a aquest grup laboral, ha dut a combinar un nombre elevat de fonts diverses i disgregades per tal d'encaixar-les amb la finalitat de realitzar una anàlisi el més completa possible de la situació del servei domèstic barceloní entre 1900 i 1950.

Les fonts i la metodologia utilitzades per elaborar aquesta tesi s'exposen a continuació.

En primer lloc, amb l'objectiu d'analitzar la posició del servei domèstic en la legislació social, he realitzat un recorregut per les diferents lleis i normatives que afectaven el sector domèstic. Així, he observat el redactat de la llei i les argumentacions que la doctrina jurídica de l'època, mitjançant publicacions en revistes, obres completes i manuals de dret, al·legava a favor o en contra de la integració del servei domèstic en la legislació laboral. També he examinat la jurisprudència emesa pel Tribunal Suprem. Les bases de dades i compilacions de jurisprudència Aranzadi m'han permès localitzar sentències relatives al servei domèstic. Gran part d'aquesta documentació ha estat localitzada a la Biblioteca del Col·legi d'Advocats de Barcelona, que acull un exhaustiu fons documental sobre les relacions laborals. La informació de l'Instituto de Reformas Sociales i de l'Instituto Nacional de Previsión ha complementat aquest capítol. De la mateixa manera, ha estat d'utilitat la *Gazeta: colección histórica* publicada al web de l'Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, que recull les disposicions i normatives publicades en els diaris oficials des del 1661 fins al 1959. La meua intenció no ha estat

fer un estudi exegètic de la jurisprudència i la legislació, tasca més pròpia de la doctrina jurídica, sinó analitzar la normativa i la seva evolució des d'una perspectiva històrica detectant els raonaments i la conseqüent reconfiguració de la figura del servent/a domèstic.

He analitzat la variada documentació generada per diversos organismes: l'Ajuntament de Barcelona, la Diòcesi de Barcelona i la Diputació de Barcelona. Aquesta documentació es troba repartida entre la Biblioteca de Catalunya (BC), l'Arxiu Diocesà de Barcelona, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), l'Arxiu Municipal Contemporani i l'Arxiu General de la Diputació de Barcelona (AGDB). També he consultat documentació d'institucions privades: les memòries i la documentació de l'Escola Popular de la Dona i diversa documentació dipositada a la Biblioteca Arús. Aquesta documentació m'ha permès documentar aspectes relatius a la formació, contractació i sindicació de les serventes domèstiques. En aquest sentit, la documentació dipositada a l'Arxiu Municipal Contemporani (abans Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona, AMAB) informa sobre les Oficines de Vigilància del Servei Domèstic i la normativa municipal entorn aquest sector. La Diòcesi de Barcelona conté fons documentals que han acreditat les temptatives de la burgesia catòlica barcelonina d'enquadrar el servei domèstic. Destaca la documentació relativa a la formació i consolidació de la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas i de la Unión Profesional de Sirvientas. El conjunt de la documentació localitzada a l'Arxiu Diocesà també ha estat utilitzada en l'anàlisi de la contractació i instrucció de les serventes barcelonines. En aquest darrer aspecte, els fons de l'Escola Popular de la Dona m'ha aportat elements per estudiar aspectes relatius a la formació de les minyones. Finalment, l'Arxiu de la Diputació de Barcelona conté informació sobre l'obra de la Mancomunitat i permet documentar aspectes relatius als intents d'establir mecanismes públics de contractació dels quals també se'n pogués beneficiar el servei domèstic, així com documentació relativa al servei domèstic que exercia la seva ocupació en institucions vinculades a la Diputació (escoles, hospitals, etc.). Aquesta darrera documentació ha estat utilitzada només a nivell de comparació amb el servei domèstic ocupat a domicili, però deixa oberta la possibilitat de continuar la recerca centrada en el servei domèstic ocupat en institucions.

En segon lloc, he recorregut al material estadístic sobre el servei domèstic a la ciutat de Barcelona entre 1860 i 1950 per analitzar l'evolució de l'estructura del sector. Així, he consultat els Censos Nacionals de Població entre 1860 i 1950, la documentació padronal que es conserva del Padró de Barcelona del 1848 i una mostra del Padró de

Barcelona del 1930. Després d'analitzar la construcció i l'evolució de les categories censals, i tot i conèixer els problemes de subregistre del treball femení d'aquestes fonts històriques, les he utilitzat per traçar el perfil de les treballadores domèstiques barcelonines: les edats, l'estat civil, l'alfabetització i l'origen. Les fonts estadístiques també han estat utilitzades per analitzar l'evolució salarial del sector i comparar-lo amb altres sectors econòmics. En aquest sentit, he treballat sobre la *Monografía estadística de la clase obrera en Barcelona* d'Ildefons Cerdà, el *Censo obrero* del 1905 i l'*Estadística Salarial* del 1930. L'*Anuario Estadístico* de la ciutat de Barcelona ha estat consultat tant per al primer període de 1902 al 1920 com per al període 1927-1946, quan van tornar a aparèixer dades estadístiques de la ciutat de Barcelona però com a suplement de la *Gaceta Municipal de Barcelona*, amb el títol *Estadística: anexo a la Gaceta Municipal de Barcelona*. En el cas dels anuaris municipals de Barcelona no només he obtingut informació de caràcter quantitatiu sinó també informació qualitativa sobre el servei domèstic.

La *Monografía estadística de la clase obrera en Barcelona* de 1856, d'Ildefons Cerdà, i el *Censo obrero* del 1905 m'oferien els salaris tant del servei domèstic com d'altres sectors industrials. I l'*Estadística Salarial* del 1930 aportava salaris de diversos sectors industrials. Aquestes dades m'han permès comparar l'evolució salarial del servei domèstic en relació a altres sectors industrials. Les dades salarials del sector domèstic per al període 1910-1940 han estat obtingudes a partir d'un buidatge d'anuncis laborals que informaven del salari apareguts al diari *La Vanguardia* i complementats amb informació dels Tribunals, com es detallarà a continuació.

En tercer lloc, he explorat exhaustivament i detalladament la premsa de l'època, en especial atenció al diari burgès *La Vanguardia* (1881-1950) i el diari obrer *Solidaridad Obrera* (1907-1939). Concretament, del primer he buidat la informació relativa al servei domèstic que apareixia en els articles publicats entre 1881 i 1950, així com una mostra dels anuncis laborals de mà d'obra demandant d'ocupació entre 1881 i 1950. Concretament, s'han buidat el conjunt de 6.166 anuncis laborals apareguts a *La Vanguardia* entre els anys 1881 i 1950. He treballat sobre les dades obtingudes de *La Vanguardia* de diversa manera: en primer lloc, la informació qualitativa en relació a condicions de treball, contractació, formació i discursos entorn el servei domèstic apareguda en diferents articles. En segon lloc, la mostra d'anuncis m'ha permès detectar l'evolució dels mecanismes de contractació del servei domèstic així com utilitzar la informació salarial dels anuncis que en contenien per observar l'evolució salarial del sector. Del total d'anuncis buidats, 335 aportaven dades de caràcter

salarial, que les he utilitzades per establir els salaris monetaris de les serventes domèstiques. A causa de l'opacitat de les dades salarials de les domèstiques en les estadístiques salarials clàssiques cal recórrer, com pioners estudis ja van fer per a altres ciutats (Sarasúa, 1994) i estudis recents han continuat fent-ho (Iturralde, 2014), a fonts alternatives com la premsa. Aquesta informació ha estat complementada i contrastada amb dades d'altres fonts qualitatives, com els expedients judicials.

El diari *Solidaridad Obrera* també ha estat buidat sistemàticament localitzant els articles relatius al servei domèstic, majoritàriament concentrats en els anys 30 del segle passat. A partir del buidatge d'aquests articles hem pogut contrastar la informació sobre condicions de treball o contractació amb l'expressada en la premsa generalista i observar, alhora, la concepció i el discurs obrer entorn el servei domèstic. Altres publicacions periòdiques consultades han estat el *Diario de Barcelona*, *La Dinastía*, *La Veu de Catalunya*, *Justicia Social* i revistes destinades al públic femení: *Feminal*, *La Dona Catalana*.

En quart lloc, he treballat les fonts de caràcter judicial que constitueixen la base documental del capítol dedicat als conflictes en els Tribunals. Dipositada a l'Arxiu del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya i al Dipòsit d'Arxius de Cervera, la documentació dels Tribunals Industrials de Barcelona durant la II República i les Magistratures de Treball per als anys 40 ha estat central per poder realitzar el darrer capítol d'aquesta tesi. El Fons *Tribunales Industriales* conté 28 lligalls d'expedients de plets per reclamacions salarials, acomiadaments i accidents. Del conjunt de 1.420 expedients conservats per al període 1934-1938, només l'any 1936 conserva la totalitat dels expedients. Per a la resta d'anys es conserva una part de la documentació. D'aquest conjunt d'expedients, 324 corresponent a plets en els quals almenys una de les part en litigi era una dona i, d'aquests, 56 corresponents al servei domèstic han estat utilitzats en el capítol dedicat a examinar tant el paper de les serventes domèstiques com els magistrats, patrons i mestresses davant dels Tribunals laborals. L'anàlisi dels plets presentats davant les *Magistraturas de Trabajo* presenta importants dificultats a causa del volum del fons –una mitjana de 5.673 expedients entre 1939 i 1950– i, especialment, per la inexistència d'un inventari que fa impossible conèixer el contingut dels expedients. D'aquesta manera, per exemple, no podem seleccionar els expedients segons sector econòmic o sexe del o la demandant. En aquest sentit, he buidat 1.143 expedients dipositats en les magistratures. D'aquests, he localitzat 21 expedients relatius al servei domèstic que han servit com a informació qualitativa en relació a les condicions laborals i demandes de les serventes, que,

d'altra banda, com explicaré, estaven teòricament excloses de les magistratures. En general, cal insistir en la poca utilització de la documentació produïda per l'Administració de justícia en els estudis històrics per al període contemporani. Aquest fet respon a raons tant de tipus tècnic com metodològic. Els problemes tècnics es deuen a l'estat de la documentació en els arxius judicials; tot i els esforços dels darrers anys, els fons no disposen dels instruments de descripció adequats, especialment per a la tasca de l'historiador/a. A més a més, la desaparició de grans volums de documentació dificulta la realització de buidatges seriatos i/o complets de la documentació del període. Des d'un punt de vista metodològic, la historiografia ha tendit a considerar la resolució de conflictes a través d'òrgans judicials com a irrellevant en termes quantitius i poc representativa del conjunt de conflictes que se succeïren especialment durant el període republicà. Aquest aspecte, juntament amb l'elevat nombre de conflictes de caràcter col·lectiu que es vehicularen a través de la via directa o sindical durant aquests anys, la converteixen en poc representativa quantitativament per analitzar la conflictivitat de l'època. Aquesta crítica perd rellevància quan el que ens interessa és analitzar les actituds, les respostes i les estratègies de negociació de les dones en relació a les seves condicions de treball i conflictes laborals. I, especialment, en el cas de sectors econòmics que, ocupats majoritàriament per dones, com fou el cas del servei domèstic, van ser poc atesos pel sindicalisme i l'Estat.

1. EL SERVEI DOMÈSTIC A LA LEGISLACIÓ DEL TREBALL, 1900-1950

En aquest capítol examinaré la problemàtica que van comportar les temptatives de regular el servei domèstic dins de la legislació laboral. Concretament, la primera legislació laboral espanyola (1900-1931) va excloure el servei domèstic de les normatives laborals en conceptualitzar com a no-treballadors/es les persones que realitzaven aquesta ocupació, a causa del caràcter domiciliari, la tipologia de les activitats, la suposada manca de lucre i qualificació i els vincles que unien els individus objecte de la relació laboral.

Així, es va exceptuar el servei domèstic –conformat, ja l'any 1900, en un 88% per dones– tant de la normativa laboral i de protecció social, que afectava la totalitat de la classe obrera, com la destinada exclusivament al col·lectiu femení.

Tanmateix, aquesta exclusió va comportar diversos debats entre la doctrina de l'època desenvolupats en l'àmbit parlamentari o en el si de diferents institucions, per exemple, l'Institut de Reformas Sociales (IRS) o l'Institut Nacional de Previsión (INS). Davant els primers intents, fallits en tots els casos, de regular-lo legislativament, diferents activitats van anar segregant-se del sector domèstic per incorporar-se a altres sectors econòmics o formar-ne de nous i millorar així les seves condicions laborals i la seva posició dins del mercat de treball.

La inclusió formal del servei domèstic dins la legislació laboral es va materialitzar amb la seva incorporació al Codi de Treball del 1931 i en la Llei de col·locació obrera del mateix any. Tanmateix, se'l va mantenir exceptuat de la resta de normatives, com per exemple, la Llei de Jurats Mixtos Professionals del 1931 o les normatives relatives a assegurances socials fins que, l'any 1937, en plena Guerra Civil, en els territoris fidels al govern republicà, el servei domèstic va obtenir drets similars a la resta de treballadors i treballadores a l'ésser incorporat a la Llei d'accidents de treball. Durant tot aquest procés, igual que havia succeït en els anys anteriors, alguns col·lectius socials (patronal, magistrats, legisladors) es van mostrar contraris a la regulació del sector domèstic, negant la condició de treballadors/es a les persones ocupades en aquest sector econòmic. Enfront d'aquests, altres sectors de la doctrina eren favorables a la regulació i les treballadores, com veurem en el cinquè capítol, van utilitzar l'esclatxa que els oferia la llei per reclamar davant dels Tribunals el

reconeixement de drets. Novament, el franquisme va considerar el servei domèstic una ocupació aliena al mercat de treball i el va excloure de la legislació laboral a través del Codi de Treball del 1944 i, almenys els primers anys, dels beneficis de les assegurances socials.

En el present capítol he utilitzat diversa documentació. Per analitzar els intents de regulació legal del servei domèstic ha estat central la documentació de l'IRS i l'INP, així com els treballs bibliogràfics de diversos autors, essencialment de juristes espanyols del període estudiat, dipositats al Col·legi d'Advocats de Barcelona; la consulta de la legislació espanyola mitjançant la *Gazeta: colección histórica* del BOE i la jurisprudència emesa pel Tribunal Suprem a través de la base de dades Aranzadi han estat també valuoses en aquesta part del treball.

1.1. Antecedents

En el sistema precapitalista, les tasques domèstiques eren realitzades bé per esclaus domèstics o bé per servents/es domèstics. En el primer cas, el treball era forçós i sense caràcter contractual, fruit de l'*status subjectionis* propi del règim senyorial. En el segon cas, es contractaven persones lliures a canvi d'un preu (Quesada, 1991). Tanmateix, tant el seu caràcter contractual com el nexa que establia una remuneració a canvi d'un servei eren característiques secundàries en "l'ordre d'idees medieval", on prevalgué el vincle de dependència personal i fidelitat entre treballador/a i propietari (Bayon, 1955; Gierke, 1982).

Durant l'època medieval i moderna, algunes normatives regulaven diversos aspectes relatius al servei domèstic. Per exemple, en el territori català, en el *Libre de les costums generals escrites de la insigne ciutat de Tortosa*⁷ escrit pel Dr. Ramon Foguet i datat entre 1286 i 1291, trobem una primera regulació que fixava, entre altres aspectes, drets i deures d'ambdós membres de la relació laboral, salaris, acomiadament, indemnització o obligacions en cas de malaltia⁸. O en el Llibre X, Títol

⁷ Biblioteca Arús, Foguet, Ramon (s. d.).

⁸ Altres normes afectaven diferents territoris peninsulars; per exemple, el *Fuero de Valencia* del 1240 definia com a persones domèstiques *las esposas, siervos, hombres que ganan sueldos, sobrinos, discípulos, sacristanes y todos los hombres y mujeres que están en compañía de alguno* (Fuero VII, Rúbrica V, Libro IX (Curiel, 1946: 60). El *Fuero de Aragón* (4 de maig del 1551) protegia el servei domèstic en cas de malaltia i el *Fuero del reino de Aragón* del 27 de desembre del 1553 dictaminava

II de la *Novísima recopilación de las leyes de España*⁹, codi editat l'any 1805 sistematitzant el dret castellà, es recollia, entre altres aspectes, diferent normativa que regulava aspectes relatius al servei domèstic¹⁰.

Ja als segles XVI-XVII es va tendir a limitar el nombre de criats de determinades categories qualificades de sumptuàries amb la finalitat d'evitar que els homes abandonessin oficis agrícoles per oficis no productius que causaven una restricció de l'oferta de jornalers i un increment dels salaris agrícoles (Bayon, 1955), preocupació que es mantenia al segle XVIII (Sarasúa, 1994). Per contra, no es va limitar el nombre de criades. Les escasses normes específiques per a les dones ocupades al servei domèstic només es refereixen a les dides o a limitar l'ociositat de les criades (Bayon, 1955). En qualsevol cas, aquestes limitacions van ser poc eficaces (Hernainz Márquez, 1959). El desplaçament cap a altres activitats dels homes ocupats al servei domèstic, aspecte que continuarà als segles XIX i XX, es remuntava, doncs, a l'època moderna i s'intensificava en el trànsit del període preindustrial a l'industrial, a causa de canvis en l'estructura ocupacional i l'increment i la diversitat de la demanda arran dels canvis industrials.

Així doncs, amb el desenvolupament del règim municipal, durant l'època moderna, la situació del servei domèstic era regida per un conjunt de cossos legals que calia interpretar en cada cas concret a causa de les contradiccions que presentaven¹¹. La

l'aplicació de les sentències que reconeixia salaris de servidors, criades o criats, jornalers, tot i ésser recorregudes davant de Tribunals superiors (Curiel, 1946: 265 i 276).

⁹ *Novísima recopilación de las leyes de España*, Tomo V, Libro X, Título XI, Leyes X, XI, XII, XIII; Tomo V, Libro X, Título I, "De las obligaciones y contratos en general". Madrid, *Boletín Oficial del Estado*, 1975.

¹⁰ Per exemple, la llei de Carles I del 1518 on s'establia que després de tres anys d'haver estat acomiadat prescrivien els deutes salarials dels servents; la Pragmática de Felip II de 25 de novembre de 1569 impossibilitava que un criat que hagués estat acomiadat pogués prestar serveis en un altre domicili de la mateixa localitat sense el permís del primer; la disposició de Felip III de 14 d'agost de 1599 establia la quantitat i qualitat de l'alimentació amb l'objectiu d'assegurar que les condicions de vida del criat fossin assimilables a les del treballador agrícola o industrial i evitar, conseqüentment, la mobilitat dels treballadors i treballadores cap a altres ocupacions; la Pragmática de Felip II de 2 de març de 1619 relacionava el tipus de proves admissibles en relació a deutes salarials; la Cédula de 16 de setembre de 1784, sobre pagament de deutes salarials; la Cédula de 26 d'octubre de 1784, que obligava a un interès del 3% pel retard en la remuneració salarial; la Reial ordre del març de 1786, que remetia als Tribunals ordinaris les reclamacions de tipus salarial del servei domèstic

¹¹ Degut a que no es donaven per derogats els preceptes presents en els diferents cossos legals que no es contradieien, en el cas del servei domèstic coexistien un conjunt de normes que no s'aplicaven uniformement (González-Rothvoss, 1932).

major part d'aquestes normes tenien per objectiu restringir la llibertat del servent o serventa i evitar l'abús de senyors (Sallé, 1985). Un dels casos més ben documentats és el de la ciutat de Madrid: a través de l'Ordenanza de las Casas de Padres y Madres de Mozas de Madrid (1614) s'organitzava aquesta institució, que portava un registre de serventes per facilitar la seva col·locació¹² (Hernainz, 1959; Vázquez, 1960; Sallé, 1985), es garantien els interessos i treballs de les serventes i fou el primer "òrgan" d'apel·lació d'amos i servents i serventes (Galvarriato, 1943). De fet, va ser amb el desenvolupament del règim municipal a les ciutats quan el servei domèstic es va transformar en un servei lliure: *existe plena autonomía de la voluntad por parte del señor y del criado para elegirse mutuamente como sirviente o señor* (Bayon, 1955: 238). Tanmateix, tot i el caràcter contractual de la relació laboral pel qual el servent/a prestava un servei fixat per un preu que l'amo remunerava, prevalia la dependència personal entre ambdós. Així, ja des dels primers arrendaments de serveis medievals, diversos aspectes, que es mantindran en períodes posteriors, diferenciaven el servei domèstic de la resta de treballadors i treballadores: la jornada i descansos, la remuneració, l'acomiadament o presumptes furtus. La jornada era contínua sense sortides, descans ni festius i només se'ls deixava temps lliure al matí per complir amb les obligacions de tipus religiós. En relació a l'acomiadament contrastava la facilitat que tenia l'amo per acomiadar presumint "causa justa" davant les limitacions del criat/ada. El salari podia ser exclusivament alimentari i, en cas de ser mixt, l'amo en fixava la quantia monetària unilateralment (Quesada, 1991).

La Llei d'enjudiciament civil de 3 de febrer de 1881 enuncitava la definició que ha estat considerada la primera definició tècnica de servent i serventa: *el que viva en las casas del litigante y le preste en ellas servicios mecánicos [treball manual] mediante un salario fijo*¹³ (De la Villa, 1985; Borrajo, 1960). D'aquesta manera, s'establí el treball mecànic [manual] i la convivència en el mateix domicili, dos aspectes claus en la definició del servei domèstic i que, com veurem, van ser recurrents en els debats entorn la inclusió del servei domèstic en la legislació laboral, la segregació de diversos oficis i la definició d'aquesta activitat.

En definitiva, fins a l'aprovació del Codi Civil, les disposicions que regulaven la relació entre els criats/des i els amos estaven disperses en múltiples textos legals que intentaven ordenar aquesta activitat en la direcció d'oferir garanties a l'amo sobre el

¹² Per a una descripció de les Casas de Padres y Madres de Mozas: Hernainz, 1959a: 16; Sallé 1985: 19.

¹³ Article 660 de la Llei d'enjudiciament civil de 1881.

servidor o servidora domèstic, tot i establir també obligacions recíproques i mesures de protecció envers el servei domèstic (González-Rothvoss, 1932; García Araujo, 1958).

En un intent de suprimir l'arrendament de servitud, propi de l'època medieval o moderna, es va incorporar el servei domèstic dins del Codi Civil del 1889, que, a través de cinc articles (art. 1.583 al 1.587), regulava la contractació del servei domèstic¹⁴. El Codi Civil s'abstenia de definir el servidor domèstic. Se'l caracteritzava com a) *dependiente del amo o empleador* (art. 1.587); b) *destinado al servicio personal de su amo o de la familia de éste* (art. 1.784), establint-se una relació no només de dependència sinó també de confiança i convivència, aspecte que explicava la modalitat especial del servei domèstic en relació a altres treballs assalariats, i c) la persona que realitzava serveis de caràcter manual i mecànic, aspecte que exceptuava a aquelles persones que realitzaven un treball intel·lectual, per exemple, infermers o professor particular, i incorporava a xofers o jardiners, factor que, com veurem, va comportar una discussió teòrica en l'àmbit legislatiu i judicial.

¹⁴ Libro cuarto: "De las obligaciones y contratos". Título VI: "Del contrato de arrendamiento". Capítulo III: "Del arrendamiento de obras y servicios". Sección primera: "Del servicio de criados y trabajadores asalariados":

Artículo 1.583. Puede contratarse esta clase de servicios sin tiempo fijo, por cierto tiempo, o para una obra determinada. El arrendamiento hecho por toda la vida es nulo.

Artículo 1.584. El criado doméstico destinado al servicio personal de su amo o de la familia de éste, por tiempo determinado, puede despedirse y ser despedido antes de expirar el término; pero si el amo despide al criado sin justa causa, debe indemnizarle pagándole el salario devengado y el de quince días más. El amo será creído, salvo prueba en contrario:

1. Sobre el tanto del salario del sirviente doméstico.

2. Sobre el pago de los salarios devengados en el año corriente.

Artículo 1.585. Además de lo prescrito en los artículos anteriores, se observará acerca de los amos y sirvientes lo que determinen las leyes y reglamentos especiales.

Artículo 1.586. Los criados de labranza, menestrales, artesanos y demás trabajadores asalariados por cierto término para cierta obra no pueden despedirse ni ser despedidos antes del cumplimiento del contrato, sin justa causa.

Artículo 1.587. La despedida de los criados, menestrales, artesanos y demás trabajadores asalariados, a que se refieren los artículos anteriores, da derecho para desposeerles de la herramienta y edificios que ocuparen por razón de su cargo.

Gaceta de Madrid, 25-7-1889, núm. 206: 305.

1.2. L'exclusió de les normatives laborals, 1900-1931

El servei domèstic va ser exclòs com a objecte de dret de les legislacions laborals que començaven a implementar-se a Europa i Espanya al llarg del segle XIX i, especialment, durant les primeres dècades del segle XX, a causa del seu caràcter domiciliari, de la relació de dependència i/o confiança i de la concepció de les persones que l'exercien com a servidors o servidores domèstics en comptes de treballadors i treballadores (González-Rothvoss, 1932; Pérez Leñero, 1950; Núñez, 1989; Martínez Veiga, 1995; Espuny, 2014).

D'aquesta manera, durant les tres primeres dècades del segle XX sectors de la doctrina jurídica, reformadors socials, treballadors i treballadores van protagonitzar un intens debat a favor o en contra de la incorporació del sector domèstic dins les diferents normatives com a subjecte de ple dret. Aquesta condició no es va aconseguir fins a la II República i es va tornar a perdre amb l'aprovació del Codi de Treball de l'any 1944.

Tant la legislació laboral de caràcter general que afectava el conjunt de la classe obrera com la de caràcter particular destinada, específicament, a dones i nens, van marginalitzar el servei domèstic situant-lo en una condició d'inferioritat en relació a la resta de sectors econòmics.

Quan el Reial decret de 5-12-1883 enuncitava la creació d'una Comissió a l'Institut de Reformas Sociales per *estudiar todas las cuestiones que directamente interesan a la mejora o bienestar de las clases obreras, tanto agrícolas como industriales* (art. 1), s'encarregava a la Comissió estudiar també el treball de dones i nens en fàbriques, mines i camps (Iglesias i Elorza, 1960). Amb la intenció de recopilar una àmplia informació entorn l'estat i les necessitats de les classes treballadores espanyoles, a través de les Comisiones Provinciales y Locales de Reforma Social, es va elaborar un extens qüestionari amb preguntes sobre condicions de treball, que havia de ser un punt de partida per iniciar, a exemple de la resta de països europeus, una activitat parlamentària entorn les relacions capital i treball (Espuny, 2014).

L'apartat XIV del qüestionari abordava el treball femení en el qual apareixia el servei domèstic¹⁵. Tanmateix, la feina realitzada es va plasmar emetent normatives; la Llei d'accidents de treball de 30-1-1900, primera llei dirigida al conjunt de la classe obrera que, per primera vegada, definia treball i obrer/a com a objecte i subjecte de llei, va exceptuar el treball agrícola i el del taller familiar del seu àmbit d'aplicació (Espuny, 2014). A l'article tercer de la llei, encarregat d'enumerar les activitats protegides per aquesta, no hi figurava el servei domèstic, que ja significava, a la ciutat de Barcelona, un 8,21% de la població activa¹⁶.

Els representants obrers a l'Institut de Reformas Sociales (23 d'abril del 1904) van impugnar l'article demanant l'extensió de la llei a totes les indústries sense excepció i a les activitats pesqueres, agrícoles i pecuàries. Tanmateix, la nova proposta, plantejada per la representació obrera, continuava obviant el servei domèstic (Montero García, 1980).

El redactat de la llei del 1900, que no fou pràcticament modificat en posteriors lleis, definia els treballadors/es com *todos los que ejecuten habitualmente trabajo manual fuera de su domicilio por cuenta ajena, con remuneración o sin ella, a salario o destajo, en virtud de contrato verbal o escrito. En esta disposición se hallan comprendidos los aprendices y dependientes de comercio* (art. 2, L 30-1-1900). La llei establia com a element definitori del treball que aquest fos extradomiciliari. D'aquesta manera, la primera legislació laboral identificava una dicotomia entre treballs formals, aquells regulats per normatives, i treballs informals, realitzats al domicili i no reconeguts per la llei, per tant, desprotegits de la intervenció legislativa de l'Estat (Martínez Veiga, 1995). Entre aquests darrers trobem el treball a domicili, el treball agrícola i el servei domèstic. I, mentre els dos primers van aconseguir ser incorporats progressivament, no sense dificultats, en la categoria de treball, el servei domèstic no va aconseguir el seu reconeixent dins les normatives laborals espanyoles fins a l'any 1931. L'anàlisi que va realitzar Martínez Ubaldo sobre la relació entre el treball dut a terme al domicili, generalment realitzat per dones, i la implantació de la primera legislació protectora a Espanya evidencia, tal com verifica la Llei d'accidents de treball del 1900, que ja en les primeres normatives laborals de caràcter general, l'element definitori del treball fou que

¹⁵ Reformas Sociales. Tomo II. Información escrita practicada por la Comisión de Reformas Sociales de Madrid. Publicada en 1890. Ed. Centro de Publicaciones. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1985: 149.

¹⁶ Vegeu la taula núm. 5, pàgina 73 d'aquesta tesi.

es realitzés fora del propi domicili, aspecte que hauria d'haver beneficiat el servei domèstic que s'ocupava en un domicili aliè.

En definitiva, en l'àmbit legislatiu, els treballadors/es domèstics es van equiparar a les treballadores a domicili i foren excloses de les primeres normes laborals. A Espanya, en la línia d'altres Estats europeus, la formulació inicial del Dret del Treball diferenciava entre la categoria d'assalariat/ada contractat per un patró o empresari i la de criat/ada al servei d'un amo. Aquesta dicotomia, present a la legislació espanyola ja des de la Constitució del 1812 i en els diversos codis civils, i plasmada definitivament en el Codi Civil del 1889, a semblança del Codi Napoleònic¹⁷, referent normatiu del codi espanyol, situava el servidor/a domèstic dins la legislació civil. Aquesta inclusió en les normes de caràcter civil s'argumentava afirmant que existia una dependència i subordinació personal del criat/ada respecte del cap de la llar. En aquest sentit, el treball domèstic no es considerava treball en la mesura que l'activitat es realitzava dins l'àmbit privat de la llar. I a la persona ocupada no se'l considera treballador/a, sinó un membre de la família subordinat al cap de la llar. D'acord amb els principis liberals de la separació entre públic i privat, la relació d'ocupació dels criats estigué regulada inicialment pel dret de família (Veneziani, 1994), quedant exclòs del dret del treball. Els legisladors van acceptar i mantenir la definició de servidor/a domèstic apareguda al Codi Civil del 1889 com a mecanisme d'exclusió del servei domèstic de les normatives de caràcter laboral. I quan es va començar a desenvolupar una legislació social protectora que tenia per objectiu protegir la classe treballadora, va mantenir el servei domèstic dins la legislació civil col·locant-lo en una situació d'inferioritat jurídica, desprotegit i aliè a la intervenció de l'Estat. En nombroses ocasions, diversos juristes havien denunciat el perjudici que representava aquesta situació per a les treballadores domèstiques (González Llana, 1910; González-Rothvoss, 1932; Bayon i Bernal Martín, 1951; Pérez Leñero, 1949).

De manera que en la incipient legislació laboral espanyola prevalia el principi, present en la tradició legislativa laboral europea, que les normatives que reguessin el treballador/a industrial poc tenien a veure amb la regulació que pogués necessitar el treballador/a domèstic. I, gradualment, tant als països que experimentaven un fort procés d'industrialització com als d'industrialització lenta, la legislació social oblidava

¹⁷ Es va seguir el model francès sense tenir en compte la vigència de la llei francesa. Així, per exemple, l'últim paràgraf de l'article 1.584 equivalia a l'article 1.781 del Codi Civil francès, derogat ja per la llei francesa de 2-8-1868. Quesada, 1991.

els treballadors i treballadores domèstics excloent-los de la majoria de normatives i reglamentacions.

1.2.1. Els primers intents fallits de regulació, 1900-1931

Tot i la desregulació inicial del servei domèstic dins la legislació laboral, van existir alguns intents, tots ells fallits, de reformar la seva condició legal durant les primeres dècades del segle XX. En el Parlament, alguns juristes (Durán y Bas, 1901), i especialment els civilistes (Sánchez Román, 1898-1910), van mostrar, al llarg de tot el període estudiat, la seva disconformitat amb la indefensió en què el Codi Civil deixava el servei domèstic. Els legisladors van proposar diverses modalitats per regular el servei domèstic: a) reformar el Codi Civil mantenint aquesta activitat dins la legislació civil, b) regular-lo a través de codis de contractació especials, o c) incorporar-lo en les reglamentacions laborals de caràcter general.

El primer intent de regulació va provenir del sector que considerava urgent i necessari reformar la situació del servei domèstic dins del Codi Civil, ja que aquesta normativa resultava anacrònica i insuficient per donar resposta als reptes que plantejaven les relacions laborals ja des del segle XIX. L'any 1902, el ministre Montilla, a través de la Reial ordre de 9-11-1902 del Ministeri de Gràcia i Justícia¹⁸, va encomanar, especificant-ho en el preàmbul de la RO, a la Comissió General de Codificació la reforma del capítol del Codi Civil relatiu als arrendaments d'obres i serveis, entre els quals destacava la contractació del servei domèstic (segon punt de les Bases). Les Bases que acompanyen la RO estableixen els criteris de regulació i la proposta ha estat considerada progressista en el cas del servei domèstic (Borrajo DaCruz, 1960). Es van proposar diverses mesures, totes elles fallides en la pràctica. Entre aquestes destacaven la possibilitat de rescindir lliurement el contracte tenint en compte que en el cas dels contractes fixos calia que la part que rescindia el contracte indemnitzés amb dos mesos de salari a la part rescindida; que en la contractació sense termini fixat contractualment el patró abonés vuit dies de salari al servidor domèstic acomiadat injustificadament, o l'obligació dels caps de família de vetllar per les bones condicions higièniques, morals i d'assistència en relació al servei domèstic en cas de malaltia¹⁹.

¹⁸ *Gaceta de Madrid*, 12-11-1902, núm. 316: 499.

¹⁹ *Los contratos de los criados destinados al servicio doméstico se regularán según se celebren, por tiempo determinado o indeterminado, sobre las bases de la rescisión voluntaria de unos y otros, pero cuando el amo despida sin causa al criado hallándose comprometido por tiempo fijo, le deberá una indemnización consistente en el importe de dos meses de salario, pudiendo a su vez el amo reclamar del*

Conjuntament amb els intents, fallits, de regular la contractació i les condicions de treball del servei domèstic dins del Codi Civil, diferents legisladors i reformadors van debatre entorn la idoneïtat d'incloure el servei domèstic en les reglamentacions relatives a la contractació laboral de manera autònoma. En aquest sentit, en diversos projectes de contracte laboral presentats tant al Congrés com al Senat, es va forjar la problemàtica al voltant del servei domèstic: La major part d'aquests primers projectes, tots ells inacabats en la tramitació legislativa, eren partidaris d'incloure el servei domèstic dins la reglamentació de contracte de treball (Dávila, Merino, Sánchez Guerra, Ruiz Jiménez) enfront una minoria que advocava per la seva exclusió (De la Cierva). El primer projecte data de l'any 1904, quan l'Instituto de Reformas Sociales va redactar un projecte de codi que fou presentat, amb petites modificacions, reiteradament a Corts en els anys 1906, 1910 i 1914 pels ministres Dávila, Merino i Sánchez Guerra, respectivament.

L'any 1904, Gumersindo de Azcárate presentava les bases per a un projecte de contracte de treball i definia en l'article primer l'objecte del contracte com a una prestació de serveis de caràcter econòmic, ja fossin industrials, mercantils, agrícoles o domèstics (Espuny, 2014). El projecte Dávila fou presentat a Corts el dia 1-11-1906 sobre les bases del 1904. En el seu redactat (article 1) considerava el servei domèstic objecte del contracte de treball i establia la jornada de treball d'aquest sector segons el costum local i a voluntat de les parts (article 7); la remuneració, a diferència de la resta de treballadors manuals, pagats quizenalment, era mensual (article 10); obligava al patró a garantir una correcta alimentació, higiene i allotjament; regulava l'extinció del contracte exigint causa justa en cas d'haver-ne fixat la durada i, en cas contrari, l'acomiadament sense causa donava dret a vuit dies d'indemnització (article 23).

Només dos anys més tard, el projecte de contracte de treball presentat pel ministre de Governació Juan de la Cierva l'any 1908 davant del Senat exclouïa el servei domèstic

criado que se marche de casa sin motivo igual cantidad o retener lo que le debe no excediéndose de ella. También deberá el amo una indemnización al criado que despida sin causa, aun cuando el contrato se haya celebrado por tiempo indeterminado, en la cantidad de ocho días de salarios. Los jefes de familia se hallarán obligados, según su posición, a tener a los criados en sus casas en condiciones que la higiene y la moralidad aconsejen y a asistirles en caso de enfermedad y en la forma que menos gravosa sea para aquellos, no siendo extendida esta obligación a los casos de enfermedad contagiosa o impedimento prolongado que se estimara como causa de rescisión legal de esta clase de contratos, sin perjuicio de la obligación de los amos de socorrer en la medida de sus fuerzas a aquellos criados que le hayan servido fielmente durante determinado número de años [...]. Ibidem.

del règim de contracte de treball. Concretament, en el preàmbul del projecte, De la Cierva considerava:

Se desglosan de la denominación genérica de contrato de trabajo los agrícolas y domésticos, que si tienen con los industriales y mercantiles notorias analogías, presentan, por otra parte, diferencias tan esenciales, que obligan al legislador a regularlas en leyes distintas, porque la heterogeneidad de la materia legible dificulta considerablemente, cuando no imposibilita, la especialización de las disposiciones²⁰.

Tant el diputat socialista Largo Caballero com el senador conservador Pablo de Alzola van denunciar la indefensió en la qual es mantenia el servei domèstic (Espuny, 2014: 37). Durant la dècada següent, diversos projectes parlamentaris, també fracassats, continuaven defensant la regulació del servei domèstic dins del contracte de treball en diversos intents de dotar-lo d'un motlle jurídic adequat a les relacions de treball. En aquesta direcció, el 16 de juliol de 1910²¹, el 10 de juny de 1914²² i el 26 de maig de 1916²³, respectivament, es van presentar a Corts els projectes de Llei de contracte de treball. Aquests projectes, presentats pel liberal Fernando Merino, ministre de Governació l'any 1910; pel conservador José Sánchez Guerra, i pel liberal Joaquín Ruiz Jiménez, ministre de Governació el 1916, es van concebre, tots ells, a semblança del projecte del 1906 i defensaven en termes molt similars la inclusió del servei domèstic en el contracte de treball.

El diputat Eduardo Barriobero Herrán, membre del partit republicà federal i advocat proper a la CNT, va presentar una proposició de llei a Corts l'any 1914 (10-6-1914) en la qual proposava regular les condicions del treball del servei domèstic²⁴. El diputat afirmava que el proletariat espanyol, en un intent de situar-se al mateix nivell que els seus homòlegs europeus, havia creat diverses associacions laborals per tal de vetllar per les seves condicions de treball, aspecte que havia permès millorar, tot i que no solucionar, les seves condicions laborals i la seva posició en el mercat. Del discurs del diputat s'extreu que aquestes associacions havien pressionat per tal de regular

²⁰ *Gaceta de Madrid*, 30-5-1908, núm. 150: 1.015.

²¹ *Gaceta de Madrid*, 21-7-1910, núm. 2012: 334-337.

²² *Gaceta de Madrid*, 10-6-1914, núm. 161: 669-673.

²³ *Gaceta de Madrid*, 26-5-1916, núm. 147: 414-417.

²⁴ Apéndice 5º al núm. 56 del Diario de Sesiones (10-6-1914). Boletín del Instituto de Reformas Sociales. Año XI, núm. 122, agosto de 1914: 198.

legislativament diferents sectors econòmics. Tanmateix, denunciava que el servei domèstic encara es trobava en situació d'esclavitud en haver estat exclòs de les normes que s'havien anat implementant a l'Estat espanyol, concretament de la Llei d'accidents de treball i de les normes relatives a beneficència. El diputat feia responsable d'aquesta situació al legislador, a qui acusava de pertànyer a una classe social que es beneficiava del manteniment d'aquesta situació desreguladora que impedia reivindicar drets a l'esmentat sector econòmic. Per tant, per al diputat republicà calia, apel·lant a termes de justícia històrica, esmenar aquest fet. La proposta de Llei Barriobero propugnava: a) l'obligació de signar un contracte laboral entre el servidor/a domèstic i el cap de la llar indicant el salari, la duració i la classe de servei; b) el dret a assistència mèdica-farmacèutica no prestada per les societats benèfiques; c) el dret a indemnització d'un mes de salari després de tres mesos de serveis sempre que la causa de l'acomiadament no hagués estat maltractament de paraula o d'obra envers el cap de la llar; d) la consideració de pobres legals als servents i serventes en el cas de presentar una denúncia davant de Tribunals municipals en la justícia civil. Cal considerar que la justícia civil, a diferència dels Tribunals laborals, calia pagar-la, un mecanisme que dificultava, i en alguns casos impedia, als sectors més desfavorits defensar els seus interessos davant els òrgans judicials. L'article 8 de la proposta de Barriobero negava els beneficis de la Llei a cotxers, conductors d'automòbils i *demás sirvientes que, en virtud de tener un oficio de los que requiere aprendizaje [...]*²⁵. Per al diputat, aquestes ocupacions, tot i conformar el servei domèstic, requerien un aprenentatge formal i aquest fet les diferenciava qualitativament d'altres ocupacions de l'esmentat sector domèstic. Aquesta argumentació, com veurem a continuació, va ser un dels arguments esgrimits per alguns oficis domèstics, majoritàriament exercits pel homes (xofers, joqueis), per demandar, i aconseguir, la segregació del servei domèstic, situant l'aprenentatge formal com a mecanisme de segregació sexual del mercat de treball.

El mateix any 1914, el diputat Julián Terry sol·licitava al Congrés, sense èxit, que aclarís si la Llei d'accidents de treball incloïa el servei domèstic. Deu dies més tard, el 23 de juliol, Governació va retornar la instància sense resposta²⁶.

L'any 1919, dins del projecte redactat pel ministre de Governació Manuel de Burgos y Mazo i presentat al Senat el 14-11-1919, s'incloïa una regulació especial del servei

²⁵ *Ibídem*

²⁶ Palacio del Congreso. Diario de Sesiones. Apéndice 5º al núm. 56 del Diario de Sesiones. Boletín del Instituto de Reformas Sociales, 1914: 198.

domèstic dins del capítol VI del títol III. El projecte Burgos Mazo, l'intent més ampli i extens de regular la contractació laboral tant en relació a l'àmbit d'aplicació com respecte del seu contingut (Quesada, 1991), distingia el contracte de treball del servei domèstic com a un dels diversos contractes de treball especials (article 3). En aquest projecte, s'establia que les parts podien regular les obligacions generals del contracte (remuneració, jornada, assistència en cas de malaltia etc.), excepte en el cas de les serventes, que estaven subjectes a un seguit de condicions d'obligat compliment: a) Descans nocturn mínim de vuit hores ininterrompudes, tardes de diumenge de descans, disposició d'una hora lliure els festius per complir les obligacions religioses i una tarda lliure a la setmana per "relacions familiars i socials". b) En relació a l'extinció del contracte s'establien regulacions especials per a les serventes: preavís mínim de vuit dies o salari equivalent als esmentats vuit dies; no calia el preavís en cas de falta greu per comissió d'un delictes tipificat al Codi Penal. Com veurem en el capítol cinquè, dedicat als Tribunals laborals, al·legar la comissió d'un furt per tal d'acomiadar sense necessitat de preavís ni indemnització fou una pràctica recurrent denunciada per les treballadores domèstiques davants dels òrgans judicials. En cap cas podia acomiadar-se una serventa més tard de les 16 h de la tarda. c) Dret a dormitori, amb llum i aire suficient i amb tancament interior. Com observarem quan analitzem les condicions laborals del servei domèstic, les crítiques cap a la mala alimentació i l'allotjament foren continuades, com posava de manifest tant la premsa obrera com la burgesa.

Les normes establertes en el projecte Burgos Mazo coincidien amb els principis defensats per la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas, associació mixta que van fundar a Barcelona, el 1919, dones de la burgesia conservadora catalana per tal de millorar les condicions de treball de les serventes domèstiques i "protegir-les" del sindicalisme de classe²⁷.

Aquestes mesures, plasmades en el projecte de llei, concordaven amb la voluntat protectora envers el treball femení de la primera legislació laboral, que, com s'ha posat de manifest en altres estudis, *no se puso en práctica para dar remedio a las condiciones de trabajo industrial en general, sino como solución específica al problema de la mujer (y del niño) en el trabajo* (Scott, 1991: 429-430).

²⁷ En relació a la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas, vegeu l'apartat 4.4. d'aquesta tesi.

L'any 1920, un grup de diputats conservadors (Antonio Goicoechea; Drake y Fernández-Durán, marqués de Cañada Honda; Miguel Colom Cardany, José Calvo Sotelo, Nicanor de las Alas Pumariño, Alfredo Serrano Jover i Cándido Barrucat) van presentar una nova proposta de llei a Corts proposant la redacció d'un codi dins del qual s'establissin normes destinades al servei domèstic especialment orientades a establir les causes de rescissió de contractes, les indemnitzacions, els terminis d'acomiadaments, les hores de descans i els salaris²⁸.

L'avantprojecte de Llei de contracte de treball aprovat pel Ple de l'Institut de Reformas Sociales l'any 1922 (16-10) defensava la necessitat de redactar una regulació especial per als servents i serventes domèstics reconeixent, tanmateix, la seva singularitat i requerint una reglamentació especial.

En paral·lel a les discussions entorn la incorporació del servei domèstic a la normativa laboral, també la seva inclusió en les normatives de caràcter assistencial va crear controvèrsia sobre si era escaient o inadequat ampliar la protecció social al servei domèstic. En aquest sentit, mentre el diputat republicà federal Eduardo Barriobero i el catòlic independent Gervasio de Artiñano van defensar la seva inclusió dins l'assegurança de vellesa, per contra, el diputat liberal Melquiades Enrique Picó defensava que no era aplicable al servei domèstic perquè aquest grup no estava inclòs en la Llei d'accidents de treball del 1900 i el patró no utilitzava un servei prestat en el mercat²⁹.

El mes de novembre del 1922, la Conferencia Nacional de Seguros Sociales de Barcelona, organitzada per l'INP, defensava en les seves conclusions la necessitat d'incloure el servei domèstic entre els beneficiaris de les assegurances socials de malaltia, invalidesa i maternitat. I les companyies asseguradores demanaven que el servei domèstic estigués present en la legislació relativa als accidents de treball, aspecte que no es va aconseguir fins a la reformulació, l'any 1937, de la Llei d'accidents del 1932 (González-Rothvoss, 1932).

En síntesi, durant les tres primeres dècades del segle passat, se succeïren diferents intents de regular normativament el servei domèstic: des de les inicials propostes de modificar el Codi Civil (1902) als diferents projectes de contractes de treball (1906,

²⁸ González-Rothvoss, 1932: 79.

²⁹ Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados, 14-2-1919, núm. 124: 5.054, citat per Otxoa, 2012: 50.

1910, 1914) o els projectes de reglamentació especial (1919). Tots van fracassar i cap va superar la tramitació parlamentària. En la seva majoria incorporaven el servei domèstic en el seu redactat reconeixent-li la seva relació de treball, si bé el remetien cap a una reglamentació especial i específica. També se l'exceptuava de les normatives de protecció o assegurança social. Davant d'aquesta situació, diverses activitats que conformaven l'esmentat sector s'anirien separant del sector domèstic per conformar-ne un de propi o adherir-se a sectors econòmics ja constituïts i regulats normativament; ho veurem a continuació amb més detall.

1.2.2. La desagregació de diferents oficis

Davant el fracàs d'incorporar el servei domèstic dins la primera legislació laboral s'havia anat produint un procés de segregació de diferents activitats que es van incloure dins d'altres sectors econòmics i gaudien, així, de mesures legislatives de caràcter laboral. De manera paral·lela a la tasca legislativa també la jurisprudència va participar en la reformulació del concepte de servidor/a domèstic que continuava en les primeres dècades del segle XX.

A inicis del passat segle, dins de la categoria de domèstics convivien cambrers/es i cuiners/es d'hotels, fondes, cafès, etc., joqueis, bugaderes, conductors d'automòbils particulars o porters/es, entre altres activitats. Per al professor de l'Escola Social de Madrid Mariano González-Rothvoss (1932), mentre la classe obrera no gaudí d'una protecció especial mitjançant la legislació laboral, la consideració de la persona que exercia aquestes activitats com a servidor/a en lloc de treballador/a no va comportar cap tipus de debat. A partir del moment que es va començar a implementar la legislació laboral a Espanya i aquesta pretenia atorgar drets laborals als treballadors/es, el fet de no ésser conceptualitzats com a tals els restava la possibilitat d'obtenir els esmentats drets. Per aquest motiu, algunes activitats domèstiques van iniciar un procés de desvinculació del sector domèstic. Així, en comptes d'iniciar un procés reivindicatiu que confluis en l'adquisició de la condició de treballador/a del servent/a domèstic per tal de poder obtenir els beneficis dels drets laborals i socials, l'estratègia escollida fou separar-se del servei domèstic integrant-se en altres sectors econòmics regulats legislativament o conformar-ne de nous. En aquest procés els sindicats no van plantejar cap debat ni discussió³⁰. Aquesta integració va implicar una millora de les seves condicions laborals i de la seva posició en el mercat de treball.

³⁰ Vegeu capítol 4 d'aquesta tesi.

D'aquesta manera, tenim constància de la separació del servei domèstic dels cambrers/es i cuiners/es de fondes, hotels i bars, joqueis, xofers, o dels porters, mossos de quadres, vigilants d'hotel o guardes de dia, activitats totes elles exercides majoritàriament per homes dins del servei domèstic. La segregació de les professions i oficis que s'exercien majoritàriament per homes dins del servei domèstic va consolidar la feminització del sector.

Tot i que, al llarg de la primera meitat del segle, la doctrina jurídica va intentar en múltiples casos resoldre la conceptualització de diferents oficis del servei domèstic, la problemàtica reapareixia contínuament dins l'escena tant política com jurídica. En aquest sentit, la consideració com a treballadors/es, a efectes de drets laborals, va comportar diferents debats que generarien doctrina jurídica en la jurisprudència i doctrina normativa en l'àmbit legislatiu.

Les argumentacions que legisladors i jurisprudència utilitzaven per tal d'incloure o excloure determinats oficis i professions del servei domèstic dins la categoria de treballadors/es giraven entorn quatre aspectes: 1) la finalitat lucrativa de l'activitat; 2) l'àmbit o espai de realització, retornant al discurs públic-privat que tants èxits els reportava; 3) els coneixements o la qualificació requerida pel seu l'exercici, i 4) la tipologia de l'activitat.

Així, cambrers/es, cuiners/es de cafès, bars i fondes, porters/es, xofers, joqueis i jardineros van defensar la seva condició de treballadors/es en lloc de servidors/es domèstics al·legant que la seva activitat es realitzava en un espai a cavall entre l'àmbit privat i públic. La polèmica sobre quina tipologia de treballadors/es tenia la condició de servei domèstic va començar amb el cas dels cambrers/es, cuiners/es, ajudants/es de cuina, criats/des d'hotel, restaurants, fondes i cafès. L'any 1904, el Reglament de 22-8-1904³¹, que desenvolupava la Llei de descans dominical de 3-3-1904, exclouïa *las fondas, los cafés, los restaurantes y las casas de comidas*³² dels beneficis de l'esmentada llei. Davant aquesta definició, que no els exceptuava expressament però sí que exclouïa l'establiment on s'ocupaven, les associacions que agrupaven aquests treballadors van sol·licitar un aclariment a l'IRS i un posicionament als seus socis:

³¹ *Gaceta de Madrid*, 22-8-1904, núm. 235: 641-642.

³² *Ibidem*: 641.

*La Sociedad Artística Culinaria [de Barcelona] invita a todos sus socios a que manifiesten su opinión sobre la interpretación que debe darse al reglamento del descanso dominical en lo relacionado con la citada profesión*³³.

L'Asociación de Fondistas y Similares de España va enviar una instància a Governació per tal que se'ls inclogués a la llei. La seva resposta es va materialitzar amb la Reial ordre de 7-5-1913³⁴, que assimilava els *camareros, mozos, cocineros, etc. de hoteles, restaurantes, fondas, etc.* als domèstics a efectes de la Llei de descans dominical argumentant que no podien ser considerats ni obrers, en la mesura que no participaven manualment en la transformació de productes, ni dependents del comerç, pel fet de no realitzar intercanvis de productes. Ambdós grups, obrers i dependents de comerç, gaudien de la Llei de descans. Els legisladors incorporaven aquí un altre aspecte que definia el servei domèstic: el tipus d'activitat que realitzaven. Immediatament les associacions de cambrers i cuiners impugnaren l'ordre. Dos mesos després de la publicació de la RO, el 13 de juny de 1913³⁵, aquesta es va deixar en suspens fins que es realitzés un estudi sol·licitat per la Sociedad Unión del Arte Culinario a l'Instituto de Reformas Sociales³⁶. Aquesta societat va enviar una instància a l'IRS demanant una nova revisió de la llei. Alhora, el Consell de Direcció de l'IRS va dirigir una sol·licitud al Ministeri perquè considerava la *conveniencia de declarar en suspenso* la RO³⁷.

Les associacions (Sociedad de Cocineros la Artística Culinaria; Asociación de Camareros la Alianza) es van aplegar a través de mítings i mobilitzacions per tal de pressionar a favor de la incorporació a la Llei de descans dominical. També demanaven l'extensió de la Llei d'accidents de treball del 1900³⁸. Les associacions de cambrers, cuiners i altres van aconseguir, amb el suport de l'IRS, aturar el desenvolupament del reglament relatiu a la jornada de descans. Per exemple, el diari LVG, en la seva crònica sobre la manifestació del primer de maig del 1916, narrava com, entre les diferents reivindicacions de les diverses agrupacions, es defensava l'extensió de la Llei de jornada i d'accidents de treball –que tampoc incloïa aquest grup

³³ LVG, 12-4-1904, núm. 10.039: 3.

³⁴ *Gaceta de Madrid*, 9-5-1913, núm. 129: 379-380.

³⁵ LVG, 14-5-1913, núm. 14.529: 4.

³⁶ *Gaceta de Madrid*, 30-6-1913, núm. 181: 914.

³⁷ González-Rothvoss, 1932: 74.

³⁸ Conard Malherbe, 1973: 134.

laboral per no ésser considerat treballador— als cambrers i cuiners³⁹. Tanmateix, caldrà esperar fins al 1918 (RO de 26-1-1918, publicada el 30-1-1918) perquè es modifiqués la qualificació legal dels cuiners/es (oblidant els cambrers/es, ajudants/es de cuina, etc.) passant a ésser definits com a obrers/es. La norma reconeixia el caràcter laboral dels cuiners/es, ja que *supone un aprendizaje y cabe en él mayor perfeccionamiento laboral* en relació als cambrers/es, amb els quals existia, segons aquesta, una *notable diferencia profesional*⁴⁰. De nou, la manca de qualificació apareixia com a un dels elements que definia el servei domèstic. Alhora va diferenciar el servei que es prestava en un establiment públic, i que no afectava directament al propietari, del que es desenvolupava en un domicili particular.

La separació dels cambrers/es d'hotels, fondes, etc, del servei domèstic quedaria finalment establerta a través de la Reial ordre de 31-3-1920, que tornava a tractar la qüestió de la jornada del personal de l'hostaleria, objecte, segons el preàmbul de llei, de múltiples diferències d'interpretació. Alhora, per primera vegada, la RO definia el servei domèstic considerant com a domèstic/a a qui servia exclusivament a l'amo, la seva família i dependents, encara que aquest fos patró d'un hotel o cafè. De manera que l'àmbit de realització de l'activitat prevalia davant el tipus d'activitat (cuinar, netejar o servir). Respecte dels rebosters, ajudants de cuina, mossos, etc. que treballaven en un establiment públic, la RO establia que podien ser considerats domèstics i domèstiques només quan es dediquessin al servei exclusiu del propietari de la indústria i dels seus dependents.

En el cas dels xofers, en la STS de 28-8-1917⁴¹ arran d'un accident d'un cotxer, el TS afirmava que no era imprescindible allotjar-se ni realitzar l'activitat dins del domicili familiar per tenir el caràcter de servidor domèstic i declarava domèstic a un cotxer al servei d'una família. Tanmateix, la doctrina del TS va canviar de direcció un parell d'anys després, quan la STS de 3-1-1920 afirmava:

*los servicios de índole puramente doméstica, entendiéndose por tales los prestados a particulares en el interior de la casa o directamente relacionados con los quehaceres domésticos, en los que no cabe incluir la labor realizada por el chauffeur en el manejo del motor*⁴².

³⁹ LVG, 2-5-1916, núm. 15.607: 10.

⁴⁰ *Gaceta de Madrid*, 30-1-1918, núm. 30: 291.

⁴¹ STS de 28-8-1917, CL Jurisprudencia Civil, 1918, vol. 1, 142, núm. 57: 331.

⁴² STS de 10-6-1920, CL Jurisprudencia Civil, 1920, vol. 1, núm. 149: 32.

Així, el TS reconeixia al xofer caràcter d'obrer mecànic. La qualificació i la necessitat de coneixements de tipus mecànic o tècnics van investir els xofers d'unes habilitats que els concedien drets. Concretament, la sentència continuava:

en los que no cabe [en los servicios de índole doméstica] incluir la labor realizada por el chauffeur en el manejo del motor que se le confíe exigiéndole determinadas condiciones de aptitud en armonía con el riesgo profesional, de innegable existencia [...] por revestir su habitual ocupación una modalidad de trabajo manual, constitutiva de un verdadero arrendamiento de servicios [...] tampoco el trabajo es para la casa, ni sus conocimientos son [...] indiferenciados [de los] que se exige para los servidores domésticos, ya que se exige una profesionalidad garantizada gubernamentalmente por el Estado⁴³.

L'element que determinava el caràcter domèstic era, en aquest cas, el destinatari, l'espai de realització de l'activitat i la tipologia del treball. I, com hem dit, la qualificació professional apareixia com a un factor central en la definició de la categoria de servidor/a domèstic. Així doncs, s'estava construint el servei domèstic com a una activitat vinculada a l'interior del domicili familiar, sense qualificació, identificada amb les tasques pròpies de l'esposa del cap de família. Aquesta definició comportava la pèrdua de la diversitat de l'ofici i la identificació amb el servei domèstic femení.

Trenta anys més tard, en el cas dels xofers, els juristes continuaven defensant que el servei domèstic es caracteritzava, entre altres aspectes, per 1) *convivencia en el seno de una familia*; 2) *mayor subordinación y disciplina*; 3) constituir una activitat *indiferenciada* i *indeterminada* (entenien per *indeterminada* una activitat on era difícil, a priori, establir les tasques concretes a realitzar); 4) *ser servicio interno del hogar*, 5) *ser un trabajo para la casa*. Per a aquests juristes, els xofers en cap cas s'adequaven als punts 4 i 5 i la polèmica entorn la professió de xofers va ressorgir novament (Núñez Samper, 1952).

Un segon aspecte tractat per la doctrina espanyola va girar al voltant de si el servei domèstic era una activitat que comportava o no lucre i, en el cas dels xofers i els joqueis, aquest aspecte també va ser rellevant (González-Rothvoss, 1932; García Ormaechea, 1935; Martín de Nicolás, 1943; Lozano Montero, 1948). Per exemple, en el cas dels xofers, la STS del 1920 citada anteriorment afirmava: *por revestir su*

⁴³ *Ibídem.*

*habitual ocupación una modalidad de trabajo manual, constitutiva de un verdadero arrendamiento de servicios [...]*⁴⁴.

Posteriorment, el legislador els va integrar al Reglament Nacional de Treball de les Empreses de Transport per Carretera⁴⁵ i a l'Ordre de 21-9-1950⁴⁶, que conceptualitzava els conductors de turismes de servei particular com a obrers comuns del sector transports. Tanmateix, novament, aquest aspecte fou objecte de controvèrsia entre la jurisprudència i la doctrina. Arran de la STS de 13-11-1950 (RJ 1.596), el TS novament va considerar servei domèstic als xofers al servei de particulars i se'ls negava la seva inclusió en el Reglament del 1947. En la mateixa línia es van manifestar successives sentències –STS de 25-5-1951 (RJ 1.553), STS de 4-2-1952 (RJ 210), STS de 7-2-1952 (RJ 214) o STS de 9-11-1953 (RJ 1.878)–, reobrint-se la problemàtica de la inclusió o exclusió dels xofers d'automòbils particulars dins del servei domèstic. Aquestes sentències establien, basant-se en la inexistència d'ànim de lucre, que els xofers conformaven una part del servei domèstic.

Entre la doctrina es plasmaven divergències d'opinions: per a alguns, els xofers s'enquadraven perfectament en la definició de servidors domèstics en la mesura que estaven al servei d'un amo amb finalitat de donar-li comoditat i no lucre (Nieto, 1951; Núñez Samper, 1952). Per a d'altres, existia un benefici productiu en la realització del treball i consegüentment existia una relació laboral (Pérez Botija, 1952).

La polèmica estava oberta entre el TS i l'Administració. Aquesta darrera, amb la resolució de la Direcció General de Previsió de 6-11-1952, considerava inadmissible i criticava l'excés de competències del TS en relació a les decisions d'exceptuar dels beneficis de la legislació i previsió social als xofers privats a través de sentències que afectaven casos concrets. Tanmateix, l'Ordenança de 5-3-1952 atorgava parcialment

⁴⁴ *Ibíd.*

⁴⁵ Art. 19, ap. IV i V, del Reglament Nacional de Treball de les Empreses de Transport per Carretera, 2-10-1947.

⁴⁶ L'Ordre de 21-9-1950 disposava que s'agregués un nou apartat a l'article 19 anteriorment citat aclarint que *los conductores de automóviles de turismo de servicio particular están comprendidos, a todos los efectos, en este Reglamentación Nacional*; art. 69: *se autoriza el cómputo semanal de la jornada de los conductores de vehículos al servicio de particulares abonándose las horas que excedan a las 48 semanales con recargos legales*; art. 73: *también podrán quedar exceptuados del descanso dominical los conductores de servicios particulares, que tendrán en compensación el descanso semanal, disfrutando igualmente de descanso compensatorio por cada festivo no recuperable o caso de no poder otorgarse, percibiendo además, de su salario normal, otro salario incrementado este último en un 40%*.

la raó al TS i considerava que als xofers privats no se'ls podia aplicar el Reglament del 1947, però no entrava a debatre si se'ls podia definir com a domèstics. Salomònicament se'ls exclouïa del Reglament, però se'ls atribuïa un seguit de drets que superaven als que gaudia el servei domèstic. El TS va ratificar l'Ordenança en un conjunt de sentències⁴⁷ en la mesura que no negava la possibilitat que fossin conceptualitzats com a domèstics. L'any 1959, la doctrina, després de tot un reguitzell de sentències favorables a la condició de domèstic del xofer, va considerar tancada aquesta fase del debat (Hernainz Márquez, 1959).

Als joqueis se'ls va desvincular del servei domèstic també per la finalitat lucrativa en l'exercici de la seva activitat. Els joqueis eren conceptualitzats com a servidors domèstics fins que a través de la Reial ordre de 30-1-1923 s'establí que les quadres i carreres constituïen una indústria amb finalitats lucratives i, per tant, els joqueis passaven a ser considerats obrers i a aixoplugar-se sota la legislació laboral.

Segons la doctrina, el tercer aspecte que definia el servei domèstic era que el seu exercici no requeria coneixements mecànics i manuals. D'aquesta manera s'unia qualificació i drets laborals. Els legisladors i la jurisprudència compartien la pauta cultural que naturalitzava el treball domèstic en considerar-lo com a "no qualificat", ja que s'estimava innecessària una instrucció per desenvolupar les diverses activitats. Els xofers foren dels primers a argumentar que la seva ocupació requeria uns coneixements manuals i mecànics que els allunyaven del servei domèstic. Ja l'any 1907, l'Audiència de Madrid, en resposta a un recurs de cassació interposat per la vídua J. R. G. a la sentència del judici verbal realitzat al Jutjat de Primera Instància del districte d'Universitat a la ciutat de Barcelona, i ratificat per l'Audiència Territorial de Barcelona a través de la sentència 2-10-1906 en resposta a la demanda interposada per J. R. G per la defunció del seu marit, I. S. E. B., afirmava: *estaba en calidad de cochero al servicio del demandado y que éste no sólo le obligaba a ejecutar las obligaciones inherentes a su cargo, sino que lo tenía convertido, al igual que a sus compañeros, en criado suyo, obligándole a trabajar en cosas ajenas a su oficio y entre ellas la limpieza de los vidrios de un balcón [...]*⁴⁸. El treballador entenia l'ocupació de xofer com a un ofici en contraposició amb les tasques d'un criat. Progressivament, a mesura que els automòbils es van tecnificar i es requerien coneixements mecànics, va

⁴⁷ STS de 3-6-1955 (RJ 1.975); STS de 4-2-1956 (RJ 969); STS de 14-3-1956 (RJ 1.416).

⁴⁸ *Jurisprudencia de los tribunales en materia de accidentes del trabajo: introducción, sentencias y autos del Tribunal Supremo 1904-1907, sentencias y autos de Audiencias y Juzgados 1901-1907*, Boletín del Instituto de Reformas Sociales, Sección 1ª. Madrid, IRS, 1909: 125

anar prenent força l'argumentació que vinculava els xofers al sector mecànic en lloc del sector domèstic. Així, aquest grup laboral al·legava tant la necessitat de tenir coneixements mecànics com la realització de tasques fora del domicili.

En el cas dels porters la necessitat de coneixements mecànics i qualificats va ser també un element que els diferenciava del servei domèstic. L'INP, el 27-9-1921, havia inclòs als porters al *retiro obrero*, però la Llei de jornada màxima de treball (1-7-1931) no els considerava com a subjectes d'aplicació. Alhora, la Resolució de la Direcció General de Previsió de 25-2-1934⁴⁹ els va excloure de la protecció d'accidents argumentant que exercien una activitat domèstica no enumerada en el reglament d'accidents de treball i que els destinataris de la seva ocupació eren els habitants del domicili. Tanmateix, pocs dies després, una nova resolució de la DG de Previsió de 18-3-1934⁵⁰ modificava l'anterior i permetia que es beneficiessin de la Llei d'accidents per la tipologia de la seva activitat, ja que la resolució incorporava el control dels ascensors o les calderes de la calefacció identificant-los amb tasques mecàniques en lloc de domèstiques. La valoració de les necessitats mecàniques com a un element definitori del món productiu allunyada del món domèstic es va fer encara més palesa en el cas dels porters amb la Resolució del Ministeri de Treball i Previsió Social de 27-11-1934, en la qual se segregava de la categoria de servei domèstic aquells porters que *no se limiten a prestar un servicio de vigilancia, sino que ejecutan trabajo manual, teniendo a su cuidado la limpieza, manejo de ascensores, instalaciones de calefacción u otros mecanismos*, i afirmava també: *tienen el carácter de operarios*⁵¹. Amb el franquisme, la doctrina, la jurisprudència i la legislació estaven quasi unànimement a favor de la conceptualització del porter com a obrer (Quintanilla, 1947).

Tanmateix, aquestes argumentacions es van utilitzar essencialment per a les ocupacions exercides pels homes dins del servei domèstic en la mesura que l'exercici de l'activitat complia totalment o parcialment alguns dels *inputs* enumerats anteriorment: ànim de lucre, qualificació i realització fora del domicili familiar. Les ocupacions exercides per les dones, com que no s'adequaven a cap d'aquests *inputs*, eren considerades ipso facto, per legisladors i juristes, com a ocupacions enquadrades dins del servei domèstic, fet que ens condueix al quart aspecte pel qual es definia al servei domèstic: el tipus d'activitat.

⁴⁹ *Gaceta de Madrid*, 25-2-1934, núm. 56: 1.487.

⁵⁰ *Gaceta de Madrid*, 11-4-1934, núm. 101: 223.

⁵¹ *Gaceta de Madrid*, 28-11-1934, núm. 332: 1.683.

Mentre tradicionalment els criats o servidors domèstics s'havien ocupat de les tasques que tenien a veure amb l'exterior o amb l'estatus de la família, les criades o servidores domèstiques s'encarregaven de les tasques internes de la casa (Escartín, 2001). Era clara l'equivalència entre el servei domèstic i el treball domèstic. El servei domèstic femení substituïa en les tasques domèstiques la dona del cap de família i reproduïa diferents tasques vinculades al treball domèstic. De manera que aquestes activitats es definien com a activitats sense ànim de lucre, exercides dins del domicili familiar i sense necessitat de formació i qualificació. Precisament les argumentacions sobre les quals el servei domèstic masculí sustentava les seves argumentacions. La divisió de les activitats del servei domèstic en funció d'aquestes característiques (lucre, qualificació, espai d'exercici de l'activitat) va provocar que unes obtinguessin la separació del sector i d'altres, no. Entre la primera tipologia d'activitats, porters, xofers i joqueis; i entre la segona, bugaderes, cuineres i serventes.

Paradoxalment, les argumentacions que van utilitzar els jutges per separar activitats exercides per homes del servei domèstic no fou aplicada amb la mateixa contundència quan les que exercien l'activitat eren dones. En aquest sentit va prevaldre el sexe del treballador/a sobre la tipologia de l'ocupació. L'any 1929, la STS de 7-5-1929⁵² incloïa les cuineres de negocis públics, en aquest cas d'un prostíbul, dins del servei domèstic. Així doncs, eren cuineres que realitzaven la seva activitat en l'àmbit públic i productiu, no en el reproductiu, i amb finalitats lucratives, situació similar a les observades amb anterioritat en els casos dels joqueis, xofers o cambriers. Tanmateix, el magistrat es considerava incompetent per jutjar el cas, ja que va considerar que la treballadora no era una obrera en la mesura que va conceptualitzar l'activitat que exercia com un treball domèstic, encara que aquest fos extradomiciliari, lucratiu i s'exercís en l'àmbit productiu.

I és que declarar-se incompetent va ser un recurs recurrent utilitzat pels magistrats per inhibir-se en els casos relatius al servei domèstic derivant-los cap a la justícia ordinària, més cara i més lenta, originant-los importants perjudicis i situant-les

⁵² La STS de 7-5-1929 fa referència a un recurs de cassació sobre la demanda d'acomiadament improcedent interposada per R. O. F davant del Tribunal Industrial de Vigo. La demandant, cuinera en un prostíbul de la ciutat gallega, reclama una indemnització per acomiadament. En la sentència del TS el magistrat considera que [la demandante] *prestaba un servicio de carácter doméstico, cual era el de cocinera por cuenta y orden de la misma* [demandada] *que no tenía en concepto de patrona sino de ama de casa, en consecuencia [...] se declara incompetente para conocer la demanda.* STS de 7-5-1929, CL Jurisprudencia Civil, vol. 3º, 1929, 189, núm. 21: 151.

novament en una posició de discriminació i desavantatge en relació a la resta de la classe obrera. Un exemple d'aquest fet l'observarem en el capítol cinquè per al cas de les serventes domèstiques barcelonines als anys trenta.

Per contra, en aquest procés de desagregació d'activitats dins del servei domèstic trobem sentències que constitueixen una novetat en relació a la tendència habitual de mantenir les activitats exercides per dones dins del sector domèstic. En aquest sentit, en la sentència del Tribunal Suprem de 8-3-1928⁵³, els magistrats han de dictaminar, arran d'un recurs de cassació per infracció de llei contra la sentència del Tribunal Industrial de Sevilla, sobre una demanda de salaris. La demandant exercia *servicios como lavandera en el restaurante con anterioridad al 29/1/1924 y hasta el 29/11/1926* i va interposar una demanda de salaris en concepte d'endeutament d'hores extraordinàries. La sentència emesa pel Tribunal Industrial de Sevilla reconeixia l'existència d'hores extraordinàries no remunerades però va reduir significativament la quantitat demandada per la treballadora en concepte d'indemnització. Davant d'aquesta sentència es va interposar un recurs de cassació on, en l'enumeració de motius, observem l'intent d'incloure o excloure les tasques de bugadera dins la categoria de servei domèstic en funció dels interessos de les parts en conflicte. D'aquesta manera, el defensor dels interessos patronals considerava les tasques relatives a la neteja de la roba en un hotel com a una extensió del servei domèstic i, en la mesura en què el servei domèstic estava exclòs, com hem vist, de la llei de jornada mínima de vuit hores, a la treballadora, concretament a la bugadera, en incorporar-la dins del grup del servei domèstic, no se li podia aplicar la normativa relativa a la limitació de la jornada. Així, equiparant-la al servei domèstic i exclouent-la dels drets que comportava la llei de descans, també es negava que la bugadera hagués realitzat les hores extraordinàries que se li endeutaven, el motiu concret i original de la demanda interposada:

estando todo el día en el establecimiento donde recibía alimentación y ocupándose de la limpieza de las ropas es evidente que se equipara a una verdadera doméstica, terminantemente exceptuada de la jornada legal no sólo a tenor del texto citado sino del número primero del mismo artículo de la Real Orden mencionada [RO 15-1-1920]⁵⁴.

⁵³ STS de 8-3-1928, CL Jurisprudencia Civil, 1928, tomo 40: 228.

⁵⁴ *Ibidem*.

Per contra, la sentència del Suprem afirmava que realitzar activitats d'assistència en un hotel, en aquest cas concretament tasques de bugaderia, no podia equiparar-se al servei domèstic. Aquesta afirmació la sustentava normativament en l'article 47 del Codi de Treball del 1926 i en l'article 9 de la RO de 15-1-1920⁵⁵, i argumentalment en què, d'una banda, la bugadera participava en un negoci lucratiu, aspecte incompatible amb la definició de servei domèstic, ja que el Codi Civil definia el servidor/a domèstic com el *contratado por un amo de casa que no persiga fin de lucro* i, de l'altra, perquè la bugadera no s'allotjava a l'hotel dedicant-se a l'assistència personal dels hostes:

Considerando: que las horas extraordinarias cuyo pago reclama la demandante fueron empleadas, según el recurrente reconoce, en el lavado de ropas del restaurante y fonda denominada "Pasaje del Duque", es decir, al servicio de un negocio lucrativo que la ley no equipara al trabajo doméstico con arreglo al art. 47 del Código de Trabajo y que no es servicio propio de camareros de hoteles y fondas asimilable al doméstico, según el número 9 de la Real Orden del 15/1/1920, porque le faltan en este caso particular las condiciones esenciales de estar alojada la reclamante en el mismo establecimiento y dedicada al cuidado de las habitaciones y asistencia personal de los huéspedes, por todo lo cual es inadmisibile el primer motivo del recurso⁵⁶.

En definitiva, durant les primeres dècades del segle XX, diverses professions que, a finals del XIX i a inicis de segle XX, encara conformaven el sector domèstic, van intentar separar-se'n. Ho van fer a través de mesures legislatives (ordres, decrets, etc.), pressionant des d'associacions a l'IRS i conseqüentment al Ministeri, com fou el cas dels cambrers i cuiners. I, també, mitjançant els Tribunals de justícia, com en el cas dels xofers. L'estratègia utilitzada variava en cada cas, però es dibuixaven un seguit d'arguments coincidents i recurrents que utilitzarien aquests oficis per allunyar-se del servei domèstic i que alhora anaven definint, per omissió, aquest sector econòmic cada cop més feminitzat. Així, la inexistència d'ànim de lucre, l'absència de qualificació i la inexistència d'activitats que requerissin coneixements mecànics s'estaven convertint en elements que definien el servei domèstic. Aquests factors coincidien amb les activitats realitzades per les dones ocupades al servei domèstic i, per contra, divergien de les activitats desenvolupades pels homes ocupats al servei domèstic,

⁵⁵ RO de 15-1-1920, art. 9: *el servicio de camareros de hoteles y fondas que por estar alojados en el mismo establecimiento y atender al cuidado de las habitaciones y asistencia personal de los huéspedes participan del carácter de servidores domésticos [...]. Gaceta de Madrid, 16-1-1920, núm. 16: 170.*

⁵⁶ *Ibidem.*

aspecte que els va permetre distanciar-se'n. L'objectiu de tots ells fou singularitzar-se en relació a la totalitat de les activitats que configuraven el servei domèstic amb la intenció d'allunyar-se'n i acostar-se a d'altres sectors econòmics regulats normativament per tal de millorar les seves condicions laborals i la seva posició en el mercat de treball assalariat.

1.3. La inclusió parcial dins la legislació republicana, 1931-1939

Durant la República es va incloure per primera vegada el servei domèstic dins d'algunes de les normatives laborals implementades a Catalunya i Espanya. Tanmateix, la presència del servei domèstic dins la legislació laboral no va estar exceptuada de dificultats davant la continuada negativa de patronal i sectors de la jurisprudència i dels legisladors de considerar a qui l'exercia com a subjecte de ple dret dins la legislació social espanyola. El servei domèstic va ser inclòs en algunes de les principals normatives laborals del període: al Codi de Treball de l'any 1931, a la Llei de col·locació obrera del mateix any i, finalment, en les zones que es mantenien fidels a la República, a la Llei d'accidents de treball del 1937, en plena Guerra Civil i de poca o nul·la aplicació.

Entre les normatives en les quals se les va incorporar destaca, d'una banda, la promulgació el 27-11-1931 de la Llei de col·locació obrera, que establia la creació a cada Oficina Municipal d'una secció dedicada a la contractació de personal del servei domèstic dins les oficines municipals de col·locació, pública i gratuïta, i l'obligatorietat d'amos i domèstics/ques de notificar les col·locacions sota multa de 50 pts en cas de no fer-ho. Tanmateix, com veurem en el capítol 3, el seu èxit fou escàs. De fet, la mateixa Llei de col·locació, en l'article 13, que atorgava al Govern la possibilitat d'establir l'obligatorietat d'acudir a les oficines de col·locació per seleccionar treballadors i treballadores, n'exceptuava les empreses de menys de cinc treballadors o les professions domèstiques.

D'altra banda s'incorporava el servei domèstic en el Codi de Treball aprovat l'any 1931, que, per primera vegada, reconeixia el caràcter laboral a qui presta els seus serveis en un domicili particular atenent les tasques domèstiques. Alhora, el govern republicà, en un intent d'aplicar i adequar la legislació espanyola als convenis internacionals, va presentar dos projectes de llei –que no foren ratificats– a les Corts que afectaven el servei domèstic: la ratificació dels convenis relatius a l'assegurança

obligatòria d'invalidesa⁵⁷ i de mort⁵⁸ dels assalariats d'empreses industrials i comercials, de professions liberals, treballadors a domicili i servei domèstic adoptats per la Conferència Internacional del Treball en la reunió celebrada a Ginebra el 29 de juny de 1933 (Hernainz, 1959). Si més no, el 29 de setembre de 1932 van ratificar el Conveni Internacional sobre Assegurances de Malaltia adoptat per la Convenció de Ginebra l'any 1927, el qual incloïa el servei domèstic (Co24)⁵⁹.

Tanmateix, se les continuava exclouent del dret a gaudir de cobertura social negant-los, a través del Decret de 10-5-1931, el subsidi d'atur, o del Reial decret de 29-1-1930, el subsidi de maternitat; del Decret-llei d'1-7-1931, sobre jornada màxima legal; de la Llei de Jurats Mixtos de novembre del 1931, o del Decret-llei de 8-10-1932, d'accidents laborals. Resultava paradoxal que, el mes de novembre del 1931, alhora que se les incorporava en el Codi de Treball, se'ls exclouïa de la Llei de jurats, que les retornava a l'àmbit del Dret Civil. Precisament aquesta dualitat, inclosió en una normativa i exclusió d'una altra, ha portat a afirmar que la seva incorporació al Codi de Treball del 1931 no va comportar un avenç real en les condicions del servei domèstic (Sallé, 1985). Tanmateix, segons els expedients judicials, durant el període republicà les treballadores domèstiques barcelonines, com s'analitzarà en el capítol cinquè, van recórrer als Tribunals demandant drets laborals i sustentant argumentalment les seves reivindicacions en les normatives laborals republicanes. De manera que, encara que reduït, l'avenç fou valorat i utilitzat per les treballadores.

Així doncs, la novetat més significativa en relació al servei domèstic fou la seva incorporació dins del Codi de Treball del 1931 (Llei de 22-11-1931) en la categoria de treballador/a: l'article 1 de la llei definia d'aquesta manera els contractes de treball: *cualquiera que sea su denominación; aquellos por virtud del cual, una o varias personas se obligan a ejecutar una obra o prestar un servicio a uno o varios patronos o a una persona jurídica de tal carácter, bajo la dependencia de estos por una remuneración sea la que fuera la clase o forma de ella*⁶⁰. I en el seu article 2 el redactat afirmava que *el objeto del contrato a que se refiere esta ley es todo trabajo u obra que se realice por cuenta y bajo dependencia ajenas, o todo servicio que se*

⁵⁷ *Gaceta de Madrid*, 15-12-1934, núm. 349: 2.171-2.175.

⁵⁸ *Gaceta de Madrid*, 15-12-1934, núm. 349: 2.175-2.178.

⁵⁹

http://www.ilo.org/dyn/normlex/es/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312169:NO (consultat el setembre del 2011).

⁶⁰ *Gaceta de Madrid*, 22-11-1931, núm. 326: 1.130.

*preste en iguales condiciones, incluso el doméstico*⁶¹. Finalment, l'article 6 enumerava les diferents tipologies de treballadors/es i afirmava de manera clara i contundent que *trabajadores son: [...] los ocupados en el servicio doméstico*⁶². La formulació d'aquests tres articles, conjuntament amb la desaparició del concepte d'amo substituït pel de patró, va permetre que alguns sectors de la doctrina afirmessin que el servei domèstic no estava sota una relació familiar sinó contractual i per tant havia d'ésser regulat per la legislació laboral. Per contra, altres sectors consideraven que el fet que l'esmentada llei comprengués el servei domèstic definint als qui l'exercien com a treballadors/es, no podia ésser interpretat automàticament com que s'atorgava als domèstics i domèstiques els beneficis de la totalitat de la legislació social, ja que, per a aquest sector de la jurisprudència, cada llei emesa incorporava nombroses excepcions que exclouïen de les lleis a grups de persones. De manera que, per a aquests darrers, era necessari que les diferents lleis aprovades especificuessin la totalitat de grups humans a qui anaven destinades i, des d'aquest punt de vista, el servei domèstic continuava exclòs d'aquelles lleis que no l'incloguessin específicament (González-Rothvoss, 1932).

Per la seva banda, el Tribunal Suprem, durant aquest període, va emetre un seguit de sentències que denotaven una interpretació restrictiva de les lleis. Per exemple, en el marc d'una demanda d'un mosso encarregat de la neteja de l'automòbil, el magistrat només definia com a domèstics aquells treballs que implicaven dependència constant i directa del servidor (STS de 30-11-1932, RJ 3.679). En la mateixa direcció de restringir la categoria de servidor domèstic a activitats d'assistència personal o quefers del domicili es manifestava la STS de 13-12-1933 (RJ 731).

Tot i la integració del servei domèstic en el Codi de Treball, les domèstiques van enfrontar-se a la negativa dels patrons i mestresses a reconèixer-les com a subjectes de ple dret. Davant la intransigència patronal, les domèstiques van recórrer als Tribunals, encarregats d'interpretar la llei. Aquest va ser un altre espai on es van materialitzar les divergències d'opinions de legisladors i magistrats, convertint els Tribunals en espais de conflicte i negociació entre els diferents grups socials. D'aquesta manera, tal com mostraré al capítol cinquè, al llarg del període republicà les treballadores domèstiques van presentar demandes judicials reclamant el compliment de les normatives laborals que les afectaven davant la negativa patronal d'aplicar-los

⁶¹ *Ibidem*: 1.130.

⁶² *Ibidem*: 1.131.

la legislació laboral vigent i es trobaven, en molts casos, amb la incomprensió dels Tribunals que els negaven la seva qualitat de treballadores.

En síntesi, la principal novetat que va comportar el nou règim republicà en relació als drets laborals del servei domèstic fou la seva inclusió, conceptualitzades com a treballadors/es, en el Codi de Treball del 1931 i en la Llei de col·locació obrera del mateix any, a més de la ratificació d'alguns dels convenis internacionals en matèria de protecció social. Tanmateix, aquest sector continuava exclòs de la resta de normatives vigents (Llei d'accidents de treball, Jurats Mixtos, etc.). L'esmentada dualitat legislativa fou aprofitada per patrons i magistrats per negar-los drets de caràcter laboral. Així, les normatives aprovades van resultar insuficients, ja que no situaven el servei domèstic dins la totalitat de la legislació laboral en excloure'l directament o indirectament de diverses normes, i aquesta insuficiència es va convertir en l'argument esgrimit per diferents sectors de la jurisprudència i la patronal contraris a la normalització del servei domèstic, per tal de privar de diferents drets els treballadors i les treballadores domèstiques.

1.3.1. L'assegurança de maternitat: la desprotecció davant la maternitat

Arran de la Convenció de Washington del 1919, que havia establert l'assegurança de maternitat⁶³ empesa per la política natalista posterior a la I Guerra Mundial, les peticions de la doctrina mèdica i les pressions feministes, les autoritats espanyoles van mostrar una voluntat activa d'aplicar l'assegurança de maternitat per tal d'adequar la legislació espanyola a l'europea (Capel, 1982; Cuesta Bustillo, 1998). Espanya va ratificar-la el 4 de juliol de 1923⁶⁴ i va dictaminar el Reial decret de 26-4-1923⁶⁵, que ordenava a l'INP que desenvolupés les bases per a l'assegurança de maternitat.

⁶³ El conveni de Washington sobre la protecció de la maternitat incloïa només les dones de la indústria i del comerç, exceptuant les treballadores de l'agricultura, els tallers familiars, el treball a domicili i el servei domèstic. La Tercera Conferència Internacional del Treball, mitjançant la recomanació 12 del 1921 de l'OIT, va recomanar estendre'l a les treballadores agrícoles assalariades. http://www.ilo.org/dyn/normlex/es/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312148

⁶⁴ http://www.ilo.org/dyn/normlex/es/f?p=NORMLEXPUB:11300:0::NO::P11300_INSTRUMENT_ID:312148

⁶⁵ Gaceta de Madrid, 01-05-1923, num. 121: 462.

En paral·lel, mentre s'establien les bases de l'assegurança, a través del Reial decret de 21-8-1923⁶⁶, s'implementaven prestacions de maternitat però que no eren d'aplicació ni per a les treballadores a domicili, en la mesura que treballaven al seu domicili, ni per a les domèstiques, que no podien afiliar-se al règim del *retiro obrero*. Tanmateix, l'avantprojecte d'assegurança de maternitat, que va ser sotmès a informació pública l'any 1927, mostrava que existia un ampli consens a ampliar els beneficiaris de la llei a serventes domèstiques i esposes d'obriers (Cuesta Bustillo, 1998), tot i així, finalment, quan l'INP va presentar l'avantprojecte definitiu al Govern, només hi va incloure les treballadores inscrites al *retiro obrero*, del qual s'exceptuava les serventes:

Reconocemos que queda fuera de los beneficios de este seguro una categoría de asalariadas digna de solícita protección. Reconocemos igualmente que, de la información abierta por el Instituto Nacional de Previsión para explorar la opinión general acerca de este anteproyecto de Seguro de Maternidad, sale un clamor generalizado y generoso demandando la inclusión de las domésticas en él. Este clamor nos ha hecho impresión. Si a él se hubieran unido voces suficientemente representativas de las más interesadas, de las amas de casa, podríamos decir que ese clamor era la expresión de la voluntad colectiva. Y cuando esta no es un atolondramiento, sino que tiene base lógica o de equidad, merece detener la reflexión del legislador. Razones hay en pro y razones en contra de esa inclusión; pero eso mismo revela que el problema no es fácil, que no tiene una solución sino varias. Y el hecho de inclinarse el espíritu público por una de las soluciones, por la inclusión, daría a ésta una justificación y un peso que eximiría de responsabilidad al Estado que por la inclusión se decidiera. Nos hace vacilar, sin embargo, el hecho de que la casi generalidad de las leyes análogas en los pueblos cultos no las incluyen. Seguramente que no es por falta de espíritu de rectitud o de sentimientos de humanidad, sino por temor a llevar con eso una nueva perturbación al sagrado del hogar, ya sin eso bastante perturbado, y porque, sin una inspección eficaz, no tendrá gran eficacia la Ley, y la inspección burocrática llevada al interior de los hogares ha espantado siempre a los Estados, que ante ese hecho dudaban si hacían un bien o un mal. Refuerza nuestra vacilación que no conocemos suficientemente la opinión razonada de las que han de sufrir las consecuencias de esa inclusión y el Instituto Nacional de Previsión quiere pecar, más que de

⁶⁶ Gaceta de Madrid, 29-08-1923, núm. 241: 877.

ligereza, de exceso de cautela. Teme que el afán de incluir a las domésticas desde el primer día suscite contra el Seguro de Maternidad resistencias que pongan en peligro su aprobación o la normalidad de su existencia, y que una impaciencia sentimental y recta frustre así para todas estas beneficiosas iniciativas. Por eso deja íntegra la solución de este detalle al más claro discernimiento y a la resolución del gobierno. Ninguna de las dos soluciones haría fallar los cálculos actuariales ni comprometería el equilibrio financiero del anteproyecto. Añadimos que la solución favorable impondría cargas considerables al Seguro y, por tanto, al Estado, si las domésticas madres se decidían a criar y conservar a sus hijos [...]»⁶⁷.

Segons el mateix INP existia una demanda generalitzada favorable a la inclusió de les serventes. Interpretem, ja que els legisladors no ho deixen clar, que eren les pròpies treballadores les que es van mostrar partidàries de la inclusió. Per contra, es deixava clara l'oposició de les mestresses, aspecte criticat durament per algunes personalitats feministes de l'època, com Clara Campoamor, que van denunciar l'excepcionalitat del servei domèstic en l'assegurança de maternitat (Campoamor, 1928). Per a Campoamor, si el legislador hagués seguit la voluntat del patró, no s'haurien implementat cap de les assegurances socials dirigides als obrers i obreres. A més, segons ella, era necessària la seva aplicació a les minyones en la mesura que aquestes treballadores eren responsables de la major part dels infanticidis i un dels objectius de l'assegurança era la salut de la treballadora i de la seva prole. Clara Campoamor no anava equivocada. A Barcelona, el grup laboral més important numèricament ingressat a la Casa de la Maternitat de Barcelona eren les serventes domèstiques (Montiel, 2011 i 2012). Aquesta exclusió resultava especialment preocupant en el cas del servei domèstic, ja que aquestes noies, generalment joves, solteres i immigrants, en cas de quedar embarassades eren acomiadades i l'acomiadament, encara amb major gravetat l'acomiadament amb embaràs, dificultava obtenir una nova ocupació i afavoria caure en la prostitució (Núñez, 1989).

Finalment, el RD-llei de 22-3-1929⁶⁸, que creava l'assegurança de maternitat, les va excloure dels beneficis de la llei conjuntament amb les familiars i les esposes dels treballadors, dels petits agricultors, comerciants i industrials. El Reglament que

⁶⁷ *Anales del INP*, tomo XXI, núm. 79, enero-marzo de 1929: 24-25.

⁶⁸ *Gaceta de Madrid*, 24-03-1929, núm. 83: 2202-2206.

desenvolupava la llei (RD de 29-1-1930⁶⁹) identificava com a beneficiàries de la llei les dones afiliades al règim de jubilació obrera entre 19 i 50 anys amb un salari anual inferior a 4.000 pessetes i estaven explícitament excloses les serventes domèstiques (Espuny, 2014).

L'INP, en paraules de Rafael García Ormaechea Mendoza, cap de la seva assessoria jurídica, justificava l'excepcionalitat en què s'estava a l'expectativa que es realitzés una reforma concreta per a aquest grup laboral:

La única diferencia que se aprecia está en el servicio doméstico. La ley de contrato de trabajo, con toda lógica, lo incluye en sus disposiciones (art. 2), lo que reitera al mencionar entre los trabajadores a los obreros que prestan aquel servicio. El régimen legal lo elimina, en cuanto marca como características del trabajo que éste sea agrícola, industrial o mercantil. Pero esta diferencia no persistirá mucho tiempo. Mucho antes de que la ley se dictase se había preocupado el Instituto Nacional de Previsión de ampliar el régimen al servicio doméstico, confiando a D. Alberto Bastardas el estudio del tema, que concretó en una ponencia, ya aprobada, proponiendo la inclusión de las obreras del servicio doméstico, en las mismas condiciones que los demás asalariados, en el régimen obligatorio de retiro obrero y del seguro de maternidad, y aconsejando el estudio de combinaciones de seguro que favorezcan a las domésticas y, en general, a toda obrera, cuando dejen de serlo, a fin de sostener en ellas el interés por el seguro social y sus beneficios en todo momento. Ello requiere, claro es, una ampliación reglamentaria, que seguramente se llevará a cabo una vez precisadas las fórmulas actuariales necesarias para esas innovaciones⁷⁰.

En el propi butlletí de l'INP se'n defensava la seva aplicació a les domèstiques. El raonament era que si l'objecte de la llei era protegir els sectors més dèbils de la classe treballadora, el servei domèstic hauria de ser reconegut per la llei a causa de les seves males condicions de treball. L'autor, Manuel García Guínter, també criticava que s'apel·lés a la dificultat d'inspeccionar els domicilis familiars proposant la creació d'un cos especial per aquesta funció:

⁶⁹ Gaceta de Madrid, 01-02-1930, núm. 32: 827-835.

⁷⁰ *Anales del INP*, núm. 93, septiembre-octubre, 1931: 928.

No sabemos si se nos escapará un gran disparate, no premeditado, ni mal intencionado, porque no nos agrada divagar sin conciencia en terreno escabroso, por miedo a tropezones ridículos, pero en el Reglamento general del régimen obligatorio de maternidad hay una excepción, a nuestro parecer injusta, la de las mujeres que prestan servicios domésticos, las cuales quedan fuera de los beneficios de la ley. En la exposición que hace el ministro en el decreto de 22 de marzo de 1929, dice: “El impulso decisivo para convertir en ley radica en el afán del gobierno, crecientemente acelerado, de legislar en favor de las clases económica y socialmente débiles”. Ya hemos advertido nuestro temor a disparatar sobre este asunto, pues desconocemos las razones jurídicas o sociales que hayan impulsado a exceptuar a unas mujeres que, por su situación económica y social, son débiles y prestan un servicio a cambio de un salario. Servicio de carácter privado, es cierto, que no produce beneficio social directo, que alguien cree innecesario para los efectos de la producción de riqueza y que ocupa un lugar en las ingratas tareas domésticas, las cuales corresponden exclusivamente a las mujeres en el seno del hogar. [...] Si el espíritu del gobierno, según el ministro que informó, es “legislar en favor de las clases económica y socialmente débiles”, ¿qué misterio, qué obstáculos ha encontrado dicho ministro para exceptuar una clase como la dedicada al servicio doméstico, económica y socialmente débil como cualquier otra de la clase obrera? No creemos que sea un obstáculo, no debe serlo, la dificultad de fiscalizar a las familias que utilizan servicios de personas extrañas a ellas, a las cuales remuneran con un salario y son, por tanto, asalariadas, ni por la insolvencia de algunas, ni por el continuo cambio de personal, que esta infeliz clase se ve precisada a realizar con demasiada frecuencia, por las muchas dificultades del servicio, puesto que bien pudiera organizarse una inspección exclusiva para esta clase, ya que las pobres mujeres tienen la desgracia de conquistar el pan a costa de la comodidad de muchos que no trabajan, o en faenas repugnantes y sucias, en donde su salud pelagra y sus energías se agotan tanto o más que en cualquier trabajo manual⁷¹.

L'INP, un mes abans, el juny del 1931, havia comunicat a la Comisión Asesora Nacional Patronal y Obrera (CANPO) la propuesta d'incorporar el servei domèstic en el

⁷¹ “Una anomalía”, por Manuel García Guínter (Política, Córdoba, septiembre de 1931), en *Anales del INP*, septiembre-octubre, 1931, núm. 93: 1.051.

règim de les assegurances socials⁷². La CANPO va resoldre que calia incloure el servei domèstic en el règim obligatori de vellesa i maternitat però feia una interpretació restringida del servei domèstic, en la línia expressada en ocasions anteriors, subscriuint-lo al que realitzava la seva ocupació dins del domicili i per a la família natural (Otxae 2012: 59). Tanmateix, manifestava que incorporar el servei domèstic presentava elements problemàtics: fiscalitzar els domicilis privats o l'edat de les serventes, les quals s'entenia que s'ocupaven temporalment fins al matrimoni, i el règim d'assegurances era concebut per a tota la vida laboral. Tot i aquests arguments, la CANPO va concloure favorablement fent prevaldre la necessitat d'igualar-les amb la resta de treballadors i treballadores, així com d'evitar l'infanticidi i protegir-les de la prostitució en la qual podien caure a l'ésser acomiadades fruit de l'embaràs.

L'INP continuava apostant per la incorporació del sector en la protecció social i quan, a través de l'Ordre del Ministeri de Treball de 10-5-1932, se li va encarregar preparar un projecte per unificar i coordinar les assegurances, va apostar per incloure el servei domèstic. Tanmateix, el projecte d'ampliació de l'assegurança de maternitat del 1934, que va beneficiar les treballadores que abandonaven la seva ocupació amb el matrimoni, de nou excloué aquest sector. Novament, s'anunciava que l'exclusió estava en camí de desaparèixer⁷³.

En paral·lel, durant aquest període, el Decret de 15-12-1934 o la Llei de 8-4-1932 havien instat, sense èxit, el Govern a ratificar el conveni internacional relatiu a l'assegurança obligatòria de mort dels assalariats, d'invalidesa i de vellesa de les empreses industrials i comercials, de les professions liberals i, també, dels treballadors a domicili i el servei domèstic (Espuny, 2014: 45).

1.3.2. La Llei d'accidents de treball del 1937

El Decret de 24 de juny del 1931 mantenia vigent l'article 147 del Codi de Treball del 1926 que negava al servei domèstic la protecció de la Llei d'accidents. Seguint la línia ja expressada anteriorment pel legislador d'anar acotant la descripció de servent/a domèstic a la persona que es dedicava dins del domicili familiar als serveis personals a l'amo o la seva família, el Decret de 12-6-1931, pel qual s'ampliava la Llei d'accidents

⁷² INP. Comisión Asesora Nacional Patronal y Obrera. Labor del pleno 14-16 de julio de 1931: 45; 73-77.

⁷³ *Anales del INP*, vol. XXVII, 1935: 689.

a l'agricultura, en la base 2a englobava els *criados que no estén dedicados exclusivamente al servicio personal del patrono y de su familia*⁷⁴.

Davant l'evident insuficiència de la legislació emesa en relació al servei domèstic realitzada des de l'abril del 1931, de la pressió internacional, i per tal d'evitar la paralització del procés d'incorporació de les treballadores domèstiques en les normatives laborals, en plena Guerra Civil, el Govern d'Azaña va promulgar el Decret que normalitzava la situació del servei domèstic en relació a l'accidentalitat laboral. Amb el Decret de 28-10-1937⁷⁵ es va incloure les treballadores en la legislació d'accidents de treball obligant als amos a assegurar el servei domèstic enfront els riscos d'incapacitat temporal tot i que se'ls exceptuava dels beneficis del Fons de Garantia. El preàmbul del Decret afirmava:

*la legislación sobre accidentes de trabajo en la industria excluye del concepto de operarios a quienes realizan un servicio doméstico, resultando de ello una evidente injusticia de que en toda esfera social, únicamente estos obreros, expuestos al accidente tal como lo define la Ley, quedan completamente desamparados cuando son víctimas de ese riesgo por la sola razón de que su empleo no tiene por finalidad la obtención de un lucro más o menos directo, razón muy discutible, pues no cabe desconocer que el amo o dueño de la casa que contrata a un servidor doméstico para su asistencia personal y la de sus familiares y dependientes, lo hace porque obtiene una ventaja de que aquél supla con su actividad la que habrían de dedicar él y su familia a su propia asistencia y que, al ser suplida, pueden invertir en otras funciones de mayor provecho [...]*⁷⁶.

El redactat de la llei recordava, en primer lloc, que els treballadors i treballadores domèstics eren els únics exceptuats de la Llei d'accident de treballs, excepció que es remuntava a la primera Llei d'accidents del 1900, i aquest fet era, segons el legislador, manifestament injust. En segon lloc, es qüestionava la idea que el servei domèstic fos un treball sense ànim de lucre en la mesura que no s'obtenia directament un producte, ja que plantejava que el cap de la llar obtenia *una ventaja* [...], donat que ell i la seva família *pueden invertir* [el seu temps] *en otras funciones de mayor provecho*⁷⁷. És a dir,

⁷⁴ Base 2ª, art. 2, *Gaceta de Madrid*, 13-06-1931, núm. 164: 1.352.

⁷⁵ *Gaceta de Madrid*, 31-10-1937, núm. 304: 405-406.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*.

adquiriria quelcom molt valuós: temps, un temps que no s'havia de destinar a tasques de caràcter domèstic i es podia destinar a d'altres activitats que generessin "valor econòmic".

El text també intentava trencar amb la idea que existia una relació familiar entre l'amo i el servidor/a domèstic afirmant que el que s'esdevenia era una relació contractual: *el amo o dueño de la casa que contrata a un servidor doméstico*⁷⁸, i tot i mantenir-se la utilització del terme *amo* s'hi afegia el vocable *dueño*. Malgrat aquestes noves incorporacions, continuava present el terme *servidor doméstico* en lloc de *trabajador* i s'ometia el terme *patrón*. El preàmbul continuava afirmant que *la transformación del servicio doméstico es cada día más acentuada y tiende a convertirse en una labor independiente en condiciones similares a las de los demás trabajadores manuales del ramo de la hostelería [...]*⁷⁹.

El Govern era conscient de les transformacions que s'estaven produint en el món del treball i que afectaven també el servei domèstic, i apostava per situar-lo en una posició similar al ram de l'hostaleria, sector on s'havien incorporat cambrers/es, cuiners/es de restaurants, fondes i hotels l'any 1920, quan es van separar del servei domèstic. Així, de la mateixa manera que els magistrats conscients del context social defensaven una reglamentació parcial incorporant el servei domèstic a la previsió social i modificant el Codi Civil, el Govern republicà advocava per una regulació total del sector per tal de reparar una situació de manifesta injustícia històrica:

*en estos momentos en que la República cuida dar a su actuación un sentido social más avanzado, es obligatorio establecer una norma que repare aquella injusticia y desamparo, más si se tiene en cuenta que los riesgos del trabajo doméstico son escasos y que, por consiguiente, la prima del seguro representará un pequeño coste [...]*⁸⁰.

Tanmateix, i a mode de rebaixar les possibles preocupacions de patrons i asseguradores, recordava que els riscos de patir accidents eren petits i per tant la prima a pagar no representaria una despesa important:

⁷⁸ *Ibíd.*

⁷⁹ *Ibíd.*

⁸⁰ *Ibíd.*

*dos dificultades hay que obviar al incluir al servicio doméstico en la legislación sobre accidentes. La solvencia de los patronos que no hubieran contratado el seguro, lo que podría afectar al Fondo de Garantía, y la de la comprobación de las enfermedades profesionales, cuya causalidad no puede ser tan fácilmente determinada para el servicio doméstico como en otros trabajos*⁸¹.

D'aquesta manera, novament, s'atorgava al servei domèstic característiques diferenciades a la resta sectors: la llei, en qüestionar a priori les malalties professionals, avalava indirectament les argumentacions utilitzades pels patrons a l'hora de discutir les demandes d'accidentalitat de les treballadores domèstiques subestimant els accidents o les malalties que elles poden patir dedicant-se a la seva activitat. Aspecte que, com veurem en el capítol dedicat a les condicions laborals del servei domèstic, s'allunyava de la realitat laboral d'aquestes treballadores. L'accidentalitat del servei domèstic fou present tant a la premsa com denunciada per professionals mèdics i treballadores, que en alguns casos foren acomiadades per patir malalties laborals o denunciar accidents o malalties laborals⁸².

Finalment, el Decret establia una nova limitació quan afirmava que el servei domèstic *no se presta de modo aislado o eventual, sino con carácter continuado y permanente*⁸³, aspecte que podia causar dificultats entre aquelles treballadores que prestaven els seus serveis de manera eventual.

Quedaven, tanmateix, dues dificultats per resoldre: la insolvència dels patrons que no tinguessin una assegurança i comprovar, com hem dit, les malalties laborals i els accidents de treball. La llei va entrar en vigor l'1 de febrer de 1938. Els patrons estaven obligats a contractar l'assegurança amb la Caixa Nacional d'Assegurances d'Accidents de Treball i l'Ordre de 28-1-1938 va establir les primes segons l'àmbit de realització de l'ocupació (urbana, semiurbana i rural) i l'activitat. El Decret de 9-1-1938, a l'article 3, establia que, finalitzada la relació laboral, la quota es mantenia o es modificava, només en cas d'augment salarial, destinada al nou treballador/a contractat. L'article 4 donava potestat al treballador/a o al sindicat en relació a consultar la seva situació davant la Caixa Nacional d'Accidents i l'incompliment era sancionable per la Inspecció d'Assegurances Socials, a la qual es motivava amb, segons l'article 5, estímuls

⁸¹ *Ibíd.*

⁸² En relació a l'accidentalitat i les malalties professionals del servei domèstic, vegeu l'apartat 3.2.4 d'aquesta tesi.

⁸³ *Gaceta de Madrid*, 31-10-1937, núm. 304: 406.

econòmics en cas d'exercir un bon control sobre els contractadors. L'article 6 fixava la quantia de les primes i les prestacions incloent-hi tant el salari en metàl·lic com l'allotjament i la manutenció. En relació a les malalties i els accidents, aspecte objecte de discussió, l'article 7 del decret feia una relació de malalties professionals del servei domèstic:

Únicamente se considerarán enfermedades profesionales del servicio doméstico las que a continuación se expresan, comprendidas en la lista de la base primera de la vigente Ley: Intoxicación por el benceno, sus homólogos, sus nitros y aminoderivados; Intoxicación por los derivados halógenos de los hidrocarburos de la serie grasa; Dermatitis profesional; Intoxicación por los gases o vapores tóxicos, en especial del óxido de carbono; Bursitis (inflamación de las bolsas serosas y vainas tendinosas)⁸⁴.

L'article 8 mantenia una excepcionalitat que diferenciava la situació dels domèstics/ques de la resta de treballadors/es situant el sector en una posició de desavantatge. L'incompliment o impagament de la indemnització per part del patró no implicava l'assumpció automàtica pel Fons de Garantia.

La premsa obrera, en concret *Solidaridad Obrera*, es va fer ressò de l'aprovació d'aquest decret informant de la manera com fer-lo efectiu i de les possibles sancions davant del seu incompliment:

*Será obligatorio el seguro de accidentes del servicio doméstico.
El Ministerio de Trabajo y Asistencia Social hace público que desde el pasado día primero es obligatorio el seguro personal de servicio doméstico contra el riesgo de incapacidad permanente y muerte por accidente de trabajo. Esta obligación se refiere a los sirvientes, vivan o no en el domicilio donde prestan sus trabajos. Los informes acerca del procedimiento a seguir pueden recogerse en el domicilio central de la Caja de Aragón 306 y fuera de Barcelona en todas las Oficinas que en la España leal tiene el Instituto Nacional de Previsión y sus Cajas colaboradoras. Se establecen sanciones en metálico por el incumplimiento de esta disposición⁸⁵.*

⁸⁴ Otxoa, 2012: 62-63.

⁸⁵ *Solidaridad Obrera*, 16-2-1938, núm. 1.811: 4. Año VIII. Época IV.

En síntesi, l'any 1931 s'incloué el servei domèstic dins d'algunes de les normatives laborals: Codi de Treball i Llei de col·locació obrera, atorgant la condició de treballador/a a la persona ocupada en aquesta activitat. Tanmateix, se'l continuava exclouent d'altres normes: per exemple, de la Llei d'accidents de treball del 1932 o de la Llei de creació de Jurats Mixtos del 1931. Finalment, en el territori fidel a la República, l'any 1937, almenys formalment, el servei domèstic fou inclòs en la Llei d'accidents de treball i, de retruc, en el conjunt de la legislació laboral republicana. Amb data 17-3-1938 es van ratificar els convenis de l'Organització Internacional del Treball núm. 33, 35, 36, 37, 39 i 40, que incorporaven el servei domèstic dins de les assegurances obligatòries de vellesa, invalidesa i mort. Malauradament, el fil dels esdeveniments bèl·lics va perjudicar les treballadores domèstiques i les disposicions no van tenir efectes (Espuny, 2014). La proposta d'unificació de les assegurances socials que les incloïa quedava en suspens i amb l'aprovació, l'any 1944, del nou Codi de Treball franquista, novament es veurién privades de la possibilitat de poder gaudir dels drets que la legislació republicana els havia conferit.

1.4. El primer franquisme: novament marginades, 1939-1959

La Dictadura franquista va retornar el servei domèstic a la situació prèvia al 1931, de nou regulada únicament pel Codi Civil del 1889, amb la conseqüent desprotecció que això suposava. Estava exclòs explícitament de la major part de normes de caràcter laboral: descans dominical (art. 4 de la Llei de 13-7-1940), la cartilla professional (art. 2 del Decret de 2-5-1940), l'aplicació del plus familiar (art. 2, ap. c, de l'Ordre de 29-3-1946) i del Decret de 22-6-1956 sobre accidents de treball. També va mantenir l'excepció en la jurisdicció laboral (art. 27 del Codi de Treball i art. 104 de la Llei de Jurats Mixtos en relació al Decret de 13-5-1938). La voluntat i les propostes republicanes d'unificar les assegurances socials incorporant el servei domèstic van quedar paralitzades i, d'aquesta manera, també s'exceptuava el servei domèstic de la normativa d'assegurances socials: del subsidi de vellesa (art. 2 de l'Ordre de 2-2-1940) i subsidi familiar (art. 3 del Decret de 30-10-1938), i se les va incorporar en l'assegurança obligatòria de malaltia com a beneficiàries (art. 4 de la Llei de 14-12-1942). Tanmateix, i només en relació a la cobertura social, com veurem a continuació, va ser progressivament regulada per múltiples disposicions, algunes de les quals no es van arribar a posar en pràctica o ho van fer molt tardanament. Si més no, la qüestió relativa a la protecció del servei domèstic va estar present durant la dècada dels 40 entre la doctrina que considerava problemàtica aquesta exclusió.

La primera assegurança social franquista aplicable als territoris sota la seva influència encara en temps de conflicte bèl·lic va ser el subsidi familiar (Llei de 18-7-1938), que es presentava com una mesura de caràcter natalista i pretenia que les dones no s'incorporessin a una ocupació en detriment de la família. El reglament de la llei regulat pel Decret de 20-10-1938 ja exceptuava el servei domèstic en la mesura que *lo corriente es que la gran masa de estos trabajadores no tengan cargas familiares* (Perpiña, 1945: 1326), identificant la composició del sector amb noies joves i solteres. En aquesta línia, també se'l va excloure del Subsidi de Plus Familiar creat per l'Ordre de 29-3-1946 (article 2c); del *retiro obrero*, modificat arran de la Llei de 1-9-1939 (article 2), i de l'assegurança de vellesa (article 2), ja que, seguint la tradició de la normativa espanyola i europea en relació a l'assegurança social del servei domèstic, s'argumentava, per justificar l'excepció, la dificultat de fiscalitzar l'ocupació i la particular relació entre criat/ada i amo, que no era equiparable a una relació laboral⁸⁶. De fet, es confiava que l'estreta relació entre els subjectes (amo/mestressa i servent/a) garantia que el criat o la criada seria atès durant la vellesa pel patró (Perpiña, 1945). El dret a assistència al part i embaràs, regulat per la Llei de 18-6-1942, només beneficiava les serventes esposes dels assegurats en el subsidi i no assegurava les serventes internes, solteres que, com mostra el cens de 1940, eren la major part de les minyones ocupades. En la mateixa direcció va anar l'assegurança obligatòria de malaltia (Llei de 14-12-1942).

La tendència a l'exclusió, evidenciada ja des dels primers anys de Dictadura, s'assentava definitivament amb l'aprovació, l'any 1944, d'una nova Llei de contractes de treball (LCT) amb un redactat pràcticament similar a la Llei de 1931, a excepció d'alguns aspectes, entre els quals destaquen els relatius al servei domèstic (Pérez Botija, 1952). A priori, aquesta marginació sorprèn si tenim en compte la finalitat protectora de les normatives que afectaven el treball femení impulsades pel règim franquista.

La rellevància que per al projecte polític franquista tenia el model tradicional de família, reforçat per la intervenció activa de l'Església catòlica, que el prioritzava junt amb el discurs de la beneficència i protecció envers els sectors socials més desfavorits, accentuava el caràcter paternalista sobre el servei domèstic. Per als sectors afins al règim, el servei domèstic estava estretament vinculat a la institució familiar i n'era un element garant de la seva unitat i indissolubilitat: *tenemos la firme convicción de que el*

⁸⁶ "El subsidio de vejez y el servicio doméstico", *Anales del INP*, núm. 1-2, enero-febrero, 1941: 3.

*servicio doméstico, bajo una u otra forma, es una actividad imprescindible dentro de una sociedad organizada de acuerdo con los ideales de nuestro mundo mediterráneo y latino [...]. Mas, entre nosotros, la carencia de servidumbre podría engendrar, hoy por hoy, una catástrofe moral y social, acentuando la tendencia a la relajación de los lazos familiares*⁸⁷. La defensa de la institució familiar tradicional i la protecció dels sectors desfavorits (on el servei domèstic n'era bona mostra) van influir en el debat que, durant els darrers anys 40 i els 50, va ressorgir, especialment entre la doctrina jurídica, entorn la situació del servei domèstic a Espanya. A més a més, el servei domèstic no qüestionava el model de feminitat defensat pel règim franquista, preocupat només per limitar la participació laboral femenina en ocupacions específiques.

Així doncs, el règim franquista, amb el Codi del 1944, marginava novament el servei domèstic. L'articulat de la llei del 1944, en el seu article 2, establia:

*no están comprendidos en la regulación del contrato: [...] c) el servicio doméstico, entendiéndose por tal el que se preste mediante jornal, sueldo, salario o remuneración de otro género o sin ella, y que sea contratado no por un patrono sino por un amo de casa que no persiga fin de lucro para trabajar en una casa o morada particular al servicio exclusivo del contratante, de su familia o de sus dependientes, bien se albergue en el domicilio del amo o fuera de él*⁸⁸.

Aquesta definició, que no variava de la de l'article 147 del Codi de Treball del 1926, de nou situava el caràcter de la persona que contractava en l'eix central de la relació laboral: l'amo –família, esfera reproductiva– i no patró –mercat de treball, esfera productiva–, enllaçant amb la tradició legislativa que, durant la República s'havia intentat trencar, i tornant a situar el treball domèstic en la categoria del no-treball, negant de nou la condició de treballadors/es a les persones que l'exerceixen i situant-les en una condició d'inferioritat jurídica respecte de la resta de la classe treballadora. I, de nou, s'argumentava: a) l'absència de lucre per part del amo de la casa; b) la realització del servei en un domicili particular; c) que era un servei exclusiu de la família (Pérez Leñero, 1944; Pérez Botija, 1945; Hernainz Márquez, 1950). D'aquesta manera, el servei domèstic, de nou, s'emmarcava dins del Codi Civil com un contracte d'arrendament de serveis amb una reglamentació totalment anacrònica que datava del 1889 (Bernal Martín, 1951).

⁸⁷ García Araujo, 1958: 58.

⁸⁸ BOE, 24-2-1944, núm. 55: 1.627.

Durant el primer franquisme, la doctrina va plantejar ambivalències en relació a l'exclusió del servei domèstic de la LCT i en relació al caràcter de la seva relació laboral. En aquest sentit, són múltiples els treballs publicats en les revistes jurídiques de l'època que debatien sobre la naturalesa del servei domèstic i, de nou, sobre les activitats que abraçava aquesta categoria laboral. Tot i que no s'ajusta al període temporal d'aquest treball, cal considerar que, en tot el període franquista, aquest debat es va mantenir obert dins la doctrina. En paral·lel, també es discutia sobre la incorporació del servei domèstic a les normes de protecció social⁸⁹.

Si bé amb l'Ordre de 2-2-1940 i el Decret de 20-10-1940, inicialment, se les exceptuava dels subsidis, finalment, a través de la Llei d'assegurança obligatòria de malaltia del 1942 i de la Llei de 19-7-1944, semblava que el règim franquista, d'acord amb els preceptes defensats per l'Església catòlica, apostava per incloure el personal del servei domèstic dins dels beneficis dels subsidis i assegurances socials, aspecte que comportava una protecció per a sectors exceptuats de la normativa laboral (Espuny, 2013).

L'argumentació del règim franquista per justificar el caràcter "particular" del sector domèstic en relació a les altres ocupacions enllaçava tant amb les argumentacions dels reformadors de principi del segle com amb la dels legisladors del període republicà contraris a la inclusió del servei domèstic en la legislació laboral. I la raó, segons tots ells, estava en la consideració dels treballadors/es domèstics com a membres de la família i, en conseqüència, mediatitzades sota una relació familiar en lloc d'una relació laboral; i era la família (l'amo de la casa) qui, seguint les normes cristianes, resguardava el treballador/a domèstic. El preàmbul de la Llei del 19 de juliol de 1944, per la qual es feia extensible els beneficis dels subsidis i assegurances socials als personal del servei domèstic, afirmava:

ha sido costumbre tradicional en la familia española, dada su honda raigambre cristiana, considerar a los servidores domésticos como una prolongación de ella misma, siendo ésta la razón que ha influido para no hacerlos partícipes de los beneficios concedidos por los subsidios y seguros sociales a los demás trabajadores. Esta costumbre perdura en la inmensa mayoría de nuestra sociedad, pero en muchas ocasiones, a pesar de los buenos propósitos del

⁸⁹ Entre altres, Lozano Montero, 1948; Pérez Botija, 1945 i 1952; Hernainz Márquez, 1946; Palancar, 1958; García Araujo, 1958; Bayon, 1957; Borrajo Dacruz, 1960; García de Haro, 1963.

*dueño de la casa, tropieza éste con dificultades de índole económica que le imposibilitan para cumplir con magnanimidad las normas cristianas de protección a sus servidores domésticos en los casos de enfermedades, vejez u otras desgracias e inevitables circunstancias, quedando estos trabajadores a expensas de la Beneficencia pública, cuando deben ser protegidos por la previsión social. Las razones expuestas abonan a que se extiendan los beneficios de los subsidios y seguros sociales a este sector de la producción con modalidades específicas que su peculiar trabajo representa, organizándose en forma de un seguro único y global que evite molestias a los cabezas de familia y a los propios beneficiarios [...]*⁹⁰.

El règim, tot i afirmar que els caps de la llar “generalment” complien amb les obligacions de protecció dels seus servidors/es domèstics, considerava que l’Estat havia d’intervenir per tal d’evitar casos de desprotecció i per aquesta raó dictaminava una llei que els incorporava a la previsió social. Tanmateix, degut a *su peculiar trabajo*, s’establí una assegurança única que unificava les diverses tipologies d’assegurances. L’INP era el gestor de l’assegurança on els propietaris del domicili tenien l’obligació d’afiliar el servei domèstic. El preàmbul utilitzava un discurs similar al dels legisladors d’etapes precedents; així, els treballadors/es eren servidors/es, tot i que apareixia explícitament un element absent anteriorment, la incorporació de la variable religiosa, ja que el redactat de la llei apel·lava a complir las *normas cristianas de protección*.

De fet, la institució eclesiàstica, que orientava la política social del règim franquista, ja a inicis dels anys 40 deixava clara la seva visió del servei domèstic a través de l’al·locució a una parella de noucasats del dia 20-8-1942 del Papa Pius XIII. En ella, el Papa Pius presentava el servei domèstic com a membre de la unitat familiar però alhora alertava de la posició dins de la família identificant la minyona com a una persona que tenia accés a les confidències de la família:

Considerad cómo se desenvuelve dentro del ámbito doméstico el influjo de los que en él entran a servir. Si se tratara de un simple contrato de trabajo entre dos personas, las responsabilidades que de él surgieran serían limitadas: ciertamente resultaría desagradable al amo ser mal servido o sufrir cualquier daño en los propios bienes, pero de ordinario no serían muy grandes las pérdidas y el disgusto y ningún perjuicio sufriría. Aquí, al contrario, hay algo

⁹⁰ BOE, 21-7-1944, núm. 203: 5.561-5.562.

que generalmente no mira a un amo o a un sirviente solamente, sino a toda una casa; y es en realidad más que un mero alquiler de trabajo; es la entrada de un extraño en la convivencia familiar para formar parte, en cierta manera, del hogar doméstico, no por una o varias horas al día, sino de día y de noche... La criada vive con ellos en las horas claras y en las oscuras, de día en día viene a conocer necesariamente el carácter, el temperamento, las disposiciones, las costumbres de cada uno y cada una de la familia, hasta las debilidades, las pasiones, sus enfados y aquellas predilecciones que acaso llegan a ser manías. ¿Cómo podría ser de otra manera? ¿No penetra ella con pie seguro en todos los rincones de la casa, en los dormitorios, en los despachos, en el salón para arreglarlo y ponerlo en orden? Su mirada atraviesa toda sombra, traspasa todo vidrio, lo ve todo o lo adivina bajo los velos. Por servir a la mesa está presente en la comida, coge al vuelo fragmentos de conversación, los cambios de tema y la falta de argumentos, coge y nota la influencia y los misterios, las chanzas familiares y los altercados, las disputas y las diversiones, los recuerdos y las anécdotas más o menos íntimas de aquellos, mil magnificencias frecuentemente más reveladoras que las confidencias voluntarias⁹¹.

Amb la Llei del 19 de juliol de 1944, les treballadores domèstiques es van beneficiar doncs, dels subsidis de família, de vellesa i dels derivats d'accident de treball i malalties laborals, articulant-se formalment com una assegurança global sostinguda per una quota pagada conjuntament tant pels amos de la casa com pel personal domèstic. Aquesta quota havia de ser proporcional al salari i revisable cada dos anys, on els patrons aportaven les tres quartes parts i les domèstiques, la quarta part restant. Era la primera assegurança en la que es preveia que la treballadora contribuís parcialment a la quota per tots els conceptes. Fins aleshores, els treballadors/es només contribuïen parcialment en el subsidi de família i el de malaltia, i es preveia que en un futur col·laboressin en el de vellesa. Però, en l'assegurança total per al servei domèstic, es disposava que les serventes participessin en el d'accidentalitat, que, en la resta de casos, corria a càrrec exclusivament del patró (Menéndez Pidal, 1946). L'article 7 conservava fora dels beneficis de la llei les domèstiques casades i les domèstiques a temps parcial ocupades en altres activitats⁹². Alguns autors (Borrajó

⁹¹ Vázquez, 1960: 17.

⁹² [...] *la percepción de los seguros y subsidios sociales por los servidores domésticos será incompatible con los que puedan corresponderles por cualquier otro trabajo que realicen, así como los que disfrute el*

Dacruz, 1962; Sallé, 1985; Espuny, 2014) afirmen que la seva aplicació pràctica va retardar-se quinze anys fins a la creació del Montepío Nacional del Servicio Doméstico, l'any 1959.

Finalment, el Decret de 17-3-1959 va articular el Montepío Nacional del Servicio Doméstico. L'article 2 encomanava a la Secció Femenina de la FET i de les JONS *la orientación social del Montepío*⁹³. La quota corresponia en tres quartes parts al contractador i en una quarta part a la domèstica. La percepció del subsidi era incompatible amb qualsevol altre treball propi o del cònjuge en el cas d'estar casada, excepte en el cas dels beneficis derivats del règim d'accidents. Les prestacions incloïen vellesa, invalidesa, assistència sanitària, dot pel matrimoni, ajuda familiar, auxili per defunció, premi de constància i millores en la pensió de vellesa. Mentre per a alguns va garantir un sistema de seguretat social adequat a les necessitats del servei domèstic (Hernainz Márquez, 1959), per a d'altres, les prestacions del Montepío eren inferiors a les del Régimen General de Seguro de Enfermedad (Ioé, 1991). Efectivament, existien greuges comparatius amb el règim general: augment del període de carència en sis mesos, retorn de només la meitat de l'import dels medicaments, no contemplació de la remuneració econòmica en cas de baixa laboral per malaltia ni l'extensió de les prestacions sanitàries als familiars directes de la domèstica, aspecte que agreujava la situació no ja a la treballadora, sinó a la seva família directa (fills i filles). No va ser fins a la publicació del Decret 2346/69, de 25-9-1969, que es va crear el règim especial de la Seguretat Social per al servei domèstic, que, tot i integrar-lo dins de la Seguretat Social, ho feia en un règim especial amb menors prestacions que les que gaudien la resta de treballadors/es.

En conclusió, el discurs franquista enllaçava amb el de la jurisprudència i legisladors socials d'inicis del segle XX, que consideraven que calia modificar la legislació civil, encarregada de regular el servei domèstic, en el sentit d'incloure'l dins de lleis de protecció social però no necessàriament en la totalitat de la legislació laboral. La introducció del servei domèstic en la previsió social coincidí en un moment en què sorgia des de diversos sectors socials una preocupació envers la situació laboral del servei domèstic i existia una manca d'oferta d'aquest servei (Sallé, 1985). Aquesta preocupació quedava plasmada en els debats i discussions que diversos juristes

cónyuge si fuera casado, exceptuándose de tal incompatibilidad los beneficios derivados del régimen de accidentes de trabajo, los cuales podrán ser percibidos por ambos cónyuges.

BOE, 21-7-1944. núm. 203: 5.562.

⁹³ BOE, 24-3-1959, núm. 71: 4.578.

tingueren entorn la necessitat de reglamentar el servei domèstic, debats similars als mantinguts, a inici de segle, pels reformadors socials, els quals, en els diversos treballs de compilació i anàlisi de la legislació i la jurisprudència laboral franquista, insistien en l'abandonament normatiu i regulador del servei domèstic.

Per a aquells sectors més conservadors, la relació del servei domèstic amb la institució familiar era el motiu que impedia que aquest fos considerat un treball amb iguals condicions que la resta (García Araujo, 1958; Vázquez, 1960). A més a més, advertien dels perills de reglamentar normativament el servei domèstic i de les negatives conseqüències que aquest fet podia tenir tant per la institució familiar com per al servei domèstic, com mostrava l'experiència dels Estats en els quals estava regulat per la norma laboral:

La equiparación del amo de la casa al empresario, y del sirviente al obrero, engendraría profundas perturbaciones en la vida social y familiar, acentuaría aún más el ya excesivo intervencionismo del Estado en la órbita privada y, lo que es más lamentable, acabaría con el propio servicio doméstico [...]. Quizá no sea enteramente casual que en los países donde está más reglamentado el servicio doméstico sea en los mismos países donde apenas existe este tipo de trabajo, y donde, lo cual es más grave y significativo, la familia está sufriendo un alarmante y parece que incontenible proceso de disolución y relajación⁹⁴.

De nou, com a principi de segle, els arguments que s'esgrimien giraren entorn la finalitat no lucrativa de l'activitat (Martín de Nicolás, 1943; Pérez Botija, 1945; Lozano Montero, 1948), la relació entre servent/a domèstic i la unitat familiar, i, derivada d'aquesta, l'exercici de l'activitat en l'àmbit privat del domicili familiar (Menéndez, 1946; Vázquez, 1960; García Araujo, 1958). Tanmateix, compartien l'opinió que existia una crisi del servei domèstic espanyol que atribuïen a diverses causes: desprestigi social del sector domèstic, diversificació de les ocupacions laborals femenines que conduïa les dones del servei domèstic a altres sectors industrials o de serveis amb millors condicions de treball, o les precàries i dolentes condicions laborals del sector. Reapareixia, doncs, el "problema del servei domèstic" i diferents actors socials, juristes en la seva majoria, enumeraven diverses mesures per solucionar-lo: millorar les condicions laborals o la formació, donar-li prestigi social i regular-lo normativament a través de normes especials (Lozano Montero, 1948; Juaristi, 1950; Bernal, 1951;

⁹⁴ García Araujo, 1958: 57.

García Araujo, 1958). A inicis de segle, com veurem en el capítol dedicat a la contractació del servei domèstic, el debat entorn el “problema del servei domèstic”, conjuntament amb la doctrina jurídica, s’havia realitzat dins l’àmbit públic a través de la premsa. Durant el període franquista, sense premsa lliure, s’havia circumscrit essencialment a l’àmbit més propi de legisladors i juristes. Així, tot i les propostes, concentrades essencialment en les dues primeres dècades franquistes al voltant de la *Revista del Trabajo*, i argumentades sota propostes similars a les plantejades a inicis de segle, el servei domèstic va continuar exclòs del contracte de treball i, per tant, de la legislació laboral, i emmarcat dins del Codi Civil com un contracte d’arrendament de serveis sotmès a una reglamentació anacrònica.

1.5. Conclusions

La primera legislació laboral, que va començar a implementar-se a Espanya des de les primeres dècades del segle XX, tant la destinada a la totalitat de la classe obrera com l’orientada als col·lectius femenins, va excloure el servei domèstic. Aquest fet comportava una major situació d’explotació i el posicionava en clar desavantatge respecte de la resta de sectors econòmics. Aquesta excepció responia a la concepció del treball domèstic com un no-treball, i a qui l’exercia com a servidor/a en lloc de treballador/a a causa de l’espai en el qual s’ocupava, el domicili familiar, i per tant privat, “sagrat” i ordenat per la família, àmbit on, d’acord amb els principis liberals, no havia d’intervenir-hi l’Estat i, per tant, no calia que fos regulat per la legislació laboral. Tanmateix, aquest no fou l’únic argument utilitzat tant per la jurisprudència com pel legislador. Resseguint les sentències emeses pels Tribunals i els debats desenvolupats en l’IRS o a les Corts espanyoles, s’observen arguments complementaris al primer. D’una banda, es va afirmar que les tasques i activitats del servei domèstic no comportaven beneficis de caràcter lucratiu per al contractador. D’altra banda, s’asseverava que no implicaven cap tipus de treball mecànic o manual. Amb aquestes afirmacions evidenciaven un profund desconeixement de les activitats exercides pel servei domèstic. El servei domèstic va representar un important estalvi per a les economies familiars en contractar-se personal domèstic amb baixos salaris i plena disponibilitat. I l’estudi tant de les tasques que se’ls encarregaven com la seva història sanitària demostra la necessitat del treball manual i físic, amb les conseqüents repercussions en la salut que representava l’acompliment de la seva ocupació.

Davant la desregulació del sector, diferents oficis que tradicionalment havien conformat el servei domèstic, ocupats majoritàriament per homes i més vinculats a

l'espai productiu, van anar segregant-se. Els cambriers i cuiners, els xofers o els joqueis van traslladar-se a altres sectors econòmics amb majors drets i millors condicions laborals. D'aquesta manera, el sector domèstic continuava feminitzant-se i, alhora, precaritzant-se.

En tot aquest procés, el govern de la II República espanyola fou el que va mostrar un major interès per la regulació d'aquest sector i va incorporar el servei domèstic en el Codi de Treball del 1931 en qualitat de treballadors/es i en la Llei de col·locació obrera del mateix any. Tanmateix, les va mantenir excloses d'altres normatives, per exemple, de la Llei de Jurats Mixtos. Aquesta dualitat va ser aprofitada per sectors de la doctrina per continuar negant els beneficis de les lleis socials a les serventes domèstiques. Amb la inclusió en la Llei d'accidents de treball del 1937 s'intentava posar fi a aquesta situació. Malauradament, aquesta temptativa fou breu. La normativa franquista les va retornar a la situació prèvia al 1931 amb arguments similars als d'inici de segle. Només, al llarg dels anys quaranta, seguint les directrius marcades pel nacionalcatolicisme, se les va anar incorporant paulatinament a les normatives de protecció social.

2. EL SERVEI DOMÈSTIC A PARTIR DELS CENSOS NACIONALS DE POBLACIÓ I ELS PADRONS MUNICIPALS. BARCELONA, 1848-1950

2.1. Els CNP per a l'estudi del servei domèstic, 1860-1950

L'objectiu del present capítol és analitzar l'estructura del sector domèstic a la ciutat de Barcelona des de mitjans del segle XIX a mitjans del segle XX a partir dels Censos Nacionals de Població.

La historiografia ha documentat suficientment els problemes de subregistre de l'activitat femenina que pateixen els CNP, aspecte que afecta també la quantificació del servei domèstic (Higgs, 1987; Scott, 1988; Horrell i Humphries 1995; Pérez Fuentes 1995; Borderías 1993a, 2003a, 2010 i 2011; Arbaiza 2000).

Ja en els pròlegs dels censos⁹⁵ i en altres estadístiques oficials⁹⁶ es manifestava la insuficiència de dades entorn del treball femení i la problemàtica que aquest fet comportava per tal d'obtenir una radiografia real del mercat laboral. A aquest problema se li afegeixen les modificacions en les nomenclatures de les categories classificadores, que afecten molt directament l'estudi del servei domèstic (Higgs 1987, 1996; Sarti, 1999; Piette, 2001; Gubin, 2001).

La nomenclatura i el concepte de servei domèstic van canviar en diverses ocasions entre 1860 i 1950 fruit de modificacions legislatives, arran de canvis de caràcter cultural o social. En els pròlegs dels censos ja s'explicitaven les dificultats que comportava la definició d'aquest grup professional. En aquest sentit, en el cens de 1887 s'afirmava que *el penúltimo grupo genérico tiene por núcleo principal a los sirvientes domésticos de ambos sexos, a los cuales se han unido otros muchos individuos que suplen con sus faenas donde no alcanzan a cubrir las necesidades de las personas y de las casas los propiamente considerados criados: y es concepto éste*

⁹⁵ Introducción al Censo de 1887, INE, Fondo Histórico:

<http://www.ine.es/inebaseweb/libros.do?tnp=71807>

⁹⁶ *pero donde se observan mayores deficiencias en el Censo de Profesiones es en la clasificación de las mujeres, gracias a las resistencias que ponen las interesadas a declarar en la hoja censal por varias razones.* Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona Año XVI, 1917 Imprenta de Henrich y Cía. en comandita, Barcelona 1921: 543.

de ocupaciones varias y servicios personales y domésticos, aunque algo vago, que siempre hace falta establecer en la estadística⁹⁷. Així, ja des de finals del segle XIX els agents censals no explicitaven clarament quines professions i oficis conformaven el servei domèstic. D'aquesta manera, la dificultat de la seva definició s'ha traslladat a l'estadística i a les fonts oficials de caràcter institucional.

Taula 1. Evolució de l'epígraf en el Censos Nacionals de Població, Espanya, 1860-1950

Any del CNP	Grups professionals (segons CNP)	
1860	39. <i>Sirvientes</i>	
1877	<i>Ocupaciones diversas</i>	<i>Fondistas, cafeteros y dueños de casas de huéspedes Servicio personales y domésticos y otras ocupaciones</i>
1887	<i>Ocupaciones diversas</i>	<i>Fondistas, cafeteros y dueños de casas de huéspedes Servicio personales y domésticos y otras ocupaciones</i>
1900	26. <i>Servicios personales y domésticos</i>	
1910	26. <i>Servicios personales y domésticos</i>	
1920	69. <i>Sirvientes domésticos</i>	
1930	XVIII. <i>Servicio doméstico</i>	
1940	XVIII. <i>Servicio doméstico</i>	
1950	8. <i>Personal de Servicios domésticos, personales y análogos</i>	

Font: Elaboració pròpia a partir dels CNP

Els primers censos dels quals disposem de dades són dels anys 1860, 1877, 1887 i 1900. En el de 1860 la denominació era *sirvientes* i inclouen als criats agrícoles. En la de 1877 i 1887 la denominació comuna era *ocupaciones diversas* i s'hi havien afegit *els serveis personals*. No apareixien computades les persones que treballaven eventualment a les cases (Soto Carmona, 1989). A finals del segle XIX, el servei domèstic incloïa una gran varietat d'oficis i professions hereus, en molts casos, d'un mercat laboral de caràcter preindustrial altament especialitzat: xofers, donzelles, criades, criats, lacais, majordoms, porters, mainaderes, cuineres, cambres, planxadores, donzelles, dides seques, majordones, claueres, dides, ajudants de cuina,

⁹⁷ Introducción al Censo de 1887, pàg. XV. INE, Fondo Histórico:

<http://www.ine.es/inebaseweb/libros.do?tnp=71807>

cambrers, modistes, jardineros, bugaderes, mossos de quadres, cotxers, institutius, joqueis etc.

Diverses estadístiques realitzades per organismes oficials o per científics socials mostraven aquesta varietat. Així, per exemple, Cerdà, a la *Monografía estadística de la clase obrera en Barcelona en 1856*⁹⁸, classificava globalment el servei domèstic dins de la categoria de peó. Tanmateix, cita una relació d'oficis molt variats: *criados, lacayos, doncellas de labor, cocineras, criadas y doncellas de revenderías*⁹⁹.

També en els Reglaments que articulaven les Oficines de Vigilància del Servei Domèstic creades al voltant de la dècada dels 80 del segle XIX, com veurem en el capítol tercer, podem observar aquesta diversitat: *En cada Inspección de Vigilancia se llevará el correspondiente registro doméstico, en el cual se anotarán los sirvientes de uno y otro sexo, ya sean cocineros, doncellas de labor, ayudas de cámara, cocheros, mozos de comedor o de cuadra o sirvientes sin denominación expresa. Se exceptúan las nodrizas, jefes de cocina, cocheros y demás con sueldo que no habiten en la casa en la que sirven*¹⁰⁰.

En els censos de 1877 i 1887 la rúbrica *ocupaciones varias* contenia dos subgrups: a) *fondistas, cafeteros y dueños de casa de huéspedes, etc.* i b) *servicios personales y domésticos y otras ocupaciones* (taula 1). Respecte del primer grup es considerava que desenvolupaven la seva activitat en el domicili familiar i per tant mantenia majors similituds i connexions amb el servei domèstic que amb la indústria o el comerç:

otro grupo de profesiones que se han reunido en el censo con el título de "Fondistas, cafeteros y dueños de casa de huéspedes, etc..." pero que no se

⁹⁸ Ildefonso Cerdà: *Monografía estadística de la clase obrera en Barcelona en 1856* va ser publicada l'any 1867 com a apèndix a la *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, Madrid, Imprenta España, 1867. Una primera versió va ser publicada a Cerdà: *Teoría de la construcción de ciudades aplicada al proyecto de reforma del Ensanche de Barcelona*, que ha estat publicada posteriorment a *Teoría de la construcción de las ciudades. Cerdà y Barcelona*. Madrid/Barcelona, Instituto Nacional de la Administración Pública - Ayuntamiento de Barcelona, 1991.

⁹⁹ *Ibidem*, 1991: 205.

¹⁰⁰ Reglamento para la vigilancia del Servicio Doméstico. *El Alicantino. Diario Católico*, 8-1-1888, Año 1:1. La mateixa redacció a Reglamento para la Vigilancia del Servicio Doméstico. *El Fomento de Salamanca* 31/5/1887; Reglamento para el Servicio Doméstico de esta capital [Córdoba] a *Diario de Córdoba de Comercio, Industria, Administración, Noticias y Avisos* 2/08/1889.

han englobado en el resumen de la industria ni del comercio, porque más relación todavía que con estas formas de riqueza y del trabajo tienen con el conjunto de profesiones y ocupaciones contenidas bajo las designaciones de “servicios personales y domésticos” junto a los cuales, aunque sin sumarlas con ellas, van las cifras correspondientes¹⁰¹.

A partir de 1900, els CNP, així com altres sistemes estadístics de la ciutat (per exemple els Anuaris Estadístics de la ciutat de Barcelona), van adoptar la Nomenclatura Professional realitzada per l'Institut Internacional d'Estadística presentada per Jacques Bertillon, cap de l'Estadística de la ciutat de París, a la sessió de Chicago l'any 1893. La nomenclatura professional de Bertillon encara mantenia una variada diversitat d'oficis i professions dins l'epígraf *Domestic occupations*. Concretament enumerava a *membres de la família (muller, etc.) que realitzen tasques de la llar*¹⁰², *conserges, vigilants de casa per a botigues, rebost, jardineros, etc., cuiners i cuineres, conductors i mossos de quadra, altra ajuda domèstica i dones que fan tasques domèstiques per a parelles i solters*¹⁰³. Tanmateix, va situar els *Hotels, coffee houses, restaurants, salons...* dins del grup *Commerce*¹⁰⁴.

A partir del cens de 1900, aquests dos subgrups es van independitzar formant grups professionals propis. El grup de *fondistas, cafeteros, dueños de casa de huéspedes* – que també van patir modificacions de la seva denominació durant el període estudiat¹⁰⁵ – fins el 1950 estava situat dins del grup del comerç i es reservava per als amos i propietaris de negocis, mentre que els mossos de magatzem, mossos de menjador, cambrers i servents s'inclourien en el servei domèstic (Gabriel, 1985: 198).

¹⁰¹ Introducción al Censo de 1887, pàg. XIV. INE, Fondo Histórico:

<http://www.ine.es/inebaseweb/libros.do?tntp=71807>

¹⁰² En el cas del censos espanyols, l'any 1910 l'epígraf *trabajo doméstico* comprèn, desagregats, el grup *servicio doméstico* i el de *miembros de la familia* (Borderías, 2003a: 255). Diversos autors han mostrat com aquestes dues categories no sempre apareixien desagregades, dificultant així la quantificació real del servei domèstic. Per exemple, el pioner i detallat estudi de Higgs sobre el servei domèstic a Rochdale (Anglaterra) observava com alguns censos incloïen a les mestresses dins del servei domèstic (Higgs, 1987). El mateix cas va esdevenir-se en el cas belga (Piette, V., 2001; Gubin; E., 2001).

¹⁰³ Nomenclature of professions. Recommended by the International Institute of Statistics. (session at Chicago, 1893) presented to that assembly by Dr. Jacques Bertillon: 368.

¹⁰⁴ *Ibidem*: 362.

¹⁰⁵ En el cens de 1900 i 1910 la denominació era *fondas, cafés, hosterías y despachos de bebidas*; en el cens de 1920 no apareix el grup; els censos de 1930 i 1940 la denominació és *hoteles, restaurantes y despachos de bebidas* (1930) i *hoteles, y etc.* (1940). En el cens de 1950 tampoc apareix aquesta denominació.

Aquestes modificacions en les nomenclatures censals responien, conjuntament amb l'assimilació al sistema estadístic europeu, a canvis legislatius que el servei domèstic estava experimentant des d'inicis del segle XX.

Així, amb la implementació a Espanya de la legislació social, un seguit d'activitats començaren a desvincular-se progressivament del servei domèstic, tal com es mostra en la taula 2. Primer, van ser cambrers, cuiners, ajudants de fondes, hotels, tavernes, etc. els que van justificar la seva desvinculació legal del sector domèstic perquè la seva activitat es desenvolupava fora del domicili familiar. Més endavant, van ser les bugaderes d'hotels o d'hospitals i escoles les que van recórrer a aquest argument per tal de desvincular-se del servei domèstic i incorporar-se a altres sectors econòmics. Als anys 20 foren els xofers, els joqueis i, més tard, els jardiniers. Així, el servei domèstic es va anar vinculant progressivament a les tasques desenvolupades dins dels límits físics del domicili pròpiament dit i d'aquesta manera identificat amb un treball reproductiu i poc qualificat. Aquest darrer argument també va ser utilitzat per xofers i jardiniers per establir distàncies amb el servei domèstic.

Manuel Escudé Bartolí, cap de l'Estadística Municipal de Barcelona i impulsor dels Anuaris Estadístics de la ciutat a inicis del segle xx, insistia en els pròlegs de les Estadístiques en la dificultat que comportava censar el treball de les dones, especialment a les grans urbs industrials: *la variedad de nomenclaturas en las profesiones de las grandes ciudades a causa de la subdivisión del Trabajo que representa grados diferentes de progreso en las industrias, las artes, en los oficios y el comercio dificulta esta clasificación [...] donde más deficiencias tiene el censo es en la clasificación de las mujeres por la dificultad grandísima con la que se tropieza, por la resistencia que ponen los interesados en declararlo en la hoja censal*¹⁰⁶. En el cas del servei domèstic, a inicis del segle xx la varietat d'activitats començava a reduir-se, tot i que encara es mantenia una important pluralitat d'oficis. Concretament, a l'Anuari de 1902, l'epígraf 25 de la *clasificación de los habitantes según su profesión* corresponent a *servicios personal y doméstico* recollia a *sirvientas, criados, cocineros, camareros, lavanderas, planchadoras, etc.*¹⁰⁷ L'estadística de *salarios y jornadas* publicada a l'esmentat Anuario recollia una major diversitat, donat que l'epígraf de *servicios personales y domésticos* reunia a *jefes de cocina, cocinero de 1ª, cocinero de 2ª, pinches de cocina, camareros, serenos, sirvientas, cocineras, camareras, niñeras,*

¹⁰⁶ Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona (1903), Año I, 1902, Barcelona, Ed. Imprenta Henrich y Cía. en comandita: 152.

¹⁰⁷ *Ibidem*: 154.

*institutrices, amas de llave, oficiales peluqueros y barberos*¹⁰⁸. Tres anys més tard, l'Anuari Estadístic de 1905 va excloure del grup de *servicios personales a oficiales peluqueros, barberos* –que tenien grup autònom–, *serenos, institutrices i amas de llave*¹⁰⁹.

Taula 2. Professions que es desagreguen del servei domèstic (s. xx)

Any	Professions
1920	Cambrers, cuiners d'hotels, fondes i bars
1920	Xofers
1923	Joqueis
1928	Bugaderes d'hotels
1933	Mossos de quadra, vigilant de cases-hotels i guarda-dia
1951	Jardiners

Font: Elaboració pròpia

En tot aquest procés el servei domèstic s'havia anat homogeneïtzant en la figura de la *noia a tot estar*, interina o a hores, vinculada a l'interior del domicili familiar. I amb això va quedar considerada com una ocupació poc qualificada. Aquesta homogeneïtzació es plasmava a partir del cens de 1920 a l'epígraf *servicio/sirviente doméstico*.

De nou, el cens de 1950 va modificar l'epígraf i el grup va passar a denominar-se *Personal de servicios domésticos, personales y análogos*, que reunia 1) *Servicios domésticos y análogos*, 2) *Servicios personales* i 3) *Otros servicios*¹¹⁰. Era definit de manera molt àmplia i ambigua com aquell que agrupava a *personas dedicadas a actividades de servicio personal, de limpieza, de conserjería y subalternos*. A més a més, el cens de 1950, al grup 1 *Empleados, administrativas, de dirección, de oficinas y similares*, va exceptuar *los artesanos que trabajan por cuenta propia y los propietarios de pequeñas empresas manufactureras en las que realizan generalmente el mismo trabajo que sus empleados (talleres de reparación de calzado, reparación de aparatos de radio, panaderías, sastrerías, pensiones, barberías, salones de belleza, etc.)* i els classificava al grup 6 (*trabajo artesano*) o al grup 8 (*servicios domésticos, personales y análogos*)¹¹¹. D'aquesta manera, tot un conjunt d'ocupacions exercides majoritàriament

¹⁰⁸ Ibídem: 562.

¹⁰⁹ Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona (1907), Año IV, 1905, Barcelona, Ed. Henrich y Cía. en comandita: 611.

¹¹⁰ Nomenclatura de las clasificaciones profesionales, CNP 1950, tomo II, apéndice I: 457.

¹¹¹ CNP 1950, tomo II, apéndice I: 456 Nomenclatura de las clasificaciones profesionales.

per homes i excloses tradicionalment del servei domèstic quedaven ara dins de la categoria de *Servicios domèsticos, personales y análogos*, fet que explica l'espectacular augment de la presència d'homes ocupats en el servei domèstic en el CNP de 1950 (taula 3).

Taula 3. Composició per sexes del servei domèstic, Barcelona capital, 1860-1950

Data del CNP	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
1860	2.840	11.834	14.674	19,35	80,65	100
1887	2.921	13.007	15.928	18,34	81,66	100
1900	2.161	17.011	19.172	11,27	88,73	100
1910	2.749	18.762	21.511	12,78	87,22	100
1920	2.655	21.160	23.815	11,15	88,85	100
1930	3.753	29.871	33.624	11,16	88,84	100
1940	5.082	40.362	45.444	11,18	88,82	100
1950 ¹¹²	18.444	59.796	78.240	23,57	76,43	100

Font: Elaboració pròpia a partir dels CNP

En el cas de 1860 i 1887 el càlcul correspon al partit judicial de Barcelona, que inclou els municipis de Badalona, Barcelona, Montcada i Reixac, Sant Adrià de Besòs, Santa Coloma de Gramenet, Corts (Les), Gràcia, Horta, Sarrià, Sant Andreu del Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, Sant Martí de Provençals i Sants.

Des de 1860, la classificació ocupacional del servei domèstic va experimentar canvis importants. Aquestes variacions van obeir a diferents factors, sent els més rellevants l'adaptació a les modificacions de la legislació laboral que va anar desplaçant oficis tradicionalment considerats com a part dels serveis personals i domèstics cap a altres sector productius, quedant aquests serveis restringits a les ocupacions realitzades per les famílies dins el domicili i fora de la protecció de l'Estat. Les nomenclatures prioritzaven, així, la relació laboral sobre l'ocupació.

¹¹² Per al 1950, si s'utilitza la xifra del cens del volum III (taula IV), en què es diferencia entre grups professionals i formes de treball i, en aquest últim grup, es contempla exclusivament el servei domèstic, s'observa que la composició per sexes de la mà d'obra segueix feminitzant-se a la dècada dels 50 amb un 96% de dones ocupades enfront un 3% d'homes. INE, tomo III: 222-223.

2.2. Composició i distribució del servei domèstic

Tot i la poca atenció rebuda per la historiografia, el paper del servei domèstic barceloní dins del mercat de treball femení ha estat fonamental. A la ciutat de Barcelona a finals del segle XIX i inicis del XX, en sintonia amb altres ciutats europees, el servei domèstic ja era un sector essencialment, tot i que no exclusivament, feminitzat¹¹³ (taula 4).

Taula 4. Distribució per sexes del servei domèstic en algunes ciutats europees (%)

	Data	Homes	Dones	Total
Bolonya	1796	45	55	100
	1841	30	70	100
	1900	20	80	100
París	1896	18,3	81,7	100
	1901	17,4	82,6	100
	1911	13,1	86,9	100
Hamburg	1880	5,3	94,7	100
	1890	1,2	98,8	100
	1900	1,6	98,4	100
Berlin	1830	25,5	74,5	100
	1867	15,2	84,8	100
	1890	6,9	93,1	100
Torí	1901	16,6	83,4	100
	1911	15,3	84,7	100
Milà	1861	40,4	59,6	100
	1881	31,9	68,1	100
	1901	22,5	77,5	100
	1911	18,1	81,9	100
Czech Lands	1880	30,2	69,8	100
	1890	3,76	96,24	100
	1900	2,22	97,78	100
	1910	1,77	98,23	100
	1921	1,35	98,65	100
	1930	0,59	99,41	100
Madrid	1887	22	78,0	100
Santiago de Compostela	1844	14,7	85,3	100
	1857	15,5	84,5	100
Barcelona	1860	19,35	80,65	100
	1887	18,34	81,66	100
	1900	11,27	88,73	100
	1910	12,78	87,22	100
	1920	11,15	88,85	100
	1930	11,16	88,84	100
	1940	11,18	88,82	100
	1950*	23,57 [96,88%]	76,43 [3,12%]	100

* Vegeu la nota a peu de pàgina núm. 112

Les dades provenen: Per a Santiago de Compostela: Rial, 1996: 315; Per a Bolonya, París, Hamburg, Berlin, Torí i Milà: Sarti, 1997b: 160; Per Czech Lands: Fialová i Fauve-Chamoux, 2004: 151; Per a Madrid: del Amo, 2010: 299; Per a Barcelona: elaboració pròpia a partir dels CNP.

¹¹³ Diferents estudis ja han tractat aquest aspecte en el cas espanyol. Entre altres: Capel, 1982; Núñez, 1989; Fernández Díez, 1991; Sarasúa, 1994; Escartín, 2001; Rial, 1995; Del Amo, 2010.

El procés de feminització del servei domèstic s'ha explicat per una combinació de factors. Alguns autors han posat èmfasi en la desaparició progressiva del model aristocràtic que ocupava servei masculí enfront l'ascendència de la burgesia urbana que, si bé en alguns casos va intentar imitar models de comportament nobiliari per tal d'obtenir major prestigi social contractant servents masculins (Higgs, 1979; Horn, 1975), es va inclinar majoritàriament per la feminització del servei (Maza, 1984; Fairchilds 1984; Oyón *et al.*, 2001). A més, la crisi del model aristocràtic va implicar la desaparició d'algunes tasques i conseqüentment del tipus de servei que les realitzava, com per exemple els majordoms o els lacais, activitats ocupades majoritàriament per homes. De fet, també s'ha posat en relleu que la feminització del sector s'explica tant per la substitució per dones en professions tradicionalment masculines com per la reducció, i en alguns casos, per la desaparició o trasllat de professions fora de l'àmbit privat, fet que va comportar que diverses ocupacions masculines perdessin la consideració de servei domèstic (McBride, 1977; Sarti 1997a, 2005; Sarasúa, 2004). Així mateix, en el trajecte cap a la modernitat, el pes i el paper de la família com a unitat de producció va disminuir al mateix temps que van augmentar les oportunitats laborals per als homes en altres sectors, i això va permetre a aquests últims allunyar-se del servei domèstic (Davidoff, 1974; Sartri, 1997b). L'augment de les migracions de les dones del camp a la ciutat combinat amb les poques oportunitats laborals que gaudien les treballadores a les urbs fou també un element que produí un augment de la presència femenina entre el servei domèstic (Chatelain, 1969; McBride, 1977; Reggiani, 1989; Higgs, 1987). També, però, cal posar èmfasi en la concepció que les dones treballaven en el servei domèstic perquè havien estat preparades per servir a les persones i ocupar-se de la llar (Sarasúa, 1994), aspecte que connecta directament amb la teoria de la domesticitat. Alhora, en diversos casos, les legislacions, que afavorien l'acomiadament dels empleats masculins o l'exclusió dels servents de la ciutadania política, també foren elements que van estimular el desplaçament dels treballadors masculins vers altres ocupacions durant els segles XVIII-XX¹¹⁴ i l'exclusió

¹¹⁴ El 1777 es va aprovar un impost als empleats domèstics homes considerant-los objectes de luxe a Anglaterra. A França, l'any 1791, durant la Revolució Francesa, va introduir-se un impost sobre el servent que es traslladà a d'altres països europeus. L'esmentat impost inicialment fou més elevat en el cas de servents masculins i posteriorment s'exceptua el seu cobrament als amos amb serventes. També n'eren exclosos els administradors tutors, el secretaris, etc., tasques vinculades a una servitud exercida entre les classes més altes. Els revolucionaris van justificar les mesures en un intent d'abolir el model aristocràtic de la societat francesa. Així, durant la Revolució Francesa, paladí de la "llibertat i la igualtat", en la constitució francesa de 1791 i, després, en la de 1795 s'excloïa el servei domèstic de la ciutadania política al igual que en la constitució espanyola de 1812 (Sarti, 2005). A Espanya, durant l'època moderna, la

de les normatives laborals impulsades per l'Estat van convertir el sector en poc atractiu per als treballadors i treballadores.

A la majoria de ciutats europees el pes relatiu del servei domèstic va començar a disminuir a finals del segle XIX i principis de segle XX (Capel, 1982; Mirás, 2005; del Amo, 2010). A Barcelona aquest descens es produí de forma una mica anticipada des de 1860 i es va mantenir fins a la dècada de 1930 (taula 5). Evidentment, un dels factors més rellevants va ser la segregació de molts dels oficis que tradicionalment havien format part del sector. La crisi del model social aristocràtic, que contractava nombrosos servents i serventes, va tenir també un impacte gens menyspreable. La mecanització d'algunes tasques domèstiques (bugada, conservació d'aliments, etc.) fruit d'innovacions tecnològiques va provocar canvis en la intensitat, regularitat i en les tasques a desenvolupar induint una disminució de la demanda (Scott, 1982; Sarasúa 1994). Per últim, l'augment conjuntural d'oportunitats laborals en altres sectors industrials o l'increment d'oportunitats per a les noies joves en el sector serveis després de la Primera Guerra Mundial (Scott-Tilly, 1984) va jugar un paper important. A partir de 1930 el percentatge del servei domèstic entre les actives va tornar a iniciar una trajectòria ascendent fins a situar-se el 1950 en percentatges similars als de 1887 (taula 5). Aquest renovat augment ha portat alguns autors a definir la dècada de 1940-1950 com *la edad de oro del servicio doméstico español* (Carreras 1989: 31). Un augment que seria encara més gran del que mostra l'estadística per l'enorme pes del treball submergit en aquest sector.

monarquia havia promulgat normes que restringien el nombre de servents entre l'aristocràcia (Martín Casares, 2004).

Taula 5. Percentatge de la població ocupada al servei domèstic en relació a la població activa segons el sexe, Barcelona capital, 1860-1950

Data del Cens	Homes	Dones	Total
1860	2,99	45,23	12,1
1887	2,25	38,39	9,72
1900	1,29	25,69	8,21
1910	1,42	31,17	8,47
1920	1,09	18,44	6,66
1930	1,12	18,57	6,77
1940	1,57	26,34	9,51
1950	4,56	36,64	13,79

Font: Elaboració pròpia a partir del CNP

En el cas de 1860 i 1887, el càlcul correspon al partit judicial de Barcelona, que inclou els municipis de Badalona, Barcelona, Montcada i Reixac, Sant Adrià de Besòs, Santa Coloma de Gramenet, Corts (Les), Gràcia, Horta, Sarrià, Sant Andreu del Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, Sant Martí de Provençals i Sants.

La taula 6 mostra que entre 1860 i 1910, el número d'actives es distribuïa de manera pràcticament igual entre el sector secundari i terciari. Al sector secundari eren les indústries tèxtils i de la confecció els sectors més rellevants i, en el sector terciari, el servei domèstic¹¹⁵. Com s'observa a la taula 6, a les dècades dels anys 10 i 20, amb l'increment de la demanda de mà d'obra a la indústria, el pes del servei domèstic disminueix. Una demanda que es va enfonsar arran de la crisi econòmica dels anys 30 i la postguerra. En moments de creixement econòmic i augment de la demanda les treballadores abandonaven el servei domèstic i es desplaçaven a una indústria que ofería millors condicions laborals i estava protegida per la legislació laboral, i retornaven a ell quan disminuïa la demanda.

¹¹⁵ La resta d'ocupades al sector terciari ho fan al comerç o a les professions liberals, subsectors en els quals el perfil de les treballadores era diferent de les ocupades en el servei domèstic.

Taula 6. Dones ocupades per subsectors econòmics, Barcelona capital, 1860-1940 (xifres absolutes)

Subsectors	1860	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950
Agricultura i pesca		1.182	15.476	6.701	102	223	103	263
Ind. Extractives			0	0			4	0
Total primari	0	1.182	15.476	6.701	102	223	107	263
Alimentació					1.478	6.735	1.443	
Química					4.214	3.657	3.958	
Arts gràfiques			4	9	3.081	38	1.883	
Ind. Tèxtils					32.810	53.719	28.999	
Confecció					9.622	16.564	21.859	
Cuir i pells					1.224	1.944	1.618	
Fusta					850	3.274	549	
Metal·lúrgia					2.588	2.431	1.327	
Construcció					65	130	221	
Diversos					2.612	29.165	11.150	
Desconegut	13.416	15.674	25.023	26.268	3.761			62.207
Total secundari	13.416	15.674	25.027	26.277	62.305	117.657	73.007	62.207
Transports		84	20	1	425	166	849	0
Comerç		1.296	4.095	3.405	24.920	2.447	26.713	12.652
Servei domèstic i serveis personals	11.834	13.007	17.011	18.762	21.160	29.871	40.362	59.796
Força pública				0			0	0
Administració pública		25	24	38	866	1.156	910	
Culte i clerecia	769	955	39	2.396	2.552	3.571	2.908	
Prof. Liberals	145	1.654	4.527	2.597	2.438	5.756	8.400	12.997
Total terciari	12.748	17.021	25.716	27.199	52.361	42.967	80.142	85.445
Sense classificar			0	25		24	0	15266
Total	26.164	33.877	66.219	60.202	114.768	160.871	153.256	163.181

Font: Elaboració pròpia a partir dels Censos Nacionals de Població, 1860-1940

En el cas de 1860 i 1887 el càlcul correspon al partit judicial de Barcelona, que inclou els municipis de Badalona, Barcelona, Montcada i Reixach, Sant Adrià de Besòs, Santa Coloma de Gramenet, Corts (Les), Gràcia, Horta, Sarrià, Sant Andreu del Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, Sant Martí de Provençals i Sants.

2.3. Estat civil i edat

La major part d'estudis coincideixen a assenyalar que les serventes acostumaven a ser noies joves i solteres (Sallé, 1985; Blanco, 1996; Mirás Araujo, 2005; del Amo, 2010) que emigraven de zones rurals cap a la ciutat (Sallé, 1985; Gracia Cárcamo, 1995; Sarti 1997b, 2005; Dubert 1999; Escartín, 2001; Mirás Araujo, 2005; Pallol, 2006, 2010; Otero i Pallol, 2010) i exercien aquesta professió fins el matrimoni convertint-lo en un fenomen transitori, com succeïa en la major part de l'Europa occidental (Higgs 1979; Laslett 1971; Scott i Tilly 1984; Fairchilds, 1984). Les dades qualitatives barcelonines reforcen aquesta visió, especialment durant les darreres dècades del segle XIX i les primeres dècades del segle XX. Per exemple, l'any 1902, Manuel Escudé Bartolí, cap de l'estadística municipal de Barcelona, afirmava: *el desequilibrio de los sexos en Barcelona y el predominio acentuado del sexo femenino se debe al industrialismo que con miras interesadas da empleo a la mujer y al servicio doméstico [...] Cada vez aumenta el contingente de sirvientas que abandonan casas solariegas para venir a Barcelona a buscar pan que no encuentran en los pueblos*¹¹⁶. Trenta anys més tard, l'any 1934, la *Gaceta Municipal de Barcelona* insistia en el desequilibri entre sexes en el grup de població d'entre 16-30 anys i s'atribuïa a l'important nombre de noies dedicades al servei domèstic: *és excessiva la diferència entre sexe femení i masculí des de l'edat dels 16 anys fins als 30 sobretot tenint en compte que la població militar hi és inclusa [...] però aquesta diferència important és deguda segurament al gran contingent de dones, compreses en aquestes edats, que immigren a Barcelona per tal de dedicar-se al servei domèstic*¹¹⁷. També la premsa obrera del període presentava un servei domèstic conformat essencialment per *las muchachas del servicio doméstico. Jóvenes todas: de catorce a veinticinco años. La mayoría o casi la totalidad, han sido arrancadas de los pueblos de Aragón, Galicia, las dos Castillas; de toda la región de Cervantes y muy pocas de Cataluña*¹¹⁸. Aquestes afirmacions, juntament amb les dades que aporta la informació present en les demandes judicials presentades davant dels Tribunals Industrials a finals dels anys 30, reforça les evidències d'altres treballs que afirmen la presència d'adolescents i joves ocupades en aquesta activitat.

¹¹⁶ Anuario Estadístico Municipal de Barcelona, 1902:103 citat a Borderías, 2003: 250.

¹¹⁷ *Estadística. Annex a la Gaceta Municipal de Barcelona. Resums demogràfics de l'any 1934*. Impremta de la Casa de la Caritat, 1934: 25

¹¹⁸ *Solidaridad Obrera*, 14-2-1936. núm. 119: 4.

Segons les dades dels CNP, durant 1900 i 1910 les solteres constituïen un 80% del servei domèstic, però, en les dues dècades següents no hi havia diferències entre solteres i casades. Son diversos els factors que van poder influir en aquesta situació. En primer lloc, l'augment del servei a hores o extern que afavoria progressivament el treball de les dones casades (Sáenz del Castillo, 2013).

Taula 7. Distribució per estat civil de la mà d'obra femenina ocupada al servei domèstic, Barcelona capital, 1900-1940 (%)

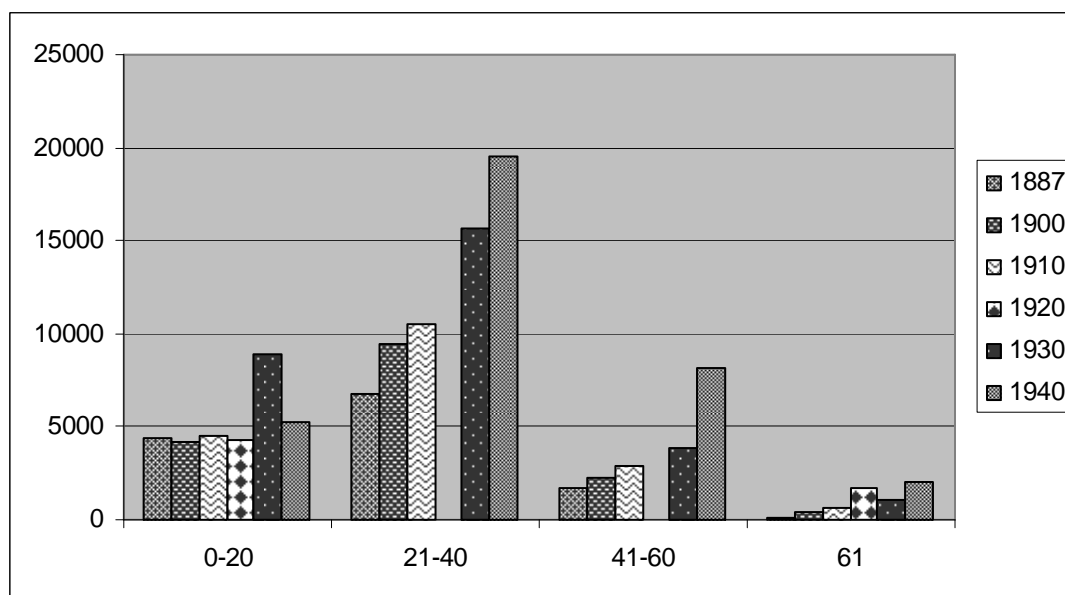
	1900	1910	1920	1930	1940
Solteres	81,61	81,10	41,00	40,63	62,39
Casades	8,27	7,49	43,64	43,59	13,38
Vídues	10,04	11,09	13,39	14,64	11,03
No consta	0,08	0,31	1,97	1,14	13,2

Font: Elaboració pròpia a partir dels CNP.

En segon lloc, cal tenir en compte que l'augment de dones casades coincideix amb les dècades en què el pes del servei domèstic va disminuir a favor d'altres ocupacions industrials que demandaven mà d'obra fonamentalment jove. La mecanització i automatització dels processos productius possibilitava una política de substitució progressiva de dones adultes per joves sense qualificació i més barates. Aquest procés va afectar tant a sectors tradicionals com al tèxtil (Borderías, 2006), així com a altres sectors en els quals la contractació de dones s'havia iniciat més tardanament, com el cas del metall (Villar, 2013). Així, mentre per a les solteres joves s'ampliaven les opcions laborals a la indústria, les dones casades van veure restringides les seves oportunitats, i aquest fet les va desplaçar cap al servei domèstic (taula 7). L'any 1940 la proporció de solteres va tornar a augmentar però sense arribar a situar-se en els percentatges d'inicis de segle.

A causa de la informació poc homogènia en relació als trams d'edat dels CNP, és difícil poder establir una anàlisi comparativa de les edats durant la primera meitat del segle XX. A més, en alguns anys, els grups d'edat es presentaven molt agregats, el què dificulta afinar conclusions. Tanmateix, amb les dades de les quals disposem, podem observar, tal i com mostra la gràfica 1, que tot i que el número de treballadores menors de vint anys no és de cap manera menyspreable, en totes les dates el grup més nombrós és el de dones d'entre 21 i 40 anys. Crida l'atenció que, excepte 1930 i 1940, les menors de 20 anys no varien pràcticament al llarg de tot el període.

**Gràfica 1. Distribució del servei domèstic femení segons edats (xifres absolutes).
Barcelona capital, 1887-1940**

Font: Elaboració pròpia a partir dels CNP

La taula 8 recull una distribució més desagregada de les edats. L'any 1930 la major part de la mà d'obra eren joves d'entre 16 i 30 anys, concretament un 70,41%, i només un terç eren dones més grans de 31 anys, aspecte que reforçaria la hipòtesi que l'elevat nombre de casades als anys 30 els composaven casades molt joves. En canvi, l'any 1940, el nombre de dones més grans de 30 anys dedicades al servei domèstic s'havia incrementat i representaven el 42,35% de les dones ocupades en el sector. La Guerra Civil, la manca d'oportunitats laborals, les dificultats legislatives del franquisme així com la pressió sociomoral van afavorir que augmentés la concentració de dones més grans dins del servei domèstic. Dones que, si estaven sense família, obtenien a més a més casa i família, com ha estat documentat per a altres períodes (Arru, 1990).

Taula 8. Composició per edat de la mà d'obra femenina al servei domèstic, Barcelona capital, 1930-1940 (%)

CNP	0-15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	51-60	61 +	Nc	Total
1930	3,31	26,64	25,99	14,02	6,50	5,83	4,06	3,73	5,13	3,75	1,04	100
	0-13	14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	61 +	Nc	Total		
1940	0,10	13,09	13,12	31,33	16,99	12,03	8,28		5,06			100

Font: Elaboració pròpia a partir dels CNP

2.4. Origen i alfabetització

Els censos Nacionals de Població no ens informen d'aspectes relatius a l'origen o a l'alfabetització del servei domèstic i cal recórrer a altres fons, entre les quals destaquen els padrons municipals. Tanmateix, com diferents estudis han posat de manifest, els padrons municipals d'habitants subregistren el treball femení¹¹⁹. Aquest subregistre afecta pràcticament tots els sectors econòmics, no tan sols l'agrari, el treball a domicili o en tallers artesans i comerços familiars, sinó també els sectors industrials (Pérez Fuentes, 1995; Camps, 1997; Gálvez, 2000; Pareja 2006; Muñoz, 2007; Borderías, 2012). Així, cal considerar les dades padronals amb precaució a l'hora de quantificar l'activitat femenina.

Per al cas de Barcelona, no s'han conservat els padrons del segle XIX. Tan sols disposem d'un fragment del padró del Raval de 1848¹²⁰ i dels padrons a partir de 1930. Per a aquest estudi he utilitzat les dades del padró de 1848 i una mostra del padró de 1930¹²¹, que permet observar continuïtats i canvis entre aquests dos moments separats per quasi un segle.

En relació a l'origen de les dones ocupades en el servei domèstic, les dades de la ciutat de Barcelona confirmen el que diversos estudis han posat de manifest per a altres períodes històrics, la relació entre el servei domèstic i la immigració (Borderías

¹¹⁹ Un extens estat de la qüestió sobre el subregistre en les fonts estadístiques oficials a Borderías, Villar i González-Bagaria (2011).

¹²⁰ 1848: Fulls d'inscripció originals del Padró Municipal de 1848, corresponent al barri sisè del districte tercer situat al centre del Barri del Raval de Barcelona, conté dades sobre un total de 746 famílies; 3.214 veïns, dels quals 6 criats i 282 criades, Memoria CICYT, 1999, cap. 2: 127.

¹²¹ S'ha utilitzat una mostra del padró de 1930 equivalent al 0,5% de llars de la ciutat. La mostra correspon a la BD-PADROCAT, elaborada pel Grup TIG, al qual agraeixo la cessió d'aquestes dades.

1993b, 1993c; Oyón *et al.*, 2001; Mirás, 2005; Otero i Pallol, 2010; Sáenz del Castillo, 2013).

Taula 9. Origen de les dones dedicades al servei domèstic. Barcelona, 1848-1930 (%)

Origen	1848	1930
Barcelona capital	16,92	9,82
Barcelona província	32,34	3,68
Total Barcelona	49,25	13,50
Resta de Catalunya	32,84	17,79
Andalusia	0,50	4,91
Aragó	0,50	24,54
Balears		1,23
Cantàbria		0,61
Castella - La Manxa	1,49	1,84
Castella i Lleó	0,50	5,52
Comunitat Valenciana	1,49	11,66
Galícia		3,07
Madrid		1,23
Múrcia		4,29
Navarra		2,45
País Basc		1,23
Rioja (La)		3,07
Resta d'Espanya	4,48	65,64
Estranger	0,50	2,45
Desconegut	12,94	0,61
Total=100	201	163
Resum		
Catalanes	82,09	31,29
Immigrants	17,91	68,71
Total	100	100

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal d'Habitants de Barcelona, 1948 i 1930 (vegeu les notes 120 i 121).

Segons el padró de 1848, un 82,09% de les dones que s'ocupaven en el servei domèstic barceloní eren catalanes i només un 17,91% immigrants. L'any 1930, el pes de les immigrants s'havia incrementat fins al 68,71%. Però observant més detingudament les dades (taula 9) s'observa que ja el 1848 el pes de les nascudes a la ciutat representava només el 16,92%, el 32,34% provenia de Barcelona província i el 32,84, de la resta de Catalunya. Així que, tot i que el 1848 les catalanes constituïen el gruix del servei domèstic, principalment eren nascudes fora de la ciutat i la migració era de curt recorregut.

El 1930, les serventes nascudes a Barcelona eren el 9,82%. Les catalanes (incloent-hi les de la província de Barcelona) constituïen el 21,4% i les immigrants de la resta de l'Estat eren un 65,64% del total. Tanmateix, eren de territoris veïns a Catalunya. Per aquest ordre, aragoneses i valencianes i ja despuntaven murcianes, castellaness i andaluses, que constituïrien les immigrants de l'onada posterior a la Guerra Civil. De manera que, als anys 30, encara els trajectes migratoris del servei domèstic no eren de llarg recorregut, com succeirà en les onades migratòries dels anys 60 (Sáenz del Castillo, 2013)

En relació a les edats, les dades dels padrons confirmen el que ja sabíem a través del CNP (taula 10).

Taula 10. Mà d'obra femenina ocupada al servei domèstic segons edat, Barcelona, 1848 i 1930 (%)

Edat	1848	1930
12-19	27,86	23,93
20-39	48,76	55,83
40-59	16,92	12,88
60 i més	4,975	6,748
Nc	1,493	0,613
Total	100	100

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal d'Habitants de 1848 i 1930 (vegeu les notes 120-121).

En relació a l'alfabetització del servei domèstic disposem de dades per l'any 1930. En aquest moment la taxa d'alfabetització de les serventes barcelonines era pràcticament igual a la de la població femenina catalana, que se situava en el 77% (Carreras i Tafunell, 2005: 230). Com mostra la taula 11, l'any 1930 del segle xx, segons les dades del padró de 1930, les taxes d'alfabetització superaven el 75% tant en el cas de les immigrants com en el de les catalanes. Una xifra que qüestiona els discursos burgesos i obrers que presentaven el servei domèstic com analfabetes.

Taula 11. Taxa d'alfabetització de la mà d'obra femenina ocupada al servei domèstic barceloní segons el seu origen, 1930 (%)

Origen	Taxa d'alfabetització
Catalanes	76,47
Migrants	78,38
Desconegut	100,00
Total	77,91

Elaboració pròpia a partir del Padró de Municipal d'Habitants de Barcelona, 1930 (vegeu la nota 120-121).

Com veurem en el capítol tercer, la formació de les serventes fou una preocupació continuada entre les classes benestants barcelonines que volien assegurar-se la contractació d'un servei domèstic acreditat i format tant en aspectes laborals com morals. A Barcelona, com veurem, i a l'igual que ciutats com Madrid o Vitòria, existien Escoles Dominicals per al servei domèstic amb aquesta finalitat. De manera que la imatge de la serventa ignorant i il·letrada no correspon amb la realitat del servei domèstic barceloní dels anys 30¹²².

2.5. Conclusions

En síntesi, ja hem enumerat els problemes metodològics que planteja la utilització de les dades censals: el seu elevat subregistre i les modificacions en la classificació ocupacional derivades dels canvis en les legislacions laborals i en la consideració del servei domèstic. Les alteracions en la quantificació del servei domèstic no poden entendre's sense considerar els canvis en l'estructura i composició del sector.

El servei domèstic, com els CNP confirmen, va ser l'activitat femenina més important quantitativament dins del sector terciari barceloní durant tot el període estudiat. Agrupava, per darrere del tèxtil, el nombre més gran d'actives a la ciutat i sempre en xifres més elevades a la capital que a la província, fet que confirma la concentració del servei domèstic en nuclis urbans. Des de finals del segle XIX, el nombre d'ocupades al servei domèstic barceloní va anar augmentant progressivament. Tanmateix, la seva proporció entre les actives tingué una trajectòria descendent fins a 1930 en benefici de la indústria. Aquest descens relatiu respon a canvis en el model de servei domèstic

¹²² Estudis provinents de la sociologia han qüestionat la imatge del servei domèstic com a dones ignorants i sense qualificació per períodes més recents, loé, 1991.

hereu del període preindustrial, al desplaçament d'oficis exercits per mà d'obra masculina cap a altres sectors econòmics i per l'augment d'oportunitats laborals en altres sectors econòmics, essencialment industrials amb millors condicions de treball, majors drets laborals i socials i una millor posició en el mercat de treball. A partir de 1930 inicià un moviment ascendent que va provocar que el 1950 la proporció de dones ocupades al servei domèstic fos similar a la d'un segle abans. Aquest increment respon a les poques oportunitats laborals en altres sectors econòmics i amb les noves onades migratòries que s'hi ocuparien.

El 1860, tal com va succeir a la resta de ciutats europees, el servei domèstic era ja un sector essencialment feminitzat i les dones continuaran guanyant presència al llarg del segle XX. Diversos estudis han afirmat que el servei domèstic estava conformat essencialment per dones joves, solteres i emigrants que l'utilitzaven com a forma d'entrada al mercat de treball fins al matrimoni. A Barcelona i fins la dècada de 1920 el servei domèstic estava bàsicament conformat per dones joves i solteres. Durant aquesta dècada i la posterior, casades i solteres tindran una presència similar. Com hem vist, un factor explicatiu seria la substitució de mà d'obra adulta de més edat per mà d'obra jove i soltera per part de la indústria, fet que alhora va provocar un augment de la contractació de dones de més edat al servei domèstic. A partir de 1940, la restricció d'oportunitats laborals per la mà d'obra femenina i les mesures legislatives desincentivadores del treball femení van provocar una inversió de la tendència i el nombre de solteres novament es va incrementar dins del servei domèstic barceloní sense arribar a la proporció d'inicis de segle.

Les dades obtingudes de la mostra dels padrons de 1848 i 1930 referents a la ciutat de Barcelona permeten afirmar la relació entre servei domèstic i immigració. Ara bé, l'any 1848 la major part del servei domèstic provenia del territori més proper a la ciutat de Barcelona. L'any 1930 la població immigrada havia incrementat la seva presència en el servei domèstic barceloní però provenia de territoris limítrofs a Catalunya. Aquestes serventes immigrants, a l'igual que les catalanes, tenien un nivell d'alfabetització similar al de la població femenina catalana, aspecte que qüestiona la imatge del servei domèstic conformat per noies il·letrades, incultes i sense instrucció.

3. CONTRACTACIÓ I CONDICIONS DE TREBALL DEL SERVEI DOMÈSTIC. BARCELONA, 1860-1950

En aquest capítol analitzaré les condicions de treball del servei domèstic que exercia la seva professió en domicilis particulars a la Barcelona d'entre el darrer terç del segle XIX i la primera meitat del segle passat. En primer lloc m'ocuparé del tipus i les formes de contractació i analitzaré la relació entre la contractació, la formació, l'experiència i l'accés a l'ofici. En segon lloc, analitzaré les condicions laborals en el servei domèstic; d'una banda aproximant-me a l'evolució del salari; de l'altra, descrivint les condicions relatives a la jornada, el descans i els riscos laborals (accidentalitat, malalties, o maltractament i assetjament sexual). Ens trobarem amb un sector amb condicions de treball precàries que no fou atès ni per l'Estat a través de la regulació ni pel sindicalisme de classe a través de la sindicació i la defensa dels drets laborals.

Per elaborar aquest capítol hem utilitzat documentació de diferent tipus. En primer lloc, la premsa¹²³ barcelonina de l'època, parant especial atenció a dos diaris: *La Vanguardia* (en endavant, LVG), un diari de caràcter generalista i representatiu de la burgesia barcelonina, i el diari obrer *Solidaridad Obrera* (en endavant, SO). Concretament, s'ha buidat SO¹²⁴ de manera sistemàtica localitzant els articles relatius al servei domèstic. Del diari *La Vanguardia* també s'han buidat els articles sobre servei domèstic a través de la consulta en arxiu, així com de l'hemeroteca penjada al seu web. Així mateix, s'ha buidat una mostra¹²⁵ dels anuncis laborals relatius al servei domèstic, tant de l'oferta com de la demanda, apareguts a la secció amb el mateix nom (*ofertas* o *varios/demandas*) situada a les darreres pàgines de cada edició des de la fundació del diari, l'any 1881, fins al 1950¹²⁶. Els anuncis aporten dades de les

¹²³ Utilitzaré *premsa* per referir-me a la premsa burgesa de caràcter generalista, en aquest capítol, essencialment a *La Vanguardia* (LVG), i *premsa obrera* per referir-me als diaris vinculats al sindicalisme de classe, en aquest capítol essencialment a *Solidaridad Obrera* (SO).

¹²⁴ La informació de SO s'ha beneficiat d'anteriors buidatges realitzats per diferents membres del Grup de Recerca TIG, als quals agraeixo la cessió de dades. Aquests buidatges han permès configurar una base de dades dels articles apareguts a SO classificats per diversos sectors econòmics. Aquest buidatge s'ha complementat amb els articles referents al sector domèstic.

¹²⁵ Hem buidat un total de 6.166 anuncis entre els anys 1881-1950.

¹²⁶ L'esmentat buidatge pren com a referència el buidatge del *Diario Oficial de Avisos de Madrid* que va realitzar Carmen Sarasúa per al seu estudi del servei domèstic al Madrid de l'Antic Règim (Sarasúa, 1994). Aquesta font també ha estat utilitzada per Mary Nash per estudiar les ocupacions femenines en el mercat de treball català d'inicis del segle passat (Nash, 2010) i recentment també ha estat utilitzat per al

condicions de treball, salaris o contractació rellevants per a un sector amb molt poques fonts sistemàtiques que recullin aquest tipus d'informació.

També s'ha consultat premsa tant de tipus generalista (*Diario de Barcelona, La Dinastía, Justicia Social, La Veu de Catalunya*) com revistes especialitzades en “temes de dones” (*Feminal, La Dona Catalana*).

En segon lloc, la documentació judicial dels Tribunals Industrials i de les Magistratures de Treball ha aportat dades respecte de salaris i condicions de treball durant el període 1936-1950 (període del qual es disposa de dades). Tot i que no abasta la totalitat del període estudiat ens permet contrastar la informació amb l'apareguda a la premsa i ens aporta noves evidències per a un sector, com he dit, pràcticament desconegut.

Per als apartats dedicats a les condicions de treball, especialment als salaris, s'ha utilitzat informació estadística de la *Monografía estadística de la clase obrera en Barcelona en 1856*, d'Ildefons Cerdà; el Cens Obrer de 1905, i l'Estadística Salarial de 1930. Per a la ciutat de Barcelona, a diferència del que succeeix per a altres ciutats espanyoles, disposem d'estadístiques sobre la seva població obrera. Tanmateix, aquestes estadístiques atenen de manera central la població obrera industrial i, en diversos casos, obvien el servei domèstic, tot i representar, com hem vist, un volum elevat de mà d'obra femenina. En aquest sentit, com s'ha dit, per aproximar-nos al salari hem utilitzat la *Monografía estadística* de 1856, realitzada per l'enginyer, urbanista i científic social Ildefons Cerdà i primera estadística de la població obrera barcelonina¹²⁷. L'Anuari Municipal de Barcelona 1905 inclou la informació salarial de 1905 de diferents oficis i professions elaborada per la Institució Estadística Municipal de Barcelona. Les posteriors Estadístiques Obreres, que han servit per estudiar altres sectors econòmics barcelonins i per establir els pressupostos de les famílies barcelonines –especialment la *Monografía estadística de las clases trabajadoras de Barcelona* de 1917–, elaborades pel municipi no recullen dades del servei domèstic. L'Estadística de salaris de 1930 ha aportat dades salarials de diversos sectors industrials. També el padró de Barcelona de 1848 –com hem dit en el capítol segon, es conserva només el del barri del Raval– i una mostra del padró de 1930 han aportat informació en aquest capítol¹²⁸.

cas del treball infantil en el servei domèstic a la Barcelona del segle XVIII - mitjans del segle XIX (Iturralde Valls, 2014).

¹²⁷ En relació a la *Monografía estadística de la clase obrera* d'Ildefons Cerdà, vegeu la nota 98.

¹²⁸ En relació al padró de 1848 i de 1930, vegeu les notes 120-121.

Finalment, s'ha buidat la documentació dipositada a l'Arxiu Diocesà de Barcelona sobre institucions que atenien el servei domèstic vinculades a l'Església. També les memòries de l'Institut de Cultura Popular de la Dona ens aportarà informació relativa a la formació i contractació en el servei domèstic i ha estat consultada per realitzar aquest capítol.

3.1. La contractació del servei domèstic

Diferents estudis (Wiesmer 1981; Rial, 1995; Sarasúa, 1994; Del Amo, 2001) han posat de manifest que, tradicionalment, la contractació de servents i serventes domèstiques es realitzava a través de xarxes informals (parents, coneguts, veïns) o d'organitzacions formals dedicades a aquesta activitat. Per a Nuremberg, a l'època moderna, Wiesmer ens parla d'agents d'ocupació, professió exercida per altres dones; Sarasúa afirma que les agències ja constitueixen un dels mecanismes de contractació de criats o dides entre 1858-1868 a Madrid. De fet, des de 1614, s'han documentat a Madrid les *Casas de padres/madres de mozas*, institució que funcionava com a oficina de col·locació (Galvarriato, 1943).

Durant la primera meitat del segle passat a Barcelona, conjuntament amb les clàssiques xarxes informals de contractació que anaven perdent pes com a mecanisme prioritari de col·locació, van adquirir major centralitat altres formes de contractació i col·locació: organismes governamentals (borses de treball, agències de col·locació), agències d'ocupació privades, institucions de caràcter religiós o de caràcter obrer educatiu. Els diversos mecanismes de contractació i la seva evolució al llarg del període estudiat és l'objecte del present apartat.

Com diversos estudis per a l'època moderna manifesten (Sarasúa, 1994), tradicionalment la contractació del servei domèstic es desenvolupava a través de contactes directes i informals entre treballadors/es i patrons, mètode facilitat per l'existència de llaços entre els ciutadans de les urbs (demanda de servei domèstic) i els de les poblacions rurals (oferta de servei domèstic). El creixement urbà i econòmic de finals del s. XVIII-XIX i la necessitat de contractar personal domèstic desconegut per ocupar-se de la cura dels infants i del domicili allunyà i afeblí els llaços entre patrons i servents/es, fent augmentar la desconfiança mútua. A mesura que creixia el recel, la recomanació personal, tant d'antics patrons com de persones de confiança (mossèn, metge, alcalde), per tal de contractar nou personal domèstic va adquirir un paper central (Sarasúa 1994; Iturralde 2014). També a Barcelona, tant la recomanació com

les referències eren elements imprescindibles per aconseguir una col·locació dins del servei domèstic.

Tradicionalment, el contracte havia estat verbal en la majoria de sectors productius. Però, en el servei domèstic¹²⁹, aquesta característica es va perllongar fins als anys 50 del segle XX, mentre que en la major part de sectors s'havia anat introduint el contracte escrit, que fixava els termes de la relació contractual, els reglaments o els convenis que regien per a cada sector. Aquest aspecte situava les domèstiques en inferioritat de condicions respecte de la resta de treballadors, ja que podien ésser víctimes de majors abusos en la mesura en què no es podia demostrar els termes de la relació laboral. I, alhora, dificultava conèixer els acords entre amos i servei. Resulta reveladora la circular que el ministre d'Estat francès dictava el 1901 aconsellant les serventes estrangeres que s'ocupaven a Espanya que exigissin un compromís formalitzat:

El señor Ministro de Estado de Francia ha dictado una circular muy curiosa. En atención a que muchas señoritas de nacionalidad inglesa pasan a España a desempeñar cargos de institutrices, sirvientas u otros análogos sin un contrato formal con sus amos, el señor ministro recomienda a las interesadas que previamente exijan un compromiso estipulando el salario, la duración del servicio hasta el descanso dominical¹³⁰.

Tres dècades després, les demandes presentades davant els Tribunals Industrials de Barcelona continuaven manifestant que els contractes continuaven sent verbals¹³¹.

La contractació de les serventes, com veurem en aquest apartat, va ser objecte de múltiples debats entre els diferents actors socials. Els contractadors reclamaven poder contractar personal acreditat en termes laborals, morals i penals. Les contractades denunciaven l'abús en les formes de contractació. Les autoritats van intentar fer d'intermediàries amb diversos instruments per tal de regular la contractació. I la premsa es va fer un ampli ressò de la problemàtica.

¹²⁹ Carmen Sarasúa també afirma que, per al període que analitza a la ciutat de Madrid, els acords eren orals (Sarasúa, 1994: 216).

¹³⁰ "Crónica Social", *La Dinastía*, Barcelona, 10-12-1901, núm. 6622, Año XIX: 2.

¹³¹ Arxiu del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya (TSJC). Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 124-1938.

Oficines de registre del servei domèstic de caràcter municipal, agències de col·locació privades o institucions religioses van proliferar des de finals del s. XIX i inicis del XX. Els demandants de servei domèstic al·legaven que, davant la infraqualificació, la desconfiança i la mala praxi professional de les treballadores/es domèstiques, eren necessaris i imprescindibles els informes de conducta i les recomanacions. I aquestes organitzacions i/o institucions que s'encarregaven de la col·locació foren les encarregades de gestionar-los. Totes elles asseguraven al contractador una borsa de treballadores formades i capacitades per exercir satisfactòriament la seva professió dins les cases benestants. D'aquesta manera, com veurem més detingudament, a Barcelona, entre 1860 i 1950, la formació, qualificació i col·locació del servei domèstic van ser elements interrelacionats que es gestionaven a través d'aquestes organitzacions.

3.1.1. Intermediació privada

3.1.1.1. Agències privades de col·locació

Les agències privades mitjançaven entre l'oferta i la demanda de servei domèstic amb finalitat essencialment lucrativa d'obtenció d'un rendiment econòmic a través de quotes o tarifes que havien de pagar les treballadores. Aquestes agències tenien capacitat jurídica, emparades en el Dret Civil, per realitzar tot tipus de contractes que no anessin en contra de la llei, la moral ni l'ordre públic (Cruz Villalón¹³²).

La historiadora Carmen Sarasúa situa a la dècada de 1860 les primeres agències madrilenyes especialitzades en la col·locació de serventes (Sarasúa, 1994). A la ciutat de Barcelona la seva aparició fou més tardana. En tenim alguna constància en les dècades dels 80 del s. XIX. Tanmateix, la seva proliferació i difusió es va donar durant les tres primeres dècades del segle XX i a partir de 1925 va iniciar-se un increment notable en les demandes de treball per a dones a través dels anuncis (Nash, 2010). Efectivament, l'anàlisi de la mostra d'anuncis de LVG de 1881-1950 corrobora aquesta afirmació, com pot observar-se en la gràfica 2, per al cas del servei domèstic.

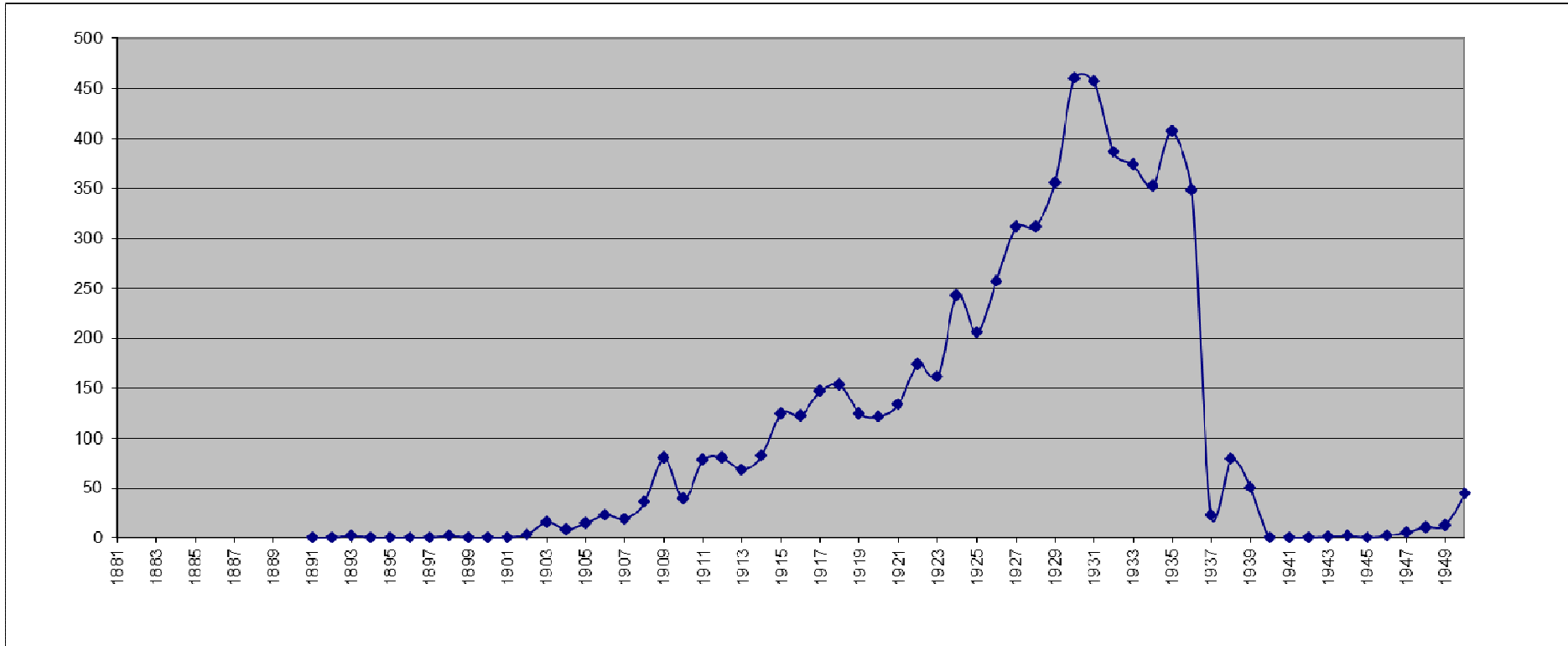
La gràfica 2, relativa als anuncis de servei domèstic apareguts a *La Vanguardia*, un dels diaris burgesos de referència de Barcelona durant el període estudiat, mostra una progressió ascendent del nombre d'anuncis tant de tipus personal (persones que

¹³² Cruz Villalón, 1994.

s'oferien o persones que demandaven servei domèstic a través de la premsa) com per part d'agències de caràcter privat. Així, durant les tres primeres dècades del s. XX els anuncis a la premsa cada cop són més freqüents fins a la dècada dels anys 40, quan pràcticament desapareixen per repuntar als anys 50 del segle XX.

La consulta de la premsa dels anys 40 només ha permès detectar anuncis relatius a l'oferta o la demanda de servei domèstic a l'estranger. No dispenso de dades per interpretar aquest descens. Tanmateix, aquesta disminució no pot interpretar-se com un descens de les ocupades en el servei domèstic. De fet, segons els censos de població, tot i els problemes de subregistre que ja hem explicat a l'anterior capítol, a la dècada dels 40 el nombre absolut de dones ocupades en el servei domèstic es va incrementar. Probablement la col·locació a través de xarxes informals de col·locació va recuperar la importància de dècades anteriors. Després de la Guerra Civil, quan la desconfiança era latent en la societat i el servei domèstic havia d'exercir el seu ofici dins del domicili familiar, les recomanacions personals van adquirir novament una especial i notable rellevància. Paral·lelament, com veurem més endavant, l'Església va continuar exercint d'intermediària en la contractació, conjuntament amb les organitzacions femenines creades pel règim franquista. Aquestes darreres van començar a actuar als anys 50 del segle passat (Sáenz del Castillo, 2013).

Gràfica 2. Mostra d'anuncis relatiu al servei domèstic. Barcelona, 1881-1950

Font: Elaboració pròpia a partir del buidatge d'una mostra dels anuncis relatiu a la demanda/oferta de servei domèstic apareguts al diari LVG. S'han buidat un total de 6.166 anuncis.

Les agències de col·locació –El Modelo, La Verdad, La Moralidad, La Confianza, La Protección, etc. (taula 12)– pretenien dotar-se de solidesa en el mercat de treball a través de la seva denominació. Els seus noms representaven aquells aspectes característics de les xarxes informals de recomanació i contractació pròpies del període preindustrial –la coneixença, la protecció, la recomanació i la confiança en l'intermediari– amb la intenció d'establir un vincle de continuïtat amb els antics mecanismes de col·locació i guanyar prestigi entre l'oferta i la demanda. Alhora, els seus noms també pretenien garantir als contractadors un servei modèlic i fidel –El Modelo, La Moralidad, La Verdad–, un servei eficaç i ràpid en la contractació –El Rápido, Express– i que garantís seguretat –La Protección, La Confianza.

Taula 12. Agències barcelonines que oferien servei domèstic i anys d'activitat

AGÈNCIA	ANYS D'ACTIVITAT
CARMEN 12, KIOSCO	1904-1910
CENTRO MÉDICO ESPAÑOL	1906-1931
SR. ROGÉ	1907-1913
EL MODELO	1906-1934
LA VERDAD	1908-1910
CENTRO AMERICANO	1910-1916
LA POPULAR	1913-1919
LA CENTRAL	1913-1936
LA MORALIDAD	1914-15
LA CONFIANZA	1914
AGENCIA PARAMÓ	1915-1936
LA PROTECCIÓN	1920
EL RÁPIDO	1927-1937
RAMBLA DE LAS FLORES 16	1919-1935
EXPRESS	1930-1932
ASOCIACIÓN DEL SERVICIO DOMÉSTICO	1933-1935
VERGARA 11	1931-1939 / 1948-1950
AV. PUERTA DEL ÁNGEL 6, 1R 3A	1946/48-1950

Font: Elaboració pròpia a partir del buidatge d'una mostra d'anuncis apareguts al diari LVG entre 1881-1950.

Les agències, seguint el model d'agències europees i americanes de les quals es manifestaven deutores, oferien treballadors/es amb bons informes de conducta i de treball, a través de les referències. Referències que incloïen dades de caràcter personal i laboral. Per tal d'accedir a aquestes dades, algunes d'aquestes agències disposaven d'equips d'investigació. Aquestes agències també oferien serveis de vigilància del servei domèstic ja contractat:

Acaba de abrirse al público, en la calle Santa Ana 23 1º, la Agencia Paramó, única en Barcelona dedicada a la información escrupulosa y bien fundamentada de cuanto se relaciona con el servicio doméstico, que tanta intranquilidad ofrece en una población tan distinguida como la nuestra. En las listas de las agencias solamente figura personal escogido, acreditado y perfectamente recomendable, pues no se admiten a granel para acrecentar los rendimientos, sino que preferimos la bondad y la calidad para poder ofrecer al público una selección que responda exactamente a los deseos y necesidades de nuestros clientes.

Su sistema de investigación y organización interior es el que se emplea en las ciudades más populosas del extranjero, sistemas indispensables en una población como Barcelona, donde el servicio doméstico, de tanta importancia en el seno de las familias, se ha venido facilitando de una manera irregular, sin método ni perjuicio alguno [...].

La Agencia Paramó, con su organización de investigación, llevará la tranquilidad y descanso a las amas de casa que inteligentemente acudan a ella y se enteren de su modo de ejercer la vigilancia continua sobre el servicio doméstico de toda Barcelona. Aunque no se necesite servicio nuevo, toda ama de casa ha de dirigirse a la Agencia Paramó a enterarse de su marcha y organización.

La Agencia Paramó, cuyo fin moral será apreciado por el público de Barcelona, viene a solucionar un problema que de día en día se hacía más difícil: la confianza en el servicio doméstico. La Agencia Paramó da razón de la edad, presencia, sueldo anterior y condiciones personales del servicio que presenta¹³³.

D'altra banda, en alguns casos oferia als amos i a les servents/es un mecanisme de publicitat i contractació sense haver d'avançar cap quantitat econòmica fins que s'establís una relació contractual:

El Modelo, Ronda San Antonio 88: sirvientas con informes y sin pagar adelantado. [...] Agencia Paramó: única en Barcelona para información de servicio doméstico ofrece servicio escogido¹³⁴.

¹³³ LVG, 19-11-1915, núm. 15.444: 18.

¹³⁴ Al diari LVG apareixen anuncis relatius a la *Agencia Paramó* entre els anys 1911-1936.

Davant l'augment del nombre d'agències durant les tres primeres dècades del segle XX, les més antigues reivindicaven la seva llarga trajectòria com a garantia d'eficàcia i eficiència en la contractació de servei domèstic:

*Criadas, criados, interinas siempre tiene disponibles para mandar al antiguo y acreditado. Centro, Carmen 12, kiosco*¹³⁵.

*LA POPULAR. La única que en Barcelona puede colocar por ser la más antigua fundada en 1913. No fiarse de agencias nuevas. Fernando 11 entr. 1ª*¹³⁶.

L'agència La Popular, fundada l'any 1913 com a borsa catòlica, exemplifica, com veurem en el capítol d'associacionisme, la vinculació entre grups catòlics i la contractació de domèstiques. L'any 1921 tenim referències de la inauguració d'una nova agència que es definia com a catòlica i s'anunciava a través de la premsa:

*Agencia Católica. Abre en breve. Suscripción de señoras y sirvientas nos encargamos de administrar*¹³⁷.

Com s'analitzarà més endavant, l'Església va introduir-se en el mercat de treball del servei domèstic participant en la contractació. Així, entrava en competència amb les agències pel control del mercat de col·locació del servei domèstic. L'Església facilitava una col·locació després de garantir una bona formació en termes laborals i morals, oferint, així, un valor afegit en relació a les agències de col·locació.

Les primeres referències a la premsa burgesa presentava les agències de col·locació com a negocis corruptes, sense credibilitat, on s'aixoplugava el pitjor del col·lectiu de domèstics i domèstiques: sense formació, sense moralitat, sospitosos de robatoris i furtus en les cases on servien, arribant a presentar-los com a membres de xarxes criminals dedicades al robatori en cases benestants:

la cuestión [del servicio doméstico] que poco a poco va convirtiéndose en uno de los problemas más difíciles de resolver de la vida moderna [...] que si años atrás era todavía posible encontrar fámulas, aseadas, fieles, de honradez

¹³⁵ LVG, 3-2-1910, núm. 13.581: 12.

¹³⁶ LVG, 3-2-1919, núm. 16.608: 13.

¹³⁷ LVG, 4-5-1921, núm. 17.285: 22.

*probada, ni coquetas ni respondonas, trabajadoras, conociendo y practicando todos los deberes de su profesión, encariñadas con la casa y –detalle importantísimo– poco exigentes en materia de honorarios, lo que hoy resulta poco menos que imposible es dar con cocineras y camareras, como dicen que las había antes [...] ciertos centros, que no queremos nombrar, se convertían en lugares de contratación, en los cuales se ajustaba el despacho favorable de expedientes como si se tratara de una carga de nabos o de patatas. Los ladrones, los rateros, pululaban a sus anchas ejerciendo su criminal industria [...]*¹³⁸.

Les crítiques a les agències de col·locació es reproduïen en altres territoris de l'Estat amb els mateixos termes que en el cas barceloní:

*El servicio doméstico se halla desempeñado en Valencia, como generalmente sucede en todas las ciudades de importancia, por humildes jóvenes, en su mayoría huérfanas y desvalidas. El desconocimiento absoluto de las condiciones en que se vive en las grandes poblaciones, pues las sirvientas en su mayor parte son forasteras, sin experiencia y con falta de amigos y conocidos, ha dado lugar a la creación de agencias de criadas, cuyos dueños, generalmente hablando, movidos por el interés y el egoísmo sin otro lucro, abusan por lo general de aquellas huérfanas y desvalidas, convirtiéndose en centros de corrupción e inmoralidad aquellas agencias*¹³⁹.

Cinc dècades després, a inicis de la dècada dels 30, les agències continuaven mantenint la mateixa reputació:

*No hay apenas criadas. Y las pocas que acuden a las agencias son, en su mayoría, escasamente recomendables*¹⁴⁰.

*Todos estos anuncios de los diarios que quieren ser discretos son focos de vicio, negocios de prostitución y timos [...] estos antros llamados “agencias de colocación” han de ser objeto de un control constante o de una supresión definitiva*¹⁴¹.

¹³⁸ LVG, 11-5-1885, núm. 217: 9.

¹³⁹ *El Alicantino. Diario Católico*, 11-12-1892, núm. 1455: 1.

¹⁴⁰ LVG, 4-4-1928, núm. 20.005: 3.

¹⁴¹ *Solidaridad Obrera*, 18-6-1931, núm. 181: 1. Año II, Época VI.

Simultàniament a les crítiques emeses cap a les agències i cap a la manca d'oferta de servei domèstic amb bones referències, la premsa també criticava la manca de protecció, control i inspecció de les autoritats sobre les agències de col·locació:

Y en una palabra, el servicio doméstico, fuente inagotable de corrupción, de robos y de iniquidades, se veía entregado a sus propias fuerzas, huérfano de protección por parte de los llamados a su cargo, a inspeccionar la marcha que debía seguir tan importante ramo. El servicio doméstico tal y como se encuentra hoy organizado no puede dar resultado alguno satisfactorio¹⁴².

Segons la burgesia, calia modificar el sistema de col·locació i l'Estat havia d'intervenir en la regulació de les relacions laborals¹⁴³. Com veurem en el següent apartat, les autoritats municipals, durant les dues darreres dècades del segle XIX, van intentar, mitjançant la creació d'oficines de vigilància del servei domèstic o l'obligatorietat de disposar de cèdules o cartilles, assumir aquest paper. Més tard, durant les primeres dècades del segle XX, les borses de treball municipals intentaven –com veurem, amb poc èxit– consolidar-se com a mecanismes de col·locació.

Les agències de col·locació també van ser objecte de crítica per part de les domèstiques quan es van mobilitzar en defensa dels seus drets. D'una banda, criticaven les agències de col·locació i els contractadors per l'exhaustiu control que, a través dels informes i recomanacions, se'ls exigien. Consideraven que, en els esmentats informes, s'inclouïen dades de caràcter massa personals i alhora, denunciaven que, per contra, elles no tenien cap tipus d'informació de la casa on anaven a servir, on també podien ser víctimes d'abusos laborals o sexuals:

Por otro lado, si consultáis la opinión del gremio de sirvientas, como es justo hacerlo en asuntos sujetos a controversia, os dirán las interesadas que si el ramo de criadas anda mal, lo que es el de amas no está mucho mejor; que las crecientes exigencias del elemento “de arriba” hacen cada día más dificultosa la situación del elemento “de abajo”. Y no olvidaré nunca la observación que oí en labios de un criado que andaba buscando casa y discurseaba acerca de los muchos inconvenientes que ofrece el dar con una buena: “Créame usted,

¹⁴² LVG, 11-5-1885, núm. 217: 9.

¹⁴³ Les mateixes crítiques i demandes cap a les autoritats es produïen en altres territoris de l'Estat. Per exemple *El Fomento. Diario de Salamanca*, 20-7-1886, núm. 692: 1.

*señorito; eso no es justo de dar siempre la culpa a los criados; también los amos tienen la suya*¹⁴⁴.

D'altra banda, criticaven les autoritats municipals per l'escassa inspecció de les pràctiques de les agències de col·locació. Davant aquest fet, proposaven gestionar elles mateixes les agències o crear societats de protecció mútues. Aquestes crítiques no eren exclusives de les minyones de Barcelona. La premsa, tant burgesa com obrera, recollia freqüentment notícies de les mobilitzacions de les domèstiques europees amb la voluntat de crear un model de referència:

*Otro de los acuerdos del meeting [vaga de serventes a Londres, abril 1901] fue que las agencias de colocación sean puestas bajo vigilancia de las autoridades municipales a fin de evitar los muchos abusos que estas cometen. Si no diera resultado dicha medida, harían los sirvientes una agencia dirigida exclusivamente por ellos mismos*¹⁴⁵.

*Las criadas de servicio de Dundé [Dundee] (Inglaterra) han tenido un meeting con objeto de formar una sociedad de protección mutua [...] estos [els amos] exigen allí muchos informes, antecedentes, condiciones personales y seguridad para admitir una criada, y ellas entran sin una preparación análoga en casa de los amos: resultando que encuentran amos que las maltratan o que no les pagan su salario*¹⁴⁶.

El sindicalisme de classe també va crear les seves pròpies oficines de col·locació per al servei domèstic. Tanmateix, la seva aparició va ser molt tardana i no n'hem detectat fins als anys 30 del segle passat. L'opinió de l'obrerisme anarquista de les agències privades era que produïen disfuncions en el mercat de treball perjudicant considerablement els interessos dels i les assalariades. Per al sindicat anarquista, les agències creaven un mercat captiu en la contractació de les serventes i denunciaven la pràctica de col·locar les domèstiques a canvi d'un percentatge econòmic:

¹⁴⁴ LVG, 8-5-1903, núm. 8582: 4.

¹⁴⁵ *La Dinastía*, Barcelona, 11-4-1901, núm. 6.652: 2. Año XIX.

¹⁴⁶ *La Ilustración de Madrid, Revista de Política, Ciencias, Arte y Literatura*. 15-05-1872, núm. 57. Tomo 2, Año III: 138.

Nosotras [serventes] que huyendo de la miseria de nuestros hogares nos vemos precisadas a acudir a agencias de colocación a que no proporcionen trabajo a cambio de una cantidad de dinero¹⁴⁷.

Pregunto a una joven [el periodista de SO]:

–¿Muchos años en Barcelona?

–Siete –me contesta.

–¿De algún pueblo?

–Aragonesa.

–¿Sirvienta?

–Sí, señor, mis padres me trajeron cuando contaba con trece años de edad. Una agencia me colocó en una casa de la calle Muntaner, ganando seis duros mensuales y la comida.

–Y la agencia, ¿cuánto ganó por habérsela proporcionado?

–Cinco pesetas. Es lo mínimo que cobran por cada una que colocan. Si no es así, no se encuentra colocación alguna. Lo tienen acaparado¹⁴⁸.

Cal tenir en compte, com veurem en el capítol dedicat a l'associacionisme, que la CNT volia controlar la contractació de les domèstiques a través de la sindicació. Així, especialment quan la política sindical defensava la necessitat d'augmentar la sindicació entre la classe treballadora, el sindicat estava interessat a controlar la contractació de les serventes que, com hem vist, en termes numèrics era, després del tèxtil, el sector que ocupava majoritàriament la mà d'obra femenina a Barcelona en el període estudiat. Les agències representaven, doncs, una competència en el mercat de contractació de servei domèstic i les seves pràctiques, en especial el cobrament d'un percentatge econòmic i el poc control de les cases on servien en contrast amb el control dels antecedents de les serventes, era denunciat pel sindicat:

[...] a dar al traste con tanta explotación, tanta miseria, con el trato despótico que os dan y con esas agencias mal llamadas de colocaciones que no son otra cosa que centros que explotan miserablemente y sin ninguna consideración y de acuerdo con la propia burguesía a vosotras, mujeres del servicio doméstico. Y no sólo os explotan despojándoos de un duro que tantas lágrimas y sudores os cuesta y que reparten entre la agencia y las propias “señoras” que alquilan

¹⁴⁷ *Solidaridad Obrera*, 2-2-1936, núm. 1888: 3. Año VII, Época VI.

¹⁴⁸ *Solidaridad Obrera*, 14-2-1936, núm. 1196: 4. Año VII, Época VI.

*vuestros brazos, sino que hacen algo más que llena de vergüenza a un pueblo que se precia de civilizado, porque lo consiente sin menor protesta*¹⁴⁹.

De l'anàlisi de la premsa burgesa es desprèn que, a mesura que les agències van anar ampliant el ventall de professions que gestionaven, van anar perdent la imatge negativa, tot i que, segons la premsa obrera, l'abús sempre fou una característica d'aquestes empreses.

Amb la promulgació de la Llei de col·locació obrera de 1931 es va incloure les domèstiques en el Servei Públic de Col·locació en qualitat de treballadores. Tanmateix, tot i que l'article 4 de la norma establí que l'oficina de col·locació tingués les seccions d'agricultura, indústria, comerç i professions domèstiques, l'article 13, que atorgava al Govern la possibilitat d'establir l'obligació de recórrer a les oficines de col·locació per seleccionar els treballadors i treballadores, exceptuava d'aquesta mesura les empreses de menys de cinc treballadors i les professions domèstiques. Així, tot i no disposar de dades sobre el seu funcionament, sembla que fou una eina poc utilitzada i, durant la dècada dels anys 30, van continuar funcionant els mecanismes privats de contractació. De fet, l'any 1935, Espanya va ratificar el Conveni núm. 34 de l'OIT que havia de prohibir noves agències privades lucratives i es permetia, segons l'article 4, l'operativitat de les agències de col·locació sense finalitat lucrativa (les de sindicats, associacions o entitats oficials) amb la condició de no cobrar pels seus serveis remuneracions superiors a les autoritzades (Cruz Villalón, 1994). Durant els anys 1936-1939 van continuar apareixent anuncis d'agències privades a la premsa barcelonina, tot i que el seu nombre va disminuir considerablement. Durant la primera dècada franquista desapareixen els anuncis de les agències privades a la premsa burgesa (vegeu la gràfica 2). Les agències de col·locació privades van reaparèixer durant la meitat de la dècada dels 50 del segle XX aprofitant la pèrdua d'influència de les organitzacions religioses com a mecanismes de contractació, així com la desprotecció legal i laboral per controlar la contractació de la mà d'obra de les domèstiques, en la mateixa línia que ha estat documentat per a altres territoris de l'Estat (Sallé, 1985; Sáenz del Castillo, 2013).

En síntesi, les agències de col·locació privades van anar generalitzant-se al llarg del segle XX. La seva denominació –El Modelo, La Protección, La Confianza, etc.– intentava connectar amb les característiques de les xarxes informals de col·locació. La

¹⁴⁹ *Solidaridad Obrera*, 31-3-1936, núm. 1237: 8. Año VII, Época VI.

seva màxima presència i activitat en el mercat laboral barceloní va ser durant la dècada dels anys 20 i primera meitat dels 30 del segle XX. Durant les tres primeres dècades van veure com l'Església catòlica, a través d'organitzacions pròpies i finançades per les dones de classes benestants, va ser una competència en el mercat de col·locació de les domèstiques barcelonines. Durant la dècada de 1940 pràcticament van desaparèixer de la premsa. Alguns estudis afirmen que cap a la segona meitat dels anys 50 van reaparèixer, afavorides per la desregulació del sector en matèria de contractació (Sallé, 1985; Sáenz del Castillo, 2013).

Les agències s'anunciaven garantint els contractadors servei domèstic acreditat tant en termes laborals com morals en un moment en què el "problema del servei domèstic" preocupava les classes benestants barcelonines. Tanmateix, des de finals del segle XIX i fins als anys 50, van ser objecte de crítica tant per la premsa burgesa com per l'obra. Els primers les denunciaven com a centres de corrupció o delinqüència i exigien les autoritats que regulessin la contractació de les domèstiques. Els segons criticaven el control sobre el mercat de contractació del servei domèstic i el lucre que obtenien amb la col·locació de les treballadores. Les treballadores també denunciaren el control que exercien sobre la seva contractació a través d'extensos informes que incloïen tant la trajectòria laboral com els antecedents de tipus moral i penal.

3.1.1.2. Iniciatives privades de caràcter religiós i laic: l'estreta relació entre formació i col·locació

Al costat de les agències de col·locació privades van coexistir diverses iniciatives privades, la major part de caràcter religiós. Aquestes institucions¹⁵⁰, de diversa índole, es dedicaven a l'assistència i formació tant religiosa i "moralitzadora" com professional de les treballadores domèstiques. La major part d'aquestes iniciatives combinaven dues funcions: la formació de les treballadores, a través d'escoles o de classes específiques, i la col·locació a través de la creació de borses de treball.

Dins de la doctrina catòlica era prioritària la defensa de la institució familiar, en la qual el servei domèstic hi formava una part consubstancial, tot i que subordinada. També,

¹⁵⁰ Per al cas de Mallorca, Escartín, J.M, 2001: 177.

era un objectiu prioritari l'atenció a les immigrants que arribaven a urbs¹⁵¹ com Barcelona. D'aquesta manera, les noies joves que arribaven a Barcelona i que podien col·locar-se al servei domèstic unien aquestes dues voluntats, aspecte que explicaria la proliferació d'organismes religiosos dedicats a la formació, el control i la col·locació de les domèstiques. Alhora, frenaven que aquestes noies, futures obreres o domèstiques, caiguessin en mans del sindicalisme de classe o, en el pitjor dels casos, en la prostitució, i convertissin el servei domèstic en poc recomanable i poc qualificat.

El Instituto de Hijas de María Inmaculada para el Servicio Doméstico, creat l'any 1875, era una de les institucions més antigues fundades per atendre específicament el servei domèstic. D'àmbit estatal, i inclús amb delegacions a l'estranger per tal d'atendre les empleades que emigraven, disposava d'internats gratuïts, escoles professionals dominicals i nocturnes i dispensari mèdic¹⁵². Com ha assenyalat la historiografia moderna (Carbonell, 1997; Iturralde, 2014), la vinculació entre les institucions benèfiques i el món laboral va ser molt estreta des d'almenys el segle XV a Barcelona. Aquestes institucions formaven nenes i noies que tutelaven en la disciplina i el rigor i, entre les ocupacions laborals per a les quals se les formava, el servei domèstic era una de central. Així, garantien als demandants unes serventes disciplinades i formades laboralment i moralment. La seva incidència va anar en augment i l'any 1912 hi assistien ja unes 1.200 serventes¹⁵³.

Com hem enunciat més amunt, s'encarregaven de les noies en la seva formació i després contribuïen en la seva col·locació, així com en el seu control. De fet, tant l'activitat formativa de les institucions religioses com l'enquadrament i el control de les noies donava resposta, a més a més, a una de les problemàtiques recurrents relacionades amb el servei domèstic: la seva escassa qualificació i la influència del vici, el furt i la prostitució. L'any 1887 el diari *La Vanguardia* ho expressava així:

¹⁵¹ Borderies-Guereña (1999: 32) parla de les *misiones en las estaciones y las hospederías* que, aprovades per Decret l'any 1902 i relacionades amb l'Asociación Católica Internacional de Obras para la Mujer, estaven formades per senyores que acollien les joves, especialment les serventes, a l'andana de la via del tren per acollir-les i conduir-les a un lloc segur. Les hostatgeries es van inaugurar l'any 1902 amb la voluntat de protegir, instruir i col·locar el servei domèstic.

¹⁵² Sallé (1985: 73) cita per a la ciutat de Barcelona les següents congregacions: "Cultura, Orientación y Prevención para el servicio doméstico" (amb servei de col·locació i residència "Hospedería del Inmaculado Corazón de María"); "Misioneras Clarisas"; "RR del Perpetuo Socorro" (servei de col·locació); "Hermanas Carmelitas, Parroquia de Santos Justos y Pastor" (assistència i col·locació).

¹⁵³ Notícia: *Colegio de María Inmaculada para el servicio doméstico. C/ Consejo de Ciento; asisten 1.200 criadas de servicio*. LVG, 9-4-1912, núm. 14.131: 4.

La junta fundadora [Hostería de Nuestra Señora del Sagrado Corazón de Jesús] [...] además de ser un medio para alejarlas de perniciosas compañías les facilitará el conocimiento de cuanto debe saber una buena muchacha de servicio [...] una de las necesidades de más vital interés para la ciudad tan populosa como Barcelona, donde el servicio doméstico deja mucho que desear por la imposibilidad material de saber las familias los antecedentes de la muchacha que admite a su servicio¹⁵⁴.

Les classes benestants barcelonines es lamentaven de l'escassa qualificació del servei domèstic, dones joves que, sense ofici, arribaven dels pobles a les urbs. La manca de qualificació els dificultava considerablement trobar servei competent, ja que, segons els contractadors, existia una major demanda de criades que oferta de servei, agreujat, també, per l'alta demanda de treballadores que representava la indústria. A més a més, com veurem a mesura que avanci el segle XX, el treball a la indústria era més favorable per a les treballadores tant en termes salarials, de jornada, de descans com en termes d'autonomia personal:

La criada ideal, el mirlo blanco en que sueñan siempre las “señoras de su casa” era ya una utopía. Y la otra, la vulgar, la corriente, taimada, sisona, mal intencionada, que trabaja lo menos posible, desaparecerá también. [...] El falansterio mecánico le reemplazará. Y, el feminismo, ayudando [...] ¹⁵⁵.

Aquest model de serventa de la qual es queixaven les classes benestants barcelonines, que reduïen les domèstiques a treballadores poc qualificades i poc recomanables, no fou exclusiu de la ciutat comtal, sinó que afectava el conjunt de ciutats industrials europees i americanes¹⁵⁶:

Esto se pone cada vez peor... suelen decir las señoras cuando discurren acerca de la siempre interesante y palpitante cuestión del servicio doméstico; cuestión que poco a poco va convirtiéndose en uno de los problemas más difíciles de resolver de la vida moderna [...] El único consuelo que puede caberles a nuestras damas barcelonesas y no barcelonesas, de la Península e islas adyacentes, en virtud de aquel filosófico principio de que quien no se consuela es porque no quiere, es saber que si aquí anda mal, en otras partes

¹⁵⁴ LVG, 8-2-1887, núm. 62: 4-5.

¹⁵⁵ LVG, 4-4-1928, núm. 20.005: 4.

¹⁵⁶ LVG, 17-10-1899, núm. 5.913: 1.

anda peor. En Berlín, por ejemplo; en Viena, donde las amas de casa se ven en auténticos apuros para hacerse servir bien y muy caro; en Nueva York, sobre todo [...] ¹⁵⁷.

Per a les classes benestants, la solució consistia a dotar de pressupost institucions de caràcter religiós que, a diferència de les agències de col·locació privades, garantissin la formació, laboral i moral, i la posterior contractació del servei domèstic. El model impulsat per aquestes institucions era preferit tant per les senyores com per les criades. A les primeres els garantien un model de serventa fidel, abnegada i disciplinada. A les segones, els facilitava l'entrada al mercat laboral barceloní en la mesura en què se les acollia i mantenia abans d'obtenir una col·locació.

Les institucions de caràcter religiós, a diferència de les agències de col·locació privades, oferien formació al servei domèstic prèvia a la contractació i exercien una funció de control social molt apreciada per les famílies que buscaven servei domèstic. El tipus de serventes acollides en aquestes institucions responia a la jove arribada de fora de Barcelona per col·locar-se al servei domèstic. Les religioses les acollien en el seu aterratge a la gran ciutat, impartien cursos de formació en les tasques de servei domèstic així com de religió i moral. Aquestes institucions dedicades específicament al servei domèstic, com veurem, van ser presents a Barcelona durant tot el període que estudiem. Des de finals de la primera dècada dels anys 10 i, especialment, als anys 20 i 30, conviuran amb altres organismes mixtos que pretenien formar les domèstiques.

L'any 1887 la Casa de la Caritat de Barcelona va fundar una secció dedicada a l'ensenyament del servei domèstic entre les asilades. Diverses congregacions religioses disposaven o van anar fundant serveis de col·locació, residència i formació destinades a futures empleades del servei domèstic: la Hostería de Nuestra Señora del Sagrado Corazón (1887), amb la finalitat d'educar i instruir les noies ocupades en el servei domèstic¹⁵⁸; la Congregación de Madres de Desamparados, que tenia al seu càrrec l'Asilo de San José; el Instituto de Religiosas de María Inmaculada para el servicio doméstico¹⁵⁹ i les Reverendas Madres Superiores del Servicio Doméstico.

¹⁵⁷ LVG, 8-5-1903, núm. 8.582: 4.

¹⁵⁸ LVG, 8-2-1887, núm. 62: 4-5.

¹⁵⁹ LVG, 12-4-1893, núm. 3566: 1.

Per exemple, segons l'Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona de 1902, el Colegio de María Inmaculada para el servicio doméstico¹⁶⁰ tenia per objectiu garantir la competència laboral i les qualitats morals de les domèstiques:

Su objeto es la moralización de las jóvenes dedicadas al servicio doméstico preservando de la corrupción a las incautas y proporcionando a las familias acomodadas sirvientas de buenas cualidades. Las jóvenes que hayan de acogerse en la Casa, bien hallándose desacomodadas o bien procediendo de hospitales, deberán ser huérfanas o tener familias en otras poblaciones y hallarse en edad de 14 a 30 años. Todas las plazas son gratuitas. A fines de diciembre de 1902 el número de inscritas es de 800. Se las instruye y ocupa en todo lo que necesitan para servir bien después en las casas que se las coloca¹⁶¹.

El Colegio de San Rafael y Asilo de Sirvientas¹⁶² [fundat l'any 1859] tiene un doble objeto conforme expresa su nombre. Es colegio para jóvenes, teniendo gratuitamente 10 niñas y asilo para las sirvientas solteras, las cuales pueden permanecer allí los días necesarios pero sin que pueda exceder un mes. No deben pagar nada¹⁶³.

El Patronat Parroquial Obreres de Sarrià fundava, l'any 1909, la seva Escola Dominical per a minyones ubicada al convent de monges de la Divina Pastora de Sarrià, que oferia gratuïtament local i *ménage*, i comptava l'any 1911 amb 161 serventes¹⁶⁴.

¹⁶⁰ *Colegio de María Inmaculada para el servicio doméstico. C/ Consejo de Ciento, 403.* La congregació Hermanas Religiosas de la Inmaculada para el servicio doméstico va ser fundada per Santa Vicenta María López y Vicuña l'any 1876 i va rebre l'aprovació pontifícia de Lleó XIII el 18-4-1888. La primera "casa" es va obrir a Madrid, seguida de Zaragoza, Jerez de la Frontera, Sevilla i, l'any 1888, Barcelona. La llar de Barcelona va comptar amb el suport econòmic de Dorotea de Chopitea y Villota. L'objectiu de la congregació i de les escoles que van fundar era realitzar *una obra apostólica y benéfico-asistencial para la acogida y educación de jóvenes sirvientas*. <http://www.es.catholic.net/> (consultat el 5-9-2014).

¹⁶¹ Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona. Año I, 1902. Ed. Imprenta Henrich y Cía. en comandita, Barcelona, 1903: 349.

¹⁶² *Colegio de San Rafael y Asilo de Sirvientas. Calle del Lladó, 11.* L'Apostolado de la Oración va construir un edifici que funcionés com Escola Dominical per a 40 serventes, dirigit per Celestino Motas. Revuelta González, M (2008): 796.

¹⁶³ Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona. Año I, 1902. Ed. Imprenta Henrich y Cía. en comandita, Barcelona, 1903: 349.

¹⁶⁴ Arxiu Diocesà. Patronat Parroquial d'Obreres de Sarrià sota l'Advocacia de la Divina Pastora, 1913. Carpeta XXIII. Miscel·lània I.

Aquell mateix any, l'Anuari Estadístic de Barcelona continuava presentant aquestes institucions com organismes centrals en la recepció de les joves immigrants que s'ocupaven en el servei domèstic, en la seva formació i col·locació i en la seva protecció per evitar caure en xarxes de delinqüència i prostitució:

Las jóvenes pertenecientes a familias pobres, imposibilitadas por la carencia de recursos de vivir al lado de sus padres, especialmente en las poblaciones rurales, se ven en la necesidad de emigrar a otras más populosas y ricas en busca de medios de subsistencia. Analfabetas por regla general, con desconocimiento completo de lo más rudimentario en cualquier oficio, sintiéndose apenas con aptitud para el trabajo doméstico, empiezan por solicitar colocación en calidad de sirvientas de familias de posición modesta, cerca de las cuales sólo pueden ganar salarios muy reducidos. Hasta que llegan a ser buenas cocineras o hábiles planchadoras, carecen de la estabilidad necesaria para constituir algún ahorro, viéndose a menudo por las calles sin más albergue que una casa de las llamadas de dormir, de malísimas condiciones, en donde van consumiéndose los pocos recursos de los que disponen y se crea una situación desesperada que las hace víctimas muchas veces de la prostitución y del crimen. A evitar estas consecuencias tienden los asilos para sirvientas, instituciones bienhechoras creadas generalmente al amparo de congregaciones religiosas con el objeto de dar albergue a las jóvenes sirvientas sin trabajo, enseñarles el camino de la virtud, instruirles en todos los menesteres de su oficio y proporcionarles colocación. En esta capital hay tres asilos de esta clase: la Casa Provincial de la Caridad, Religiosas de la María Inmaculada y Hermanas Carmelitas de la Caridad¹⁶⁵.

El convent de Maria, de les Reparadores de Sant Gervasi, també oferia exercicis espirituals; tenia una Escola Dominical gratuïta per a les obreres serventes i s'incitava les senyores que contribuïssin econòmicament i incentivessin les seves serventes a assistir a les classes dominicals:

Se suplica a todas las señoras cristianas contribuyan a esta obra de tanta gloria de Dios con limosnas y aconsejando a sus sirvientas u obreras que se inscriban a estos santos ejercicios. Para limosnas e inscripciones dirigirse al convento de María de las Reparadoras de San Gervasio (Mahón 1, Barcelona)

¹⁶⁵ Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona, Año X, 1911: 303.

y los domingos de cuatro a seis en la Escuela Dominical gratuita de sirvientas y obreras (Clarís 53, Barcelona)¹⁶⁶.

Els jesuïtes també van fundar escoles en diverses ciutat d'arreu de l'Estat. A Barcelona, als anys 30, dirigien unes 15 escoles¹⁶⁷.

Aquestes institucions oferien formació i referències per a les treballadores, però alhora, per tal d'accedir-hi, les joves aspirants a domèstiques havien d'ésser admeses, funció que continuaven realitzant intermediaris privats, sovint sacerdots, alcaldes o metges de la localitat d'origen, i podien ser-ne expulsades en cas de mala conducta. En paral·lel es van crear escoles dominicals¹⁶⁸ perquè tant el servei domèstic ja ocupat com el de nou accés incrementessin les seves competències laborals i s'allunyessin de les possibles *males companyies* representades pel sindicalisme de classe o per xarxes de delinqüència:

Admitida en el Asilo, presentar un certificado del alcalde del barrio y del cura o párroco que acrediten el buen comportamiento de la interesada. Al ingresar una muchacha en el Asilo, ocupará un departamento independiente del resto de las asiladas hasta que la conducta y los informes que de ella se adquieran acrediten sus buenas cualidades. En caso contrario será despedida del Asilo. Da esta suerte, y con los sanos consejos e instrucciones que se le inculcarán, las familias sabrán dónde acudir para buscar una muchacha de buenas referencias y digna de confianza [...]. La junta fundadora instituirá clases dominicales donde espera concurrirán, así por propia iniciativa como por consejo de sus señoras, cuantas muchachas haya colocado, pues además de ser este un medio para alejarlas de perniciosas compañías, les facilitará el conocimiento de cuanto debe saber una buena muchacha de servicio¹⁶⁹.

També repartien premis a les millors minyones a imatge de França, on les autoritats havien legislat a favor de concedir una medalla *soi-disant* legió d'honor destinada a

¹⁶⁶ LVG, 5-5-1928, núm. 20.031: 14.

¹⁶⁷ SO, 1-12-1931, núm. 321: 8.

¹⁶⁸ Escoles dominicals també documentades en altres territoris de l'Estat: *Para la instrucción de las jóvenes que se dedican al servicio doméstico se ha abierto la Escuela Dominical de Ledesma*, revista *La Semana Católica de Salamanca*, 4-3-1893, núm. 294: 518.

¹⁶⁹ LVG, 8-2-1887, núm. 62: 4-5.

reconèixer la fidelitat i la capacitat d'estalvi de servents i serventes¹⁷⁰. A Barcelona, es premiava aquelles minyones que complien eficientment les qualitats que es consideraven imprescindibles per a ser bona serventa: *antigüedad, aplicación, buena conducta, celo*. Aquestes qualitats responien a la bona conducta moral de les treballadores. Els premis s'anunciaven a la premsa i en els actes d'atorgament s'aprofitava per recordar les serventes els perills en què podien caure allunyant-se dels preceptes morals que els ensenyaven:

Celebrose en el colegio de la María Inmaculada para el servicio doméstico la distribución de premios a las colegialas [...]. El número de jóvenes sirvientas que asistieron excedió de 1.200, distribuyéndoseles a todas ellas valiosos premios consistentes en vestidos, mantillas, imágenes piadosas, libros, etc., efectuándose además el sorteo de diferentes lotes en metálico [...]. El deán dirigió sus elocuentes palabras a las educandas exhortándolas a no hacer caso de las adulaciones del mundo, peligro con el que, con frecuencia, se encuentran las jóvenes dedicadas al servicio doméstico, sino que permanecieran firmes en el cumplimiento del deber¹⁷¹.

En el convento de religiosas Hijas de María Inmaculada para el servicio doméstico se celebró con toda solemnidad la repartición de premios a las 1.700 jóvenes sirvientas que por su antigüedad, aplicación, buena conducta y celo fueron acreedoras a una recompensa. Las bondadosas madres repartieron

¹⁷⁰ LVG, 11-9-1913, núm. 14.649: 13: *La condecoración de los domésticos: Francia es el país clásico de las condecoraciones; en ninguna parte, como en la vecina república, el ciudadano siente el ansia de adornar su ojal con el ambicionado rosetón. A esta circunstancia debe atribuirse sin duda la nueva ley, que bajo condiciones previamente fijadas, concede a criados y criadas una condecoración en forma de medalla, con el derecho de llevarla en el ojal de la chaqueta o la blusa [...]. Puede que, con la creación de esta soi-disant legión de honor a los domésticos, el gobierno se jactará de contribuir a solucionar la cuestión del servicio doméstico, más espinosa de día en día. [...] A la condecoración oficial de los domésticos podrán aspirar: 1.- Todos los empleados domésticos de ambos sexos que durante 20 años permanecieron al servicio de una misma familia, habiendo merecido su conducta plena aprobación de ésta. 2.- Todos los criados y criadas cuya actividad data de 20 años y que por circunstancias imprevistas viéronse precisados a cambiar de amos. 3.- Los que habiendo servido 20 años pagaron durante ese tiempo con regularidad una cuota fijada a una caja de pensiones o sociedad de seguros nacional. 4.- Los criados de ambos sexos que se han dedicado al cuidado de cuatro o más niños hasta la edad de 16 años. 5.- Los criados de ambos sexos cuyos amos han prestado servicios extraordinariamente heroicos o les han dado prueba de fidelidad singular. La primera de estas condecoraciones se repartirá el día 1 de octubre.*

¹⁷¹ LVG, 4-5-1923, núm. 18.475: 7.

*vestidos, refajos, velos, bolsos, rosarios, libros, placas, etc., y además se sortearon dos lotes de 100 pesetas, dos de 50 y otros de 10 pesetas, siendo felicitadas per la distinguida concurrencia. [...] Asistieron distinguidas señoras y señoritas y muchos sacerdotes y caballeros, que con verdadero entusiasmo proclamaron las excelencias de las enseñanzas que recibían las jóvenes sirvientas en dicho convento. Después del reparto de premios, el doctor Surroca fue invitado a que dirigiera unas palabras [...] rogando a éstas [sirvientas] que no olvidaran ni sus enseñanzas, ni sus consejos, ni sus observaciones, cuya finalidad es conducir las a una vida feliz y a un relativo bienestar, separándolas del mal ejemplo presente en la sociedad moderna*¹⁷².

*Magnífica distribución de premios la que se verificó el pasado domingo 20 de abril en el colegio de las Religiosas Hijas de la Inmaculada para el servicio doméstico entre las jóvenes adictas a dicho colegio, que por su constancia en acudir las tardes de los días festivos a buscar un rato de solaz e instrucción y por su buen comportamiento, ya en las casas donde sirven, ya en el mismo colegio, son premiadas con valiosos premios: cortes de vestido, crucifijos, pañuelos, libros, mantillas, rosarios, etc. Insigne es la labor que esas beneméritas religiosas se imponen en favor de las sirvientas que, después de tenerlas gratuitamente y darles educación y colocación, todavía con tanta caridad, solicitud e interés reparten los merecidos premios [...]*¹⁷³.

El seu finançament provenia de les aportacions de l'alta burgesia barcelonina¹⁷⁴, molt interessada en la formació de bones serventes tant en termes morals com laborals. De fet, des d'inicis del segle XX, era palesa la preocupació per l'educació de les dones entre les dones burgeses catalanes, tot i que només aquelles iniciatives lligades a algun tipus d'institució social o política tingueren èxit (Tavera, 2009)

El sindicalisme de classe ho va criticar acusant les escoles dominicals d'adoctrinar les alumnes. També criticava l'adoctrinament que implicava la creació de sindicats, federacions, organismes de caritat, cooperatives, mutualitats, etc.:

¹⁷² LVG, 9-5-1924, núm. 18.788: 7.

¹⁷³ LVG, 2-5-1928, núm. 20.028: 9.

¹⁷⁴ *Subvencionar con mil pesetas a la Junta de Damas de la Caridad Cristiana de Gracia; a la Congregación de Madres de Desamparados que tiene a su cargo el Asilo de San José, y al Instituto de Religiosas de María Inmaculada para el servicio doméstico*, LVG, 12-4-1893, núm. 3.566: 1.

[...] *se inferirá fácilmente que todos los centros docentes de la entidad [escuela dominical dels jesuïtes] a que nos hemos venido refiriendo no son sino la incubadora de la fanáticos de la fe, un seminario de espíritus maleados por la codicia dominadora*¹⁷⁵.

Al costat de les organitzacions pròpiament religioses altres tipus d'organismes atengueren la seva formació. A Barcelona ciutat, l'any 1909 es va fundar l'Institut de Cultura Popular de la Dona amb l'objectiu de realitzar una formació integral per a les dones. Un any més tard, l'any 1910, creava també la seva pròpia borsa de treball, aspecte que mostra de nou la interrelació entre formació i col·locació.

L'orientació de l'Institut estigué més dirigida a la formació i col·locació en el sector terciari de les dones de classes mitjanes i benestants (García Checa, 2007). Tanmateix, des dels inicis es contemplaven classes de cuina, algunes destinades a joves benestants per tal de convertir-les en bones mestresses de casa i d'altres, impartides els diumenges, dirigides a associades obreres¹⁷⁶. També, ja des de la seva fundació i en els seus Estatuts es contemplava la creació d'una Escola de Cambreres i Cuineres¹⁷⁷ que realitzaven les seves pràctiques, incloses en el pla d'estudi, en els menjadors i les cuines del mateix Institut¹⁷⁸. Segons l'Institut, era molt necessària la formació destinada a aquestes treballadores que, entre altres espais, exercien la seva professió en cafès, restaurants, hospitals o domicilis privats: *puguin muntar-se unes classes pràctiques de cuineres i cambreres de les quals tan mancada és Barcelona*¹⁷⁹. Tanmateix, segons les memòries anuals de l'Institut, l'escola de cuineres i cambreres

¹⁷⁵ SO, 1-12-1931, 321: 1. Año II, Época IV.

¹⁷⁶ *L'Institut de Cultura, que dedica els diumenges i festes de preceptes a les associades obreres, procura en aquest dies posar-los a disposició tot allò que pugui servir-los d'útil entreteniment i esbarjo com també allò que tendeixi a ampliar i refermar els coneixements professionals i domèstics que tan beneficiosos resulten*, FB06 (46.71Bar) Ins MZ Memòria 1917-1918. Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona.

¹⁷⁷ Secció Permanent d'Educació i Instrucció, art. 11.III: *D'acord amb la Presidenta d'Economia i Proveïments, s'organitzarà una Escola de Cuineres i Cambreres que funcionarà en dita secció*, Estatuts de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. FB06 (46.71Bar) Ins MZ: 22 Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona.

¹⁷⁸ Secció Permanent d'Economia i Proveïments, art. 16: *d'acord amb la presidenta de la secció Permanent d'Educació i Instrucció organitzarà una Escola de Cambrers i Cuineres, les pràctiques de la qual la faran les alumnes en els menjadors i cuina de la pròpia secció*, Estatuts de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. FB06 (46.71Bar) Ins MZ: 49 Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona.

¹⁷⁹ Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona, Informe de la Junta Directiva, gener 1916, *Memòria 1916-17*, FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

mai va tenir l'èxit que les seves impulsores haurien desitjat¹⁸⁰. Per contra, les classes de cuina van anar en augment i es van obrir diverses modalitats que van funcionar durant la dècada dels anys 20: classes de cuina pràctica, classes de cuina casolana, classes particulars de cuina i classes de cuina popular. Aquestes darreres van tenir molt d'èxit i ensenyaven tant aspectes d'higiene i dietètica relacionada amb la cuina com aspectes de tipus moral i, a petició d'algunes obreres serventes, classes de tall, confecció, llegir i escriure. Hi assistien essencialment cuineres que, conjuntament amb coneixements vinculats estrictament a la cuina, també estaven interessades en altres ensenyaments que els atorgava una formació addicional, per exemple en costura, que posteriorment revertien en les seves condicions de treball. Així, veurem més endavant, com a la premsa eren freqüents els anuncis que demanaven servei domèstic amb diverses capacitats:

Aquesta classe que començà el 23 d'octubre i es dona cada dia feiner a les 8 del matí veié augmentar notablement el nombre d'assistents, que ho poden ésser totes aquelles que els interessi, satisfent en entrar 0,25 pessetes [...] es procura aprofitar totes les ocasions per donar a les alumnes conceptes dels seus deures morals, de la higiene, la dietètica i de tot el que pugui ser d'utilitat per elles i per omplir degudament el seu comès. Prova de l'interès que en algunes desperta és que, a petició de varies que hi assistiren, s'obrí exclusivament per elles unes classes per llegir i escriure, i de tall i confecció, seguint pel desenrotlló de les mateixes un mètode essencialment pràctic podent consignar amb satisfacció, com prova dels avenços fets per les alumnes, que algunes que en ingressar a les classes no sabien escriure i, abans d'acabar el curs, elles mateixes prenien les notes de cuina del matí¹⁸¹.

Comença el 16 d'octubre fins al 19 de juny; s'ha donat la lliçó corresponent tots els dies a les 8 del matí, tots els dies feiners a excepció feta de les vacances amb assistència mensual de 2.500 alumnes. Hi concorren principalment les cuineres¹⁸².

¹⁸⁰ Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona, *Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona* 1923-24-25-26, FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

¹⁸¹ Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. *Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona* 1923: 20, FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

¹⁸² Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. *Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona* 1926: 14-15 FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

[Classes de cuina popular de l'any 1927] *Comença el 16 d'octubre fins al 23 de juny; s'ha donat la lliçó corresponent tots els dies a les 8 del matí. Hi concorren principalment les cuineres*¹⁸³.

A partir del 1926, al conjunt d'ensenyaments de cuina s'hi afegien les anomenades "noves classes de cuina", que tingueren força èxit i anaven destinades a informar sobre les millores de caràcter tècnic que la tecnologia (el gas i l'electricitat essencialment) ofería i que podien disminuir la despesa en cost i temps de les tasques relatives a la cuina¹⁸⁴.

A partir del curs 1921-1922 l'Institut de Cultura Popular de la Dona va iniciar els estudis d'Economia Domèstica, que incloïen dos cursos¹⁸⁵. Si bé aquests estudis estaven dirigit, almenys formalment, a futures mestresses de casa de classe benestant, resulta convenient observar les assignatures que s'impartien i les consignes que se'ls donaven, ja que segons les mateixes docents de l'Institut, la funció de la mestressa de casa no era realitzar les tasques domèstiques, sinó dirigir correctament i amb coneixements teòrics les minyones:

*La mestressa de casa ha de fer un veritable esforç d'intel·ligència per distribuir ordenadament la feina de la casa procurant que tothom sàpiga la seva obligació i la compleixi [...]*¹⁸⁶.

Una bona direcció del servei domèstic facilitava una bona realització de les tasques de la llar:

¹⁸³ Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. *Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona 1927*: 17-18 FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

¹⁸⁴ *classes per donar a conèixer uns nous models de cuina de gas que per virtut de llur construcció aconseguen un estalvi de despesa considerable. Aquestes classes es donen dues vegades a la setmana, a la tarda de dimecres per a les menestres i els dissabtes per a les senyorettes que estan col·locades, aprofitant que a la majoria d'elles el tenir establerta la setmana anglesa a les cases on treballen els dona lloc a poder-hi assistir. Les classes son gratuïtes. Concorren mensualment més de 1.000 alumnes*, Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. *Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona 1926*: 14-15 FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

¹⁸⁵ *L'Institut de Cultura durant l'any escolar que ens ocupa pogué veure amb satisfacció funcionar l'Ensenyament domèstic indispensable a la dona per complir l'alta missió que li està confiada*, Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. *Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona 1923*: 15 FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

¹⁸⁶ Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. "Apunts d'economia domèstica", Lliçó 3, Curs 1918-1919 de l'assignatura Economia Domèstica. Professora, Srta. Adela Medrano.

Per exemple, una senyora que estudiés els quefers domèstics, i veient les condicions de les persones de les que disposa, hauria de distribuir la feina amb senzillesa, tranquil·litat i amb paraules amables: però el que diu s'ha de fer: no deu cridar mai sinó imposar-se per la seva superioritat perquè les persones que reben ordres veuen que el que se'ls demana és just i troben gust a complir-ho¹⁸⁷.

D'aquesta manera, el que s'explicava a les classes teòriques era posat en pràctica pel servei domèstic. Que el servei domèstic fos una ocupació apropiada per a solteres joves que aprenguessin de la mestressa ha estat plantejat en altres estudis (Walter, 2005). Aquesta transmissió de coneixements de les mestresses cap al servei domèstic ens permet qüestionar que aquest tipus de treball no requereís una formació especialitzada, encara que aquesta no es fes a través dels mecanismes tradicionals i formals d'ensenyament. Una part del servei domèstic fomentava i valorava tenir una formació que comportés una repercussió en les seves condicions salarials.

Des d'inicis del segle XX, la premsa plasmava el debat entre les dones de classe benestants sobre la necessitat de crear escoles de minyones, a l'estil del que succeïa en altres països europeus, o formar les mestresses de casa perquè exercissin correctament la direcció dels treballs que requeria la llar familiar. Tant en un cas com en l'altre, quedava palès que les tasques vinculades a la cura de la llar requerien formació i qualificació per desenvolupar-les reeixidament:

¿Cree usted que se le va a colar por la puerta esa criada ideal en quien sueña? Yo tomaría la primera que llamase; porque, francamente, no puedo aguantar más [...] Cuando yo era de tu edad, sólo tenían criada las familias de mucha suposición y empingoroteo. Las demás nos servíamos a nosotras mismas, que es el servicio más diligente y cómodo de cuantos conocí en mi vida.

–Según usted, debieran enseñarnos en los colegios a ser criadas.

–Criadas, no; amas de casa, sí. En vez de adornaros por fuera para lucir en los salones, debieran esculpiros por dentro para que por vosotras lucieran.

–Mejor sería entonces abrir escuelas de criadas.

–No te burles, que buena falta nos están haciendo. Y para que veas lo que son las cosas, escuelas de criadas, o de sirvientas, como allí dicen, hay en algunas

¹⁸⁷ Ibídem Lliçó 4.

*ciudades del extranjero, en donde se les enseña todo lo necesario para el gobierno, administración y servicio de una casa de familia*¹⁸⁸.

A partir de l'any 1924-25, l'Ensenyament Domèstic ofert per l'Institut de Cultura Popular de la Dona incloïa tres cursos i pràctiques en diversos centres. El curs d'ampliació¹⁸⁹ només va mantenir-se un parell de cursos i a partir de 1927-28 i fins al 1935 (darrer any de què es disposa de memòries) l'ensenyament d'Economia Domèstica va quedar reduït en dos cursos amb poques variacions en relació a les assignatures impartides i les pràctiques realitzades¹⁹⁰. Des de 1930 i fins al 1935, els estudis d'Economia Domèstica s'havien consolidat a l'Institut de Cultura Popular de la Dona¹⁹¹.

Les pràctiques incloses en aquests ensenyaments mostren les tasques que eren considerades necessàries per convertir-se en una bona "gestora de la llar". Aquestes incloïen anar al mercat, servir, cuinar, netejar i ornamentar estances, netejar i endreçar, comptabilitat, realitzar i distribuir pressupostos familiars:

La part pràctica d'aquests darrers quedà perfectament garantida pels elements amb què es compta a dintre de l'Institut, ja que ultra anar al mercat les alumnes de dues en dues, amb una persona de reconeguda personalitat; amb

¹⁸⁸ LVG, 24-4-1907, núm. 12.325: 6.

¹⁸⁹ El curs d'ampliació del curs d'Educació Domèstica del 1925-26 incloïa: puericultura, apologètica, física i química, moral, tracte social, història de l'art, redacció, fotografia, jardineria, tall i confecció, sargir la llana, pràctiques d'artesà, rebosteria i cuina, Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. *Memòria 1925 de l'Institut de Cultura Popular de la Dona*, 1927: 17-18 FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

El curs d'ampliació d'Educació Domèstica de l'any acadèmic 1926-27 incloïa confecció de capells, flors de seda, cotilles i roba blanca de senyor, música, la família i la casa, visites a museus, Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. *Memòria 1926 de l'Institut de Cultura Popular de la Dona*, 1927: 17-18 FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

¹⁹⁰ Primer curs: repàs dels coneixements essencials de l'ensenyament de primària. Proveïment i guisar, cosir, sargir i apedaçar, tall i confecció, rentar i planxar, nocions de ciències aplicades a la cuina i a la casa, economia domèstica, fisiologia i higiene, puericultura i pedagogia maternal.

Segon curs: dietètica, cura de malalts, puericultura, colorar i descolorar, comptabilitat, sargir gèneres de punt, sargir llana, aprofitament de robes, tall i confecció, planxar, netejar, rentar, cuinar i proveïments. Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. *Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona*, 1925: FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

¹⁹¹ *L'ensenyança dintre de l'Institut comprèn tres branques principals, ensenyament comercial i professional (que es cursen dins les classes generals) – secundari i domèstic*, Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. *Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona*, 1930: 12 FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

*coneixements adequats cada setmana, per torns de dues alumnes, prengueren part a les tasques de cuina que assorteix el restaurant i altres dos serviren taula en el mateix. Pel que es refereix a les pràctiques de neteja i ornat de les habitacions, les alumnes utilitzaren sales de respecte, infermeria, tocador, quartos de bany, menjadors, etc. que hi ha instal·lats al propi Institut i que pels seus diferents aspectes i els usos a què van destinats donaren lloc a la varietat de treball que es requereix que coneguin; tingueren també a llur càrrec la neteja i endreça de l'aula. [...] cada sis alumnes correspongué portar la comptabilitat de cada un dels tres estaments, classe treballadora, classe mitjana i classe alta, fent la distribució d'un revingut mensual que se'ls assenyalà del que correspondria a les despeses de les diferents famílies, anotant-ho en el dietari i fent mensualment el saldo de la seva comprovació*¹⁹².

*Les alumnes, han fet pràctiques d'auxiliar de cuina i servir a la taula del Restaurant sota la direcció dels professors respectius Sr. Rondissoni i Sr. Pagès [...]*¹⁹³.

*Totes les que cursen l'ensenyament domèstic, acompanyades del professor de puericultura Dr. Farriols i d'una senyora del consell directiu, visitaren la Casa Municipal de Lactància i presenciaren una operació quirúrgica*¹⁹⁴.

L'any 1919, a Barcelona, la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas, creada a iniciativa de dones de classe benestant, també es va ocupar de la formació i contractació de les minyones. Les bases d'aquesta associació establien, en relació a la formació de les domèstiques, que se'ls augmentaria el salari en 10 pts a aquelles treballadores que haguessin assistit a les seves Escoles Ménagères. La formació i qualificació revertia així en les condicions laborals: *el salario mínimo de las sirvientas será de veinte pesetas mensuales. No obstante, este mínimo de salario será de treinta pesetas mensuales cuando acredite mediante certificado de aptitud haber cursado las enseñanzas de la Escuela de Ménagères de la Unión Profesional (artículo*

¹⁹² Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. *Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona*, 1925: 14-15 FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

¹⁹³ Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. Pràctiques corresponents a la *Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona*, 1927: B06 (46.71Bar) Ins MZ.

¹⁹⁴ Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. Pràctiques corresponents a la *Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona*, 1927: B06 (46.71Bar) Ins MZ.

8)¹⁹⁵. La instrucció en la *ménagerie*, seguint el model de les *écoles ménagères* suïsses o belgues, va tenir una influència moderada sobre la política educativa de la Mancomunitat, defensora d'aquest model, i entre les burgeses catalanes. La seva implementació fou, en el cas català, *molt eclèctica* (Tavera, 2009: 31) i foren poques les iniciatives implementades (García Checa, 2007). Tanmateix, revistes de referència de la burgesia femenina catalana com *Feminal* en feren proselitisme en diverses ocasions¹⁹⁶.

La Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas també va establir una oficina de col·locació amb una seu social que funcionava de borsa de treball i posava en contacte oferta i demanda¹⁹⁷.

El sindicalisme, com veurem més detalladament en el capítol següent, va intentar enquadrar les treballadores domèstiques. Així, paral·lelament a l'enquadrament, també van interessar-se en els beneficis que comportava que les domèstiques adquirissin formació per tal de millorar les seves condicions de treball i per evitar conflictes entre les treballadores i les famílies per a les quals treballaven:

Interesa a la Federación hacer constar que al fundar y organizar esta asociación [la seva voluntat] ha sido apartar al personal de servicio doméstico de ciertas organizaciones que pretendían apoderarse del mismo, lo que hubiera ocasionado conflictos que la Federación evitará, si cuenta, como es de esperar, con el apoyo moral del público. Esta entidad, constituida con toda legalidad, pretende únicamente mejorar las condiciones del servicio instruyéndolo y haciéndoles comprender la buena armonía que debe existir entre ellas y las familias con quienes conviven y donde prestan sus servicios. El comité directivo tiene la seguridad de que, instruyendo profesional y moralmente al personal de servicio doméstico, alcanzará los nobles fines que se propone con su

¹⁹⁵ Arxiu Diocesà de Barcelona. Bases de la Unión de Señoras para la defensa de las obreras sirvientas, 1919, Carpeta XXXV. Miscel·lània I.

¹⁹⁶ *Feminal*, 28-7-1907, núm. 4: 14-15. Al peu de pàgina de la pàg. 15 la revista *Feminal* fa explícita la seva voluntat d'atendre la temàtica al voltant de les granges escoles i les escoles *ménagères* a les seves pàgines: *Entenem que aquesta qüestió mereix ésser estudiada, i així pensa fer-ho Feminal, que es creu en el deure de cridar l'atenció de sos llegidors sobre aquest punt, agraint des d'aquest moment totes les dades i opinions que tinguin a remetre-li sobre el particular.*

¹⁹⁷ Art. 13. Bases de la Unión de Señoras para la defensa de las obreras sirvientas, 1919, Miscel·lània I, Carpeta XXXV. Arxiu Diocesà de Barcelona.

*actuación. Los fines de la Asociación son altamente morales e instructivos, y nunca con tendencias subversivas, ni ideas perturbadoras*¹⁹⁸.

Al llarg dels anys 50 i especialment en les dues dècades posteriors van anar prenent rellevància els organismes vinculats al règim franquista en la formació i col·locació del servei domèstic. Acción Católica ofería cursos de “formación espiritual y moral de las sirvientas”, cursos de qualificació en tasques domèstiques per a serventes i disposava de borsa de treball. De la mà de l’Opus Dei apareixeran diverses escoles arreu de l’Estat, “Entidades de Formación profesional en Ciencias Domésticas”, en un intent d’augmentar la qualificació del servei domèstic (Sallé, 1985: 75). Impartien classes teòriques i pràctiques als domicilis de famílies que les qualificaven per obtenir el títol d’*Auxiliar Técnico Familiar* (Gómez Ruiz, 1976). El manual de referència de l’Opus Dei utilitzat per la formació de les minyones era *Moral Profesional de la auxiliar del hogar*. En ell s’observen les característiques ideals d’una serventa, les quals connecten amb les qualitats que defensava tradicionalment l’Església, com hem vist quan premiaven les millors serventes, segons la visió d’aquesta congregació que fou hegemònica entre les classes altes de la societat espanyola especialment durant els anys del segon franquisme. Per exemple, entre les característiques “morals” de la minyona destacava la “sobriedad, reserva, deferencia, respeto”, “obligación de adaptarse y acomodarse”, “obediencia, docilidad y respeto” i entre les tasques a realitzar en l’exercici de la seva activitat, “El arte de saber abrir y cerrar una puerta”, definint el seu ofici com una “profesión más parecida a un gerente que a un obrero”.

Les Escuelas del Hogar de la Sección Femenina també organitzarien cursos per a les treballadores domèstiques que van anar consolidant-se, amb una política de beques per a domèstiques amb baixos recursos econòmics, al llarg de la dècada dels anys 50 i 60 del segle XX. Conjuntament amb la funció educativa, l’aspecte assistencial rebria el suport del Montepío Nacional del Servicio Doméstico, i es van projectar residències d’acolliment per a immigrants arribades de zones rurals per ocupar-se en el servei domèstic. La primera Escuela-Hogar para el Servicio Doméstico, inaugurada el 2-7-1966 a Barcelona, actuava també com a oficina de col·locació (Sáenz del Castillo, 2013)¹⁹⁹. De manera que es mantenia l’associació entre formació, control i col·locació que hem observat que ja es remuntava a mitjans del s. XIX.

¹⁹⁸ LVG, 18-9-1931, núm. 21.080: 4.

¹⁹⁹ Vegeu Sáenz del Castillo Velasco, 2013: 549- 563

En conclusió, diferents tipus d'organismes que unien formació i contractació, vinculats a l'Església, al catolicisme social i al nacionalisme conservador, a iniciativa de dones de les classes benestants, van anar augmentant i van anar entrant en competència els uns amb els altres:

*[...] malgrat el difícil que es fa cada dia més, la col·locació de les noies per la gran competència en tots els centres d'ensenyança. Des del més petit al més gran tots han instal·lat la seva borsa de treball per causa del gran nombre de persones que necessiten cada dia més un sou [...]*²⁰⁰.

Així, durant tot el període fou constant la demanda per part de les classes benestants barcelonines de servei domèstic qualificat i moralment recomanable. Per posar remei a la baixa qualificació, a la influència del sindicalisme de classe i, en últim extrem, a la captació per part de xarxes de delinqüència, es va incentivar, ja des de finals del segle XIX, la creació d'institucions de caràcter religiós que unissin formació i col·locació de les minyones i alhora garantissin serventes formades, fidels i disciplinades.

En el marc de la Mancomunitat, als anys 20 i 30, i també de la mà de les dones de classe benestants vinculades al nacionalisme conservador català, es va intentar formar les treballadores domèstiques. La seva visió d'una dona burgesa gestora eficient de la seva llar va fer que fomentessin una formació per a les mestresses de la casa, que aquestes dones transmetien al servei domèstic, quotidianament centrada en els principis del racionalisme econòmic. Tanmateix, la seva influència fou minoritària.

A partir de la dècada dels 30, el sindicalisme de classe, davant la competència que representaven els intents de sindicació catòlica del servei domèstic, va incentivar l'associacionisme entre les domèstiques, així com la seva formació per tal de millorar la qualificació i les condicions de treball, i controlar sindicalment un sector que representava un nombre molt important de mà d'obra. Tanmateix, aquesta formació, que pretenia atorgar una qualificació formal que revertís en una millora de les condicions de treball, per exemple en un increment salarial, no afectà de manera general al conjunt del sector.

²⁰⁰ Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. "Report documentat. Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona", *Memòria 1925*: 36 FB06 (46.71) Ins MZ.

Els escassos intents de formar el servei domèstic iniciats a principis de segle XX que hem pogut documentar van desaparèixer després de la Guerra Civil. Durant la dècada dels 40 el servei domèstic és opac tant en aspectes relatius a la formació com a la contractació. A partir dels anys 50 es van reactivar els diferents mecanismes tant de contractació com formació de la mà de la Sección Femenina, de l'Opus Dei o d'Acción Católica (Sáenz del Castillo, 2013). Per a aquestes organitzacions, calia acollir les immigrants arribades a les urbs, formar-les en l'obediència i la fidelitat per tal de col·locar-les en les cases benestants, aspectes que connecten amb el que l'Església havia defensat des de l'últim terç del segle XIX.

3.1.2. Intermediació pública

3.1.2.1. Oficines de vigilància del servei domèstic, 1880-1900

A finals del s. XIX, davant les dimensions que, segons la premsa i les autoritats locals, havia adquirit el *problema del servei domèstic*, col·lectiu al qual s'acusava de ser el causant de furts, delictes, de tenir mala formació, etc., tenim constància de l'existència d'oficines de vigilància del servei domèstic²⁰¹ per tal de fer front a l'esmentada problemàtica:

Las oficinas de vigilancia del servicio doméstico, que se hallan en la calle Hospital número 94, han sido trasladadas al edificio que ocupa el Gobierno Civil de la provincia, piso 2^o²⁰².

La necessitat de vigilar-lo i controlar-lo es va justificar per la poca confiança i per la seva suposada perillositat, acusant les servents/es de cometre furts en els domicilis, i en la poca qualificació d'aquest grup laboral, obligant els treballadors i treballadores domèstics a inscriure's en un registre per informar els contractadors de la seva formació, qualificació i antecedents penals, morals i laborals:

El servicio doméstico es otro de los que merecerá preferente atención por parte del señor Gil Maestre²⁰³ [governador civil de la ciutat de Barcelona], a fin de

²⁰¹ *Gaceta de Madrid*, 5-1-1889, Reial ordre circular del 4 de gener de 1889, que es refereix a les cartilles obligatòries per al servei domèstic per tal que *personas, si no criminales, sospechosas por lo menos, se introduzcan en el hogar doméstico para quitar a la intranquilidad, en lugar que servicios de confianza.*

²⁰² LVG, 6-4-1881, núm. 89: 4

*procurar que terminen esos robos domésticos y que los vecinos tengan alguna garantía al admitir en sus casas a las criadas de servicio. A este fin publicará dicho funcionario una circular para que coadyuven a su laudable pensamiento las personas que necesitan de aquellas. La policía quedará también mejor organizada para que sean mejores y más eficaces sus servicios*²⁰⁴.

No disposem de dades que ens permetin constatar si, finalment, les cartes de seguretat, substituïdes, segons LVG per cèdules a finals de 1883, es van generalitzar i durant quin període. Tampoc sobre l'efectivitat de les mateixes. En el cas de Madrid, les cartilles van tenir escàs èxit (Sarasúa, 1994). Tanmateix, almenys durant la dècada dels 80 del s. XIX, diversos projectes d'organització i control del servei domèstic es van reproduir en altres províncies²⁰⁵ i la seva gestió va passar a les autoritats municipals amb la creació de registres en diferents ciutats, per exemple a Terrassa²⁰⁶, Tarragona²⁰⁷, Madrid²⁰⁸, Alicante²⁰⁹, Menorca²¹⁰, Córdoba²¹¹ o Salamanca²¹² i en el nostre cas, Barcelona.

²⁰³ Gil Maestre, Manuel (Salamanca, 1844-1912): magistrat de l'Audiència de Girona i governador civil de Barcelona. Va publicar, entre altres obres, *La criminalidad en Barcelona y en las grandes poblaciones* (1886), *El anarquismo en España y en especial de Barcelona* (1897) i *Los problemas del trabajo y el socialismo* (1897). Gran Enciclopèdia Catalana.

²⁰⁴ LVG, 21-10-1883, núm. 490: 5.

²⁰⁵ *Boletín Oficial de la Provincia de Guadalajara*, 7-1-1889, 3: 1. Ministerio de Gobernación. Real Orden Circular: *Según noticias llegadas a este Ministerio, son varios los Gobiernos de provincia en que, más bien por una costumbre hasta ahora no autorizada, que por observancia de disposición alguna legal, se hallan organizados con más o menos formalidad pero sin unidad alguna entre sí, servicios higiénicos y de registros de cartillas obligatorias para criados domésticos, exigiéndoles por unos y otras cantidades en cuya aplicación tampoco hay uniformidad [...]* 1º *Que queden desde luego suprimidos en los Gobiernos de provincia donde existan [...]* los registros y expedición de cartillas a las personas que se dedican al servicio doméstico. 2º *Que los antecedentes, libros y registros que existan sobre dichos servicios se pasen inmediatamente, previo inventario, a los Alcaldes de los Ayuntamientos [...]*

La necesidad, cada día más, da sentido de organizar convenientemente el servicio doméstico de esta población, atemperándolo a reglas determinadas que tiendan a justificar los antecedentes y conducta de cuantas personas se dedican al expresado servicio a fin de evitar los abusos siempre lamentables [...]; Del Amo, 2010: 305

²⁰⁶ Alcaldía Constitucional de Tarrasa. Sección de Vigilancia del Servicio Doméstico. Libreta de sirvientes. Tarrasa. V. Cusó, 1887 Sig. 647 Ter Central de Tarrasa, Col·lecció local.

²⁰⁷ *Publicado el Boletín Oficial del reglamento para la vigilancia del servicio doméstico de Tarragona que ya dijimos a nuestros lectores que se hallaba confeccionado por el Gobernador Civil Sr. Pineda*, LVG, 25-8-1888, 398: 2

²⁰⁸ "Proyecto de organización del servicio doméstico en Madrid", *Boletín Oficial de la Provincia de Guadalajara*, 29-11-1861, núm. 143: 3.

²⁰⁹ "Reglamento para la Vigilancia del Servicio Doméstico", *El Alicantino. Diario Católico*, 8-01-1888, Año I.

Les cartilles recollien un certificat de bona conducta, la cèdula personal i el permís patern o dels tutors en el cas dels menors, i també incorporaven un informe confidencial de l'alcalde. L'objectiu de les cartilles era oferir garanties als contractadors de les qualitats laborals i morals (fidelitat, obediència, disciplina) del servei domèstic. L'autoritat municipal era l'encarregada d'assegurar que les famílies només contractessin personal domèstic acreditat:

Pues bien, si el ramo de criados ha de ofrecer garantías a la multitud de familias que necesitan de brazos auxiliares, la autoridad superior, llamada a velar por la seguridad pública en personas y haciendas, está en la obligación de prohibir a los cabezas de familia que reciban en sus moradas a personas que no se hallen provistas de la correspondiente cartilla, expedida con las formalidades marcadas en el reglamento que rige en el Gobierno. Y no se nos diga que las disposiciones superiores se dictan para que se cumplimenten por un exiguo número de vecinos, pues como interesan por igual desde el potentado hasta el último de los jornaleros, las excusas son inaceptables, estando como están obligados unos y otros a respetarlas fielmente, so pena de incurrir los infractores en las responsabilidades a que haya lugar. Respecto de los criados, sabido es que éstos, al recibir las cartillas, tienen que exhibir en las oficinas del Gobierno la documentación que procede. Esto es, certificación de buena conducta, cédula personal y permiso de los padres, tutores o curadores, siempre que se encuentren aquellos en la menor edad. Todo sin perjuicio de los informes reservados que se pedirán a los alcaldes de la naturaleza de los sirvientes, en los cuales consten las buenas costumbres y probidad reconocidas de los aspirantes a desempeñar el servicio que solicitar²¹³.

A la premsa generalista d'arreu de l'Estat espanyol trobem diversos articles en els quals es debatia entorn la idoneïtat i el funcionament d'aquests mecanismes²¹⁴. Per

²¹⁰ *La Crónica de Menorca*, 20-12-1871, núm. 568, Año II.

²¹¹ "Reglamento para el servicio doméstico de esta capital", *Diario de Córdoba de Comercio, Industria, Administración, Noticias y Avisos*, 2-08-1889.

²¹² "Reglamento para la vigilancia del servicio doméstico", *El Fomento. Diario de Salamanca*, 31-5-1887, Año VII.

²¹³ LVG, 11-5-1885, núm. 217: 9.

²¹⁴ *El Fomento. Diario de Salamanca*, 20-7-1886, Año VI: *Confesamos ingenuamente que no sabemos por dónde empezar, al tener que tratar de un asunto de tanta trascendencia e interés para la población en que vivimos [...] Habiendo llegado a ser verdaderamente escandaloso lo que en el servicio doméstico ocurre, tiempo es ya que la autoridad local tome cartas en el asunto.*

uns, com el diari LVG, els beneficis dels registres i cartilles era innegable i eren presentats com un instrument positiu en la mesura que cap persona registrada havia comès cap activitat delictiva i indispensable per solucionar els problemes relatius a furt i delictes del servei domèstic. En canvi, pel *Diario de Barcelona*, en la pràctica resultava poc operatiu.

En aquest sentit, LVG del dia 26-10-1883 afirmava en la secció “Crònica”:

[E] *Sr. Gobernador Civil ha escrito en el Boletín Oficial que hoy “Refiérese al servicio doméstico y hace constar que se hallan inscritos en los registros del ramo más de 30.000 sirvientes, cuyos antecedentes o historia más o menos larga, se hallan consignados en sus respectivas hojas, siendo de imperiosa necesidad el perfeccionar en cuanto sea posible la institución. Ha demostrado la experiencia, dice la circular, que ninguno de cuantos sirvientes han cometido o auxiliado robos en esta ciudad, se hallaba inscrito en la sección del ramo, pues huyendo de la investigación, y ocultos siempre por los amos refractarios al instituto, en el momento de presentarse los funcionarios de sí mismo en la casas, ha sido imposible dar con ellos –por más deseo y diligencia desplegada–, no habiendo faltado tampoco quien lejos de auxiliar al investigador, desconociendo sus verdaderos intereses, le han puesto obstáculos negándose a suministrarle los informes que en cumplimiento de su cometido les reclamaba*²¹⁵.

Per contra, el *Diario de Barcelona*, i així com *La Jornada*, va mostrar la seva preocupació pel registre del servei domèstic, actitud reprovada per *La Vanguardia*, clar defensor de la mesura:

Al Diario de Barcelona le ha alarmado la circular del Excmo. señor Gobernador civil, referente al registro del servicio doméstico. Nada menos que un suelto de media página le dedica ayer para combatirla. Dice que sus ventajas son nulas o casi nulas, Si son casi nulas, algún buen resultado, aunque sea poco, habrán dado. Pero no está en lo cierto el colega, puesto que el servicio ha sido excelente. Lo demuestra el que ninguno de cuantos sirvientes han auxiliado o

²¹⁵ LVG, 26-10-1883, núm. 499: 1.

*cometido robos se hallaba inscrito en la sección del ramo. Aquí no hay otra cosa que el horror que le causan al colega las reformas progresivas*²¹⁶.

*Después de muchos días de vacilar, por fin La Jornada ofreció su concurso al gobernador civil señor Gil Maestre. Y en efecto: al día siguiente, o sea ayer, publicó un artículo combatiendo la circular referente al servicio doméstico. El señor Gil Maestre podrá exclamar: "hay cariños que matan"*²¹⁷.

Dos anys més tard, al maig del 1885, a la premsa generalista continuava el debat sobre la necessitat de les cartilles. Les autoritats barcelonines, en les Ordenances Municipals de la ciutat de Barcelona publicades com a Suplement al *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* el 19 de març de 1891, dedica el capítol XLI als *servientes* i en l'art. 675 afirmava:

*Todos sin distinción de sexos ni categorías, vendrán obligados a proveerse de una carta de seguridad que les será facilitada por la Secretaría del Ayuntamiento y por el cual abonarán el módico importe que éste determine*²¹⁸.

L'obligatorietat de disposar de carta de seguretat alhora servia per tenir un control del servei domèstic. Tanmateix, en haver d'abonar-se per part del personal domèstic, probablement restava efectivitat a la mesura, ja que desincentivava les servents/es de realitzar-la. Els articles 678 i 679 estableixen les obligacions del contractador:

*Los jefes de familia a quienes presten sus servicios anotarán en dichos encasillados el día de entrada y salida de sirvientes en sus respectivas casas Ningún vecino deberá negar el informe que se le pida de la conducta observada por el criado o criada que habiendo estado a su servicio solicite ser admitido al de otra familia*²¹⁹.

Així, les cartes de seguretat, com el seu nom deixa entreveure, tenien diverses funcions: d'una banda, eren un mecanisme de control cap al servent o serventa domèstic; d'altra banda, actuaven com a referència per a la contractació i també

²¹⁶ LVG, 28-10-1883, núm. 502: 4.

²¹⁷ LVG, 29-10-1883, núm. 503: 3.

²¹⁸ Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona. Suplement al *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* del 19 de març de 1891. Capítol XLI: 116.

²¹⁹ *Ibidem*.

qualificaven sobre les seves competències laborals. L'Ajuntament, segons l'article 680 i darrer, era l'encarregat de garantir el compliment del disposat en les ordenances: *El ayuntamiento proveerá lo necesario para que lo dispuesto en este capítulo tenga puntual cumplimiento*²²⁰. De fet, la Comissió de Governació, dos mesos més tard, concretament en la seva sessió del 9 de juny de 1891, va aprovar procedir a adoptar les disposicions convenients per complir l'establert en els capítols 675 a 680 de les ordenances. Per a la Comissió, les cartes de seguretat beneficiaven tant els contractadors com els contractats i les contractades:

*Para los sirvientes la posesión del mencionado documento extendido en debida forma ha de ser recomendación de su conducta honrada y digna y para los dueños o amos está llamado a constituir un testimonio fehaciente de su comportamiento observado por las personas que tratan de tomar a su servicio*²²¹.

La Comissió posava en relleu la seva preocupació per la moralitat del servei domèstic, per la desconfiança que aquest fet creava entre els contractadors i entre l'opinió pública:

*Las proporciones que ha alcanzado el servicio doméstico y la facilidad con que pueden abusar de la confianza de las familias aconsejan el planteamiento inmediato de una reforma que lo pone bajo el derecho tutelar al amparo de la autoridad municipal para cohibir el abuso, favoreciendo a su vez al servidor honrado y leal, circunstancias todas ellas que hacen abrigar la creencia de que dicho servicio va a merecer el apoyo de la opinión pública que cumpliría los deseos de V. E. si se tradujese por la resistencia de los particulares en no aceptar a su servicio a ninguna persona que careciera de referido documento y estimando que es posible que así sea; no cree la infrascrita ser esta la ocasión oportuna de proponer medidas coercitivas para el cumplimiento de este precepto en las ordenanzas*²²².

²²⁰ Ibidem.

²²¹ Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona. Sig. Top: 4-E-04-01-C-40007 N° exp.: 293 BIS Codi classif. A 183, Año 1891. Ayuntamiento constitucional de Barcelona, Comisión de Gobernación núm. 293 bis. Exp. relativo a facilitar a los sirvientes domésticos de ambos sexos una Carta de seguridad o identidad según lo dispuesto en el cap. XLI de las Ordenanzas municipales.

²²² Ibidem

La preocupació i desconfiança cap al servei domèstic es mantenia entre l'opinió publicada de l'època i en deixaven constància diferents articles apareguts a la premsa on s'observa la malfiança cap al servei domèstic acusant-lo de mala praxi en l'exercici de la seva professió, manca de formació i furts. Aquesta última acusació, el furt, es va fer molt present en la premsa tant a través dels articles d'opinió com amb petites notícies de la secció "Tribunales":

Nadie ignora que en Barcelona, como en todas las grandes capitales, los criados de malos antecedentes suelen ser los coautores o cómplices de infinidad de robos que se llevan a cabo en casas donde gozan sus dueños de posición social un tanto desahogada. [...] Regularizado el servicio doméstico, teniendo en cuenta los datos y antecedentes históricos de cada individuo, los cuales se pondrán siempre a disposición de los cabezas de casa que así lo deseen, los robos disminuirán de una manera notable. Si el señor Solesio escucha nuestras observaciones, mejor para él y para nosotros. Si hace oídos de mercader, como su antecesor, en el pecado llevará la penitencia. Entre tanto nosotros habremos cumplido²²³.

Com veurem en el cinquè capítol, l'acusació de furts va ser molt present entre les demandes judicials de les serventes domèstiques durant els anys 30 del s. XX, anys dels quals disposem de dades, però havia estat i era comú relacionar el servei domèstic amb petits robatoris en domicilis (Sarasúa, 1994; Escartin, 2001; Del Amo, 2010).

Per solucionar-ho es va actuar en dues direccions: d'una banda, en controlar la contractació a través de cartilles i cèdules que garantien la conducta moral, penal i laboral del servei i que, en els casos de la contractació mitjançant la intermediació privada de les agències de col·locació, va derivar en les referències, imprescindibles per obtenir un lloc de treball. I, de l'altra, com hem vist anteriorment, en la fundació de centres de formació, generalment vinculats a l'Església o a les dones de classe alta, a qui s'encarregaria *la missió* de formar bones serventes i alhora buscar-los col·locació. També el sindicalisme, com veurem més detalladament en el capítol dedicat a l'associacionisme, en períodes puntuals, va impulsar iniciatives per enquadrar les serventes domèstiques i alhora, dins d'aquests intents, també va actuar com a organisme de contractació, amb escàs èxit. Aquest tipus d'institució també s'anunciava

²²³ LVG, 11-5-1885, núm. 217: 10.

a través de la premsa i va organitzar registres particulars i privats de treballadors/es que buscaven col·locació, amb la qual cosa no actuava exclusivament com a mecanisme de selecció, sinó també com a canal privat d'intermediació.

3.1.2.2. Borsa de Treball i agències públiques de col·locació, 1912-1936

A Catalunya, el 2 de gener de 1912 va començar a funcionar la Borsa de Treball impulsada per la Mancomunitat a iniciativa de la Junta Mixta del Museu Social, amb l'objectiu de *combatre el mal social de la vaga forçosa, satisfent, amb caràcter gratuït, les ofertes i demandes de treball dels patrons, obrers, empleats i servents dels dos sexes i facilitant la col·locació amb les menors molèsties possibles per a uns i altres*²²⁴. La Mancomunitat, d'acord amb la Borsa de Treball de Barcelona, va impulsar l'establiment arreu de Catalunya de borses de treball municipals per a la col·locació d'obrers²²⁵. Els demandants havien de presentar-se personalment a l'oficina i secció corresponent amb un document acreditatiu d'aptitud i bona conducta, com hem vist, imprescindibles per a ésser contractats. Aquestes borses de treball municipals van incloure el servei domèstic entre els seus beneficiaris.

Tal com s'observa a la taula 13, la Borsa de Treball de Barcelona no tingué massa èxit com a mecanisme de col·locació entre els i les treballadores del sector en la mesura en què el nombre tant d'ofertes com de demandes gestionat per aquest organisme representava un percentatge molt baix en el conjunt del sector. Probablement, el desconeixement de gran part del servei domèstic de l'existència de la Borsa és un dels factors que n'explicaria el poc ús de les serventes. Tanmateix, les treballadores l'utilitzaven més que els patrons, que van preferir altres mecanismes per a contractar el servei domèstic. I si bé cal prendre les seves dades matisadament, la Borsa de Treball va ser, encara que minoritari, un dels mecanismes de contractació establerts per les autoritats per tal d'agilitzar, regular i controlar la mobilitat contractual en el mercat laboral.

²²⁴ Obra realitzada. Mancomunitat de Catalunya, Hisenda, DUP 27, agost de 1923: 129. Arxiu de la Diputació de Barcelona.

²²⁵ Obra realitzada. Mancomunitat de Catalunya, Hisenda, DUP 24, juny de 1919. Arxiu de la Diputació de Barcelona.

Taula 13. Demanda, oferta i col·locació en el sector del servei domèstic a través de la Borsa de Treball de Barcelona, 1915-1921 (%)

Anys	Demanda de servei domèstic			Oferta de servei domèstic			Col·locació de servei domèstic		
	H	D	T	H	D	T	H	D	T
1915	5,29	8,39	8,02	2,04	4,78	4,45	2,04	4,78	4,45
1916	3,45	6,72	6,33	2,19	5,86	5,42	2,19	5,86	5,42
1917	3,09	5,62	5,32	1,57	5,85	5,35	1,57	5,85	5,35
1918	2,13	4,55	4,27	1,31	5,31	4,85	1,31	5,31	4,85
1919	1,54	3,34	3,13	0,75	2,09	1,93	0,75	2,09	1,93
1920	0,83	2,12	1,97	0,53	2,59	2,36	0,53	2,59	2,36
1921	0,76	1,30	1,24	0,18	1,54	1,39	0,18	1,54	1,39

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Anuario Estadístico de España (Anuario 1915: 260; Anuario 1916: 446; Anuario 1917: 512; Anuario 1918: 568; Anuario 1919: 384; Anuario 1920: 338; Anuario 1921: 337) i del CNP 1910, 1920, 1930.

Aquests percentatge s'han obtingut dividint les demandes, les ofertes i les col·locacions entre la població total ocupada en el sector. La població ocupada al servei domèstic en els anys intercensals s'ha obtingut calculant la taxa de creixement anual acumulatiu entre 1910 i 1920 i entre 1920 i 1930.

Les oficines públiques de col·locació creades pel Decret 25/5/1917²²⁶ amb competències en contractació tampoc no van funcionar en pràcticament cap cas (Cruz Villalón, 1994). El RD 12/6/1919²²⁷ fixava la constitució d'institucions de caràcter privat o semipúblic per facilitar la intermediació en la contractació sense ànim de lucre en alguns sectors, per exemple les borses de treball de les cambres agrícoles. Un nou impuls de la iniciativa estatal en relació a la col·locació del conjunt dels assalariats vingué arran de les directrius marcades per la Conferència de Washington d'octubre-novembre de 1919 i amb la voluntat de disminuir l'atur forçós. El Ministeri de Treball, a través de la Reial ordre d'1/10/1920²²⁸, va establir la creació d'un servei de col·locació en cada província conformat per oficines i borses de col·locació. Així mateix, l'Ordre va permetre mantenir les borses de treball ja existents, tant les creades per ajuntaments com per cambres de comerç, indústria i navegació, cambres agrícoles o associacions professionals, sempre que mantinguessin la gratuïtat del servei, la inexistència de lucre en la gestió i ésser constituïdes per patrons i obrers.

²²⁶ *Gaceta de Madrid*, núm. 146: 502-504.

²²⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 169: 903-904.

²²⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 275: 18-20.

La Llei de col·locació obrera de 27-11-1931²²⁹ va fer dependre la col·locació del Ministeri de Treball creant la primera organització de caràcter “nacional, pública i gratuïta” i prohibint alhora “empreses comercials de col·locació i agències de pagament”²³⁰ (Cruz Villalón, 1994). La Llei de col·locació obrera de 1931 va incloure el servei domèstic en el seu àmbit d'aplicació i va crear seccions especials a cada oficina municipal encarregada d'atendre la demanda i oferta del sector domèstic²³¹. Tanmateix, mentre la Llei obligava als patrons i obrers/es a acceptar les vacants corresponents a la seva categoria i ocupació, s'exceptuava d'aquesta obligatorietat les *profesiones domésticas*²³².

A la premsa s'anunciava la Borsa de Treball com a mecanisme eficient de contractació perquè garantia rapidesa, referències, agilitat i, sobretot, gratuïtat en la contractació de servei domèstic:

*La sección del Servicio doméstico de la Bolsa Municipal de Trabajo (Paseo de la Industria, 9 y 11), debidamente reorganizada, se encuentra en condiciones excepcionales para facilitar la rápida contratación de personal femenino de todas las especialidades y categorías. Las señoras que contraten personal doméstico deberán tener en cuenta, y con ello facilitarán la gestión social que la Bolsa efectúa en tal sentido, la obligación que tienen de comunicar a la Bolsa todas las vacantes que se produzcan. Todos los ciudadanos han de estar interesados en que la contratación de trabajo se realice por mediación de los organismos oficiales, ya que esta forma de contratación tiene, entre otras ventajas, la de dificultar la tarea muchas veces perturbadora de los intermediarios y de los especuladores. Todos los servicios de la Bolsa Municipal de Barcelona son absolutamente gratuitos, y son atendidos con la máxima rapidez y eficiencia en beneficio de las dos partes interesadas*²³³.

L'1-1-1939, a les oficines i registres de col·locació calia diferenciar les inscripcions d'aturats segons el sexe, creant-se un grup especial del sexe femení que agrupava

²²⁹ *Gaceta*, 28-11-1931, núm. 332: 1262-1264.

²³⁰ Espanya va ratificar el 29-3-1935 (*Gaceta*, 31-03-1935) el Conveni nº 34 de l'OIT sobre agències retribuïdes de col·locació, en el qual es prohibien les agències retribuïdes de col·locació amb finalitats lucratives.

²³¹ Art. 4 de la Ley 27-11-1931, de Colocación Obrera, *Gaceta*, 28-11-1931, núm. 332: 1262-1264.

²³² Art. 13 de la Ley 27-11-1931, de Colocación Obrera, *Ibidem*.

²³³ LVG, 1-2-1935, núm. 22.120: 6.

diferents categories i especialitats segons el règim vigent corresponent al Reglament del 6-8-1932, que desenvolupava la Llei de col·locació obrera de 1931. Aquestes oficines enviaven a les oficines provincials de migracions –i aquestes, a l'Oficina Central– les dades relatives a l'atur femení i masculí. L'Ordre del 17-11-1939 establia les normes per a la inscripció de les dones en les oficines de col·locació. Aquesta normativa no exclouia específicament el servei domèstic, ja que la inscripció no estava determinada per la professió, sinó per l'estat civil i la manca d'ingressos (Espuny, 2007).

Així, amb l'adveniment de la Dictadura, la col·locació va quedar en mans tant d'organismes de col·locació oficials com de congregacions religioses que continuaven exercint de mediadores en la formació i col·locació de mà d'obra (Sallé, 1985). El règim va ser partidari de la intervenció directa de l'Administració en el procés de col·locació. El servei públic de col·locació franquista naixia amb la voluntat d'intervenir activament com a intermediari en el mercat de treball, i amb aquesta intenció varen augmentar les seves competències. Conjuntament amb el monopoli de la col·locació també tenia atribucions relatives a la formació professional, ocupacional, mobilitat laboral i geogràfica, distribució de l'ocupació, recol·locació, etc. La Llei de col·locació de 1943²³⁴ va recollir les funcions de les oficines de col·locació²³⁵ i es va mantenir vigent fins a l'entrada en vigor de la Llei bàsica d'ocupació 51/1980, de 8 d'octubre.

La Llei de 1943 prohibia les agències de col·locació de qualsevol índole, tant les que manifestessin finalitats lucratives com les que fossin sense ànim de lucre. Així, s'obligava a les empreses a sol·licitar els treballadors i treballadores a les oficines de col·locació i aquests darrers a inscriure's-hi per accedir a una ocupació amb voluntat *de encuadrar profesionalmente a todos los trabajadores, proveyéndoles, incluso a los aprendices, de la cartilla profesional correspondiente a la forma y con las excepciones que determinará el reglamento*²³⁶. L'esmentat Reglament, publicat 16 anys després (1959), en el seu article 57, ap. 6, exclouia de l'esmentada obligació *cualesquiera otros no comprendidos en la ley de contrato de trabajo de 1944*²³⁷, excepció que afectava el servei domèstic. De manera que, tant la Llei com el Reglament que la desenvolupava van excloure el servei domèstic. D'aquesta manera, el règim franquista, que va aprovar la Llei de 1943 com a instrument per aturar la intermediació privada en la

²³⁴ *Boletín Oficial del Estado*, 02-03-1943, núm. 61: 2009-2012.

²³⁵ El Reglament que desenvolupava la llei va ser aprovat a través del Decret del 9-07-1959.

²³⁶ Artículo segundo a), *Boletín Oficial del Estado*, 02-03-1943, núm. 61: 2009.

²³⁷ BOE 24-02-1944 núm.55: 1627-1634

contractació, que valorava molt críticament degut a l'abús al qual es sotmetia als treballadors/es, va abocar el servei domèstic a confiar la seva contractació a canals personals que també eren susceptibles d'abusar, ja que no estaven regulats ni controlats. I, de nou, el servei domèstic en va sortir perjudicat en relació a la resta de treballadors/es. En aquest sentit, l'article 1er de la llei establia el principi de "gratuitat i publicitat" de les oficines d'ocupació com a mesura positiva i favorable de cara als treballadors i treballadores. Tanmateix, les domèstiques haurien de continuar pagant un percentatge per la col·locació a l'intermediari, en cas que existís, o negociant directament la seva contractació amb la família que podia comportar perjudicis d'opacitat o abús en la negociació.

3.2. Condicions laborals del servei domèstic, Barcelona, 1860-1950

Entre 1887 i 1950 a Barcelona capital, com hem explicat en el capítol segon, la diversitat del sector va anar reduint-se. Alguns oficis del servei domèstic, essencialment els ocupats per homes i més propers a l'àmbit públic (joqueis, xofers) es van traslladar a altres sectors econòmics i la presència d'homes dins del servei domèstic, com assenyalen les estadístiques i s'ha explicat al capítol segon, fou testimonial. D'altres oficis, els exercits per dones i més pròxims a l'àmbit privat de la llar, foren els que es van mantenir dins del servei domèstic. Tot i així, durant el període que abraça el nostre estudi, el sector no era homogeni. Sota la denominació de servei domèstic hi havia diferents oficis femenins: a) serventes o minyones; b) cuineres; c) cambres; d) mainaderes, dides de criança, dides seques; e) governantes, institutries i senyorettes de companyia. Aquesta especialització s'anà desdibuixant amb el pas del temps, especialment entre el servei domèstic que realitzava el seu treball en els sectors de la classe mitjana que, amb menys recursos econòmics, no podia permetre's disposar de servei domèstic especialitzat, així com en aquelles llars en les quals el nombre de servents/es havia d'ésser reduït. A mesura que els sectors que podien contractar servei domèstic s'ampliava, s'exigia que aquest servei fos capaç de desenvolupar una major diversitat de funcions. El seguiment de les demandes de la premsa així ho posa en relleu, donat que cada vegada era més freqüent que les famílies demandessin un perfil més complet:

criada para todo que sepa bastante de cocina²³⁸, mujer para todo que sea limpia y trabajadora, que sepa algo de cocina y que esté acostumbrada a

²³⁸ LVG, 10-02-1912, núm. 14.073: 18.

*cuidar niños*²³⁹, *Sra. se ofrece para sra. de compañía, sabe algo de coser*²⁴⁰; *muchacha que sepa algo de cocina*²⁴¹; *sirvienta sabiendo guisar, limpiar y entendiendo catalán y que conozca de letras*²⁴², *sirvienta que sepa algo de cocina*²⁴³, *sirvienta que sepa cocinar*²⁴⁴.

Al mateix temps, al voltant dels anys 30 començava a ser comú que a les cases que demandaven servei domèstic especialitzat, com cuineres i cambres, exigissin altres coneixements que no formaven part del seu ofici. Així ho reflecteixen algunes demandes que exigien cuineres *que supieran coser*, cambres que sabessin també cuinar o que també realitzessin altres tasques, com la de modistes. La diversificació de les habilitats requerides s'anava incrementant, fins incorporar sota una categoria especialitzada, per exemple la de cambra, qualsevol servei necessari per la llar:

*Deseo camarera distinguida que sepa corte blanco, de color, bordar, zurcir, planchar, escribir, cuidar enfermo, ponerse en el sitio de otra si es necesario. Inútil presentarse sin informes, Víctor Hugo 131*²⁴⁵.

Aquesta evolució es reflectia també en les escoles de formació on assistien dones ocupades en el servei domèstic que demandaven una formació cada vegada més diversificada:

*Encara que aquesta secció [Escola de Cuineres i Cambres de l'Escola de Cultura Popular de la Dona de Barcelona] no es veié concorreguda com fóra de desitjar, algunes han estat les alumnes que amb assiduitat han fet llurs pràctiques a la cuina i al restaurant completant-les amb l'ensenyament de cosir i planxar i altres treballs propis de les cambres*²⁴⁶.

Mentre categories especialitzades com la de cuineres i cambres quedaven restringides a les classes mitjanes-altes, i les que entraven en llars de menors estatus

²³⁹ LVG, 07-05-1914, núm. 14.885: 18.

²⁴⁰ LVG, 02-10-1917, núm. 16.122: 17.

²⁴¹ LVG, 05-02-1920, núm. 16.894: 11.

²⁴² LVG, 05-05-1928, núm. 20.031: 35.

²⁴³ LVG, 05-02-1929, núm. 20.267: 39.

²⁴⁴ LVG, 01-05-1937, núm. 99.818: 13.

²⁴⁵ LVG, 03-05-1923, núm. 18.474: 25.

²⁴⁶ Biblioteca Francesca Bonnemaison, secció Dona. *Memòria de l'Institut de Cultura Popular 1923*: 21, FB06 (46.71Bar) Ins MZ.

socials també havien de realitzar altres tasques, en la major part de les llars el servei domèstic s'anava identificant amb la "noia a tot estar" (*chica para todo*).

Ja en el qüestionari sobre el treball de les dones (apartat XIV) realitzat per la Comisión Provincial y Local de Reforma Social, d'acord amb la Reial ordre de 28 de maig de 1884, en les respostes aportades per Alejandro San Martín sobre Madrid situava les *muchachas para todo* com les més nombroses, que realitzen tot tipus de tasques, guanyaven un salari baix i patien de males condicions en l'allotjament i la manutenció:

*las que llaman "criadas de servicio" pueden ser de muchas clases en atención a las necesidades y las costumbres de las casas en las que prestan sus servicios, localidad, el género del trabajo y la ayuda que pueden recibir de sus amas. Como punto de partida, una de esas muchachas que se suelen decir "para todo" cobra salario escaso, que no suele pasar de las veinte pesetas mensuales, y come mal porque se alimenta de lo que sobra de la mesa de los señores, y se encuentra imposibilitada para ciertos aprovechamientos abusivos que en algunas familias se toleran o pasan desapercibidos*²⁴⁷.

Aquests tipus de servei domèstic, capaç de realitzar diverses funcions, com en el cas d'altres ciutats de l'Estat²⁴⁸, fou el més nombrós i es va anar generalitzant durant el període estudiat a Barcelona ciutat:

*La desgarrada moza trabaja como una negra: tan pronto la veo a la ventana sacudiendo una pingajosa alfombra o colgando al sol remendados pañales, como ir a la fuente con un cántaro enorme, o mecer entre sus brazos a un chiquillo llorón. Es la criada una de esas "pobres chicas" que sirven para todo, que guisan, barren, friegan, hacen de niñeras y andan, si viene a mano, de cabeza, por un salario mal pagado de cuarenta reales al mes*²⁴⁹.

De fet, aquest fenomen havia afectat el servei domèstic en altres ciutats europees i els treballadors i treballadores domèstics, defensors del seu ofici, ho havien denunciat en les mobilitzacions de criats i criades, ja a inicis de segle:

²⁴⁷ Reformas Sociales. Tomo II. Información escrita practicada por la Comisión de Reformas Sociales de Madrid. Publicada en 1890. Ed. Centro de Publicaciones. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1985: 149

²⁴⁸ Escartín per a la ciutat de Palma, 2001:169; Sáenz del Castillo per al Madrid dels anys 60-70.

²⁴⁹ LVG, 01-04-1907, núm. 12.303: 6.

[*Miting de criadas en Hyde Park*] *Un ayuda de cámara subió al púlpito, digo a la tribuna y exclamó: Señores: los amos abusan de nuestra posición y conculcan nuestros derechos. Yo soy ayudante de cámara y sólo como tal me contraté. Conozco al dedillo mis obligaciones y las cumplo escrupulosamente. Pues bien: ¿creéis que mi señorito me obliga diariamente a limpiar la bicicleta? ¿No es eso un abuso irritante, un signo de la esclavitud a que se nos condena?*²⁵⁰

Un segon canvi rellevant s'apuntava ja a inicis de segle: l'aparició de l'*externa* o *serventa a hores*, tot i que a la ciutat de Barcelona no va tenir el seu apogeu fins després de la guerra i especialment a partir dels anys 50, com succeí també en altres ciutats de l'Estat (Sallé, 1985; Sáenz del Castillo, 2013).

En un article de 1905 aparegut a LVG, Juan Buscón²⁵¹, que freqüentment escrivia sobre la situació d'aquest sector en diversos països, plantejava, arran de l'experiència dels EUA o França, que, davant de la superioritat de la demanda enfront l'oferta de servei domèstic i del consegüent augment dels salaris exigits pels servents/es, la solució havia de ser la contractació de servei a hores. En la mateixa línia es pronunciava Francisco Acebal l'any 1904 quan anunciava que *ya se esboza el criado libre, el que trabaja un número de horas, como el obrero de fábrica*²⁵².

A Barcelona, durant el període estudiat, la demanda i l'oferta de serventes externes o a hores era escassa i es va mantenir molt estable entre 1848 i 1930. Els padrons de la ciutat de Barcelona de 1848 i de 1930 així ho mostren; com podem veure a la taula 14, les internes representarien 8 de cada 10 dones ocupades al servei domèstic i només 2 serien treballadores externes.

²⁵⁰ LVG, 25-03-1901, núm. 10.012: 4.

²⁵¹ Juan Buscón: pseudònim d'Ezequiel Boixet i Castells (Lleida 1849-Barcelona 1914). Col·laborador i codirector de *La Vanguardia* amb Alfred Opisso. Signava una crònica diària "Busca, buscando..." amb el pseudònim citat. En l'esmentada secció va escriure diversos articles relatius al servei domèstic fent referència a la situació del servei domèstic espanyol i també d'arreu.

²⁵² LVG, 6-9-1904, núm. 11.278: 4.

Taula 14. Mà d'obra femenina ocupada al servei domèstic segons el tipus de servei. Barcelona, 1848 i 1930 (%)

Tipus de servei	1848	1930
Extern	18,41	12,88
Intern	81,59	87,12

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals de Barcelona, 1848 i 1930 (vegeu notes 120-121)

Aquesta heterogeneïtat i aquest canvis al llarg del període són claus per entendre la diversitat de condicions laborals, i en particular del salari i la seva evolució al llarg d'aquests cent anys, com veurem a continuació.

3.2.1. Remuneració

Diversos estudis (Sallé, 1985; Núñez, 1989; Sarasúa, 1994; Escartín, 2001; Del Amo, 2010) han posat de manifest la dificultat d'establir les remuneracions del servei domèstic. La manca de fonts ha dificultat considerablement aportar dades seriadades de tipus salarial sobre les remuneracions de les treballadores domèstiques.

En la majoria dels casos, les estadístiques salarials han obviat el salari del servei domèstic. En el cas de la ciutat de Barcelona, només disposem de dades salarials per a 1856, gràcies a la *Monografía estadística de la clase obrera* de Cerdà, i per al 1905, recollides per l'Oficina d'Estadística Municipal²⁵³. A partir d'aquest moment, i al llarg de les quatre primeres dècades del segle següent, és difícil trobar dins les estadístiques oficials dades sobre el salari d'aquest sector econòmic. Aquest fet és significatiu de la pèrdua de pes simbòlic del sector dins l'economia productiva. Ha calgut, doncs, recórrer a fonts qualitatives, com la premsa o els expedients judicials, per tal de caracteritzar alguns aspectes de la remuneració de les treballadores domèstiques. Així, les dades aportades en aquest apartat són fruit de les citades estadístiques oficials que incorporen el salari del servei domèstic a Barcelona i del buidatge d'una mostra d'anuncis que inclouen informació salarial apareguda a la LVG entre 1881-1950²⁵⁴. Els expedients judicials han aportat, també, informació salarial per als anys 30 i 40 del segle XX. Tot i la heterogeneïtat de les fonts utilitzades, i de les seves

²⁵³ Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona. Negociado de Estadística, padrón y elecciones. CN 1907. Imprenta Henrich y Cía. en comandita.

²⁵⁴ De la mostra de 6166 anuncis buidats del diari LVG, 335 aportaven dades de caràcter salarial que han estat utilitzades per establir els salaris del servei domèstic entre 1910 i 1950.

característiques, les dades procedents de les diverses fonts són molt homogènies, atorgant a les dades, si bé que escasses i de diversa naturalesa, fiabilitat i solidesa.

L'estructura salarial del servei domèstic comprèn diferents conceptes: el salari monetari –una tarifa salarial diferenciada segons la modalitat del servei i el període sobre el qual es percep la remuneració– i conceptes específics com la manutenció i l'allotjament²⁵⁵.

Tradicionalment, el servei domèstic intern en domicili particular rebia com a salari pel seu treball dues retribucions complementàries: la remuneració en metàl·lic i la manutenció. Durant el període preindustrial la manutenció (aliments, roba i, sobretot, habitatge) ocupava un lloc prioritari en la retribució de la major part del servei domèstic (Sarasúa, 1994, 2004; Martín Casares, 2004; Del Amo, 2010). A mesura que va avançar el segle XVIII i especialment durant el segle XIX, el salari monetari va anar prenent rellevància (Gracia Cárcamo, 1995). Núñez en el seu estudi afirma que, durant els anys 30 del segle XX, encara era freqüent trobar-nos criades que treballaven a canvi de la manutenció (Núñez, 1989).

En el cas de Barcelona ciutat, des de la dècada de 1900 fins a la de 1940, també era freqüent trobar referències sobre la remuneració exclusiva en espècie:

*Señora de muy buenas referencias que quiera cuidar de una casa y para coser se le dará casa y comida*²⁵⁶; *Sra. se ofrece cuidar Sra. a cambio de habitación*²⁵⁷; *Matrimonio joven católico cuidará casa de sacerdote, señor o señora solo a cambio de estancia en la misma*²⁵⁸; *habitación y luz gratis en casa de Sra. sola a cambio de algunos quehaceres. Exijo referencias*²⁵⁹; *habitación, comida y tardes libres daré a chica buenas referencias a cambio de*

²⁵⁵ En aquest sentit, és difícil detectar una altra activitat econòmica desenvolupada en el mercat de treball productiu que patís de les característiques pròpies del servei domèstic tant en termes salarials com de jornada o de reconeixement social. El treball a domicili i el treball agrari serien les activitats econòmiques que més s'hi apropiarien, així com el treball domèstic. En aquest darrer cas, malgrat els múltiples estudis que han demostrat la seva centralitat econòmica tant per les economies familiars com per les nacionals, encara l'economia clàssica no el conceptualitza com una activitat econòmica al desenvolupar-se en el mercat reproductiu.

²⁵⁶ LVG, 01-02-1916, núm. 15.517: 16.

²⁵⁷ LVG, 04-02-1923, núm. 18.403: 27.

²⁵⁸ LVG, 05-02-1924, núm. 18.708: 29.

²⁵⁹ LVG, 01-02-1925, núm. 19.018: 27.

*quehaceres de la casa*²⁶⁰; *A señora de referencias trabaje en casa, habitación por quehaceres. Escribir*²⁶¹

De fet, el projecte de llei Burgos Mazo, del qual hem parlat en el capítol primer, contemplava, en l'article 77, que el salari domèstic podia ser *parte en dinero y parte en especies, en forma de manutención completa o b) sólo en dinero* i en l'article 81 que *el dueño está obligado a instalar al criado en una habitación segura e higiénica*. De manera que les autoritats eren conscients de la problemàtica entorn les condicions d'allotjament i manutenció, així com dels problemes relatius al maltractaments de les serventes que estudiarem en apartats posteriors.

Durant tot el període estudiat, la qualitat del salari no monetari de les treballadores domèstiques fou qüestionat tant per la premsa obrera com la burgesa. La premsa criticava les males condicions higièniques en l'allotjament, l'escassa i deficient alimentació i que, en molts casos, es veiessin sotmeses a l'assetjament sexual de membres masculins de les famílies:

*Estas pobres sirvientas de las familias miserables de la desdichada clase media mal se alimentan con las sobras de una comida poco menos que ilusoria, duermen en un chiscón falto de luz y sobrado de chinches y tienen que soportar los malos humores de amos, exasperados casi siempre, por aquello de que "donde no hay harina todo es mohína"*²⁶².

-Cinco casas he recorrido yo en siete años, y de las cinco no sé cuál es la más mala. En la primera dormía en un altillo; un catre muy viejo, con un colchón de borra y una manta de algodón era toda la comodidad y asco del dormitorio; bajo de techo, tan bajo que tenía que entrar en cuclillas. No había higiene, no había ventilación. La puerta sólo. Ninguna ventana, y como tenía que cerrarme con llave, cuando me iba a descansar, porque el hijo de los dueños buscaba algo de mí, como ya anteriormente lo había conseguido de otras, me asfixiaba.

-¿Te alimentaban bien?

*-Para almorzar una sardina arenque, y para comer y cenar las sobras de los demás. Muchos de los días pasaba hambre*²⁶³.

²⁶⁰ LVG, 02-02-1928, núm. 19.952: 34.

²⁶¹ LVG, 04-02-1934, núm. 21.814: 38.

²⁶² LVG, 01-04-1907, núm. 12.303: 6.

²⁶³ *Solidaridad Obrera*, 14-2-1936, 1194: 4. Año VII, Época VI.

3.2.1.1. El salari monetari

Com ja han posat de manifest diversos autors (Núñez, 1989; Sarasúa, 1994; Escartín, 2001; Del Amo, 2010) tradicionalment el servei domèstic era un sector relativament heterogeni amb diferències en el salari i en l'estatus dels diferents oficis que el componien, sobretot, segons la classe social i l'estatus de la família en les que es desenvolupava. Aquestes diferències es van anar difuminant amb el pas del temps, com observarem més endavant.

Aquesta historiografia ha assenyalat també que, si tenim en compte el cost de la manutenció i l'allotjament, la marginalitat de la remuneració de les domèstiques no era tan destacada com havia estat considerat tradicionalment. A més a més, la durada dels contractes, tot i el seu caràcter verbal, oferia major seguretat en comparació amb els contractes del sector industrial.

No obstant això, veurem, quan analitzem el paper dels Tribunals davant les reclamacions de les domèstiques, que cal no oblidar que aquest tipus de treball estava sotmès, com cap altre, a la freqüència dels impagaments per part de les famílies, que podien demorar durant molt de temps el pagament del salari monetari, sense que les criades tinguessin possibilitats de reclamació o que quan reclamaven en poques ocasions obtinguessin el suport dels Tribunals.

La informació estadística sobre els salaris del servei domèstic pateix de majors problemes que la del sector industrial, no només perquè no inclou informació sobre el valor de la manutenció, sinó perquè les categories recollides dins del servei domèstic – quan apareixen en l'estadística– varien notablement d'unes estadístiques a altres. Progressivament, a més a més, la generalització de la figura de la “noia a tot estar”, capaç de fer diferents funcions, amagava sota aquesta denominació genèrica diferències notables. A més, analitzar l'evolució de les diferències salarials entre uns i altres oficis és complexa, doncs al llarg dels anys es produeixen modificacions en les edats de les treballadores, així com en els continguts dels oficis.

Un exemple molt característic de l'esmentat anteriorment és el cas de les mainaderes. A l'estadística de 1856 l'ofici de mainadera era un ofici que agrupava les nenes i ancianes que s'ocupaven de cuidar els fills de les obreres que treballaven i cobraven

un escàs salari²⁶⁴. A mesura que avança el segle XX, les mainaderes van constituir un ofici amb un grau de qualificació elevat dins del sector. Així, se'ls exigien referències, coneixements i experiència en la cura dels infants. A més, cal tenir en compte que l'aspecte físic, la presència, les maneres, el comportament, el decòrum d'aquestes mainaderes era un símbol d'estatus per la família. De manera que no és estrany que el seu salari s'anés incrementant en termes relatius respecte a altres oficis del sector que es desenvolupaven únicament o essencialment a l'interior de les cases. Les mainaderes passejaven els nens i les nenes i representaven públicament l'estatus de la casa en la qual s'ocupaven. A més, en aquests moments, ja s'havia instal·lat en el conjunt de la societat, seguint la cosmovisió burgesa de la infància, una nova imatge dels infants en la qual eren el centre de la llar familiar. Així, com hem explicat anteriorment, l'alumnat que cursava a la dècada de 1920 Economia Domèstica a l'Escola Popular de la Dona rebia en el seu primer curs classes de puericultura i pedagogia maternal²⁶⁵.

En definitiva, l'evolució dels salaris relatius dels diferents oficis que formen el món del servei domèstic obeeix a factors molt diversos que han de ser tinguts en compte amb precaució, incloent-hi les característiques de la informació estadística disponible.

²⁶⁴ *Teoría de la construcción de las ciudades. Cerdà y Barcelona*. Ed. Ministerio para las Administraciones Públicas y Ayuntamiento de Barcelona. Vol. 1, 1999: 203.

²⁶⁵ Vegeu la nota 190.

Taula 15. Salari monetari mitjà (pessetes/dia) del servei domèstic en domicili particular, Barcelona, 1856-1950

Oficis del servei domèstic (peones)	1856	1905	1910-1919	1920-1929	1930-1939	1940-1949
Serventes*	0,75	1	1,04	1,69	2,32	1,77
Cuineres	0,45	1,25	1,33	2,03	2,66	
Cambreres		1,5		1,99	2,42	
Mainaderes	0,36	0,3	1,00	1,44	2,65	

Font: Elaboració pròpia. Estadística de Cerdà de 1856. *Teoría de la construcción de las ciudades. Cerdà y Barcelona*. Ed. Ministerio para las Administraciones Públicas y Ayuntamiento de Barcelona. Vol. 1, 1991:205. *Duración de la jornada y precios medios por días y por horas*. Anuario Estadístico de la Barcelona de 1905: 627.

Per a la resta d'anys: salari mitjà obtingut del buidatge d'una mostra d'anuncis de LVG 1910-1950, els expedients dels Tribunals Industrials per als anys 1934-1938 i les Magistratures de Treball per a 1939-1940. Els salaris procedents d'aquestes fonts són força homogenis, aspecte que atorga gran fiabilitat a aquestes dades.

* Sota la denominació "serventes" s'han agrupat, segons la font de procedència, diferents categories com *servienta para todo*; *servienta*; *doméstica*; *servicio doméstico*; *criada*; *servienta interina*; *muchacha del servicio*, *chica para todo*.

Un dels factors més rellevants en l'evolució dels salaris de les mainaderes domèstiques és l'edat d'accés al treball. A la *Monografía estadística* de Cerdà es va registrar el treball de nens i nenes a partir de vuit anys, també en el cas del servei domèstic. Trenta anys més tard, segons el Cens de 1887, l'edat de les noies més joves que estarien treballant en el servei domèstic es situava en els tretze anys i l'edat d'accés es va retardar durant les primeres dècades del segle XX.

Els anuncis de mainaderes localitzats en el diari LVG mostren aquesta evolució, essent cada cop més els anuncis que sol·liciten adolescents:

*Niñera se desea de 14 a 17 años*²⁶⁶; *Niñera de 13 a 15 años falta. Consejo de Ciento 135 pral.*²⁶⁷; *Niñera de 16 a 17 años con informes. Falta en Urgell 192 4º 2º*²⁶⁸; *Falta niñera de 12 a 14 años. Ha de dormir en su casa. Fortuny 15 4º 2º*²⁶⁹

En concordança amb això, els articles sobre la presència de mainaderes a la ciutat caracteritzaven aquest grup com a noies en plena joventut:

*La Plaza Real ayer no estaba en carácter. Faltaban los soldados de rigor y por lo tanto no se veían niñeras. En cambio bajo los pórticos del Liceo y en la Plaza Cataluña se veían gran número de niñeras, sin niños, departiendo afectuosamente con militares constituyendo una colección de idilios a plein air*²⁷⁰.

Al compàs d'aquests canvis en l'edat i en els nous valors donats a la infància, el salari de les mainaderes des d'inicis de segle XX va augmentar notablement fins a igualar-se als anys trenta amb la resta d'oficis, inclús amb les cuineres, que foren durant tot el segle XX les més ben remunerades.

Així, el progressiu augment salarial de les mainaderes, el salari que més creix en els diferents períodes considerats (vegeu la taula 15), fou producte del canvi en les edats i en la nova importància que s'atorgava a la cura i la criança dels infants entre les

²⁶⁶ LVG, 08-05-1927, núm. 19.721: 39.

²⁶⁷ LVG, 10-05-1929, núm. 20.347: 38.

²⁶⁸ LVG, 10-05-1930, núm. 20.659: 31.

²⁶⁹ LVG, 04-05-1930, núm. 20.654: 46.

²⁷⁰ LVG, 05-05-1890, núm. 1.450: 1.

classes benestants (Núñez, 1989; Palacios Lis, 1992). Exemple d'això fou la inclusió al programa de l'Asociación Nacional de Mujeres Españolas (ANME) de l'any 1900 d'un cos de vigilància per controlar els abusos de les dides, mainaderes i institutries en relació als infants dels quals tenien cura (Scanlon, 1986). La comparació de l'evolució del salari de mainaderes i cuineres, les categories millor remunerades, dóna compte d'aquesta evolució (vegeu la taula 15).

A partir de la segona dècada del segle XX, a mesura que s'exigia a les minyones coneixements de cuina, com mostren els anuncis de la premsa (*sirvienta que sepa cocinar y faenas de la casa*²⁷¹; *sirvienta para todo se necesita, cocinar, lavar, coser, planchar. Inútil presentarse sin reunir estas condiciones*²⁷²; *sirvienta para todo que sepa guisar*²⁷³), i augmentava l'oferta de cursos d'especialització per al servei domèstic, les cuineres no només van disminuir en nombre, sinó que van perdre en salaris relatius respecte de les serventes.

Les cuineres es van especialitzar, ajudades per la nova imatge de la cuina moderna i tecnològica. Tanmateix, s'ocuparen en famílies de classe alta que disposaven d'un servei domèstic diversificat i en institucions públiques o en negocis privats (hotels, cafès, restaurants). De fet, la cuinera interna a domicili privat va anar desapareixent progressivament i les seves tasques les va assumir la "noia a tot estar" capaç d'ocupar-se també de la cuina i l'aprovisionament d'aliments.

Si considerem el període 1856-1930, el salari de les serventes fou el que tingué un increment menor, en comparació amb el de mainaderes i cuineres. Tanmateix, en el període 1910-1930 s'incrementà un 130%, mentre el de les cuineres només ho va fer en un 22%. Aquest increment coincideix tant amb una major qualificació de les minyones i una major complexitat d'aquest ofici com amb les negociacions sindicals que, ja fos des del sindicalisme catòlic com l'obrer, va intentar en la dècada dels 20 i 30 incidir en les condicions de treball del servei domèstic. Per exemple, en les Bases de la Unión de Sirvientas y Señoras de 1919 s'establia que les serventes que haguessin assistit a les Escoles de Ménagères tindrien un augment salarial de 10 pts. També les Bases de Treball de 1936²⁷⁴ signades per la CNT-UGT confirmen que el

²⁷¹ LVG, 09-02-1922, núm. 18.125: 26.

²⁷² LVG, 03-05-1928, núm. 20.029: 31.

²⁷³ LVG, 05-02-1932, núm. 21.200: 33.

²⁷⁴ Com s'analitzarà més detalladament al capítol dedicat a l'associacionisme del servei domèstic, hem pogut documentar diversos intents del sindicalisme de classe d'enquadrar les domèstiques durant la

salari monetari de les domèstiques estaria entre un mínim de 1,8 pts/dia i un màxim de 2,8 pts/dia²⁷⁵. Els elements que determinaven la remuneració, segons les esmentades Bases, eren l'edat, l'antiguitat i el tipus d'ofici. La Guerra Civil va trencar aquests incipients propòsits dels diversos actors socials (autoritats i sindicats) de millorar les condicions salarials i laborals del sector. Als anys 40, les exigües dades de què disposem indiquen que el salari de les domèstiques va disminuir.

Com hem observat abans, a la segona meitat del segle XX s'aniria generalitzant el servei domèstic per hores, però tenim molt poques dades sobre els salaris que es cobraven en aquesta modalitat contractual. Encara que escasses, algunes dades ens permeten una primera aproximació.

Les Bases de Treball de 1936 recollien els salaris monetaris per aquesta modalitat de serventes. Segons aquestes Bases (article 2), referint-se a *limpieza doméstica a jornal y a horas: en toda clase de servicios, en los días martes, miércoles, jueves y viernes, consideramos como servicios ordinarios, excluyendo los trabajos de limpieza extraordinaria, como lo son lavar la ropa, plancharla y trabajos de cocina, se cobrarán a razón de 1,75 pesetas hora, las dos primeras y las restantes a 1,25 cada una. Los servicios extraordinarios, de los sábados y los lunes, se pagarán a razón de 2,25 pesetas las dos primeras y a 1,75 pesetas cada una de las restantes. Por lo que se refiere a los domingos regirá el mismo precio que los sábados y los lunes*

Així, una serventa a jornal o a hores cobraria en una jornada ordinària (dimarts, dimecres, dijous i divendres) una mitjana de 1,50 pts/hora, i una mitjana de 2 pts/hora en una jornada extraordinària (dissabte, diumenge i dilluns). Segons aquestes mateixes Bases de Treball, per a una serventa interna major de 18 anys s'estipulava un salari monetari de *85 pts/mes afegint-hi la manutenció i l'allotjament*. Aquestes 85 pts/mes correspondrien a 0,32 pts/hora que incloent la manutenció i l'allotjament era de 0,94 pts/hora²⁷⁶.

dècada dels anys 30. L'abril de 1936 la CNT i la UGT van signar unes Bases de Treball en les quals s'acordava el salari a percebre per les domèstiques.

²⁷⁵ Aquestes Bases de Treball, mai aprovades ni posades en pràctica, estableixen un salari mínim de 55 pts mensual per domèstiques menors de 16 anys, 75 per les d'entre 16-18 anys i 85 per les majors de 18 anys (art. 4 de les BT): *Todas las domésticas que excedan de los 16 años percibirán un sueldo mínimo de 55 pesetas; de los 16 a 18 años, 75 pesetas, y de los 18 en adelante, 85 pesetas [...]* art 4. Per obtenir el salari en pessetes dia he dividit les pessetes/mes entre 30 dies.

²⁷⁶ Per realitzar aquest càlcul hem considerat que, segons les Bases de Treball de 1936 signades per la UGT-CNT, una serventa interna major de 18 anys cobrava un màxim de 85 pts/mes. S'han dividit

De manera que l'any 1936, el salari de les serventes a jornal o a hores que no residien en el domicili familiar era superior al de les internes en domicilis. A més a més, les externes tenien un horari limitat, al contrari de les internes que, com veurem, estaven sempre disponibles.

3.2.1.2. El salari del servei domèstic en relació a diversos sectors econòmics ocupats per mà d'obra femenina

Com sabem, el salari monetari no era l'única retribució de les treballadores domèstiques internes. La importància del salari no monetari en diversos oficis ha estat posat en relleu per diferents autores i autors (Capel, 1982; Sarasúa 1994, 2004; Escartín 2001; Berasain, 2007; Del Amo 2010). En el cas del servei domèstic, la manutenció i l'allotjament eren una part considerable de la remuneració (Capel, 1982; Sarasúa, 1994; Escartín 2001; Del Amo, 2010), el que obliga a reconsiderar el seu lloc en la jerarquia salarial dels oficis femenins.

La taula 16 compara la mitjana salarial de diferents oficis del servei domèstic incloent la manutenció i l'allotjament i d'altres sectors econòmics industrials.

aquestes 85 pts/mes entre 30 dies per saber el salari en pts/dia, el qual és de 2,8 pts/dia. Aquesta quantitat s'ha dividit per 8 hores per establir el salari en pts/hora, 0,32 pts/hora. A aquesta quantitat li hem sumat 0,62 pts, quantitat que resulta de dividir 5 pts/dia (valor que els expedients judicials li atorguen a la manutenció i allotjament que les internes tenien garantida) entre 8 hores, 0,62 pts/hora. La suma entre el valor de la manutenció/allotjament i el salari monetari resulta 0,94 pts/hora. Cal tenir present que les internes tenien una jornada superior a les 8 hores.

Taula 16. Salari mitjà (pessetes/dia) de treballadores en diferents oficis de diversos subsectors econòmics, Barcelona, 1856/60, 1905 i 1930

Anys Servei domèstic	1856			1905			1930		
	Salari monetari	Manutenció i allotjament	Total	Salari monetari	Manutenció	Total	Salari monetari	Manutenció	Total
Serventes	0,75	0,89	1,64	1	1,08	2	2,05	2,78	4,83
Cuineres	0,45	0,89	1,34	1,25	1,08	2,33	1,83	2,78	4,61
Cambreres				1,5	1,08	2,58	2,00	2,78	4,78
Mainaderes	0,36	0,89	1,25	0,3	1,08	1,38	3,00	2,78	5,78
Sector industrial	Oficials	Aprenents	Ajudantes				Oficials	Ajudantes	Aprenents
Tèxtil									
Teixidores de cotó (mitjana)				3,16			8,8		
Filadores de cotó, màquines curtes	2,1		0,75	5					
Filadores de cotó, màquines llargues				5,75					
Rodeteres de cotó	3,5			2,74			6		
Canillers de cotó	1,75			1,67			6		
Vestit i tocat									
Sastres jornaleres	0,97	0,5		2,5			8		3,04
Modistes (talladores)	1,75			4,5			3,6		
Modistes (ajudantes)		0,4		2				4,4	2,4
Metall									
Fabricació de càpsules mecàniques				3			5,04	3,28	
Química									
Productes utilitzats en la farmàcia				2			6	3,52	1,52
En les fàbriques de perfumeria				1,5			5,12	4 24	2,00

Fonts: Les dades de manutenció i allotjament 1856-1905 procedeixen de l'Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona, 1917: p: 591. Les dades de l'any 1931: Pérez, Noelia (2004): *Consumo, salario y balance de las economías obreras en la prensa desde una perspectiva de género*. Treball DEA presentat a la UB, dirigit per la Dra. Cristina Borderías: 102. Les dades salarials procedeixen d'Ildefons Cerdà (1856): *Teoría de la construcción de las ciudades. Cerdà y Barcelona*. Ed. Ministerio para las Administraciones Públicas y Ayuntamiento de Barcelona. Vol 1, 1991: 205. Per a l'any 1905, del Anuario Estadístico de la Barcelona de 1905: 617-632. Per a l'any 1931, per al servei domèstic, diari LVG. Per als sectors industrials (tèxtil, vestit i tocat, metall i química): *Estadística de Salarios y Jornadas de Trabajo referida al período 1914-1930*, Ministerio de Trabajo y Previsión, 1931, Madrid: 126.

Com s'observa a la taula 16, l'any 1856, el salari de les serventes, inclús si tenim en compte la manutenció, era superat per les oficials filadores, rodeteres i canilleres en el sector tèxtil, així com per les modistes talladores en el vestit i tocat. Fins i tot les que cobraven menys, les canilleres –1,75 pts/dia– superaven les serventes, que eren les que tenien un salari més elevat dins del sector domèstic –1,64 pts/dia. Així, a mitjans del segle XIX, tot i tenir en compte la manutenció i l'allotjament, els salaris del servei domèstic eren menys marginals del que s'acostuma a senyalar, conclusió a la qual havien arribat altres autores per a altres ciutats de l'Estat en períodes anteriors (Sarasúa, 1994; Del Amo, 2010), en el cas de la ciutat de Barcelona ja eren inferiors als de la indústria.

L'any 1905, les cuineres i les cambres, que tenien el salari més ben remunerat del servei domèstic, cobraven només per sobre de les noies més joves dels oficis menys qualificats de la indústria. Les serventes només cobren per sobre de les nenes ocupades en les fàbriques de perfumeria del sector químic i de les joves canilleres al tèxtil.

L'any 1930 la diferència entre els salaris de les treballadores del servei domèstic i les de la resta de sectors industrials, fins i tot, sectors poc feminitzats i amb males condicions salarials com el metall, havia crescut. Així, l'any 1930 ja només les aprenentes i ajudantes dels sectors industrials cobraven un salari inferior als oficis del servei domèstic. Cal considerar que les aprenentes i les ajudantes ocupades en el sector industrial acostumaven a ser noies joves que iniciaven la seva trajectòria laboral amb un període de formació i aspiraven a ascendir de categoria i per tant de remuneració. Per contra, la mobilitat ascendent en el servei domèstic era pràcticament inexistent.

En conclusió, entre 1856 i 1930 el salari al servei domèstic, incloent la manutenció, era només equiparable als oficis industrials de menor qualificació. Les diferències salarials entre el servei domèstic i el treball industrial es van anar incrementant progressivament. A més, el sector industrial oferia millors oportunitats. D'una banda, aprenentes i ajudantes tenien expectatives d'ascendir a categories superiors més ben remunerades. D'altra banda, les condicions de treball, és a dir, la duració de la jornada, les vacances, el descans setmanal, les assegurances en cas de malaltia o accident, el permís de maternitat, etc., no estaven garantides en el servei domèstic. De manera que, per a una jove, ocupar-se en el sector industrial era clarament més

atractiu que el servei domèstic en domicili particular. La premsa també ho posava de manifest:

Y un día le dicen [a la donzella o serventa] que una antigua amiga suya gana cuatro o cinco pesetas de jornal en una fábrica. Trabaja ocho horas, de ocho a doce de la mañana y de dos a seis de la tarde. Es libre. Paga un pupilaje de diez reales y gasta lo demás en trapos. Cuando sale del trabajo se pone sus zapatos de tacón alto y sus medias de seda, su abrigo y su velo. Coge el bolso y se va de paseo [...] ²⁷⁷.

El salari no fou l'únic aspecte que determinava abandonar el sector quan existien altres oportunitats laborals. D'una banda, com veurem en els següents apartats, les llargues jornades, la poca cobertura legal, el control sobre l'ofici, etc., associats als aspectes salarials, van ser elements a considerar per entendre la precarietat del sector domèstic. De l'altre, aquestes condicions també explicaven l'escassetat de serventes domèstiques, aspecte denunciat a la premsa ja des d'inicis de segle XX²⁷⁸.

En molt pocs casos hem localitzat anuncis en què se sol·licités o s'oferís servei domèstic masculí. Com hem vist al capítol 2, el 1860 el servei domèstic ja era un sector pràcticament feminitzat. Diferents historiadors han posat de manifest que ja al segle XVIII-XIX, ocupar-se en el servei domèstic no era rendible en termes econòmics per als homes, que havien vist augmentades les seves oportunitats laborals i aquestes estaven millor remunerades (McBride, 1977; Sarasúa, 2004). A més a més, la identificació entre les tasques del servei domèstic i les de la muller del cap de família havia desprestigiats el sector i n'havia allunyat els treballadors masculins. Tanmateix, en tots els escassos casos documentats, el salari masculí era superior al femení exercint ambdós el mateix ofici. Per exemple, a L'Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona de l'any 1905, en l'informe sobre la *Duración de la jornada y precios medios por días y horas* podem observar la diferència salarial entre homes i dones dins del sector *Servicios personales*²⁷⁹.

²⁷⁷ LVG, 4-4-1928, núm. 20.005: 3-4.

²⁷⁸ Per a la restricció de l'oferta vegeu l'apartat 3.1 d'aquesta tesi.

²⁷⁹ Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona 1905: 627.

Taula 17. Salari/mes de “Servicios personales”, Barcelona, 1905

Servicios personales	Salari/mes
Jefes de cocina con manutención	350
Cocineros de 1ª con manutención	300
Cocineros de 2ª con manutención	212,5
Pinches de cocina con manutención	45
Camareros con manutención	60
Sirvientes en casas particulares con manutención	30
Cocineras en casas particulares con manutención	37,5
Camareras en casas particulares con manutención	47,5
Niñeras en casas particulares con manutención	10

Font: Elaboració pròpia a partir del Anuario Estadístico de Barcelona, 1905: 627.

Com s'observa a la taula 17, per exemple els cuiners de 1ª amb manutenció cobraven vuit vegades el salari de les cuineres de cases particulars. La diferència salarial respon al lloc d'ocupació. Així, els primers s'ocuparien en establiments (hotels, cafès, restaurants, etc.) mentre les segones ho feien en domicilis privats. El mateix succeeix entre els cambrers i les cambreres en cases particulars on, tot i que la diferència no és tan important com entre cuiners i cuineres, els homes també cobraven un salari superior a les dones. Recordem que, com s'ha explicat anteriorment, els cambrers es desvincularan del sector domèstic a través de la Reial Ordre del 31-3-1920, després d'anys de demandes i mobilitzacions. D'aquesta manera, no era el contingut de l'ocupació o les tasques a realitzar sinó la relació laboral i ocupar-se dins l'àmbit del domicili privat el que determinava la diferència salarial.

3.2.2. Jornades de treball inacabables

En alguns dels diferents projectes de lleis de contracte de treball presentats per l'Institut de Reforma Social es contemplava la regulació de la jornada de treball per al servei domèstic: el projecte Dávila de 1906, en l'article 7.2, establia: *en los servicios domésticos, de navegación y agrícola la duración de la jornada, a falta de pacto expreso, se determinará por el uso* (Espuny, 2014: 36). Tant el projecte de contracte de treball presentat pel ministre de Governació José Sánchez Guerra a Corts el 12 de juny de 1914 com el presentat per Joaquín Ruiz Jiménez el 22 de maig de 1916, també situaven la jornada de treball en els mateixos termes. La Llei de contractes de treball presentada per Burgos Mazo el 14 de novembre de 1919 intentava regular el contracte

del servei domèstic i, en relació a la jornada, establia *ocho horas no interrumpidas de descanso nocturno* (Espuny, 2014: 38), que implicaria una jornada màxima de 16 hores diàries, molt per sobre de la jornada de 8 hores. Aquests principis coincidien amb els principis establerts a les Bases de la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas de 1919. Segons les Bases, a les minyones *se les concederá ocho horas ininterrumpidas para dormir* (article 4)²⁸⁰. Tanmateix, no es feia esment del nombre d'hores que configuraven una jornada laboral. Com veurem més endavant, només s'estipulaven normes relatives al descans i vacances condicionades a la pràctica religiosa i al foment de les relacions familiars d'acord amb les pautes burgeses de comportament moralment adequat.

El Codi de Treball de 1931 establia per a tots els treballadors una jornada màxima de vuit hores diàries durant sis dies, amb el diumenge com a festiu i descans obligatori. Tanmateix, les Bases de Treball podien modificar el nombre total d'hores treballades o el repartiment diari i el descans segons les necessitats del sector, sense poder superar les deu hores per jornada i les quaranta-vuit hores setmanals. En cas de superar aquest nombre es consideraven hores extraordinàries (Casas, 2013). La Llei de jornada màxima de l'1 de juliol de 1931 establia les excepcionalitats, entre les quals es trobava el servei domèstic. El posterior Codi de 1944, com que no va incloure les treballadores domèstiques, no les afectava en termes de jornada.

La poca atenció prestada a la jornada per les escasses normatives o intents de normatives específiques pel servei domèstic, i per les normes que afectaven el conjunt de la classe treballadora, que es van intentar implementar des d'inicis del segle XX, mostra el poc interès a regular la jornada per part de les autoritats. Aquesta manca de voluntat responia a la necessitat del contractador de tenir plena disponibilitat del servei domèstic. Per contra, el sindicalisme de classe atorgava gran importància a la jornada. L'any 1931 reivindicava una *jornada máxima de 10 horas y un día de descanso semana*²⁸¹. A les Bases de Treball pactades per CNT-UGT l'any 1936 era el segon article després de la sindicació obligatòria i per davant del salari: *el horario será de las diez horas, repartidas de la siguiente forma: de 8 a 3 por la mañana, y de 7 a 10 por la tarde*²⁸². Aquesta normativa tampoc es va arribar a aplicar. De fet, la jornada laboral

²⁸⁰ Arxiu Diocesà de Barcelona. Bases de la Unión de Señoras para la defensa de las obreras sirvientas. Carpeta XXXV. Miscel·lània I.

²⁸¹ *Solidaridad Obrera*, 20-2-1931, núm. 81: 8. Año II, Época VI.

²⁸² Arxiu del TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 358-1937, exp. núm. 359-1937, reproducció de les Bases de Treball.

depenia de les necessitats i voluntats de les famílies. Aquest fet es traduïa en l'efectiva inexistència d'una jornada laboral en la mesura que s'estava permanentment disponible en la mateixa línia que el documentat per altres ciutats de l'Estat en diferents períodes (Sarasúa, 2004; Del Amo, 2010; Sáenz del Castillo, 2013).

La premsa posava en relleu que la jornada laboral del servei domèstic era molt elevada, d'entre les 18 i 20 hores. Les treballadores domèstiques estaven sempre disponibles per realitzar les tasques que se'ls requerissin en qualsevol moment de la jornada. Aquesta gairebé plena disponibilitat es mantindria durant les dècades de 1950 i 1960 (Sáenz del Castillo, 2013). En el cas de les internes, a més a més, no existia un horari prefixat o aquest no es complia:

*esas desgraciadas criaturas son víctimas de un trabajo continuo y monótono, no regulado por jornada ni salario*²⁸³

*entre sus explotadores, cuyo egoísmo troglodita no concibe que una muchacha pueda trabajar menos que una jornada de 14 y 16 horas de trabajo [...] servicio mal apreciado y mal retribuido, consumís vuestros cuerpos atropellados por las interminables jornadas de trabajo*²⁸⁴

-¿Cuántas horas de trabajo tenéis diarias?

-De las seis de la mañana a la una de la madrugada

-¿Diecinueve horas?

*-Más que menos. Eso sin contar las extraordinarias de última hora tal y como el de levantarse del lecho a las dos o a las tres para hacer una taza de tila a la señora que padece una jaqueca o al señor que regresa de una francachela o al "niño bien" que ha regañado con la "niña mal"*²⁸⁵

*Las obreras sirvientas trabajan de día y de noche*²⁸⁶

L'any 1936, quan tenim constància de la sindicació de les minyones dins del sindicat anarquista CNT, la reivindicació de la jornada va esdevenir una demanda prioritària:

²⁸³ "Una anomalía", por Manuel García Guínter, *op. cit.* 1.052.

²⁸⁴ *Solidaridad Obrera*, 02-02-1936, núm. 1.188: 3.

²⁸⁵ *Solidaridad Obrera*, 14-02-1936, núm. 1.196: 4.

²⁸⁶ *Solidaridad Obrera*, 12-05-1936, núm. 1.272: 8.

*No pretendemos solamente que se nos aumente el sueldo [...] las ocho horas de trabajo que tanta sangre ha costado al proletariado mundial*²⁸⁷.

El ritme de treball acostumava a ser poc dúctil. Per exemple, per a les docents de l'Institut de Cultura Popular de la Dona, una bona mestressa havia de saber dirigir l'activitat de les minyones establint un ordre rígid en la realització de les tasques domèstiques per obtenir uns resultats satisfactoris:

*Si les minyones saben que el dilluns, per exemple, es renta la roba, el dimarts es seca, el dimecres es repassa, el dijous es planxa, i el divendres i els dissabtes es fa neteja compliran llur obligació millor i la senyora estarà més descansada i tranquil·la*²⁸⁸.

Als anys 30, com explicarem en el capítol cinquè, les treballadores domèstiques van denunciar davant dels Tribunals de Justícia la prolongada jornada laboral. En altres territoris de l'Estat també van denunciar la superació de la jornada laboral davant de la Magistratura de Treball (García Colmenares, 2004).

3.2.3. Descans setmanal i vacances anuals

Com hem dit, els diferents projectes de normatives reguladores del servei domèstic no van parar atenció a la jornada laboral. Per contra, van prestar major consideració a aspectes relatius al descans setmanal o a les vacances laborals amb la voluntat d'assegurar, en el primer cas especialment, que les serventes complissin amb els deures morals i espirituals propis de les famílies burgeses d'inicis de segle XX. Així, en la mesura que el servei domèstic era una extensió de la família, calia que complís amb els preceptes religiosos i morals burgesos. El projecte de contracte de treball presentat per Burgos Mazo el 1919 establia en relació a la jornada: *descanso la tarde de los domingos, una hora libre en los días festivos para cumplir los deberes religiosos y una tarde libre entre semana para sus relaciones familiares y sociales* (Espuny, 2014: 38-39). En la mateixa direcció la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras

²⁸⁷ *Solidaridad Obrera*, 21-3-1936 núm. 1.229: 2.

²⁸⁸ Biblioteca Francesca Bonnemaison. Apunts d'economia domèstica. Lliçó 3. Curs 1918-1919. Economia Domèstica. Srta. Adela Medrano.

Sirvientas estipulava en les seves Bases²⁸⁹. Per aquesta entitat, en la línia d'altres associacions de caràcter conservador, calia defensar el descans dominical, no el descans setmanal, en la mesura que el que es prioritzava era disposar de temps per complir amb les responsabilitats religioses com demanaven també coetanis de l'època (Elias de Molins, 1912).

La Llei de contractes de treball de 1931 establí que els treballadors/es gaudirien d'un permís mínim ininterromput i pagat de set dies en cas de contracte d'un any. Com hem dit, en la major part dels casos el personal domèstic no disposava d'un contracte formal sinó de tipus verbal. De manera que no podem saber si es complia aquesta disposició. En qualsevol cas no en tenim cap constància ni per la documentació judicial ni per la premsa.

Les Bases signades l'any 1936 per la CNT-UGT intentaven anar més enllà i establíen per al servei domèstic 15 dies de vacances pagades i cada setmana un dia lliure pactat entre les parts, a més del diumenge lliure de 3 a 9 de la nit: *todos los años se concederá al servicio doméstico 15 días de vacaciones de días laborables, percibiendo el sueldo íntegro* [article 3]. L'article 11 estipulava: *todas las semanas tendrán un día libre, pudiendo escoger, sin perjuicio para ambas partes, cualquier día de la semana con la obligación de enterar a la patrona un día antes. Los domingos por la tarde tendrán libre de las tres a las nueve de la noche; caso de que la doméstica quisiera tener todo un domingo libre tendrá la obligación de avisar a la patrona con dos días de anticipación, en este caso el día de fiesta de que puede disponer en los días laborables sólo tendrá medio día*²⁹⁰.

Tanmateix, sembla que en poques ocasions es complia allò que estipulaven les normatives. T. S. J., en la seva demanda davant del TI de Barcelona, mostrava la seva plena disponibilitat i la inexistència de descans i vacances durant tota la seva relació laboral²⁹¹. J. M. C., planxadora i bugadera a domicili, tampoc no va gaudir de vacances; afirmava davant la Magistratura de Treball que havia realitzat el seu treball *sin interrupción*²⁹². I la història oral ho ratificava: *en aquella casa no ens deixaven sortir cada festa, només podíem tenir festa cada quinze dies* (Comes d'Argemir, Dolors

²⁸⁹ Sobre les Bases de la Unión de Señoritas para la Defensa de las Obreras Sirvientas, vegeu les pàgines 187-191 d'aquesta tesi.

²⁹⁰ Arxiu del TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 358-1937 i expedient núm. 359-1937

²⁹¹ Arxiu del TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 169-1938.

²⁹² Dipòsit d'Arxius de Cervera. Fons: Magistraturas de Trabajo núm. 1, exp. núm. 264/1379-1949.

1990: 64). El règim franquista, a través de l'article 4 del Decret de 13 de juliol de 1940, va excloure el servei domèstic de la Llei de descans dominical (Espuny, 2014).

En definitiva, el servei domèstic no tenia regulada normativament la jornada de treball. A diferència del que succeí en la resta de sectors econòmics, els quals van atorgar a la reivindicació de regular la jornada de vuit hores una atenció prioritària, aquesta qüestió va ser desatesa per les autoritats i no fou reivindicada pel sindicalisme fins als anys 30. Aquest sector no fou inclòs en les normatives generals sobre jornada que afectaven el conjunt de la classe obrera ni es va establir una normativa específica. Així, la plena disponibilitat facilitada per conviure en el mateix domicili era el comú dins d'un sector amb llargues jornades laborals. El mateix succeí en la regulació de les vacances. Per contra, especialment a la dècada dels anys 20, el descans setmanal, concentrat en el diumenge, gaudí de major interès especialment entre les classes dirigents. Aquest interès responia a la voluntat que les minyones, enteses com una extensió de la família, complissin amb els deures religiosos segons els models morals burgesos. Així, les llargues jornades laborals, la manca de vacances anuals i l'escàs i controlat descans setmanal consolidaven la precarietat dins del sector.

3.2.4. Riscos laborals: accidents i malalties de treball. Maltractaments i l'assetjament sexual en l'àmbit privat de la llar

Com succeeix en la resta de sectors econòmics, el servei domèstic patia accidents de treball, malalties laborals, maltractament i assetjament fruit de les condicions de treball. Malauradament, la seva excepció continuada de les lleis d'accidents laborals agreujava la seva posició subalterna en relació a la resta de treballadors/es. I aquest fet constituïa una preocupació per a diferents sectors socials.

Per exemple, la *Revista de Ciències Mèdiques de Barcelona*, l'any 1889, en la ressenya de les conclusions XVII Congrés de Metges Alemanys celebrat a Karlsbad entre l'11-14 d'abril de 1889, relacionava la insuficiència de miocardi amb el servei domèstic arran d'un estudi presentat en l'esmentat Congrés:

Henchen, de Upsala, ha demostrado en un trabajo que acaba de publicarse, que en muchachas de servicio, jóvenes, de naturaleza débil, y algo anémica, se producen bastantes veces, a consecuencia de trabajo excesivo, dilaciones cardíacas muy parecidas a las producidas por un gran esfuerzo agudo,

*distinguiéndose de éstas tan solo por el desarrollo paulatino y porque, una vez producidas, persisten algún tiempo, existiendo en la constitución débil un factor decididamente predisponentes para la producción de distensión por trabajos hasta ligeros. Es, sobre todo, funesto llevar cargas pesadas. Sin estar propiamente enfermas las muchachas se ponen flácidas, tiene palpitations, disnea, cefalalgia; pierden el apetito y acaban por sentirse tan mal, que no pueden prestar servicio alguno. La exploración hace descubrir, además, el estado anémico o clorótico generalmente leve, los referidos signos de debilidad cardíaca primitiva. La importancia de estas afecciones de las muchachas del servicio estriba en que bastante tiempo resultan imposibilitadas para ganarse un sustento y si no se interviene oportunamente, no dejan de presentarse los estados consecutivos, entre los cuales Henchen hace resaltar la úlcera gástrica y la anemia grave. Tales jóvenes han de abandonar inmediatamente el servicio si han de curarse.*²⁹³

Tant en la premsa com en els expedients dels Tribunals Industrials apareixen diversos articles durant tot el període analitzat relatius a les males condicions de salubritat dels domicilis familiars o l'accidentalitat amb fractures i caigudes en l'exercici de la seva professió:

*Una sirvienta de una casa de la calle Provenza tuvo la desgracia de caerse ayer encima de una mesa fracturándose la nariz y causándole heridas y contusiones de alguna gravedad, de las que fue curada de primera atención en el mismo domicilio*²⁹⁴.

*J. R. L., de 22 años, que presta sus servicios como sirvienta en una casa de la Ronda de San Antonio limpiando loza se produjo una lesión de pronóstico reservado en la mano derecha*²⁹⁵.

Així mateix, la premsa es féu ressò de l'accidentalitat en el servei domèstic. D'una banda, trobem els accidents produïts per la mala combinació de productes de neteja. D'altra banda, aquells accidents causats per manipular de manera errònia instruments de treball, les cremades amb planxa o a la cuina apareixen de manera freqüent:

²⁹³ *Revista de Ciencias Médicas de Barcelona*, Año XXV, 10-5-1899, núm. 9: 3.

²⁹⁴ LVG, 05-05-1908, núm. 12.710: 2.

²⁹⁵ *Solidaridad Obrera*, 27-1-1930, núm. 930: 5.

*Después de haber sufrido horriblemente a causa de las quemaduras de que fue víctima una sirvienta de una casa de la calle del Comercio, ayer falleció, sin que, desgraciadamente, hayan podido mitigar su sufrimiento los asiduos cuidados que se le prodigaron*²⁹⁶.

*Ayer tarde en la calle de Jovellanos, número 1, una muchacha sirvienta llamada Dolores Piniés ha tenido la desgracia de que le cayera en el pecho un cubo de lejía hirviendo, resultando con quemaduras de pronóstico reservado*²⁹⁷.

*En un piso de la Rambla de Canaletas, una joven sirvienta de 15 años, llamada Julia Peiró, causose ayer, por habérsele incendiado los vestidos en ocasión en que estaba planchando, quemaduras de primer grado en el cuerpo y de segundo en las manos y pies. La paciente, después de haber sido curada de primera intención en el dispensario de la calle de Sepúlveda, al que fue conducida en una camilla, ingresó en el hospital en grave estado*²⁹⁸.

*En el dispensario de la alcaldía, ayer mañana, fue auxiliada una muchacha de 16 años, natural de Ibiza, llamada Catalina Costa, la cual presentaba quemaduras de segundo grado en la mano izquierda, causadas por el aceite de una sartén en la que freía pescado, en una casa del pasaje de Escudillers, en donde se halla en calidad de sirvienta*²⁹⁹.

*En la cocina de la casa número 18 de la calle de Hortensia hizo explosión un infiernillo de gasolina, resultando con graves quemaduras la sirvienta A. V. M., de 13 años*³⁰⁰.

I, tot i que en un petit nombre, s'han localitzat demandes relatives als accidents de treball i a malalties de treball entre les demandes interposades per les treballadores domèstiques davant dels Tribunals de Justícia. Quan se'ls ha donat veu a través de les demandes, les treballadores expliciten les conseqüències per a la seva salut. Així, l'any 1936, D. R. P.³⁰¹, serventa, va presentar una demanda davant del Tribunal

²⁹⁶ LVG, 03-07-1900, núm. 6.164: 2.

²⁹⁷ LVG, 28-07-1905, núm. 11.738: 3.

²⁹⁸ LVG, 08-03-1906, núm. 11.956: 2

²⁹⁹ LVG, 30-08-1906, núm. 12.130: 2

³⁰⁰ *Solidaridad Obrera*, 27-09-1935 núm. 1076: 7. Año VI, Época VI.

³⁰¹ Arxiu del TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 593-1936.

Industrial de la ciutat de Barcelona demanant l'abonament dels costos de l'operació per extreure-li un vidre clavat en l'exercici de la seva ocupació, així com els costos de la curació. R. V. M., de 45 anys, dedicada a la *limpieza domiciliaria*, interposa l'any 1937 una demanda pels costos de curació a causa d'haver perdut un dit de la mà³⁰². I és que a la despesa que representava per la treballadora el tractament de l'accident calia afegir-hi el salari perdut fruit del temps en què no treballava. J. M. S., serventa, demanda davant el Tribunal Industrial de Barcelona l'any 1938 els jornals i curació de les lesions *sufridas en la casa haciendo las tareas domésticas*³⁰³.

Com veurem detallat en el capítol cinquè, les malalties foren un motiu d'acomiadament entre les treballadores domèstiques. En alguns casos la premsa obrera ho va denunciar:

*La señora R. S., domiciliada en la calle de Valencia número 158, el día 5 tomó a su servicio a la joven de veinte años de edad A. A. G., soltera, huérfana, de Bédar (Almería). A los pocos días a A. A. se le declaró una exacerbación anginal, con fiebre, imposibilitándola para trabajar en los quehaceres domésticos, pero la señora R. S. quiso desatenderse de su sirvienta enseguida [...] oído el relato el teniente de seguridad se determinó a ir a amonestar personalmente tan incalificable conducta a la señora R. S. Avergonzada ésta de su proceder y con palabras hipócritas aseguró que atendería en su casa a la joven. Mas a los dos días, la señora contestó que ya estaba buena y que por lo tanto podía marcharse de su casa. Y la despidió pagándole solamente el salario correspondiente a unos días*³⁰⁴.

En altres casos, les minyones ho van denunciar davant dels Tribunals: S. C., criada i cuinera, fou acomiadada quan es reincorpora després d'haver estat malalta del fetge i internada a l'*Hospital Clínic*³⁰⁵, M. T. M., ajudant de cuina, fou acomiadada l'any 1950 per estar malalta³⁰⁶.

El servei domèstic no estava inclòs en la Llei d'accidents de treball, subsidis familiars, assegurances de vellesa i malaltia. D'aquesta manera, en cas de malalties, accidents

³⁰² Arxiu del TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 165-1937.

³⁰³ Arxiu del TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 179-1938.

³⁰⁴ *Solidaridad Obrera*, 24-8-1932, núm. 495: 5

³⁰⁵ Arxiu del TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 337-1937.

³⁰⁶ Dipòsit d'Arxius de Cervera. Fons: Magistraturas de Trabajo, exp. núm. I-26/65-1950.

de treball o en el moment d'envellir només podien recórrer a la beneficència i a la caritat en el cas que el patró no volgués fer-se'n càrrec "caritativament". Durant el franquisme, diversos juristes van plantejar la necessitat de regular-ne les condicions de treball i atendre la problemàtica de l'accidentalitat en el servei domèstic (Martín de Nicolás, 1943; Bernal 1951) tot i les dificultats jurídiques que comportava la seva exclusió de la categoria de treballador/a. Tanmateix, fins al 1959, el servei domèstic no va ser incorporat dins de la legislació relativa a les assegurances socials (Sáenz del Castillo, 2013; Espuny, 2014).

Com diversos estudis han mostrat (Kaplan, 2003; Sarasúa, 1994; Escartín, 2001; Capel, 1982; Borderies-Guereña, 1999), és coneguda la vulnerabilitat de les noies dedicades al servei domèstic en relació als maltractaments i els abusos sexuals per part dels amos o membres de la família en la qual s'ocupaven així com la facilitat de caure en la prostitució. Aquesta qüestió ja havia estat objecte de preocupació i anàlisi tant per personalitats feministes com Margarita Nelken³⁰⁷ com per literats i higienistes coetanis (Borderies-Guereña, 1999).

Com diversos estudis han posat de manifest, tant per a Espanya com per a Europa, aquesta fou una problemàtica que les autoritats van intentar regular amb la creació de diferents registres (Borderies-Guereña, 1999). En el cas barceloní, les Ordenances Municipals de Barcelona de 1891 que regulaven les cartilles i els registres de vigilància del servei domèstic van aparèixer en paral·lel amb normes reguladores de la prostitució. En la mateixa direcció que a altres províncies espanyoles, quan es van crear els registres de cartilles del servei domèstic també es creen les cartilles de vigilància de la higiene (*casas de mancebía, locales insalubres, habitaciones insanas*, etc.).

Així mateix, l'Asociación de Padres de Familias³⁰⁸, associació que tenia per objecte *rescatar de la mala vida*, enviava el seu informe anual a la premsa i presentava una relació de minyones, entre altres dones, "rescatades de la mala vida":

³⁰⁷ Margarita Nelken (1929): *La condición social de la mujer en España. Su estado actual: su posible desarrollo*. Ed. Minerva, Barcelona. Citat a Nash, 1983: 263.

³⁰⁸ Constituïda a Barcelona l'any 1893, l'Asociación de Padres de Familia contra la inmoralidad en Cataluña estava presidida pel Marquès de Comillas, que tres anys després, el 1896, presidia el recent creat Comité de Barcelona d'Acción Católica Internacional de obras para la protección de las jóvenes que treballava amb les religioses del servei domèstic. Bada, 1999.

Según la nota que nos ha pasado la Asociación de Padres de Familias, desde el 1 de enero de 1899 al 31 de diciembre de 1899 han sido rescatadas de la mala vida y mandadas a sus familias 108 mujeres. Ingresadas en asilos benéficos, 128; colocadas de sirvientas u operarias, 34; jóvenes amparadas para evitar la perdición y mandarlas a sus familias, 78; colocadas en asilos benéficos, 205; colocadas de sirvientas, 36; menores de 12 años amparadas después de su corrupción, 50; párvulos recogidos y amparados, 126. Total apartadas del vicio, 765 [...] ³⁰⁹.

Així, es concep el servei domèstic com a font de corrupció on fàcilment les treballadores s'abocaven cap el *món del vici*. En qualsevol cas, la relació entre la mala reputació i el servei domèstic i l'estigma que representava i amb el que havien de lidiar les treballadores fou major que en altres ocupacions femenines. Així, com hem vist amb anterioritat, des de finals del s. XIX calia que serventes, prostitutes i dides fossin controlades a través de les cartilles o cèdules. Tanmateix, aquestes mesures van tenir poc èxit i la proporció de serventes que queien en la prostitució continua sent important a inicis del s. XX (Borderies-Guereña, 1999)

La premsa, tant l'obrera com la generalista, denunciava els maltractaments, la mala alimentació i la infravaloració respecte del servei domèstic.

Anoche fue acompañada hasta el cuartelillo del distrito 8º, donde quedó a disposición del Juzgado, una niña de once años, que dijo llamarse María Martínez Martín y que se había escapado de la casa donde estaba en calidad de sirvienta, según manifestó, por ser objeto de malos tratamientos y por hacerla pasar hambre [...]. Como hemos dicho, la niña quedó a disposición del Juzgado ³¹⁰.

Nosotras, que somos consideradas seres inferiores, tratadas con muy poco respeto ³¹¹.

Trabajo que agota la existencia, embrutece los sentidos y muchas veces, por desgracia, pervierte sus nobles sentimientos de mujeres, alucinadas por las

³⁰⁹ LVG, 1-2-1900, núm. 6.017: 2.

³¹⁰ LVG, 05-10-1901, núm. 6.855: 3.

³¹¹ *Solidaridad Obrera*, 02-02-1936, núm. 1.188: 3.

*promesas pérfidas de la gente desalmada y viciosa, que, después de explotar el trabajo de las infelices, si la sirvienta es joven y de físico atrayente, corre el peligro de dar los primeros pasos para la carrera infame de la prostitución; que tanto daño produce en nuestra civilización y en la juventud de ambos sexos*³¹².

Els expedients judicials ens mostren també aquesta realitat. Les treballadores domèstiques narren l'abús al qual se'ls sotmetia en l'àmbit privat de la llar. Com veurem al darrer capítol, sovint els maltractaments succeïen prèviament a l'acomiadament. I. E. F.³¹³, serventa, fou acomiadada injustificadament i denuncia davant la Magistratura de Treball maltractaments. En el cas que reclamessin millores de caràcter laboral, també podien ser objecte de maltractaments. M. M. S., dedicada als serveis domèstics, explica que fou maltractada per demandar allò que li corresponia:

*En diferentes ocasiones y por reclamar lo que legalmente se le adeudaba, ha sido objeto de malos tratos*³¹⁴.

*Tratarme mal para que me marchara*³¹⁵

*Conmina de forma violenta para que me marche de la casa*³¹⁶

Aquestes treballadores van actuar davant l'abús ja sigui davant de l'amo o davant de les autoritats (Tribunals, autoritats policials) insistint en el compliment dels seus drets, aspecte que qüestiona la suposada inactivitat i passivitat femenina enfront de la vulneració dels seus drets i especialment dels seus drets més íntims.

Com mostren els expedients judicials, els maltractaments, en diverses ocasions, van respondre a la voluntat d'acomiar la treballadora. I l'acomiadament de serventes violades fou un fet freqüent (Kaplan, 2003). De fet, l'assetjament sexual de minyones i mainaderes fou denunciat per la premsa, que, alhora, també denunciava la tendència a acomiar la treballadora després d'haver-se comès l'agressió:

³¹² "Una anomalía", por Manuel García Guínter, *op. cit.*: 1.052

³¹³ García Colmenares, 2004.

³¹⁴ Arxiu del TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 310-1937.

³¹⁵ Arxiu del TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 136-1937.

³¹⁶ Dipòsit d'Arxius de Cervera. Fons: Magistraturas de Trabajo, exp. núm. I-188-1940.

Se trata de un establecimiento donde el dueño tiene una mujer y dos hijos menores de los cuales uno es una niña y la muchacha que en oficio de niñera cuidaba a los pequeños. Como un señor feudal llevado por el sensualismo del instinto de la carne, el amo quiso ejercer el abuso del señorito en la huérfana y menor [...]. Todo esto ocurría el último viernes de septiembre, a las once de la noche, y en las primeras horas del sábado se intentó trasladar fuera de Barcelona a la joven sirvienta. ¿Qué se pretendía con semejante traslado? La muchacha no accedió a tal empeñado viaje, negándose a subir al auto y tuvo que marcharse de la casa³¹⁷.

Les conseqüències acostumaven a ser molt negatives per a la treballadora a causa de la dificultat de trobar una nova feina. De manera que, sovint, quan es donava aquesta situació, les afectades descendien en l'estructura social. En la mesura que, com hem vist, era necessari la recomanació per accedir a un nou lloc de treball, l'acomiadament o marxar "voluntàriament" per maltractament o abús sense l'esmentada recomanació dificultava considerablement tornar a trobar feina en el sector. Sense capacitat d'accedir a una nova ocupació en el mateix sector ni en un sector diferent, en la mesura que no es gaudia de qualificació i existia poca mobilitat entre sectors, i sense xarxes familiars properes on sostenir-se temporalment, aquesta situació facilitava que la prostitució fos un mitjà de subsistència i una opció laboral plausible per les domèstiques.

3. 3. Conclusions

En síntesi, la contractació a través de xarxes informals i personals, característica de l'època moderna, va anar perdent rellevància a favor d'organismes públics i privats que gestionaven la contractació del servei domèstic. Entre 1880 i 1950 van coexistir diversos mecanismes de contractació. D'una banda, entre els mecanismes privats d'intermediació van convergir contactes personals a través d'anuncis a la premsa, agències privades de col·locació, organismes de caràcter religiós i de caràcter obrer.

Els contactes personals a través d'anuncis a la premsa van anar creixent numèricament des de 1881 fins al 1940. Després de la Guerra Civil pràcticament van desaparèixer per tornar a tenir activitat a partir de la segona meitat de la dècada de 1950. Aquest anunci foren utilitzats tant per l'oferta com la demanda. Aquesta

³¹⁷ *Solidaridad Obrera*, 17-10-1935 núm. 1.092: 7.

mateixa tendència ascendent va afectar les agències de col·locació privades, que van ser criticades tant per minyones com per sindicats acusant-les de lucrar-se i d'exercir excessiu control, a través dels informes, del mercat de contractació. Aquests informes, presents també en períodes anteriors, informaven dels antecedents laborals però també morals i s'havien convertit en imprescindibles per poder ésser contractades davant l'escassetat de servei domèstic qualificat i disciplinat, qüestió que apareixia contínuament a la premsa burgesa i que preocupava sobre manera les classes benestants barcelonines. De fet, els patrons, amoïnats per l'anomenat "problema del servei domèstic", que establia una relació entre la mà d'obra mal qualificada, els furts en domicilis privats i la temporalitat del personal domèstic, exigien a les agències exhaustius informes i recomanacions per contractar el servei domèstic.

A finals del s. XIX, organismes de caràcter privat vinculats a l'Església o a les classes benestants oferien acolliment, formació i col·locació en el servei domèstic a joves noies immigrants en un intent d'obtenir servei domèstic qualificat i poc conflictiu. Els patrons obtenien de les organitzacions vinculades a l'Església, i finançades per les dones de les classes acomodades, la garantia d'un servei domèstic qualificat i amb bons antecedents. Les serventes, moltes elles immigrants, aconseguien, quan arribaven a la ciutat comtal, l'aixopluc de l'Església que els garantia residència, formació i contractació en el servei domèstic, convertint-se així en una porta d'entrada al mercat laboral barceloní.

Especialment durant els anys 20-30 del segle XX, les organitzacions obreres també van participar en la contractació de les serventes. Aquestes organitzacions, en un moment d'interès creixent per afiliar treballadors/es, volien enquadrar i controlar les serventes, que, com mostren les estadístiques, representaven un alt volum de mà d'obra femenina barcelonina, i alhora allunyar-les d'un sindicalisme de caire catòlic que, a través d'associacions mixtes de serventes i esposes, pretenia també enquadrar-les sindicalment. Així, també des de l'obrerisme, amb poc èxit, s'incentivava i s'oferia formació, qualificació i col·locació a les domèstiques. Tant per a les organitzacions de caràcter catòlic com per a les obreres, unir formació i contractació va representar un valor afegit davant les agències privades. Alhora, la formació revertia en una millora de les condicions salarials.

D'altra banda, les autoritats també van intentar establir organismes que posaven en contacte la demanda i l'oferta de servei domèstic, a través de les borses de treball o les oficines de col·locació, garantint recomanacions de qualitat i gratuïtat en el servei.

Inicialment, amb la creació de les oficines de vigilància del servei domèstic i les cartilles de seguretat s'intentava garantir un servei domèstic disciplinat, fidel i ben format. Des d'inicis de segle XX, en poques ocasions, es va incloure el servei domèstic en els organismes de col·locació comuns per a la classe treballadora. Durant les tres primeres dècades del segle XX, quan se l'inclogué en organismes de col·locació (Borsa de Treball impulsada per la Mancomunitat o en el període de la II República), en va fer un ús escàs, segons les dades estadístiques ofertes per mateixos organismes. Finalitzada la Guerra Civil, el règim franquista va excloure el servei domèstic de les oficines encarregades en exclusiva de la contractació dels treballadors/es. De nou, com un segle abans, el sector va quedar en mans de mecanismes informals de contractació o d'organismes vinculats a l'Església catòlica. Posteriorment, a mitjans de la dècada dels 50, els òrgans creats pel règim franquista per ocupar-se de la mà d'obra femenina en prendran el relleu participant en la formació i col·locació del servei domèstic.

En relació a les condicions laborals del servei domèstic, entre 1860 i 1950 diferents oficis que conformaven el servei domèstic s'havien anat transformant. Aquells oficis més allunyats de l'interior del domicili privat i exercits per homes van anar separant-se del servei domèstic. El sector va anar perdent diversitat i reduint-se a aquells oficis més vinculats a l'interior de la llar i ocupats essencialment per dones. Entre aquests darrers, encara hi havia diversitat d'oficis: cuineres i cambres, donzelles, senyoretetes de companyia, dides, mainaderes i serventes. A mesura que avançava el segle XX, es van anar agrupant en la figura de la *chica para todo* o la "noia a tot estar", que havia de ser capaç de realitzar les diverses funcions que se li encomanessin.

Les estadístiques salarials disponibles impedeixen construir una sèrie de salaris per al servei domèstic, però hem pogut, recorrent a fonts diverses, reconstruir, a través de diversos talls transversals, l'evolució del salari dels diversos oficis domèstics durant gairebé un segle, el que ens ha servit per entendre millor la dinàmica interna del sector. També hem pogut establir comparacions amb el sector industrial i explicar, així, la restricció progressiva de l'oferta i la més gran atracció que representava el treball industrial per a les joves de la ciutat. Hem pogut concloure que la heterogeneïtat salarial dins del servei domèstic va anar desapareixent al llarg del període estudiat. L'ofici que va experimentar un major increment salarial entre 1856-1930 fou el de les mainaderes, degut als canvis en l'edat de les treballadores, les lleis de treball infantil i el nou valor atorgat a la infància. Les cuineres i les cambres foren les millor remunerades durant el segle XX, però a mesura que es va generalitzar la figura de la

serventa “noia a tot estar”, que s’especialitzava i era capaç de realitzar diferents tasques, entre elles la cuina, el seu nombre i el seu salari relatiu va disminuir. El salari de les minyones va ser el que va créixer menys en el conjunt del període, però el seu major creixement es va produir entre 1910-1930, moments en què l’ofici va experimentar una major diversificació amb noies que eren capaces de desenvolupar diverses tasques, i en què el sindicalisme, catòlic i obrer, les intentava enquadrar i les autoritats començaven a regular el sector. Alhora, quan les oportunitats de treball a la indústria van disminuir, com va succeir a la postguerra, retornaven a un servei domèstic cada cop més precari. Però no foren només els baixos salaris monetaris, que eren parcialment compensats per tenir garantits l’allotjament i la manutenció, el què portava al servei domèstic a buscar altres ocupacions, sinó també les llargues jornades laborals, l’escàs descans i vacances, la manca de mesures contra l’accidentalitat o les malalties, la inexistència de contractes, l’incompliment de les condicions de treball pactades, la desprotecció davant dels abusos o l’escassetat de prestacions socials

A diferència del que sembla haver succeït a altres localitats i en altres períodes, a la ciutat de Barcelona la indústria era clarament més atractiva per a les dones, el que explica les restriccions progressives de l’oferta de mà d’obra des de finals del segle XIX. La indústria no solament oferia millors salaris, sinó més possibilitats de promoció, millors condicions de treballs i mecanismes de defensa dels drets i les condicions laborals mitjançant el sindicalisme. El servei domèstic, per contra, estava marginat de les agendes sindicals. Com veurem, caldrà esperar a 1920-1930 perquè l’associacionisme i el sindicalisme reivindicés millores en les condicions de treball del servei domèstic. Durant la dècada de 1920 el sindicalisme catòlic, amb escàs èxit, va intentar a través d’associacions mixtes de senyores i minyones regular aspectes laborals i assistencials. A dècada següent el sindicalisme obrer va realitzar alguna proposta significativa reivindicant una reglamentació per al servei domèstic i una millora de les seves condicions laborals. No fou tampoc fins al període republicà en què assistim a tímids intents de l’Estat d’establir algun tipus de reglamentació per al personal domèstic, regular la jornada o l’accidentalitat. Tanmateix, tant els aparells sindicals, catòlics i obrers, com l’Estat i els patrons prioritzarien les normes de caràcter assistencial (mutualitat, pensió, assegurança...) enfront de les de caràcter laboral (salari, jornada). No obstant això, aquests tímids intents dels diferents actors socials van esvaïr-se amb el franquisme, el qual fins al 1959 no va incloure el servei domèstic en prestacions de caràcter assistencial.

4. POLÍTIQUES SINDICALS I ASSOCIACIONISME, BARCELONA, 1900-1939

En aquest capítol analitzaré la política sindical envers el servei domèstic i els intents d'organitzar sindicalment les treballadores domèstiques tant del sindicalisme obrerista com del sindicalisme de caràcter catòlic a la ciutat de Barcelona durant els primers quaranta anys del segle passat.

A la primera part començaré per ocupar-me de les polítiques sindicals obreristes, essencialment del sindicalisme anarquista en relació a la delimitació del sector del servei domèstic, la seva posició respecte de l'intervencionisme estatal en el sector i, també, respecte de les condicions laborals (salari, jornada, riscos laborals). A continuació tractaré la representació del servei domèstic en els discursos obreristes i, finalment, la seva actuació pel que fa a la sindicació de les seves treballadores.

A la segona part, examinaré el paper del catolicisme social barceloní en els seus intents de sindicar les treballadores domèstiques durant la dècada dels anys 20 del segle passat. En aquest apartat explicaré la temptativa del sindicalisme catòlic d'enquadrar les domèstiques a través d'associacions de caràcter mixt entre senyores i minyones.

En definitiva, el capítol explicarà com i per quines raons, entre 1900 i 1939, les reivindicacions sobre la defensa dels drets laborals, les condicions de treball i la sindicació del servei domèstic en domicili particular s'excloueren de les agendes sindicals. Marginació que va contribuir a la precarització del sector i a dificultar la lluita de les serventes domèstiques en defensa dels seus drets i de la millora de les seves condicions de treball.

Per desenvolupar aquestes qüestions he utilitzat diverses fonts de caràcter qualitatiu. De nou, són de caràcter heterogeni, ja que la seva escassetat i fragmentació dificulta notablement detectar la participació sindical o autònoma de les domèstiques i obliga a contrastar diferents tipus de documentació. Tanmateix, les fonts hemerogràfiques han estat centrals en la realització d'aquest capítol.

He buidat el diari *Solidaridad Obrera* des del 1907 fins al 1936 i he consultat premsa diversa, tant de tipus obrer com de caràcter generalista. L'elecció de *Solidaridad*

Obrera, fundada l'any 1907, respon a la seva condició de mitjà de comunicació i portaveu del sindicat CNT, el qual era el sindicat més important en termes numèrics, especialment als anys 30³¹⁸.

He buidat exhaustivament el diari LVG per analitzar les postures de la burgesia barcelonina enfront de la situació del servei domèstic barceloní. Les revistes destinades a les dones, especialment a dones de la burgesia nacionalista catalana, també han estat consultades.

La correspondència de dones de la burgesia catalana amb la diòcesi i la documentació d'entitats catòliques dipositada i localitzada a l'Arxiu Diocesà de Barcelona ha estat central per poder observar el paper del sindicalisme catòlic als anys 20 del segle XX.

Finalment, com s'explica en el capítol següent, les fonts judicials aporten informació sobre les demandes presentades davant dels Tribunals de les treballadores domèstiques per defensar els seus drets laborals i socials, i han estat consultades per l'elaboració d'aquest apartat, tot i que es desenvoluparan més extensament en el capítol següent.

4.1. Les polítiques sindicals obreristes, 1900-1939

Com hem vist en el capítol primer, el servei domèstic va quedar exclòs de la legislació laboral des dels seus mateixos orígens, i el sindicalisme ni havia reivindicat decididament la seva inclusió, ni havia exigint una normativa específica per al sector domèstic. Ans al contrari, es va decantar per defensar els interessos dels oficis masculins classificats fins aleshores dins del servei domèstic –cambrers, cuiners, ajudants de cuina i restaurants, joqueis i xofers, etc.– fomentant la seva sortida del sector i la seva incorporació als sectors de l'alimentació o la mecànica, sectors amb la cobertura de la legislació laboral, i en els quals es negociaven Bases de Treball entre patronal i treballadors. El sector del servei domèstic anava quedant reduït a les

³¹⁸ Per a una panoràmica de l'anarcosindicalisme, entre altres: Balcells, 1974 i 1980; Monjo, 2003; Vega, 2004 i 2007. Per a la premsa anarquista: Tavera, 1992. Especial interès des de la perspectiva de gènere tenen els estudis de M. Nash, especialment per als anys 30. Nash, a partir de la premsa obrera, analitza les diferents organitzacions d'esquerra amb l'objectiu de determinar en quina mesura es va prioritzar l'aspecte social per sobre del sexe, i analitza tant la teoria com la pràctica de les organitzacions marxistes i anarquistes sobre la qüestió femenina. També ha estudiat els aspectes relatius a la participació i actitud de les dones dins la política: Nash, 1981.

serventes que desenvolupaven la seva ocupació en domicilis privats –minyones, cuineres, cambreres, mainaderes, dides– i el sindicalisme no es va mobilitzar en defensa de les seves condicions laborals fins ben entrats els anys 30 del segle XX.

A finals dels anys 20, González-Rothvoss, descrivia fidelment aquest procés de canvi en l'estructura i composició del servei domèstic:

*es curioso el proceso de desintegración del primitivo concepto de doméstico y la forma como se van separando de él núcleos de individuos, como si se tratará de un recinto infectado del que todos huyeran por temor al contagio*³¹⁹.

De fet, la sortida del sector dels oficis masculins a partir dels anys 10 i 20 (xofers, joqueis, cambrers, cuiners de fondes o cafès) per traslladar-se a altres sectors econòmics que gaudien dels beneficis de la legislació laboral fou la conseqüència de la desatenció sindical cap a aquest sector.

Els sindicats sí que es van mobilitzar per secundar les mobilitzacions dels oficis segregats reclamant l'aplicació de les lleis laborals. Així va succeir en el cas dels cuiners i cambrers, que reclamaven els beneficis de les normatives relatives a la jornada i descans setmanal entre 1913 i 1920 al·legant no pertànyer al sector domèstic. Reivindicacions que aconseguiren amb el suport del sindicat socialista³²⁰.

Per contra, aquesta actitud i solidaritat no es va tenir amb el servei domèstic. Tot i que, durant la pràctica totalitat del segle passat, ocupava, darrere del tèxtil, el segon lloc en el nombre d'actives barcelonines, va quedar exclòs inicialment de la legislació de jornada, de descans dominical, de *retiro obrero*, de subsidi de maternitat, de jurats mixtos o d'accidents de treball. I en cap d'aquests casos hem detectat que l'obrerisme de classe hagués dut a terme una campanya de mobilització activa per incloure'l en els beneficis de les lleis. Fins al 1931, el servei domèstic no se'l va incorporar a cap normativa de caràcter laboral. Durant la II República es va incorporar al Codi de Treball de 1931, a la Llei de col·locació obrera del 27-11-1931³²¹ i, a la zona republicana, a la Llei d'accidents de treball l'any 1937.

³¹⁹ González-Rothvoss, M., 1928: 74.

³²⁰ Conard Malherbe, P., 1973: 134.

³²¹ El Reglament que desenvolupa la Llei fou aprovat pel Decret de 06-08-1932. *Gaceta*, 13-08-1932, núm. 226: 1.156-1.166.

En el debat que es va desenvolupar sobre la idoneïtat d'incloure les serventes domèstiques en les Bases de l'Assegurança de Maternitat, juristes com Mariano González-Rothvoss i feministes com Clara Campoamor³²² i Isabel O³²³ es posicionaren de manera favorable, però no tenim constància que l'obrerisme fes una campanya activa. A l'avantprojecte d'assegurança de maternitat elaborat per l'Instituto Nacional de Previsión (INP) i sotmès a informació pública l'any 1927³²⁴ s'afirmava que hi havia *un clamor* favorable a l'aplicació de l'assegurança de maternitat al servei domèstic però s'apel·lava al perill que representava que la legislació i la posterior inspecció afectés l'àmbit privat de la llar, tradicionalment aliè a qualsevol ingerència de l'Estat.

No va ser fins als anys 30 -1932, concretament- que el socialisme va demanar la inclusió de les minyones en l'assegurança de maternitat (Núñez, 1989). La CNT es resistia a la seva implantació entre la totalitat de les treballadores d'acord amb la negativa del sindicat cenetista respecte de la intervenció estatal tant en la resolució de conflictes laborals com en mesures de caràcter assistencial del govern republicà, que interpretaven com una manera de reforçar el sindicalisme ugetista (Vega, 2007). La seva oposició a la llei de maternitat començaria a disminuir l'any 1932, quan començaren a signar-se pactes entre sindicats i patrons, afavorint el compliment de la llei, tot i la seva lenta implantació (Núñez, 1989; Vega, 2007). Tanmateix, ni quan la CNT fou favorable a l'assegurança de maternitat va defensar-ne la inclusió de les serventes domèstiques.

Només als anys 30 -i, com veurem a continuació, amb major intensitat a partir del 1936-, la política sindical va atendre les seves reivindicacions laborals, entre elles les de tipus salarial. La II República fou, per al sindicalisme anarquista, el període en què va existir una major preocupació per tal de regular i reivindicar millors condicions laborals per al servei domèstic, ja fos des de les pàgines del seu diari o signant amb la UGT unes bases de treball. El sindicalisme exigia per a les minyones drets que ja s'havien aconseguit per a la resta de treballadors i treballadores a través de les reivindicacions obreres des d'inicis de segle XX:

*Es tratar de conseguir, sencillamente, para la mujer los derechos, limitados, por cierto, que han conquistado los demás trabajadores*³²⁵.

³²² Campoamor, C., Anales del INP, maig-juny del 1931.

³²³ Núñez, 1989: 262.

³²⁴ Vegeu l'apartat 1.3.1 d'aquesta tesi.

³²⁵ *Solidaridad Obrera*, 20-2-1931, núm. 81: 8. Año II, Época VI.

Aquestes reivindicacions es concretaven en limitar la jornada i un dia de descans setmanal, mesures que s'havien reglamentat per a la resta de treballadors arran de les lleis de jornada i de descans setmanal, de les quals, com hem vist, el servei domèstic n'estava segregat:

*Las trabajadoras domésticas por la jornada de las 8 horas y un mejor trato de trabajo [...]*³²⁶.

També es demanava garantir un salari mínim i el compliment de la seva activitat de manera segura, sense maltractaments o assetjament. O es criticaven, com ja hem vist en el capítol anterior, les agències de col·locació, crítica que, com ja hem explicat, fou constant i continuada des d'inicis de segle per minyones d'arreu d'Europa³²⁷:

*[rápida reorganización] para dar al traste con las agencias, centros de explotación y prostitución; con las 18 y 20 horas de trabajo; con el trato infame de que son objeto las sirvientas y otros atropellos más e ir a la nivelación moral y material de los demás trabajadores*³²⁸.

També durant el període republicà va ser quan el sindicalisme socialista va mostrar un major interès per la situació laboral del servei domèstic. La Conferència Internacional de Dones Socialistes, celebrada en el marc del Congrés de Viena del 1931, reivindicava la inclusió de les minyones en la protecció de les lleis, assegurances socials, subsidis d'atur, la limitació de la jornada laboral, la creació d'oficines de col·locació gratuïtes i l'assistència obligatòria a les escoles professionals (Núñez, 1989: 387). La UGT, en el seu Congrés del 1932, va fer seves aquestes demandes en què es reclamava a les autoritats l'aplicació de la legislació laboral i protecció social al servei domèstic. Tanmateix, el sindicat socialista defensava l'aplicació de mesures de caràcter assistencial (assegurances de protecció social, *retiro obrero*) en comptes de laboral.

³²⁶ *Solidaridad Obrera*, 21-3-1936, núm. 1.229: 2. Año VII, Época VI.

³²⁷ En relació a la denúncia de les serventes respecte de les agències de col·locació, vegeu l'apartat 3.1.1.1 d'aquesta tesi.

³²⁸ *Solidaridad Obrera*, 3-3-1936, núm. 1.213: 1. Año VII, Época VI.

L'any 1936, la CNT i la UGT van signar unes Bases de Treball per al sector domèstic amb l'objectiu de millorar i regular les seves condicions laborals³²⁹ i pressionar, sense èxit, la patronal perquè les negociessin. També van demanar, l'any 1937, la seva inclusió en la Llei d'accidents de treball, inclusió que s'aconseguí aquell mateix any a la zona republicana. Tanmateix, les treballadores domèstiques van continuar excloses de la resta d'abundant legislació social del govern república socialista.

Un dels aspectes més sensibles de les condicions de treball del servei domèstic era la relativa a la integritat física i moral de les treballadores (Soto Carmona, 1994; Núñez, 1989, González, 1992; Villar *et al.*, 2011). De fet, tot i constatar, com hem vist en el capítol 3, que el sindicalisme era plenament conscient dels atacs contra la integritat física i moral de les domèstiques tant en la seva contractació (les denúncies cap a les agències de col·locació com a centre d'explotació són recurrents) com en les seves condicions de treball, no he trobat evidències que el sindicat realitzés cap acció en contra dels maltractaments i els abusos que rebien aquestes treballadores, més enllà de la denúncia a les pàgines de SO:

[...] *Queremos, y muy pronto lo sabrán esas "señoras", que se nos dé el trato que merecemos*³³⁰.

Tampoc les Bases de Treball elaborades per la UGT i la CNT signades el juliol del 1936 recollien el tema de l'assetjament o el maltractament. Resultava paradoxal, ja que era un aspecte denunciat a la premsa anarquista i per les mateixes treballadores. La resistència davant els atacs contra la dignitat física i moral era quelcom quotidià que sovint se solucionava de manera individual directament amb l'amo del domicili, a través d'algun intermediari, o, com veurem en el capítol següent, davant dels tribunals de justícia.

En definitiva, solament van augmentar les denúncies de les penoses condicions de treball del servei domèstic i de la desprotecció legal en moments d'intensa

³²⁹ La signatura d'unes bases de treball no fou un fet exclusiu de Barcelona. Per exemple, les minyones de Cazalla de la Sierra (Sevilla) sol·licitaven la firma d'unes bases de treball amb les següents reivindicacions: jornada de set hores des de les 9 h, prohibició que les joves serventes es quedessin a dormir a casa dels patrons, sou íntegre en cas d'accident laboral, dia de descans el diumenge, salari de 40 pts mensuals per a les cuineres, 35 pts mensuals per a les serventes, 30 per a les mainaderes i 0,75 pts/hora per a les bugaderes i serventes a hores. Jiménez Cubero, 2014.

³³⁰ *Solidaridad Obrera*, 21-3-1936, núm. 1.229: 2. Año VII, Época VI.

reorganització sindical, com foren els anys 30 i, en paral·lel a l'interès de l'organització d'enquadrar les treballadores domèstiques.

4.2. La representació del servei domèstic en els discursos obreristes

Des del darrer terç del segle XIX, la premsa burgesa denunciava que les serventes barcelonines no estaven organitzades:

*En Barcelona, el servicio doméstico anda completamente desorganizado. Parece que en Madrid está todavía peor, lo cual no deja de ser un menguado consuelo para nosotros [...]*³³¹.

Aquesta situació diferia del que succeïa en altres territoris europeus en els quals les serventes s'havien mobilitzat fent ús de la vaga, la solidaritat i l'associacionisme, i el resultat havia estat reeixit:

Para hacer dichas exigencias más imperiosas, las pobres chicas de Berlín apelaron hace algún tiempo al sistema de la solidaridad, de la asociación y de las huelgas. Los primeros ensayos les salieron bien y, engolosinadas por el éxito, usan y abusan hoy de ese procedimiento. Un riquísimo banquero berlinés, cuya servidumbre se componía de veinticuatro criados de uno y otro sexo, fue no hace mucho tiempo víctima de esa solidaridad. Su esposa despidió a una camarera por no sé qué causa. Inmediatamente las demás sirvientas presentaron la dimisión. Una de ellas estaba casada con el ayuda de cámara del banquero, el cual –esto es, el ayuda–, obedeciendo a la consigna de su mujer, siguió su ejemplo, que fue imitado por los demás criados varones, desde el cochero al cocinero. Y en menos de dos horas el infeliz millonario se vio abandonado por sus dos docenas de fámulos. Y eso el mismo día, precisamente, en que el buen señor se proponía dar un gran banquete seguido de un gran baile. Fue preciso enviar contraaviso y suspender la fiesta. Y no terminó ahí el apuro. Al otro día, cuando el banquero quiso reclutar un personal nuevo, encontrose con que una cosa al parecer tan sencilla para quien dispone de mucho dinero ofrecía enormes dificultades. Las camareras, cocineras, cocineros, ayudas de cámara, cocheros y lacayos en situación de pretendientes y matriculados en las agencias se negaban a entrar en la casa

³³¹ LVG, 17-10-1899, núm. 5.913: 1.

que se les ofrecía. El sindicato (porque “les gens de maison”, como se les llama en París, están sindicados en Berlín) había puesto en entredicho al rico banquero y éste no hallaba un personal idóneo, y como requería su posición social, que se prestara a servirle. Fueron menester muchos esfuerzos, mucho dinero y muchas concesiones para que el angustiado varón y su esposa pudiesen reorganizar su servidumbre y durante quince días viéronse obligados a comer en el restaurant, por falta de cocinera³³².

La possibilitat d'una vaga de minyones era una opció que preocupava en gran mesura la burgesia i l'aristocràcia, que veien amb desassossec les conseqüències d'una vaga de servei domèstic per a la seva quotidianitat i que, a més a més, es presentava de seguiment massiu entre, per exemple, el servei domèstic londinenc:

Viernes Santo de 1901. Nada menos que 5.000 sirvientas, la mayoría de casas aristocráticas, se reunieron en Hyde Park para tratar de la procedencia e improcedencia de una huelga monstruo³³³.

El pánico al que me refiero obedece a otras causas: es de orden puramente interno y londinense y afecta principalmente a las clases ricas algo acomodadas. Las cuales ven con indecible terror, suspendida sobre sus cabezas, la amenaza de una huelga próxima, inminente, de grandes proporciones: una huelga de criadas [...]. Y la terrible huelga, preparada desde larga fecha, organizada con pérfidos maquiavélicos, parece pronta a estallar. Los síntomas son alarmantes. Hace poco se celebró en Hyde Park un mitin monstruoso al que asistieron millares de domésticas [...]³³⁴.

El diari LVG informava que les minyones australianes, en el marc de la lluita pel sufragi femení, ja l'any 1904 estaven aconseguint a través de la mobilització gaudir dels mateixos drets que les treballadores industrials en termes de jornada, inspecció, qualitat de l'allotjament i la manutenció o inclusió en els reglaments. L'article també era favorable a l'organització com a mecanisme d'obtenció de drets. A Austràlia, com a Barcelona, s'identificava l'opinió de les minyones amb la de les senyores i no fou fins que les minyones s'organitzaren autònomament i demostraren, mitjançant la mobilització i la reclamació, la seva voluntat de millorar les seves condicions de treball

³³² *Ibidem.*

³³³ *La Dinastía*, 11-4-1901, núm. 6652: 2. Año XIX.

³³⁴ LVG, 24-3-1901, núm. 8.601: 4.

i incluíó en els drets laborals, que el sindicalisme canvià de parer i va mostrar una intenció activa i decidida de sindicar-les:

Pero una petición de las criadas de la colonia Victoria fue el primer síntoma que dio que pensar a los jefes de ese partido. Aun cuando el servicio doméstico es infinitamente menos riguroso en Australia que en cualquier otra parte del mundo, pues la demanda es superior allí a la oferta, las jóvenes criadas de Melbourne, casi todas de origen irlandés, tomaron la iniciativa de una agitación política con el objeto de obtener para ellas el beneficio de las disposiciones dictadas en favor de las obreras de fábrica. Gracias a esta asimilación, que fue votada por el Parlamento de la colonia, el máximo de horas de trabajo fue fijado en sesenta por semana, tanto para las criadas como para las mujeres empleadas en fábricas; se nombraron inspectores especiales, encargados de examinar si las piezas donde las criadas pasaban la noche reunían todas las condiciones de salubridad exigidas por los reglamentos, y las infortunadas dueñas de casa, cuya suerte era muy poco envidiable, quedaron sometidas a una fiscalización permanente y a vejaciones perpetuas. Las institutrices, las empleadas de comercio, las de tipografía y las demás corporaciones femeninas que no se habían organizado aún en sindicatos reguladores siguieron el impulso dado por las criadas irlandesas y reivindicaron con ardor el derecho de sufragio como el arma más eficaz que podían tener en sus manos para mejorar su suerte. Entonces, los jefes del partido del trabajo comprendieron al fin el valor de una alianza que durante tanto tiempo habían estado rechazando, recelosos de las tendencias conservadoras de las madres de familia³³⁵.

En qualsevol cas, la burgesia barcelonina era conscient del perill que representava la sindicació del servei domèstic en organitzacions obreristes així com de les conseqüències de les seves mobilitzacions:

Calcúlese, pues, la fuerza que representará la asociación en el momento en que todas sus individuales, de común acuerdo, llamasen aquí a sus respectivos adoradores. Ni los ejércitos de Jerjes podrían compararse con los de la asociación de criadas españolas³³⁶.

³³⁵ LVG, 8-9-1904, núm. 11.282: 7.

³³⁶ *La Ilustración de Madrid, Revista de Política, Ciencias, Arte y Literatura*, Tomo 2, Año 3, núm. 57: 23

*En España [...] el servicio doméstico se halla en estado rudimentario y nuestras criadas son todavía ilustres fregonas. Ello es para todas las clases sociales: va sonando la hora de la emancipación; lo que hace falta es que el mayor grado de emancipación social coincida con el mayor grado de ilustración profesional, y el problema, en cuanto a estos humildes obreros que nos sirven tan de cerca, en la intimidad del domicilio, se presenta arduo. Comienzan a asociarse, comienzan a darse cuenta de que les corresponde un puesto en las modernas vindicaciones obreras [...]. Ello es que, apuradas las cuentas, se nos avecina el problema social en relación con nuestros servidores domésticos [...]. Figuremos una huelga. ¿Habrá gremio que pueda perturbar más hondamente nuestra vida, nuestra plácida vida burguesa, que los servidores domésticos, constituidos todos a la vez en huelguistas?*³³⁷

Tot i les dificultats, des d'inicis del segle XX, s'han documentat alguns esforços per agrupar les treballadores domèstiques en associacions pròpies: a Madrid es fundava la Sociedad de Cocineras y Doncellas l'any 1904, de tendència socialista, amb una cinquantena de treballadores; a Bilbao, el desembre del 1909, la Sociedad de Sirvientas; a Sama de Langreo (Astúries), l'abril del 1919; a Madrid, novament, l'any 1920, la Unión Doméstica, o a inicis del 1931, l'Asociación de Obreras del Hogar. El conjunt de temptatives van tenir escàs èxit i no van arribar a afermar-se (Capel 1982: 266-267). A Barcelona, l'any 1904 LVG anunciava un míting de servents i serventes, tot i que es parava més atenció als aspectes morals, d'acord amb les preocupacions de la burgesia d'inicis de segle en relació al "problema del servei domèstic", que a aspectes de caràcter laboral:

*El domingo próximo se celebrará un mitin para pedir el mejoramiento de las condiciones morales de la clase de sirvientas, a fin de que se les reconozcan los derechos compatibles con el cumplimiento de sus deberes*³³⁸.

Aquests esforços en organitzar-se no van reeixir i, quan durant les primeres dècades del segle XX alguns oficis es van anar segregant del servei domèstic amb la finalitat de gaudir de majors drets laborals i protecció social i alhora millorar les seves condicions de treball, l'obrerisme, en lloc d'apostar per organitzar la totalitat del sector domèstic, va decantar-se per acompanyar-los en la seva separació. La burgesia, conscient del

³³⁷ LVG, 6-9-1904, núm. 11.278: 4.

³³⁸ LVG, 4-7-1904, núm. 11.172: 3.

perill que representava sindicat les minyones, alertava a través de la premsa i, com veurem més endavant, va intentar avançar-se al sindicalisme obrer organitzant, amb escàs èxit, el servei domèstic en entitats mixtes de senyores i minyones. Només, com veurem a continuació, durant la II República, i en paral·lel a la incorporació del servei domèstic a la legislació social, el sindicalisme, en especial la CNT a Barcelona, va interessar-se en la sindicació de les serventes.

Efectivament, la sindicació del servei domèstic fou més lenta del que es temia la burgesia. Les causes d'aquest fet són complexes. Però les concepcions de les associacions obreres sobre aquest sector van ser un factor molt rellevant. De fet, no tenim constància que abans dels anys 30 s'haguessin dut a terme temptatives obreristes d'organitzar les serventes. Durant la primera dècada del segle XX, el percentatge de treballadores afiliades al sindicalisme, fins i tot en els sectors industrials més combatius, era baix, tot i que similar al masculí (Balcells, 1974: 45).

En general, el sindicalisme atribuïa la menor sindicació de les serventes domèstiques, igual que en el cas de la resta d'obreres³³⁹, a l'absència d'una consciència sobre la necessitat de l'organització per millorar les seves condicions laborals i accedir a drets socials:

Uno de los enemigos eternos de la mujer es la falta de espíritu de asociación que las caracteriza. La carencia de este espíritu de asociación es la causa fundamental de que aún en nuestros tiempos la mujer esté sometida a un trato denigrante de esclavitud. Deprime dar una ojeada a la condiciones de trabajo de la mujer. La indiferencia con la que han mirado este aspecto y con que descuidaron la necesidad de infundir amor a la organización en la mujer las feministas [...]»³⁴⁰.

Encara que les serventes eren conscients de la dificultat d'articular una organització i, ahora, de la necessitat de la solidaritat per poder tenir èxit en les seves reivindicacions:

Somos las obreras domésticas las más atropelladas, sufriendo mil vejaciones, ya que por la calidad de nuestro trabajo a veces no podemos protestar, y a esto

³³⁹ Nash, 1981, 1983; Capel, 1982; Villar et al., 2011.

³⁴⁰ *Solidaridad Obrera*, 20-2-1931, núm. 81: 8. Año II, Época VI.

*hay que poner término y sólo lo conseguiremos organizándonos al lado de nuestros hermanos los trabajadores*³⁴¹.

Cal buscar la baixa sindicació del servei domèstic en diferents factors. En primer lloc, en la tipologia de la seva ocupació en relació a la manera en què s'estava construint el sindicalisme i la mobilització. Així, la diversitat de situacions personals, l'aïllament en el qual es desenvolupava l'ocupació i la massiva presència de mà d'obra femenina eren greus obstacles davant un sindicalisme que s'estava construint en masculí, amb objectius comuns i al voltant del treball fabril. En aquest sentit, com diversos estudis han posat en relleu (Villar et al., 2011; Varo, 2014), cal tenir present que, fins i tot en els sectors econòmics amb tradició combativa, articulats al voltant d'una fàbrica, amb organització estructurada i amb unes estratègies definides, com era el cas del sector tèxtil, la sindicació femenina presentava considerables dificultats.

En segon lloc, la concepció tradicional del sindicalisme sobre les serventes coincidia amb la dels legisladors, identificant-les amb la figura d'una servidora en comptes d'una treballadora:

*Les serventes han vingut essent considerades com a una categoria d'obreres inferiors a les d'altres rams*³⁴².

També la premsa burgesa havia qüestionat la seva consideració com obreres:

*Vamos por partes: el servidor doméstico, ¿es un obrero o es un miembro de la familia? Sospecho que en los momentos actuales el criado no está bien clasificado ni en uno ni en otro concepto; su lugar social es indefinido; no tiene casilla en el casillero corriente [...]. Es una clase social en crisis*³⁴³.

La visió de les minyones com a persones de condició inferior es va mantenir en els segles XIX i XX. Fins i tot Concepció Arenal o Carmen Márquez, a inicis del segle XX, denunciaven com els organismes educatius reproduïen la consideració del servei domèstic en domicili privat com un treball secundari no comparable a la resta de sectors laborals (Soto Carmona, 1989).

³⁴¹ *Solidaridad Obrera*, 26-1-1936, núm. 1.160: 5. Año VII, Época VI.

³⁴² Arxiu Històric de Sabadell (AHS), fulls volants, abril del 1934, sig. G 82-549.

³⁴³ LVG, 6-9-1904, núm. 11.278: 4.

Els discursos obreristes reflectien una ambigüitat no exempta de contradiccions, desconfiaven de les serventes domèstiques, temien la seva manca d'identificació amb els interessos obrers i la influència que podia tenir la seva presència al sindicat, però alhora retreien a les serventes l'absència "d'esperit sindical".

El model de sindicalista que s'havia construït durant les tres primeres dècades del segle XX el representava com un ésser viril, valent, solidari, intel·ligent. Per contra, la treballadora domèstica era presentada com submissa alhora que frívola, sense consciència de classe i aliena a l'organització: molt freqüentment es representava les domèstiques com noies joves i lleugeres, que quan tenien temps lliure marxaven de festa, sense consciència de la necessitat d'associació per defensar els seus interessos laborals i culpables de la seva situació a causa de l'absència de lluita sindical:

Estas jovenzuelas ríen, se divierten a su manera. Piensan muy poco y pasan la vida a merced siempre de una mirada intencionada del señor, de una proposición suspicaz del "señorito" y de un gesto imperativo de la señora que es la dueña de la casa [...]. Un corro de sirvientas. Se habla de baile, de ir al Iris Park, a la Paloma, al Price... Las muchachas quieren divertirse. Endulzar un poco el amargor causado durante la semana, oyendo y aguantando las impertinencias del servicio; pero dejan por completo olvidadas las misiones que, como seres explotados por el capital, vienen obligadas a cumplir. Ignorancia³⁴⁴.

Tot i que per a alguns sindicalistes aquestes actituds eren innates en la dona obrera, per d'altres s'explicava per la manca d'instrucció o per l'educació rebuda en les escoles dirigides a la formació de servei finançades per la burgesia i l'Església.

La imatge d'unes treballadores "sotmeses a l'amo o la mestressa", influenciades per la cultura burgesa, en especial de l'Església que havien de freqüentar si volien conservar el seu treball, generava el temor a la degradació de la "consciència de classe" que podia generar la seva presència en les organitzacions obreres, tot i el seu origen popular:

Ja n'hi ha prou d'estar sotmeses a la voluntat de les vostres explotadores. Demostreu també que teniu criteri, oposant-vos a seguir la hipòcrita moral de la

³⁴⁴ *Solidaridad Obrera*, 14-2-1936, núm. 1.196: 4. Año VII, Época VI.

*senyora, tolerada per una religió cretina, responsable dels crims més grans que coneix la història*³⁴⁵.

No seria fins entrada la dècada dels anys 30 quan la CNT, interessada en l'augment de la sindicació, va fer, a través de la premsa llibertària, autocrítica retraient als obrers en general la consideració que tenien de les serventes com a treballadores de segona classe i alienes a l'organització obrera:

*Las sirvientas, encarnecidas siempre por la humilde situación de criadas, trabajando como bestias de carga para hacer agradable la vida de los que están rodeados de abundancia a costa del esfuerzo de la clase trabajadora, también elevan su voz de proletarias y acuden a la organización a defender sus derechos. Estas compañeras de explotación, respondiendo al llamamiento que les ha hecho el Sindicato de la Alimentación, acuden llenas de entusiasmo al seno de la organización confederal dispuestas a reivindicar sus derechos y conseguir una existencia más digna y humana*³⁴⁶.

Tanmateix, quan se les animava a organitzar-se, es feia sovint en la seva qualitat de futures mares, esposes, filles o germanes de companys revolucionaris en lloc de com a treballadores tal com es convocava a la resta d'obreres³⁴⁷:

*Son mujeres con sentimientos y sensibilidad: hijas del pueblo que mañana quizá se conviertan en compañeras de los obreros industriales y del campo; por eso no pueden quedar exentas del apoyo de los obreros confederados*³⁴⁸.

Algunes dones militants sindicalistes³⁴⁹ –que formarien part de l'embrió de Mujeres Libres– i escassos dirigents sindicalistes reconeixien la necessitat d'integrar les treballadores al sindicat de manera igualitària. Però la línia sindical concebia aquesta integració de manera subsidiària. Així, sovint, se les convocava en termes

³⁴⁵ AHS, fulls volants, sig. G82-549.

³⁴⁶ *Solidaridad Obrera*, 10-3-1936, núm. 1.219: 4. Año VII, Época VI.

³⁴⁷ Sobre la visió de la participació femenina a la CNT: Nash, 1981; Núñez, 1989; Villar et al., 2011.

³⁴⁸ *Solidaridad Obrera*, 7-1-1936, núm. 1.163: 2. Año VII, Época VI.

³⁴⁹ Diversos articles de Lucía Sánchez Saornil a *Solidaridad Obrera* entre setembre-novembre del 1935, quan el debat en relació al paper i a la situació de la dona al sindicalisme estava molt obert dins la CNT; aquest debat, en les pàgines de SO, el dugueren a terme principalment, entre d'altres, la militant Sánchez Saornil i el militant. M. R. Vázquez. Una explicació del debat es pot trobar a Nash, 1981

paternalistes presentant la integració de les domèstiques com una comesa més de la tasca sindical i en termes similars a les crides anarquistes cap a les obreres en general (Nash, 1981):

Ahora bien, los trabajadores que militan en la organización proletaria y luchan para romper el yugo de la explotación han de recibir con cariño a estas nobles compañeras dispuestas a prestarles su concurso generoso. Pero es necesario que lo hagamos dignamente; que al lado de esas compañeras desaparezca el hombre, ese hombre brutal que en este régimen maldito sólo ve en la mujer un instrumento de placer, para que en su lugar aparezca el compañero, el hermano que las trate con respeto y cariño. Si procedemos de esta forma conseguiremos la confianza de estas compañeras, y a la vez que las ayudamos en sus luchas encontraremos en ellas unas auxiliares, porque nuestra conducta noble hará de cada sirvienta una propagandista entusiasta de nuestras ideas. Pensemos, queridos camaradas, que nosotros, los que combatimos las infamias del capitalismo y propagamos un ideal de bondad y de justicia, hemos de dar ejemplo en nuestro hogar y en el seno de la organización. Bienvenidas, pues, las compañeras sirvientas al seno de la organización confederal³⁵⁰.

En definitiva, entre 1900 i 1930, el sindicalisme de classe no va organitzar les domèstiques dins de les organitzacions obreres perquè no les considerava part de la classe obrera. La seva consideració de les domèstiques coincidia amb la de legisladors i patrons: formaven part del món privat i familiar, aliè a les relacions de classe. Però, a més a més, els discursos obrers reforçaven aquesta excepcionalitat presentant les serventes com a joves lleugeres, frívols, influenciades per l'Església i compartint els valors morals de la burgesia abans que els de la classe de la qual procedien

4.3. La sindicació obrerista de les minyones, 1930-1939

Com hem vist, durant les tres primeres dècades del segle XX no tenim constància d'un interès real del sindicat cap a les condicions de treball del servei domèstic ni d'una voluntat decidida de les treballadores domèstiques de sindicar-se. No fou fins a la dècada dels anys 30, coincidint amb la campanya d'atracció de les dones cap al sindicalisme anarquista (Nash, 1981; Núñez, 1989; Villar et al., 2011), que

³⁵⁰ *Solidaridad Obrera*, 10-3-1936, núm. 1.219: 4. Año VII, Época VI.

apareixerien un conjunt d'articles denunciant la situació laboral de les treballadores domèstiques i cridant-les, també, a unir-se a l'organització. Tanmateix, no tenim constància que les crides a l'afiliació es materialitzessin en una agrupació forta i numèricament rellevant.

Per la manifestació del primer de maig de 1931, una minyona féu una crida a l'organització del servei domèstic que, dies més tard, era recollida per *Solidaridad Obrera* davant l'arribada a la seu del sindicat d'altres minyones interessades a associar-s'hi³⁵¹. Quatre anys més tard, l'any 1935, almenys un conjunt de serventes continuaven estant afiliades a la CNT³⁵². Aquests intents no foren exclusius de la ciutat comtal. En el mateix període 1931-1936 les domèstiques també s'estaven organitzant i mobilitzant en altres territoris catalans i de l'Estat³⁵³:

[...] *daba cuenta de que en aquella ciudad [Gijón] iban a iniciar las criadas su sindicación. Ya nos figuramos el revuelo que la posibilidad de que estas obreras se constituyan en sindicato en defensa de sus intereses y a menudo de su dignidad causará entre sus explotadores*³⁵⁴.

*Las criadas se sindicán [Santander]. Ayer se celebró en la Casa del Pueblo una reunión de criadas del servicio doméstico, acordándose sindicarse en la UGT. Firmaron su conformidad más de 300*³⁵⁵.

En 1932 llegaron [Sindicat Únic de l'Alimentació de la CNT] a ser buen número las sirvientas organizadas. La represión y clausuras deshicieron aquella

³⁵¹ *Solidaridad Obrera*, 18-6-1931, núm. 130: 4. Año II, Época VI.

³⁵² *Solidaridad Obrera*, 31-12-1935, núm. 1.157: 7. Año VI, Época VI.

³⁵³ Les minyones de Paterna de Rivera van participar en la vaga general d'abril del 1931. *Solidaridad Obrera*, 18-4-1931, núm. 130: 16. Año II, Época VI.

Les mobilitzacions de les criades de Cazalla de la Sierra es van concretar amb la creació del Sindicato de Empleadas del Servicio Doméstico, unit al Sindicat d'Oficis Varis de la CNT el febrer de 1936, després de la victòria del Front Popular. Jiménez Cubero, *op. cit.*

A Cádiz s'havia fundat, el mateix any 1936, el Sindicato de Obreros y Obreras del Servicio Doméstico, afiliat a la CNT. Núñez, 1989: 389.

A Granada, les minyones s'havien incorporat a secció de la CNT l'any 1936. Nash, 1981: 65.

A Málaga es va crear la secció obrera de La Emancipación Social. Ramos, 1995: 99.

³⁵⁴ *Solidaridad Obrera*, 20-2-1931, núm. 81: 8. Año II, Época VI.

³⁵⁵ LVG, 22-7-1931, núm. 21.030: 18.

*potente organización que alboreaba*³⁵⁶.

A les companyes serventes [Sabadell]

*El sindicat del ram de l'Alimentació, per mitjà del present manifest, es dirigeix a vosaltres, intentant fer-vos donar compte de la necessitat que teniu de sindicar-vos [...]. Cal lluitar contra aquestes senyores histèriques que, abusant de la vostra desorganització, us sotmeten a la seva voluntat ennegrida per instints inquisitorials. Però, perquè la lluita no resulti estèril, cal ajuntar-se presentant batalla de conjunt*³⁵⁷.

Tot i aquestes temptatives de sindicar el servei domèstic prèvies a 1936, va ser durant els primers mesos de l'any 1936, a Barcelona, quan la CNT va apostar decididament per sindicar les serventes domèstiques. Així ho mostra l'increment del nombre d'articles relatiu al servei domèstic a partir de gener del 1936³⁵⁸. I, segons la premsa llibertària, amb un resultat molt exitós, com també estava succeint en altres províncies de l'Estat i de Catalunya a imatge del cas de Barcelona:

*¡Sirvientas! ¡Trabajadoras todas del servicio doméstico! Salud [...]. Vuestra decisión y entusiasmo hacen temblar a vuestros tiranos y llenan de satisfacción a todas las sirvientas de España, Gijón, Logroño y otras provincias, que piden informes a vuestra organización para organizarse ellas también [...] ¡Sirvientas de toda España! Organizaos. Seguid el ejemplo de las sirvientas de Barcelona*³⁵⁹.

*Badalona [...]. Luego están las sirvientas. Fijaos, compañeras, que en Barcelona se puede decir que todas están en el ramo de la Alimentación, luchando con gran entusiasmo. Como sé que la Junta de este sindicato tiene en proyecto llamaros, no entro en detallar los abusos que cometen con vosotras —a pesar de que ya lo sabéis—, pero quiero preguntaros: ¿por qué no os adelantáis antes de que os llame?*³⁶⁰

³⁵⁶ *Solidaridad Obrera*, 10-1-1936, núm. 1.166: 2. Año VII, Época VI.

³⁵⁷ AHS, fulls volants, sig. G82-549.

³⁵⁸ El nombre d'articles relatiu a la sindicació del servei domèstic publicats a la *Solidaridad Obrera* entre 1936-1939 es va incrementar en un 32,14% en relació al període 1931-1935.

³⁵⁹ *Solidaridad Obrera*, 31-3-1936, núm. 1.237: 8. Año VII, Época VI.

³⁶⁰ *Solidaridad Obrera*, 7-4-1936, núm. 1.242: 6. Año VII, Época VI.

Mentre durant les dècades anteriors la situació laboral de les domèstiques mai havia estat atesa seriosament pel sindicalisme llibertari, des del gener del 1936, les reivindicacions i l'organització de les domèstiques foren vistes de manera entusiasta pel sindicat:

Hemos visto con alegría el calor que nos han prestado en las columnas de nuestro diario confederal y el entusiasmo producido por estos primeros artículos publicados sobre el servicio doméstico. Todo esto nos anima y crea en nosotras el deseo de persistir en nuestra labor hasta conseguir un mejoramiento de las condiciones de trabajo en las que tienen que desenvolverse nuestras compañeras de explotación. Hemos de procurar reunirnos y afiliarnos dentro de la CNT si queremos ser respetadas y defendidas de los atropellos que contra nosotras se cometen; esta es la conclusión que nosotras hemos sacado analizando la situación de las obreras domésticas y haremos cuanto podamos para, con la ayuda que nos presten los compañeros de la organización, crear nuestros medios de defensa. [...] La indiferencia de las compañeras del servicio doméstico por las cosas de la organización debe terminar y todas nosotras tenemos la obligación de instruirnos y saber cuáles son nuestros derechos³⁶¹.

Tres dies més tard, un nou article signat per M. R. Vázquez, "Iniciativas. Proemancipación de la obrera sirvienta", explicava la manera com les domèstiques havien d'organitzar-se. Defensava la necessitat d'organitzar i d'instruir el servei domèstic i plantejava els entrebancs que el sindicalisme s'havia trobat per enquadrar les domèstiques. Per l'autor, novament aquestes dificultats corresponien a l'actitud de les minyones, que, quan no estaven ocupades en la seva activitat domèstica, eren a balls o espais d'oci i no mostraven gens d'interès ni per instruir-se ni per sindicat-se:

En más de una ocasión pasó por mi mente la importancia que tenía para el movimiento confederal la organización de las sirvientas. También pensé en elevar esos espíritus pusilánimes por medio de la cultura. Pero la tarea era más que ardua. No sabía por dónde empezar, puesto que para iniciar ambas corrientes era preciso contar con alguna sirvienta. ¿Dónde encontrarla? Y lo más difícil aún, ¿cómo atraerla? ¿Cómo hacerla pensar? Los lugares más frecuentados son los bailes. Y a las que allí se encuentran, no es fácil hablarles

³⁶¹ Solidaridad Obrera, 7-1-1936, núm. 1.163: 2. Año VII, Época VI.

*de problemas serios porque pronto, debido al desconocimiento de la vida, sueltan una carcajada*³⁶².

Tanmateix, a continuació el mateix autor afirmava que havien existit uns quants intents durant els anys 30 d'enquadrar les domèstiques. De manera que, almenys en anys anteriors, aquestes treballadores havien mostrat interès pel sindicalisme. Continuava afirmant que les minyones havien de contactar amb el Sindicat Únic de l'Alimentació, fer-se el carnet de la CNT entrant en contacte amb altres treballadores –particularment amb les cambres d'hotel, també organitzades en el mateix sector– i reorganitzar, a través del proselitisme entre les domèstiques, la secció dedicada al servei domèstic per tal de reivindicar millores en les condicions de treball:

*Poneos en contacto con el sindicato en cuestión: adquirid el carnet; entablad relación con las demás afiliadas. Y, juntas, iniciad, con el apoyo del sindicato, la reorganización de vuestra sección [...]. Sin olvidar que el día que forméis sólida unión, podréis plantear reivindicaciones de inmediatez y vencer si seriamente os lo proponéis [...] se tiene que iniciar por vuestra parte, una extensa labor de captación y proselitismo, incitando a vuestras hermanas a la organización, productora de la unión y artífice de las victorias. Tan pronto seáis una cincuentena es necesario que se piense en alquilar un local donde podáis concentraros los domingos y las tardes que tengáis libres*³⁶³.

També, s'instava a organitzar classes educatives per instruir-se, d'acord a la rellevància que el sindicalisme llibertari atorgava a l'educació i a la instrucció i, com hem vist en el capítol anterior, per millorar les seves condicions laborals:

*Hay otro aspecto tanto o más importante: la adquisición de la cultura que no tiene la sirvienta en términos generales [...]. Conviene empezar a montar la escuela que las eduque en las primeras enseñanzas. Las que sepan leer podrían ir leyendo libros instructivos. Y las charlas y conferencias serían el complemento de esa labor tan útil como necesaria*³⁶⁴.

Segons la premsa anarquista, la crida a l'organització de les minyones fou un èxit i un mes més tard –el febrer del 1936– d'aquests primers articles les domèstiques

³⁶² *Solidaridad Obrera*, 10-1-1936, núm. 1.166: 2. Año VII, Época VI.

³⁶³ *Ibidem*.

³⁶⁴ *Ibidem*.

barcelonines ja estaven constituïdes en la secció del servei domèstic dins del ram de l'Alimentació, seguint la tradició de les cambreres d'hotel agrupades dins d'aquest mateix ram. Un mes després es convocava una assemblea:

[...] convocamos una asamblea general de las trabajadoras sirvientas cuyos resultados han sido excelentes. A la hora anunciada las sirvientas acudieron en compacto bloque, a hacer acto de presencia, al llamamiento que sus hermanos de explotación les hacían. Llenas de entusiasmo y dispuestas a terminar con tanta explotación y tanto atropello. Las grandes salas del local pronto quedaron abarrotadas, y las compañeras hubieron de estacionarse en la escalera y así fueron ocupando el gran pasillo que da acceso a la misma hasta que esta gran masa humana llegó a la calle, donde quedó estacionada hasta que acabó el acto. Sin temor a equivocarnos, podemos asegurar que acudieron a la asamblea más de mil sirvientas³⁶⁵.

I es cridava a l'organització i implicació de les minyones cap al sindicat, el qual es mostrava obert a les serventes i disposat a gestionar-ne els conflictes i recolzar-les en l'organització:

Se pasa al nombramiento de la Junta y hace uso de la palabra la compañera Duran para decir que las compañeras que acepten cargos deben tener en cuenta que no queda cumplida la misión con aceptar, sino que se ha de acudir cada día al sindicato; que se ha conocer la organización; que se ha de tener una voluntad de hierro y se ha de estar dispuesta a diario todo por causa de los oprimidos. La compañera Duran dice: "Yo, que soy sirvienta, como vosotras, y como vosotras siento el peso de la explotación y la tiranía, os invito a que prosigáis el camino hoy emprendido, que, a pesar de ser escabroso, si sois consecuentes con vosotras mismas, os conducirá a vuestra total emancipación³⁶⁶.

Tanmateix, i paradoxalment, la CNT expressava la seva voluntat d'obtenir una ocupació a la indústria per a les serventes domèstiques. Novament, semblava que el discurs sindical no concebia organitzar el sector, sinó desplaçar les domèstiques cap a sectors industrials amb millors condicions de treball; es continuava, doncs, projectant

³⁶⁵ *Solidaridad Obrera*, 3-3-1936, núm. 1.213: 1. Año VII, Época VI.

³⁶⁶ *Ibidem*.

una imatge del servei domèstic com una ocupació allunyada d'una "autèntica" relació laboral i desigual en relació a la resta de sectors econòmics:

Porque nuestro deseo, nuestro gran deseo, sería poder darles un empleo en la industria a todas las compañeras que pertenecen al servicio doméstico y arrojar de esta manera y de una vez para siempre, este lastre que durante tantos años han arrastrado las sociedades para su mayor vergüenza³⁶⁷.

Durant aquests mesos de productives convocatòries a l'organització de les domèstiques, també s'alertava de les temptatives de la burgesia d'organitzar-les. Com veurem a continuació, la burgesia barcelonina, amoïnada pel perill de la incorporació de minyones en associacions obreres, va intentar enquadrar-les en organitzacions de caràcter mixt. El sindicat cenetista en denunciava les intencions a les pàgines de la seva premsa:

Las organizaciones femeninas han de terminar con este criterio de que la mujer, sobre todo la chica de servir, es un objeto propiedad manejable a capricho, al que se obliga a levantarse de noche por cualquier capricho de la señora, al sencillo aviso de un timbre tiránico [...] para ensañarse más con ella, para remunerar menos el trabajo, se considera a la criada, solo verbalmente, un miembro de la familia³⁶⁸.

Esta comisión reorganizadora, velando por los intereses de las trabajadoras del servicio doméstico, enterada de que en la calle Duque de la Victoria determinada entidad organizaba a las trabajadoras sirvientas, sin pérdida de tiempo nos personamos en dicho local, de donde salimos indignados. Otro centro de explotación se ha abierto para las trabajadoras sirvientas con el título "Unión Católica de Asistencia Doméstica". ¡Qué sarcasmo! [...] La clase burguesa, tan desaprensiva como los que componen la antedicha Unión Católica de Asistencia Doméstica, prepara un complot a las trabajadoras sirvientas. Unas cuantas señoras apostólicas, romanas y etc. se comprometen a admitir en sus casas a sirvientas que tengan buenos informes y que los domingos abandonen la cama una hora antes que de costumbre para cumplir

³⁶⁷ *Solidaridad Obrera*, 21-7-1937, núm. 1.646: 8. Año VIII, Época VII.

³⁶⁸ *Solidaridad Obrera*, 20-2-1931, núm. 31: 8. Año II, Época IV.

*con los deberes cristianos [...] ¡No os dejéis engañar! [...] El sindicato de la alimentación os espera*³⁶⁹.

Durant la Guerra Civil, les domèstiques van continuar organitzades i alhora, com veurem en el capítol següent, van tenir un paper actiu en la defensa dels seus interessos reivindicant, davant els Tribunals, el compliment dels drets previstos a la legislació republicana i les Bases de Treball signades conjuntament entre la CNT i la UGT. Així, en un moment en què les normatives de caràcter laboral els eren més favorables i el sindicalisme estava atenent les seves demandes, les minyones també reclamaven drets de manera individual a través dels Tribunals o de manera col·lectiva a través del sindicalisme. Ambdós aspectes qüestionen seriosament el suposat “apoliticisme” del servei domèstic.

4.4. L'associacionisme catòlic del servei domèstic: protegir, educar i controlar, 1919

Des de finals del segle XIX, l'Església catalana, igual que la de la resta de l'Estat, compartia l'ortodòxia catòlica i estava preocupada per la gravetat de la “qüestió social”, les mesures de secularització dels governs liberals i l'allunyament de part de la intel·lectualitat i, especialment d'àmplies capes de la classe obrera –la Setmana Tràgica del 1909 en fou un clar exemple.

Davant d'aquesta situació, l'Església era conscient que calia recuperar la influència del “cristianisme” en sentit ampli sobre la vida social amb l'objectiu final de no perdre hegemonia sobre la vida social, econòmica, ideològica i política catalana. Així, sectors catòlics van apostar per adoptar els principis i les directrius enunciades per Lleó XIII a l'encíclica *Rerum novarum* (1891). Amb aquest text, com sabem, la jerarquia de l'Església va intentar donar resposta a les tensions entre capital i treball mitjançant un programa que advocava, al costat de la defensa de la propietat privada, per un acord que harmonitzés els interessos del capital (empresaris i patrons) i del treball (treballadors i treballadores) pel bé comú. Aquesta intenció es concretava en la defensa d'un salari familiar per als treballadors obrers masculins, reglamentacions laborals impulsades per l'Estat, la delimitació dels treballs adequats a homes i dones i la creació d'organitzacions professionals formades conjuntament per obrers i obreres i patrons i patrones, per tal de garantir la pau social (García Checa, 2007). I per al

³⁶⁹ *Solidaridad Obrera*, 12-2-1938, núm. 1.194: 4. Año VIII, Época IV.

catolicisme social, la situació i la funció de la dona en aquesta comesa era un aspecte central (Capel, 1982), tant de la dona burgesa (emissora de valors) com de la treballadora (receptora suposadament abnegada i acrítica dels valors catòlics).

A Catalunya, com diferents estudis han posat en relleu (García Checa, 2007; Nash, 1981; Palacios, 1992), la burgesia catalana abraçava la doctrina del catolicisme social, que unia tant les seves conviccions religioses d'harmonitzar les relacions socials i millorar les condicions de vida de les classes desfavorides com els seus interessos de mantenir la seva supremacia social i política amb la possibilitat d'adoctrinar la classe obrera. Durant les tres primeres dècades del segle XX, les dones burgeses estaven especialment interessades a il·lustrar i promocionar l'educació i el treball de les dones, així com a millorar les condicions de les dones obreres.

Així, des del catolicisme social, i especialment de la mà d'un grup de dones de la burgesia barcelonina, es van crear diferents tipus d'iniciatives destinades a la instrucció i sindicació de la classe obrera femenina. La seva anàlisi global no és objecte d'aquesta tesi, sinó observar els organismes de caràcter associatiu i sindical que aquests sectors van configurar per donar resposta a la situació del servei domèstic barceloní. Ja hem vist en el capítol anterior que van existir algunes, tot i que molt escasses, propostes educatives dirigides al servei domèstic impulsades per la burgesia catalana vinculada al nacionalisme i al catolicisme social.

La burgesia catalana va concentrar la seva actuació a la ciutat de Barcelona, on els coetanis de l'època havien denunciat la situació del treball femení (Elias de Molins, 1910). Diferents estudis (Nash, 1981; Capel, 1982; García Checa, 2007 i 2008; Palacios, 2008) han analitzat les diverses entitats que de la mà de la burgesia femenina catalana s'havien organitzat destinades a millorar les condicions de vida i treball per a obreres de diferents sectors laborals: el Patronato para las Obreras de la Aguja (1910) i la Liga de Compradoras (1911) n'eren dues de les més destacades. En paral·lel, des del catolicisme social s'impulsava la creació de sindicats catòlics. Per exemple, el Sindicat Barceloní de l'Agulla (1909) o la Federación Sindical de Obreras (1912)³⁷⁰. I és que aquest tipus de sindicalisme -i les dones que l'impulsaven- pretenia organitzar conjuntament obreres i patrones i reivindicar els interessos socioprofessionals de les treballadores amb l'objectiu d'aconseguir unes millors

³⁷⁰ Federació formada per cinc sindicats independents i un òrgan comú, el Protectorado de la Federación, que era presidit per Maria Domènech Cañelles, allora impulsora de la iniciativa. Per a un estudi detallat d'aquestes iniciatives per al cas català, vegeu García Checa, 2007.

condicions laborals i una situació d'harmonia entre patrons/es i obrers/es, i d'apropar-se, alhora, al que succeïa a Europa en relació a la protecció del treball femení.

Tot i que la sindicació catòlica femenina és difícil de quantificar, diversos autors (Capel, 1985) coincideixen que, a partir de la primera dècada del segle XX, s'inicia un increment de sindicació femenina catòlica que va consolidar-se a partir del 1919 amb la creació de la Confederación Nacional de Sindicatos Obreros Católicos (García Checa, 2007).

En aquest marc, cal analitzar la creació de la Unión Profesional de Sirvientas i de la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas l'any 1919 a Barcelona. Diferents articles dels Estatuts i reglaments del sindicat coincideixen amb els exposats en la constitució de la Confederación Nacional de Sindicatos Obreros Católicos. Per exemple, en relació a les serventes es demanava: dret d'associació sindical, 8 hores ininterrompudes de descans nocturn, una tarda lliure a la setmana, sortides dominicals, salari mínim i, en cas d'acomiadament, avisar amb vuit dies d'anticipació, excepte si s'entrega el salari corresponent i sempre abans de les 4 h de la tarda³⁷¹.

Durant el procés de configuració d'ambdues entitats, hem localitzat correspondència entre la diòcesi barcelonina i les dones de la burgesia barcelonina. L'anàlisi detallada de part d'aquesta correspondència és útil per detectar les preocupacions i els principis i objectius que havien de regir la futura entitat sindical que s'estava intentant construir des del catolicisme social per unir els interessos de les propietàries i de les minyones. Les burgeses es dotaven d'autoritat davant la diòcesi en la mesura que eren les coneixedores més directes de l'experiència quotidiana del servei domèstic i demandaven celeritat en la constitució d'un sindicat enfront l'amenaça creixent del sindicalisme obrer que, tanmateix, encara no havia apostat decididament per incorporar les domèstiques a les seves agendes sindicals:

Al tractar-se de la constitució del Sindicat de Senyores i de la Unión Gremial de Sirvientas amb el sant objecte d'aturar els mals que porta la creació del sindicat roig, és, doncs, de criteri que les senyores que vivim aquest problema, per la nostra constant relació amb el servei, coneixent ses necessitats i els medis amb els que podrien solucionar-se, apostem, sens cap mena de pretensió, pels que tan dignament se n'ocupen [...]. Persones que entenen en qüestions

³⁷¹ García Checa, 2008: 230.

socials diuen que aquesta és una carrera de velocitat. En poques manifestacions de la mateixa pot dir-se tant com el que se'ns ocupa, que si bé no té per l'economia general la importància d'altres, té més gravetat [...] si no s'atura, a lo més íntim i sagrat que és la llar de las famílies, les lluites de classes, l'odi i el malestar. És, doncs, essencial que es faci lo possible, ja que els treballs contraris són molt intensos³⁷².

Un primer aspecte que preocupava la burgesia barcelonina era la fidelització del servei domèstic, aspecte que connectava amb la preocupació per la manca d'oferta de servei domèstic qualificat que hem explicat en el capítol anterior. En aquest sentit, Maria Noguer y Geli, en nom d'un grup de senyores barcelonines, proposava que en les bases del nou sindicat que s'estava configurant, el salari estigués determinat en lloc de per l'edat, com establia la proposta inicial, per l'antiguitat, com finalment es va reflectir en el reglament de l'entitat sindical:

Barcelona, 9 de marzo de 1919

Ilustrísimo señor, ayer no pude enterarme de lo que su Ilustrísima dijo a las señoras que quieren formar el sindicato porque en el sitio donde estaba no llegaba su cariñosa palabra, pero enterada por la hoja que nos dieron de las bases que han de regir el sindicato, me tomo la libertad [de transmitir], en mi nombre y en el de varias señoras, que hay un artículo que nos parece será obstáculo para que muchas señoras, y también sirvientas que saben bien su obligación, se retraigan de entrar en el sindicato.

Es el artículo 6 referente a los salarios. Nos parece a muchas señoras que estos no se han de regir por la edad de las sirvientas, sino por los años que llevan al servicio, pues habrá chicas que habrá empezado a servir a los 13 o 14 años y a los 17 serán mucho más aptas que las que han empezado más tarde. Así pues, salvo el parecer de su Ilustrísima, nos parece que los salarios tendrían de señalarse en la forma siguiente: el primer año de servicio, 15 pesetas; el segundo año, 20 pesetas, y el tercero, 25 pesetas. Si pasados tres años de servicio se cree apta para ganar más, entonces precios convencionales; esto ha de depender del buen servicio de las sirvientas y de la posición de las señoras. Dispense su Ilustrísima mi atrevimiento en hacerle

³⁷² Arxiu Diocesà de Barcelona. Miscel·lània I. Carpeta XXXV. Unión Profesional de Sirvientas, 1919. Correspondència. Carta anònima.

*estas observaciones y besa respetuosamente su mano su humilde hija y diocesana*³⁷³.

Un segon aspecte que alarmava la burgesia catalana era la influència del sindicalisme obrer sobre el servei domèstic i, conscients de les seves limitacions, apostaven per la creació d'entitats de protecció social que, al parer de la burgesia, era el que les minyones demandaven i necessitaven. Veurem, doncs, que van prevaldre les mesures de caràcter assistencial: habitatge per períodes d'atur, crisi de treball o malaltia; subsidis en cas de malaltia, caixa dotal i pensions per a la vellesa. Mesures, que com hem vist, l'Estat no atenia en el cas del servei domèstic:

*Nosaltres no podrem competir mai amb el sindicat roig, amb les llibertats de tota mena que ofereix ser addictes per a aquestes pobres noies joves ignorants, abandonant-les a sí mateixes sens fre ni direcció. S'ha de buscar, doncs, altres camins més sòlids, els avantatges que poden obrir els seus ulls al convenciment que, fins i tot materialment parlant, els hi surt a compte ésser bones i honrades i formar part de lo que podríem dir sindicat blanc. Aquest camí és poder oferir des del moment la resolució del que són per elles problemes de la vida, i aquests són primordialment: 1.- necessitat d'una casa, hostatge, on puguin estar econòmicament quan acaben de fer o estan sense feina; 2.- lloc on puguin ésser cuidades en cas de malaltia i quan no puguin passar a casa dels amos o amb llurs familiars donada l'avversió que hi ha als hospitals generals (amb raó de vegades); subsidis per atendre la seva curació en casos de tenir família a la ciutat; 3.- caixa dotal; 4.- pensions per a la vellesa, la més grossa preocupació per a les noies que serveixen passats els trenta anys*³⁷⁴.

Per dur a terme aquestes iniciatives es proposava establir convenis o federar-se amb distintes institucions. Per tal de fer-ho instaven a activar els contactes que tenia la mateixa burgesia i reunir les diferents entitats amb rapidesa per tal de concretar acords. Per exemple, amb la Caixa de Pensions per gestionar el subsidi de vellesa o amb l'Aliança, que, coneixedora del complex àmbit hospitalari, podia contribuir en subsidis de malaltia i assistència hospitalària:

³⁷³ Arxiu Diocesà de Barcelona. Miscel·lània I. Carpeta XXXV. Unió Professional de Sirvientas, 1919. Correspondència. Carta de Maria Noguer.

³⁷⁴ *Op. cit.*, carta anònima.

Les pensions de la vellesa no han estat resoltes encara en cap de les institucions esmentades. Aquesta part, de grossa importància, podria formar-se paral·lelament amb la caixa dotal, ja que sols han d'aprofitar-se'n les minyones que, no prenent estat de religió o matrimoni, segueixin servint. Per això fóra possible una combinació a base de la Caixa d'Estalvis i Pensions per la vellesa, que consta fins d'una subvenció de l'Estat aplicable a casos similars [...]. Dóna la pressa i la conveniència d'aprofitar l'experiència que dels problemes que han intentat resoldre tenen aquestes institucions, a demés de respectar l'afecte que llur respectiva associació tenen les que en el present hi pertanyen; fóra tal volta d'utilitat practicar el que l'entitat que es vol crear fos des del moment federada amb les existents o complementar-les amb lo precís. Per arribar a aquest resultat fóra en canvi [necessari] reunir una representació de totes aquestes institucions i d'altres semblants que poguessin existir, com per exemple la Casa de Salut l'Aliança, que ja té molt resolta la part de l'assistència de malalts i l'hospitalització i entre tots buscar la fórmula d'aquesta federació per la seva ràpida eficàcia³⁷⁵.

Segons el parer d'aquestes dones, les temptatives fallides que s'havien intentat prèviament no havien funcionat per problemes de caràcter econòmic. Per fer front a aquesta dificultat s'advocava per l'aportació decidida de les sòcies i per realitzar una activa propaganda i proselitisme entre serventes i senyores. Un segon problema que explicava la dificultat de consolidar institucions d'aquest tipus era el caràcter paternalista envers les minyones. Per aquest motiu, es defensava l'autonomia de les minyones en els òrgans de direcció de les entitats, tot i que la seva proposta i designació corresponia a les senyores en un intent de no perdre el control de l'organització. I un dels instruments fonamentals per garantir l'èxit de l'entitat era la creació i el funcionament eficaç d'una borsa de treball que resolgués els greus problemes de contractació i la falta d'oferta de servei domèstic que he explicat en el capítol anterior:

La dificultat major perquè tinguin vida aquestes institucions ha estat sempre la qüestió econòmica. Això quedarà resolt i assegurat pel Sindicat de Senyores, que unides podrien dar un total mínim de 40 a 50 per sòcies si es treballa amb constant i seriosa propaganda. Amb la modesta quota fixada, que voluntàriament aportaran la major part, és fàcil comptar amb l'impuls i quina

³⁷⁵ Ibidem.

realitat podria tenir l'obra social que ens ocupa. Els donatius vindran a dar-li publicitat. Aquests diners distribuïts, físicament i amb bon criteri, entre les diferents institucions que formaren la Unión Gremial de Sirvientas darien solidesa i prosperitat a la mateixa i farien en veritat la sensació que les senyores catòliques ens preocupem de les germanes que treballen per les nostres comoditats. Perquè aquest convenciment arribi fins amb elles, han de fugir les senyores de tota idea de personalismes i de fer sentir massa en les juntes el pes de la nostra protecció. Ans al contrari, com ja tenen establert algunes institucions catòliques que hem estudiat, les juntes de la nostra associació deuen ser a base de les mateixes minyones designades per persones de reconeguda autoritat i coneixements d'obres socials. La borsa de treball de què s'ha parlat des del primer intent deu ésser des de luego el clan de les relacions entre el Sindicat i la Unión gremial. Deu ésser ben muntada i designada i fóra possible mitjançant un modest pago dels senyors que prestarà, cada cop que s'utilitzessin, que els costos d'impremta, oficines, etc. no fossin gravosos a la societat en general. El fet que les persones que han pres la iniciativa o que s'interessen per aquesta obra és una garantia d'èxit. Ens toca a les senyores no empètir-la i amb l'ajuda de Déu i el bon seny català treballar sèriament presidint les juntes més o menys decoratives d'associacions benèfiques i d'abandó d'una filantropia mirant no més que contribuir des del lloc que ens pertoca a la pau social i al regnat de Crist³⁷⁶.

Les propostes de la burgesia conservadora femenina barcelonina es van concretar en la creació, l'any 1919, de la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas, mentre que les serventes es van agrupar en la Unión Profesional de Sirvientas.

L'anàlisi de les bases de la Unión de Señoras permet observar la concreció de les solucions a les principals preocupacions en relació al servei domèstic des de l'òptica patronal. Aquestes inquietuds les podem classificar en tres grups: relatives a la contractació, les referents a les condicions laborals i les relacionades amb els acomiadaments.

En primer lloc, la contractació es constrenyia exclusivament al servei domèstic inscrit a la Unión Profesional de Sirvientas o amb l'obligació d'inscriure-les immediatament en

³⁷⁶ Ibidem.

el cas de no estar-ho en el moment de gestionar la contractació. També s'enllaçava la instrucció i la qualificació amb el salari. Com hem explicat en el capítol 3, aquestes organitzacions van unir la sindicació, contractació, qualificació i control:

1º.- Las familias que pertenezcan a las Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas deberán tomar servicio doméstico que les facilitará la Unión Profesional de Obreras Sirvientas y, en caso de que la muchacha que tomen para su servicio no esté inserida en dicha Unión profesional, deberá comprometerse a inscribirle en la misma en el plazo más breve posible. En ningún caso podrán tomar sirvientas que no tengan por lo menos 14 años cumplidos [...]

8º.- El salario mínimo de las sirvientas será de veinte pesetas mensuales. No obstante, este mínimo de salario será de treinta pesetas mensuales cuando la sirvienta acredite mediante certificado de aptitud haber cursado las enseñanzas de la escuela de ménagère de la Unión Profesional³⁷⁷.

En segon lloc, la resolució plantejada a les males condicions de treball mostrava la precària situació del sector. Així, les bases atenien al descans setmanal vinculant-lo a les obligacions religioses de les minyones; pretenien garantir una bona alimentació i allotjament, així com una jornada de treball amb descans nocturn de 8 hores ininterrompudes; propugnaven el respecte mutu entre senyores i serventes i establien mesures per protegir-les davant els acomiadaments:

3º.- Todos los días festivos de dejará libre a las sirvientas una hora por la mañana (la que considere más oportuna a propósito el ama de familia para poder cumplir sus deberes religiosos). Tampoco en los mismos días se les podrá obligar a lavar, coser, planchar, etc. y sí solamente lo más indispensable para la limpieza y el cuidado de la casa.

4º.- Un domingo sí y otro no quedarán libres las sirvientas por las tardes. Las que tengan a su cuidado niños y niñas las horas de asueto serán siempre los días laborables.

5º.- Todas las semanas las sirvientas tendrán tres horas libres para el arreglo de sus asuntos particulares, repasar la ropa de su propiedad o para salir en caso necesario.

³⁷⁷ Arxiu Diocesà de Barcelona. Miscel·lània I. Carpeta XXXV. Bases de la Unión de Señoras para la defensa de las obreras sirvientas.

6º.- *Se les concederán ocho horas seguidas para dormir.*

7º.- *Se les proporcionará buena y abundante alimentación.*

9º.- *Las sirvientas tendrán derecho a que las señoras las traten con buenos modales y consideración. Recíprocamente las señoras podrán exigir de las sirvientas una absoluta conformidad a las órdenes que les dicten en el cumplimiento de su deber*³⁷⁸.

Finalment, els darrers articles volien resoldre la problemàtica de l'acomiadament d'aquestes treballadores. Com veurem en el següent capítol, les domèstiques denunciaven davant els Tribunals quan eren acomiadades, a parer seu, de manera improcedent. Tanmateix, el patró sempre podia al·legar que s'havia furat quelcom del domicili familiar, denúncia que, per sí mateixa, era un motiu suficient per ser acomiadada. Aquesta esclatxa que permetia *de facto* el lliure acomiadament fou denunciada per les minyones en continuades ocasions. Tot i això, les Bases de la Unió de Señoras mantenien aquesta prerrogativa i el patró o patrona podia acomiadar fulminantment en cas de delictes (furt) o escàndol. En aquest sentit, les minyones estaven altament desprotegides, aspecte que s'agreujava en cas d'acomiadament perquè difícilment eren contractades novament i, com hem vist anteriorment, l'absència d'ocupació facilitava caure en la prostitució i la marginalitat.

10º.- *Después de las cuatro de la tarde y siempre sin previo aviso a la Unión Profesional no podrá despedirse ninguna sirvienta excepto en el caso de delito, escándalo o inmoralidad manifiesta. En estos casos podrán ser despedidas en el acto.*

11º.- *El despido de la sirvienta, cualquiera que sea el motivo que haya dado lugar, da derecho a la misma al cobro del salario correspondiente a los días devengados de servicio. Excepto en los casos de delito, escándalo o inmoralidad manifiesta, en los demás tendrá derecho a percibir el abono de ocho días más de los correspondientes a los días devengados en el servicio.*

12º.- *Siempre que la sirvienta lleve prestados sus servicios en una misma familia durante seis meses consecutivos, en caso de despido tendrá derecho a percibir el salario devengado y media mensualidad de más. Se exceptúa el despido por los casos de delito y demás mencionados en la base 11.*³⁷⁹

³⁷⁸ *Ibidem.*

³⁷⁹ *Ibidem.*

Per la seva banda, la Unión Profesional de Sirvientas explicitava, mitjançant l'article 4, el perfil de les potencials afiliades a l'entitat: tenir més de 14 anys, ser minyona en qualsevol de les seves diverses modalitats (cambrera, cuinera, etc.), no tenir antecedents i no pertànyer a cap entitat sindical reservant-se l'exclusivitat i allunyant-les del sindicalisme de classe que tant preocupava la burgesia. S'insistia, als articles 4 i 7, en la conducta moral i delictiva de les minyones, aspecte que amoïnava la burgesia que, com hem explicat, van convertir les referències en imprescindibles per obtenir una ocupació:

Artículo 4º: Para pertenecer a la Unión Profesional de Sirvientas se requiere: 1º residir en Barcelona o población vecina, 2º ejercer la profesión de sirvienta en alguna de sus variantes de camarera, cocinera, etc. 3º tener buenos antecedentes, a juicio de la Junta Directiva, 4º conformarse con los presentes Estatutos, 5º ser admitida por la Junta Directiva, 6º tener la edad mínima de catorce años, 7º ser propuesta por dos socias, 8º no pertenecer a otra entidad sindical.

Artículo 7º: Una condena judicial o un hecho probado que afecte a la honorabilidad de las socias, la falta de pago de la cuota por tres meses, las infracciones de los Estatutos o de las decisiones de la Junta Directiva serán motivo para la expulsión de la socia, sin que tenga derecho a reembolso alguno³⁸⁰.

L'objectiu de l'entitat era protegir i defensar els interessos professionals, materials i morals de les minyones associades a través de la instrucció, que, com hem vist, preocupava molt la burgesia barcelonina, i d'institucions destinades a la seva protecció sense allunyar-se dels principis que la definien com una entitat *obrera, social y católica*³⁸¹.

Artículo 2º: Su objeto es la protección, defensa y desarrollo de los intereses profesionales, materiales y morales de sus socias por los medios siguientes: a) estrechamiento de las relaciones de hermandad entre las mismas; b) fomentando la instrucción profesional, teórica y práctica por medio de conferencias, cursillo, escuelas ménagères, etc.; c) fomentando y creando

³⁸⁰ Arxiu Diocesà de Barcelona. Miscel·lània I. Carpeta XXXV. Estatutos de la Unión Profesional de Sirvientas, 1919.

³⁸¹ Article 18. Ibídem.

todas aquellas instituciones sociales que las circunstancias permiten o aconsejan en beneficio de las asociadas.

*Artículo 18º: La Unión Profesional es eminentemente obrera, social y católica, siendo nulo todo acuerdo que desvirtúe el triple carácter de la entidad*³⁸².

En aquesta funció de protegir les minyones, les instruccions que acompanyaven als Estatuts atenien prioritàriament a aspectes assistencials (malaltia, atur, vellesa) per sobre dels laborals:

*c) evitando el paro forzoso a cuyo fin se crea una oficina de colocación que se regirá por un reglamento especial; d) proporcionándoles hospedaje durante dicho paro forzoso a cuyo fin montará un local-hospedería que se regirá asimismo por un reglamento interior especial; e) constituyendo mutualidades de socorro en caso de enfermedades, cooperativas para el consumo de ropas, etc. Desde ahora queda ya establecida la mutualidad para enfermedades y se establecerán inmediatamente pensiones para la vejez de las asociadas; f) atendiendo a la mejora de las condiciones de trabajo en lo que se refiere a la duración de la jornada, salarios, etc.; g) fomentando y creando todas aquellas instituciones sociales que las circunstancias permitan o aconsejen en beneficio de las asociadas*³⁸³.

Immediatament després de la creació de la Unión Profesional de Sirvientas es va iniciar una campanya de captació de minyones³⁸⁴. Tanmateix, no coneixem l'abast de la convocatòria ni l'èxit de la mateixa a la ciutat de Barcelona. Si més no, a partir de l'experiència de la configuració i creació tant de la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas com de la Unión Profesional de Sirvientas l'any 1919, és evident la preocupació del sindicalisme catòlic per fomentar l'associacionisme entre les serventes. Aquest interès responia a la por a l'ascens i a la presumpta influència del sindicalisme de classe entre el servei domèstic i, per extensió, dins l'espai privat de la llar, així com a la voluntat de fer front a la poca oferta de servei domèstic qualificat i recomanable, ja que, com hem vist en el capítol tercer, la premsa, freqüentment, relacionava el servei domèstic amb furts, delinqüència i prostitució, aspectes que

³⁸² *Ibidem.*

³⁸³ Arxiu Diocesà de Barcelona. Miscel·lània I. Carpeta XXXV. Unión Profesional de Sirvientas. Instrucciones.

³⁸⁴ Arxiu Diocesà de Barcelona. Miscel·lània I. Carpeta XXXV. Unión Profesional de Sirvientas. Full volant "A las obreras sirvientas".

inquietaven la burgesia. Igualment, existia també una voluntat de donar resposta a les seves conviccions religioses i morals de millorar les condicions de vida de les classes més desfavorides, entre les quals destacaven les serventes.

De la mateixa manera que en el cas del sindicalisme de classe, el catolicisme social convocava les serventes en termes paternalistes: les senyores i mestresses eren les encarregades d'instruir laboralment i moralment unes minyones joves, frívols, desconexades de la seva feina i desprotegides dins la societat obrera barcelonina.

Aquestes iniciatives de les dones de la burgesia catalana vinculades al nacionalisme i al catolicisme social i destinades a sindicar les serventes foren escasses i van representar un percentatge petit del conjunt del servei domèstic barceloní. Tanmateix, a Barcelona existien, tot i que amb poca implantació real, institucions que pretenien atendre les necessitats assistencials del servei domèstic que, com hem vist en el capítol 3, acostumaven a oferir instrucció i contractació al servei domèstic:

Anteayer en el local de la Asociación Católica se celebró, bajo la residencia del Señor Obispo, la primera reunión del Montepío de Santa Madrona del que es fundador y el cual cuenta ya 1.247 inscritas. El director del Montepío explicó todo el alcance y trascendencia que para las obreras y sirvientas, así en lo moral como en lo material, tiene esta nueva institución, ya que no sólo atiende a los casos de enfermedad, sino que ofrece albergue y protección en la casa del Montepío a las asociadas y aún a las no asociadas que lo necesiten y se propone estrechar y suavizar las relaciones entre amos y asalariados³⁸⁵.

A Barcelona hi ha ja vàries institucions fetes per atendre particularment cada un dels casos enumerats, però la falta d'ambient i medis fa que fins ara, i obrant separadament, tinguin un camp d'acció reduït que no resol el problema amb la magnitud que les circumstàncies el presenten. Una d'elles és l'hospederia del Sagrat Cor de Maria per a les noies que vénen a servir a ciutat sense famílies i sense recursos, institució molt ben assentada per l'acció limitada per falta, segurament, de medis. Altra institució ja coneguda i d'antiga fundació [és] el Montepío de Santa Madrona, dirigida a fins semblants al que ara ens proposem [...]. Existeix el Patronat Social Escolar de l'Obrera de Poblet, en el que s'admeten minyones si bé hi són en nombre escassíssim per ésser fundat

³⁸⁵ LVG, 25-12-1900, núm. 6.350: 2.

*especialment per obreres. Per el llibret que s'acompanya es veu que porta molt bona orientació; té també establerts els serveis d'hospederia per a sòcies sense família i cooperativa de robes, la base de la caixa dotal i germandat per malaltia; els subsidis són més importants que els del Montepío de Santa Madrona. En tots aquest llocs s'atén en tot moment a tot lo que es pot fer per l'educació religiosa i cultural de les sòcies*³⁸⁶.

L'escàs èxit de sindicació catòlica entre les serventes s'explicava per la influència de l'Església sobre la burgesia, que va fer que, en molts casos, les reivindicacions fossin més de caràcter educatiu i assistencial que professional o laboral³⁸⁷. Per a aquesta burgesia, assegurar una bona formació per a les treballadores i garantir mutualitats que les assistissin en moments de malaltia o crisi de treball havien de ser les funcions del sindicalisme que assegurés que la treballadora no pogués caure en la indigència davant de la inhibició dels poders públics, aspecte especialment destacat en el cas del servei domèstic, com hem explicat en capítols anteriors. En paral·lel, de nou, la tipologia d'aquesta ocupació, la desconfiança entre patrons/es i servents/es, aspecte ja denunciat a finals del segle XIX³⁸⁸, així com el control indirecte que la burgesia pretenia imposar sobre aquestes entitats allunyaven les minyones d'aquest associacionisme.

Al costat d'aquestes demandes educatives i assistencials, també es va fomentar l'estalvi i la previsió amb la creació d'entitats d'estalvi, caixes per malalties, etc. També aquest aspecte afectà el servei domèstic, que, en tenir garantida la manutenció, podia dedicar una bona part del seu salari monetari a l'estalvi. Les estadístiques dels Anuaris de la ciutat de Barcelona ratifiquen la importància de l'estalvi entre el servei domèstic en relació amb altres sectors econòmics.

Desconeixem l'èxit d'aquestes dues iniciatives i tampoc sabem si se n'impulsaren de noves. La premsa anarquista denunciava estratègies, que segons el diari llibertari foren fallides, de les senyores per evitar que les serventes s'apropessin i es sindicassin en organitzacions obreristes. Entre aquestes estratègies destacava incrementar la remuneració de les domèstiques a canvi de no assistir al sindicat:

³⁸⁶ *Op. cit.*, carta anònima.

³⁸⁷ Aquest plantejaments teòrics coincidien en els moviments que s'estaven desenvolupant a França o a Bèlgica. Launay, 1980; Gerard i Wynants (ed.), 1994. Per a Espanya: García Checa, 2007.

³⁸⁸ Concepción Arenal afirmava: *entre servidores i servidos sólo hay, a pesar de la convivencia hostilidad*. "Del servicio doméstico", Boletín de la Institución de Libre Enseñanza, Madrid 31-8-1891: 246-250, citat a Capel 1982: 181.

Ha llegado a mis oídos que algunas “señoras” han aumentado el sueldo a sus criadas para que no vayan al sindicato; pero sabemos también que el número de afiliadas al mismo es cada día mayor³⁸⁹.

Tanmateix, l'any 1929, al Congrés de la Sociedad para el Progreso Social³⁹⁰ celebrat a Barcelona els dies 24 al 27 de maig del 1929, es va anunciar que el pròxim congrés de la societat abordaria la problemàtica relativa al servei domèstic. De manera que la qüestió del servei domèstic continuava sent central:

El Congreso acuerda fijar como tema de estudio para el próximo que convoque la Sociedad para el Progreso Social, el de los problemas sociales del servicio doméstico³⁹¹.

En definitiva, de la mà de les dones de la burgesia barcelonina conservadora, va impulsar-se, sense gaire èxit, l'associacionisme mixt entre senyores i minyones. Aquesta temptativa, concretada l'any 1919 amb la creació de la Unión Profesional de Sirvientas i la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas, defensava mesures de caràcter assistencial destinades a la protecció social del servei domèstic davant l'amenaça que representava el sindicalisme obrerista i la manca d'oferta de servei domèstic qualificat. Alhora donava resposta a les seves obligacions morals de bones cristianes de garantir un major benestar als sectors socials més desfavorits. Aquesta burgesia proposava establir convenis o federar-se amb altres institucions ja existents per atendre aspectes com la pensió de vellesa i la desprotecció davant malaltia, atur forçós, etc. A l'igual que el sindicalisme obrerista es convocava les minyones sota termes paternalistes i, tot i defensar l'autonomia en les entitats de serventes, construïen mecanismes per controlar-les.

4.5. Conclusions

Abans de la República, la negociació de les condicions laborals i la sindicació del servei domèstic va formar part de les agendes sindicals excepcionalment. Entre 1900 i

³⁸⁹ *Solidaridad Obrera*, 21-3-1936, núm. 1.229: 2.

³⁹⁰ La Sociedad para el Progreso Social estava formada per dos centenars de socis especialitzats en qüestions socials. Organitzava cursos, conferències i enviava representants a la Associació Internacional de Progreso Social, de la qual n'eren la seva filial espanyola. Per veure els seus Estatuts, González-Rothvoss, 1934.

³⁹¹ LVG, 20-6-1929, núm. 20.382: 8.

1930 el sindicalisme obrerista va afavorir la segregació d'oficis que tradicionalment havien conformat el servei domèstic desplaçant-los cap a sectors econòmics en lloc d'estructurar i organitzar una secció sindical forta del personal domèstic. Tampoc les polítiques sindicals relatives a la incorporació de treballadors i treballadores a la legislació social o encaminades a millorar les condicions de treball en aspectes com la jornada, el descans, les remuneracions o els riscos salarials del servei domèstic van ser objecte d'atenció pel sindicalisme.

Fins a la dècada dels anys 30, el sindicalisme de classe -i, en especial a Barcelona, la CNT- no va intentar decididament enquadrar les treballadores domèstiques. Aquests intents, diversos durant tota la dècada dels 30, van reeixir de manera intermitent i, en diferents moments, es va crear una secció del servei domèstic que, malgrat tot, no va arribar a consolidar-se. Només, a partir del 1936, el sindicat anarquista va iniciar una decidida campanya per incorporar el servei domèstic, frustrada pels esdeveniments bèl·lics.

En qualsevol cas, la imatge que se sostenia en els discursos obreristes coincidia amb la de patrons i legisladors: les serventes domèstiques eren presentades com a joves frívoles i irresponsable, sense consciència de classe, participants del món privat i familiar i influenciades pel pensament de les seves mestresses conservadores i catòliques. Per tant, alienes a la classe obrera de la qual, paradoxalment, provenien. Només als anys 30, quan el sindicalisme de classe intentava enquadrar-les, algunes veus obreristes van fer-ne autocrítica. Tanmateix, sovint, les crides a la sindicació es continuaven expressant en termes paternalistes i subsidiaris.

Per la seva banda, el sindicalisme catòlic, a la dècada dels anys 20, va intentar enquadrar les domèstiques barcelonines, en aquest cas a través d'associacions de caràcter mixt entre "senyores" i minyones. La seva intenció era evitar la sindicació de les domèstiques en sindicats de classe i assegurar-se l'oferta de domèstiques dòcils i formades laboralment i moralment.

En qualsevol cas, aquests tímids intents de sindicació, tant des de l'òptica catòlica com obrerista, prioritzaven reivindicacions de caràcter assistencial en lloc de laborals. Aquests intents, en pocs casos reeixits, manifesten la desatenció sindical cap a aquest sector, que contribuïa a dificultar la defensa dels seus drets i alhora el precaritzava.

5. EL SERVEI DOMÈSTIC DAVANT ELS ÒRGANS JUDICIALS EN MATÈRIA DE CONFLICTES LABORALS

Històricament els processos de producció de normes jurídiques han estat controlats pels titulars del poder polític. En aquest context, els Tribunals de justícia, garantint l'efectiva aplicació de les normes jurídiques, han contribuït a l'assoliment de les finalitats perseguides pel poder polític a l'hora de promulgar lleis, reglaments, etc. Ara bé, en els processos d'aplicació de les normes jurídiques cal analitzar les posicions, opinions i estratègies adoptades pels destinataris de les lleis, i particularment pels treballadors/es subjectes al dret laboral.

D'aquesta manera, l'elecció de la via judicial per solucionar conflictes laborals i millorar les condicions de treball per part del servei domèstic cal entendre-la com una de les diverses estratègies dels processos conflictius que es desenvolupen en la relació capital-treball.

L'objectiu d'aquest capítol és mostrar la tensió produïda en els Tribunals entre treballadors/es, juristes, magistrats i patrons per tal de gestionar conflictes relatius a aspectes laborals. Així mateix, es pretén mostrar les reivindicacions i les estratègies utilitzades per les treballadores domèstiques davant dels Tribunals en defensa dels seus interessos laborals.

A més a més, examinar les vies legals em permet apropar-me a les relacions laborals del servei domèstic. En primer lloc, estudiant la configuració dels Tribunals. En segon lloc, tant en la demanda com en les al·legacions judicials presentades per les treballadores podem observar les condicions de treball i les relacions laborals, especialment en aquells sectors i/o professions difícils de resseguir a través d'altres fonts històriques com és el cas del servei domèstic. Alhora, permet contrastar el grau i els termes d'aplicació i compliment de les condicions de treball (jornada, salaris, etc.) estipulades en les escasses normatives laborals que les afectaven. En tercer lloc, alguns dels expedients ens apropen a conflictes que van afectar el servei domèstic, sector tradicionalment obviat en els estudis entorn la conflictivitat i la mobilització laboral. També possibilita observar l'evolució de processos conflictius protagonitzats per les treballadores: les peticions i reivindicacions, els processos de negociació, el posicionament dels diferents actors en relació a l'objecte de la demanda, observant els interessos dels diversos grups socials i les estratègies aplicades en defensa dels seus

objectius finals. Finalment, les sentències, permeten analitzar les postures socioculturals i polítiques dels magistrats i, per extensió, de l'Estat, observant en quines lleis recolzen les seves opinions i les lectures de la normativa que realitzen.

A diferència del que ha succeït respecte d'altres períodes històrics, la documentació produïda per l'Administració de justícia i, particularment, pel poder judicial ha estat poc utilitzada en els estudis històrics dedicats al període contemporani. La utilització de la documentació judicial com a font històrica s'ha centrat en els treballs dedicats al període medieval i modern (Alonso, I., 1997a, 1997b; Davies, W. i Fouracre, P., 1986; White, 1996), així com en estudis vinculats a la disciplina de la Història del Dret (Montero Aroca, 1976; Montoya de Melgar, 1992). Aquests darrers s'han caracteritzat per utilitzar la documentació judicial, essencialment les sentències, en anàlisis exegètiques de caràcter descriptiu al voltant de la legislació i el procediment judicial. Per contra, els estudis històrics han analitzat les actituds, argumentacions i estratègies dels protagonistes en relació a conflictes de diversa índole (familiars, herències, etc.).

S'ha estructurat el capítol en dues parts. En la primera es descriuen i analitzen els òrgans judicials encarregats de gestionar els conflictes laborals entre empresaris/patrons i treballadors/es. Els diferents Tribunals laborals, que no exclouien les treballadores com a demandants, exceptuaven, en la major part dels casos, el servei domèstic. Tanmateix, almenys durant la República, les serventes els van utilitzar, aspecte que va obligar a magistrats i juristes a actuar. I és precisament tant l'actuació del servei domèstic en defensa i reivindicació de diversos aspectes laborals davant dels Tribunals Industrials i les Magistratures de Treball, durant la República i l'inici del règim franquista, com l'actitud de magistrats i contractadors el que s'examina en la segona part.

Per realitzar aquest capítol he utilitzat la jurisprudència recollida en manuals i articles de la doctrina de l'època i, en paral·lel, he buidat el fons dels Tribunals Industrials per als anys de la República i una mostra de les demandes interposades davant de les Magistratures de Treball durant els anys 40 del segle xx.

5.1. Els òrgans judicials encarregats de la gestió dels conflictes laborals

5.1.1. La formació dels Tribunals de Treball a Europa

Els historiadors/es del dret coincideixen a afirmar que el Dret del Treball sorgeix a Europa durant el procés d'industrialització en un intent d'intervenir en els processos conflictius entre patronal i treballadors organitzant la seva resolució en el marc d'un sistema de racionalitat jurídica (Montero Aroca, 1976; Montoya de Melgar, 1992). D'aquesta manera, des de finals del segle XIX, els Estats creen arreu d'Europa òrgans judicials per arbitrar conflictes de caràcter social. La creació de Tribunals especials i l'articulació d'una jurisdicció i legislació especial es justificava tant per la inexperiència i el desconeixement dels magistrats dels Tribunals ordinaris en matèria laboral, com pel formalisme del procediment dels Tribunals civils, car i lent, per a una classe treballadora pobra i aliena al coneixement de les normes positives. En aquest context, sectors de la doctrina defensaven la necessitat d'establir normatives reguladores de les condicions de treball en un moment en què la industrialització posava clarament de manifest les diferències de classe.

En el conjunt de països europeus³⁹² van existir institucions diverses per arbitrar els conflictes laborals. Des del darrer terç del s. XIX, alguns d'aquests països van iniciar un seguit de modificacions en les respectives legislacions per tal de regular una nova tipologia de Tribunals en un intent de democratitzar els òrgans existents: França i Bèlgica van crear els *conseils des prud'hommes*; Itàlia gestionava aquest aspecte a través dels *collegi dei probiviri*; Alemanya va realitzar diferents modificacions legislatives l'any 1890, 1904 i 1926. Per la seva banda, Gran Bretanya va optar per un model diferent del model de l'Europa continental, i no fou gaire favorable a crear Tribunals especials diferenciats de la judicatura ordinària.

En el cas francès³⁹³ cal remuntar-nos a l'Edat Mitjana per datar la creació del *conseil de prud'hommes* com a Tribunal especial per solucionar conflictes entre mercaders i artesans; aquesta institució, però, fou abolida l'any 1791. L'any 1805, sota l'imperi de Napoleó, els fabricants de Lyon van reclamar la creació d'una institució que, coneixedora dels costums de la professió, i diferent de les autoritats policials

³⁹² Per a una visió comparada, vegeu Hepple, 1994.

³⁹³ Picard, 1926.

encarregades fins a aquell moment de gestionar els conflictes sorgits de les relacions de treball, intervingué en els conflictes entre patrons i treballadors. D'aquesta manera va reparèixer el *bureau commun de la grande fabrique* (oficina mixta de la fàbrica), antiga institució creada a Lyon i dedicada a les reclamacions dels treballadors de la seda. I, davant la més que probable extensió del model de Lyon a altres localitats franceses, es van fundar, a través de la llei de 18-3-1806, els *conseils des prud'hommes*, institució formada per fabricants i capatassos i, almenys inicialment, sense representació dels treballadors. El seu objectiu era arbitrar en les reclamacions entorn la qualitat del treball i la remuneració salarial. No obstant això, progressivament la seva funció es va ampliar a fer d'intermediari en conflictes menors, constatar incompliments de normatives laborals i inspeccionar tallers i fàbriques de la localitat conjuntament amb funcionaris governamentals. Amb l'adveniment de la Segona República Francesa (1848-1852) i la promulgació del Decret de 27-5-1848, els *conseils des prud'hommes* van patir una profunda transformació en un primer intent de democratització: es definí com a elegible tota aquella persona que exercís una professió, incloent-hi, però, només els homes obrers. A partir del 1880 els *conseils* van rebre un important suport del moviment obrer francès, que va mostrar interès en aquest sistema jurisdiccional de solució de conflictes introduint en les seves agendes sindicals una millora en el funcionament dels consells i una ampliació del seu àmbit d'aplicació i actuació. Des del 1892 es van presentar diferents projectes de llei a la Cambra dels Diputats en un intent de dotar de majors competències als *conseils*. Entre les reivindicacions plantejades per la CGT destacava la demanda de crear un *Conseil de prud'hommes* especial per arbitrar les apel·lacions sorgides de les decisions dels *conseils*, demanda a la qual s'oposava sistemàticament el Senat, que finalment decidí atribuir aquesta competència al Tribunal Civil a través de la llei de 1905. Aquesta llei va permetre que els judicis fossin realitzats per un comitè encapçalat per un *juge de paix* (jutge ordinari) quan els vots de patrons i treballadors estiguessin dividits, establint també que resoldria les apel·lacions. La llei de 27-3-1907 va unificar tota la legislació anterior entorn dels *conseils des prud'hommes* fixant, entre altres aspectes, noves competències a tot el comerç, indústria, mineria, transports i activitats relacionades amb l'emmagatzematge i renovades condicions per poder ser membre dels consells, centrades en el període de residència a la localitat i l'experiència en la professió. I, finalment la llei va incorporar les treballadores com a electores, tot i que se'ls continuaria negant el dret d'ésser elegibles. La llei del 1907 va ser la que va assentar definitivament les bases dels *conseils des prud'hommes*, que ja només patirien lleus modificacions a través de disposicions menors. Les més destacades van ser la competència dels jutges de pau d'arbitrar en conflictes individuals en localitats i/o

indústries on no existís un *conseil de prud'hommes* i la possibilitat de les treballadores de ser elegibles com a membres del *conseil*, ambdues prerrogatives recollides a la llei del 1908. La llei del 1919 va modificar el procés d'elecció de membres del *conseil* reduint les condicions per ser elegibles, ampliant l'electorat i fixant les condicions que havien de regir l'elecció dels funcionaris de carrera. Finalment, l'any 1924 tota la legislació relativa als *conseils des prud'hommes* s'integrava en el *Code du Travail* francès.

Bèlgica³⁹⁴, seguint el model francès, va crear els seus *conseils des prud'hommes* a través de la llei de 7-2-1859, amb l'objectiu d'arbitrar i reconciliar els conflictes sorgits entre la patronal industrial i els treballadors. Aquesta primera llei permetia als treballadors industrials *respectables* (que sabessin llegir i escriure) escollir els seus representants al *conseil*, condició derogada per la llei de 31-7-1889, considerada la llei que establí les bases dels *conseils des prud'hommes* belgues i que anul·lava la condició prèvia de saber llegir i escriure i ampliava el dret de vot a tots els empresaris i treballadors homes majors de 25 anys, abolint el poder discrecional dels poders locals i provincials en l'elaboració de llistes de votats. Les lleis dels anys 1896 i 1910 van ampliar la condició d'electors als treballadors no manuals, a les treballadores i a algunes categories del servei domèstic. Els historiadors belgues coincideixen a considerar que va ser a partir de la llei de 9-7-1926, la qual establí noves normes d'elecció i imposava l'assistència d'un lletrat en funcions d'assessor jurídic nomenat per la Corona, com el moment en què els *conseils* van començar a tenir una influència important en la resolució de conflictes laborals.

Els Països Baixos³⁹⁵ van crear l'any 1897 les *kamers van arbeid* (cambres de treball) en cada municipi amb voluntat de convertir-les en òrgans de conciliació, però aquestes no van arribar a funcionar. Per contra, Dinamarca fou un dels països europeus on la creació i el bon funcionament de Tribunals per arbitrar conflictes laborals es van convertir en una característica de les relacions laborals d'aquest país nòrdic. Així, el 1899, dins del Compromís de Setembre, es va crear un Tribunal d'arbitratge permanent per solucionar conflictes sorgits dels incompliments dels acords de caràcter laboral, i la llei del 1910 establí procediments similars per analitzar els conflictes sorgits dels convenis laborals. Finalment es completava la legislació danesa amb les *Official Conciliation Acts* i un seguit de normes estàndards per solucionar els conflictes

³⁹⁴ Hepple, *Op. cit.*

³⁹⁵ Windmuller, 1969.

laborals. Per la seva banda, Polònia, a través de la llei de 1-8-1919, creà tres instàncies per solucionar conflictes laborals: la Inspecció de Treball, la Comissió de Conciliació i la Comissió d'Arbitratge. El procediment judicial, de caràcter gratuït, establia que l'inspector de Treball cités les parts o els representants d'aquestes per tal d'arribar a una conciliació; si aquesta no s'aconseguia, es constituïa la Comissió de Conciliació³⁹⁶. L'assistència de les parts era obligatòria i en cas d'incompareixença la llei establia una multa d'entre 100-300 marcs a la patronal i d'entre 5 a 50 marcs als treballadors. Si la Comissió no arribava a un acord, qualsevol de les parts podia demanar la formació de la Comissió d'Arbitratge, sempre que l'altra part no s'hi oposés³⁹⁷.

Itàlia³⁹⁸ aprovava l'any 1893 la llei sobre els *probiviri* industrials, que creava els *collegi dei probiviri*, institucions per mitjançar i intentar reduir el creixent nombre de conflictes sorgits en el marc de les relacions laborals. Cada *collegio* estava format per un *ufficio di conciliaziano* (oficina de conciliació), format per un empresari, un treballador i un president independent, i un *juratti*, format per un president, dos empresaris i dos treballadors. Els *collegi* s'ocupaven essencialment de l'aplicació dels convenis col·lectius i de les pràctiques i reglaments laborals, ja que les demandes derivades de conflictes entorn de salaris, acomiadaments i disciplina laboral continuaven en mans dels Tribunals ordinaris, jutjant-se en el marc del Dret Civil. Els *collegi* van desaparèixer durant el període corporativista, sense reaparèixer una institució semblant fins els anys 50 del segle XX.

Alemanya va promulgar l'any 1890 una llei a través de la qual es van crear els *Gewerbegerichte*, Tribunals per a treballadors manuals, amb representació equitativa entre patrons i treballadors. L'any 1904 es van complementar creant els *Kaufmannsgerichte*, Tribunals per als oficinistes i Tribunals de Comerç amb competència sobre un nombre reduït de comerços. L'any 1926, i amb una voluntat unificadora, van substituir els anteriors tribunals pels Tribunals de Treball, encarregats

³⁹⁶ La Comissió de Conciliació formada per les dues parts, el sindicat patronal i el sindicat professional de treballadors, amb la presidència de l'inspector de Treball.

³⁹⁷ La Comissió d'Arbitratge estava formada per entre 3 i 5 delegats per cadascuna de les parts i per un president nomenat unànimement per les dues parts o pel Ministeri de Treball en cas de desacord entre les parts. La Comissió d'Arbitratge tenia dos objectius principals: d'una banda, regular els conflictes sorgits de l'aplicació dels contractes de treball, i de l'altra, arribar a acords sobre condicions de treball i salaris per a la localitat, convertint-se en acords d'obligat compliment per patrons i treballadors.

³⁹⁸ Acquarone, 2003; Jocteau, 1978.

de tots els conflictes laborals individuals i els sorgits de l'aplicació de convenis col·lectius, excloent, però, la capacitat d'intervenir en la negociació de nous convenis col·lectius. Aquests Tribunals estaven formats per un jutge, que actuava com a president, i dos membres, un nomenat per les organitzacions patronals i l'altre, per les organitzacions sindicals. Tant les organitzacions sindicals com qualsevol treballador, excepte els funcionaris, podien interposar una demanda davant el Tribunal. Funcionaven a tres nivells diferents: els *Arbeitsgerichte* (Tribunals de Treball locals) en l'àmbit local; el *Landesarbeitsgericht* (Tribunal de Treball estatal), a escala estatal, i el *Reichsarbeitsgerichts* (Tribunal de Treball del Reich), integrat com a secció dins del Tribunal Suprem del Reich. Amb l'arribada del III Reich es va abolir la capacitat dels Tribunals d'arbitrar conflictes de caràcter col·lectiu i van disminuir considerablement les competències en conflictes individuals, que aniran a parar a mans dels nous *soziale Ehrengerichte* (Tribunals d'honor social). Finalitzada la Segona Guerra Mundial i desmantellades les institucions creades per règim nazi, les competències en matèria de conflictes laborals, novament, van ser gestionades pels Tribunals de Treball, que van anar adquirint una creixent importància.

Per la seva banda, Gran Bretanya³⁹⁹ refusava l'arbitratge individual i tractava la conciliació i l'arbitratge de manera col·lectiva. Des de mitjans del s. XIX van sorgir en diferents indústries britàniques consells de conciliació i arbitratge com a espais de negociació col·lectiva. Paral·lelament, els mecanismes legals creats pels *Councils of Arbitration Acts* (1867) i els *Arbitration Acts* de 1872 no van ser massa efectius. Aquest fet va fer reflexionar els membres de la Royal Commission on Labour (1891-1894) sobre si en les relacions laborals entre patronal i treballadors calia buscar acords voluntaris mitjançant procediments establerts per les parts en conflicte. L'únic paper que, segons ells, havia de jugar l'Estat era fomentar i promoure la conciliació i establir els mecanismes per arribar-hi si les parts n'eren favorables. Amb aquest objectiu l'any 1896 es promulguen les *Conciliations Acts*. Tanmateix, tant els sindicats com la patronal mai foren favorables a la creació de Tribunals de treball diferenciats de la judicatura ordinària. Per a diferents juristes, la primacia de les *Common Laws* a Gran Bretanya, sistema refusat per pràcticament tots els països continentals, enfront de la *Civil Law* atorgava un gran poder i autoritat als Tribunals ordinaris. A excepció dels *munitions tribunals*, formats per un president professional amb assessors nomenats entre jurats de patrons i treballadors i encarregats de solucionar conflictes laborals

³⁹⁹ Creighton, 1979; Khan-Freund, 1954, 1959, 1966 i 1978a; Rubin, 1977.

durant la Primera Guerra Mundial, no va ser fins al 1964 que es va crear un sistema de Tribunals de treball.

En síntesi, als anys 20 del segle passat, la major part de països de l'Europa occidental, gaudien d'algun tipus de jurisdicció laboral per arbitrar tant els conflictes individuals com col·lectius. D'aquesta manera, les teories positivistes del Dret havien procurat implementar un sistema normatiu suposadament neutre als interessos dels grups socials articulant unes "regles del joc" ben definides. En aquest joc el jutge era l'àrbitre i el seu arbitratge consistia a trobar fórmules de compromís i solució tan consensuades com fos possible. Amb la incorporació de representants de la patronal i dels treballadors en els òrgans encarregats d'arbitrar conflictes (Tribunals Industrials i altres fórmules segons els països) s'intentava aplicar la idea de la democràcia liberal segons la qual existeixen un conjunt de valors i normes "universals" i "independents" als interessos dels grups socials en conflicte.

5.1.2. Orígens dels Tribunals especials de treball: les primeres normatives entorn dels Tribunals Industrials

A Espanya, com a la totalitat de països europeus, l'articulació d'aquests nous Tribunals responia a una de les aspiracions que els treballadors i treballadores havien mostrat al llarg del s. XIX entorn del dret d'associació, que incloïa la reiterada petició de crear jurats mixtos de patrons i obrers per solucionar les diferències existents entre ells. Aquesta demanda, per exemple, apareixia reiteradament en diferents episodis protagonitzats per obrers: va ser una petició present en la vaga general de Barcelona del juliol del 1855, on els obrers reclamaven, juntament amb el dret d'associació, la creació de jurats mixtos, demanda finalment obviada pels representants governamentals (Borrajó, 1969; Tuñón de Lara, 1972; Izard, 1973). Paral·lelament, ja des de mitjans del s. XIX, la judicatura espanyola debatia entorn dels problemes del procés civil, caracteritzat per la lentitud, ineficàcia i manca de preparació per fer front al creixent nombre de conflictes de caràcter laboral que l'inicial procés d'industrialització començava a comportar⁴⁰⁰.

D'aquesta manera, l'any 1870, el diputat a Corts Ferran Alsina presentava una sol·licitud en nom de vuit mil obrers catalans demanant la creació d'una llei que

⁴⁰⁰ Durant tot el període estudiat, a la *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* es va discutir al voltant d'aquesta temàtica.

permetés la formació de jurats mixtos entre obrers i patrons. Tanmateix, no va ser fins a la promulgació de la Llei Benot del 1873, a través del seu article 8, que la legislació es va referir a la formació de *jurados mixtos de obreros, fabricantes, maestros de escuela y médicos* [que] *bajo la presidencia del juez municipal cuidarán de la observación de esta ley y de su reglamento de la forma en la que en él se determine, sin perjuicio de la inspección que a las Autoridades y Ministerio fiscal compete en nombre del Estado*⁴⁰¹.

D'aquesta manera, des del darrer terç del s. XIX, i segons les informacions de l'IRS, funcionaven en algunes localitats i indústries jurats mixtos de caràcter voluntari i permanent amb la funció de conciliar i, de vegades, arbitrar els conflictes individuals entre obrers i patrons. Tanmateix, aquest òrgan, tot i la pretensió que funcionés com un Tribunal, no tenia en cap cas efectes jurisdiccionals i no podia actuar en els casos de conflicte col·lectiu. Si bé el balanç de la seva actuació fou poc satisfactori, posava de manifest la necessitat d'una reforma legislativa davant la ineficàcia de les institucions existents fins al moment encarregades, teòricament, d'arbitrar els conflictes sorgits de les relacions laborals. Així durant la legislatura de Romanones (1905-1906) es va presentar una proposta de llei per crear un Tribunal Industrial, proposta que finalment es va convertir en llei durant la legislatura del conservador Maura, legislatura en la qual, conjuntament amb la Ley de Tribunales Industriales de 19-5-1908⁴⁰², s'aprovava la Ley de Consejo de Conciliación y Arbitraje⁴⁰³ i, poc després, la Ley de Huelgas y Coaliciones de 27-4-1909⁴⁰⁴. La primera s'encarregava dels conflictes individuals i les darreres, dels conflictes col·lectius. Així, en aquest últim cas, en el moment de planejar una vaga o una aturada tant per part dels treballadors/es com dels patrons, calia comunicar-ho al president de la Junta Local de Reformes Socials i a l'alcalde, posant de manifest les causes del conflicte i als obrers/es i/o empreses que afectava. Aquest document es traslladava a l'altra part en conflicte, que podia refusar o acceptar la mediació del president. En el primer cas, es donava per intentada la conciliació. En el segon, es remetia un informe al·legant les seves argumentacions. El Consell de Conciliació, format per sis jurats, tres patrons i tres obrers, escoltava les argumentacions dels interessats intentant obtenir una avenença que en cas de no aconseguir-se es convertia en un arbitratge decidit en última instància per un àrbitre

⁴⁰¹ *Gaceta de Madrid*, 28-7-1873, núm. 209: 1.193.

⁴⁰² *Gaceta de Madrid*, 20-5-1908, núm. 141: 861-862.

⁴⁰³ *Ibidem*: 862-863.

⁴⁰⁴ *Gaceta de Madrid*, 28-4-1909, núm. 118: 987.

designat per un laude. Aquests consells de conciliació foren ineficaços a l'hora d'arbitrar conflictes col·lectius (Zancada, 1929: 172)⁴⁰⁵.

El sorgiment dels Tribunals Industrials i de qualsevol organisme de regulació de les relacions laborals era vist per la patronal amb desconfiança. D'una banda, perquè instava els treballadors/es a exigir contractes de treball i establir condicions laborals en un moment en què pràcticament no existien. I, de l'altra, perquè els Tribunals tenien la tendència a multiplicar-se per tal de justificar la seva existència. Els Tribunals formats a partir de la primera Llei de Tribunals Industrials aprovada el 19-5-1908 durant la legislatura d'Antonio Maura va tenir molt poca activitat i, segons els seus coetanis, escassos resultats a l'hora de resoldre conflictes laborals (González-Rothvoss, 1934).

La llei autoritzava el Govern a establir Tribunals per iniciativa pròpia o per una demanda consensuada d'associacions d'obriers i patrons en aquells territoris que ho demandessin, generalment en cada capçalera de partit amb competència en la totalitat del partit judicial. Aquests Tribunals estaven formats per un jutge de primera instància, que actuava com a president, i sis jurats, tres designats pel treballador litigant entre una llista escollida pels patrons, i tres designats pel patró litigant entre una llista d'obriers (aquest mètode es coneix com a designació creuada). El càrrec de jurat era biennal, gratuït i obligatori. Les parts litigants eren, d'una banda, el patró i, de l'altra, el treballador. El primer era definit per la llei com *la persona natural o jurídica, propietario o contratista de la obra, explotación o industria donde se preste trabajo*, mentre el segon es definia com *la persona natural o jurídica, el aprendiz o dependiente de comercio que presta habitualmente un trabajo manual por cuenta ajena y cualquier otra asimilada por las Leyes al trabajo manual. Se exceptúan aquellas personas cuyos servicios sean de índole puramente doméstica*⁴⁰⁶. Ambdues definicions es van mantenir en articulats posteriors i van generar controvèrsia entre els coetanis de l'època. En aquest sentit, l'exclusió de la categoria de treballador/a de les persones *de índole puramente doméstica*⁴⁰⁷ va excloure l'important volum de mà d'obra femenina que representava el servei domèstic. Respecte de la capacitat processal, la llei no establí cap definició, de manera que s'aplicava la Llei general d'enjudiciament civil i el Codi Civil. D'aquesta manera, les parts podien comparèixer representant-se a elles mateixes o bé representades per procurador i assistides per lletrat. L'objectiu de la llei

⁴⁰⁵ Entre el 1908 i el 1914 els òrgans encarregats de gestionar conflictes de caràcter col·lectiu solucionaren 22 de les 986 vagues. Zancada, 1929: 172.

⁴⁰⁶ *Ibidem*.

⁴⁰⁷ *Ibidem*.

era que el procés judicial fos oral, públic, ràpid i gratuït. Tanmateix, tot i aquesta voluntat, la tasca dels Tribunals no va satisfer les expectatives dels seus contemporanis per raons tant de tipus econòmic com de tipus ideològic. Mentre per als obrers jurats participar en un procés judicial era ruïnós, ja que se'ls obligava a participar-hi de manera gratuïta i davant una incompareixença no justificada havien de pagar 5 pts a cada jurat assistent, el personal subaltern (auxiliars i subalterns) mostraven un nul interès per aquests judicis, ja que no cobraven pels seus serveis. Per la seva banda, els jutges, que havien de compatibilitzar la seva feina en els Tribunals ordinaris civils i penals amb el servei al Tribunal Industrial, no van complir els terminis temporals establerts en la mateixa Llei de Tribunals. D'aquesta manera no es van arribar a constituir suficients Tribunals per donar una resposta satisfactòria a tots els processos judicials de caràcter social. D'altra banda, sovint se'ls criticava per actuar en funció d'interessos de classe. El fiscal de Barcelona ho expressava amb les següents paraules:

*el obrero defiende al obrero y el patrón vota las pretensiones del patrono, siendo esto lo ordinario como lo es también que patronos y obreros se unan cuando se trata de una Compañía Aseguradora*⁴⁰⁸.

Enfront de la mala experiència i les crítiques rebudes pels Tribunals durant els anys immediatament posteriors a l'aprovació de la Llei, es va promulgar una nova Llei de Tribunals Industrials el 23-7-1912⁴⁰⁹ que pretenia solucionar els problemes plantejats per la Llei del 1908. En aquest sentit, la llei es modificava essencialment en relació als jurats i personal subaltern, implantació territorial, capacitat processal, gratuïtat i rapidesa del procés judicial.

En relació al sistema de jurats, la llei del 1912 disminuïa i retribuïa econòmicament els jurats⁴¹⁰, augmentava el cos de jurats, s'establia un sistema proporcional d'elecció⁴¹¹ i es compensava econòmicament el personal subaltern. A més, la llei establia que en cas de no configurar-se el Tribunal en segona convocatòria la demanda es traslladava

⁴⁰⁸ Martín Granizo i González-Rothvoss, 1932: 285.

⁴⁰⁹ Ley reformando la del 19 de mayo de 1908 sobre Tribunales Industriales. *Gaceta de Madrid*, 23-7-1912, núm. 205: 170-174.

⁴¹⁰ El nombre de jurats es redueix de 3 a 2 per part i se'ls retribueix per compensar la pèrdua del jornal del dia del judici. *Ibidem*: 171.

⁴¹¹ S'aplica el sistema de sorteig en substitució de l'elecció creuada. *Ibidem*.

al Tribunal de primera instància, tribunal que podia sentenciar sense la presència de jurats.

A Barcelona, com a Madrid, es van crear jutjats especials amb jutges especialistes en matèria laboral i es va mantenir la prerrogativa de la llei anterior, que autoritzava el Govern a crear Tribunals en les capçaleres de partit en les capitals i en aquelles ciutats on l'augment de població obrera o la proliferació de les indústries ho justifiquessin. La historiografia ha considerat que els Tribunals que funcionaven, tot i que de manera desigual, durant les dècades dels 10 i 20 del s. XX foren els Tribunals de Madrid i Barcelona (ambdues ciutats tenen Tribunals especials des del 1912), els de les zones mineres de Bilbao i Oviedo, València i Sevilla. Almenys en la seva primera etapa no funcionaven en les zones rurals, fet que incidí en augmentar les diferències entre la població urbana i industrial i la població rural i agrícola. I en les zones urbanes cal circumscriure el funcionament dels Tribunals només a les principals ciutats, i Barcelona capital, amb una activitat mitjana de 1.500 casos, compartia protagonisme amb altres poblacions pròximes (Manresa, Terrassa, Mataró, Sabadell, Sant Feliu de Llobregat), amb una mitjana de 25-50 casos anuals cadascuna (Generelo, 1999).

La gratuïtat del procés judicial en matèria social contrastava especialment amb la justícia civil ordinària. I si bé aquest fet beneficiava els treballadors/es, que eren legalment pobres, en la mesura en què podien plantejar-se obrir un procés judicial, també era aprofitat pels patrons en benefici propi. D'aquesta manera, el patró podia, i en alguns casos analitzats del període de finals dels 30 així es mostra, allargar el procés judicial en un intent d'aconseguir que el treballador/a desistís en la demanda⁴¹² o una vegada sentenciat allargava l'execució de la sentència en un intent d'obtenir una transacció més beneficiosa amb el treballador/a. A més a més, la possibilitat de representar-se personalment o a través d'advocats i/o procuradors amb els corresponents honoraris va generar que els patrons utilitzessin en major mesura que els obrers i obreres la representació legal en els judicis, establint-se així una descompensació en termes de coneixements legals entre les parts en litigi.

⁴¹² [...] *si es moral que la justicia sea gratuita hasta el momento de dictarse sentencia, no lo es que amparándose en esa arma legal se consiga, por parte de patronos de mala fe, dilatar indefinidamente el cumplimiento de dicha sentencia sabiendo por medio de ese artículo, 19, que nunca puede ser obligado a abonar mayor cantidad de aquella en que resulta condenado.* Beltran Solsona, J., 1918: 98.

La llei disminuïa considerablement la durada del procés judicial: mentre la justícia civil ordinària trigava una mitjana de tres mesos en resoldre un litigi amb constants aturades en el procés, la llei del 1912 establia que els Tribunals Industrials actuarien en un únic període, ja que es considerava que s'estava davant d'un procés urgent. En relació a la capacitat processal, per a alguns autors (Generelo, 1999) la llei del 1912 va representar un salt qualitatiu per a les obreres, ja que va permetre a les dones representar-se davant dels Tribunals Industrials, superant les limitacions del Dret Civil; d'aquesta manera, les treballadores casades majors de 18 anys van poder presentar demandes davant els Tribunals Industrials. De fet, la llei concedeix capacitat processal als treballadors majors de 18 anys i no estableix cap referència al sexe dels demandants. Aquest fet ha comportat que d'altres estudiosos afirmen que l'ambigüïtat en l'articulat de la llei va provocar que fossin els jutges el que decidissin si acceptaven o refusaven demandes presentades directament per treballadores (Montero Aroca, 1979). En aquest sentit, hi va haver magistrats que consideraven que un articulat que no definia clarament que les dones gaudissin de capacitat processal implicava que havia d'aplicar-se la normativa anterior i, per tant, es remetien a la legislació civil que negava aquest dret a les casades. Per contra, d'altres consideraven que l'articulat de la llei del 1912 permetia a les dones gaudir de capacitat processal. En qualsevol cas, i d'acord amb Generelo, actualment els pocs estudis apareguts entorn dels Tribunals Industrials i altres òrgans de caràcter judicial no permeten calibrar si les treballadores en general i les domèstiques en particular foren conscients de l'abast de la normativa i aprofitaren aquesta situació.

*Les reclamaciones civiles sobre incumplimiento o rescisión de los contratos de arrendamiento de servicios, trabajo y aprendizaje y de los pleitos que surgieran de la aplicación de la Ley de Accidentes de Trabajo*⁴¹³ continuaven essent l'objecte de la llei del 1912. A més a més, la funció dels Tribunals es reduïa a sentenciar sobre incompliments o rescissions de contractes, podent fer una interpretació progressista o conservadora de les Bases de Treball existents, però sense capacitat per modificar-les, de manera que un judici de valor entorn a una Base o Reglament de Treball quedava circumscrit a una sentència concreta sense poder alterar la Reglamentació general. Tot i que la llei no va excloure directament els conflictes col·lectius, prevalien

⁴¹³ *Gaceta de Madrid*, 23-7-1912 núm. 205: 170-174.

la Ley sobre Consejos de Conciliación y Arbitraje⁴¹⁴ i la Ley de Huelgas y Coaliciones⁴¹⁵.

5.1.3. La Dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930: l'inici de la duplicitat d'òrgans

Al llarg de la dècada dels 20 i els 30 del s. xx van conviure òrgans amb atribucions jurisdiccionals que actuarien simultàniament en la resolució de conflictes laborals. Durant la Dictadura de Primo de Rivera funcionaven els Tribunals Industrials, les Comissions Mixtes de Treball⁴¹⁶ i els Comitès Paritaris, que, a partir del 1931, amb l'adveniment de la República, es van convertir en els Jurats Mixtos. Tot i que aquests darrers òrgans originalment no tenien atribucions jurisdiccionals, progressivament se'ls va atorgar aquests tipus de funcions jurídiques i, finalment, en molts casos, tindrien una actuació més destacada, almenys quantitativament, que els Tribunals Industrials.

Així, durant la Dictadura de Primo de Rivera, a través del RD-llei del 23-8-1926, es promulgà el Codi del Treball després de més de dos anys de discussions en diferents comissions. En el seu llibre IV, el Codi tractava la nova normativa aplicable als Tribunals Industrials⁴¹⁷. Entre les novetats, el Codi ampliava la facultat del Govern per crear nous Tribunals Industrials per tal d'augmentar el nombre de Tribunals creats legalment per la llei del 1908. Mentre que es mantenia la composició dels Tribunals com en la llei del 1912, presidits per un jutge de primera instància o funcionari de carrera nomenat pel Govern, integrat per dos jurats patrons i dos jurats obrers, canviava el sistema d'elecció: si fins al 1926 l'elecció dels jurats la realitzaven

⁴¹⁴ *Gaceta de Madrid* núm. 141: 862-863. Ley del 19-5-1908.

⁴¹⁵ *Gaceta de Madrid* núm. 118: 987. Ley del 27-4-1909.

⁴¹⁶ El Reial decret de 24-6-1920 creava la Comissió Mixta del Comerç de Barcelona i el Decret de 5-10-1922, els Comitès Paritaris circumstancials o permanents. La Comissió Mixta del Comerç de Barcelona ha estat extensament estudiada per Maria Jesús Espuny, 1997; 2000.

⁴¹⁷ Libro IV: De los Tribunales Industriales. Consta dels següents continguts: Título único: 1. Disposiciones generales. 2. Organización de los Tribunales Industriales. 3. De la competencia de los Tribunales Industriales. 4. Sistema electoral de los Jurados. 5. Procedimiento contencioso: a) Del juicio ante los Tribunales Industriales o el juez de primera instancia; b) De los recursos contra las sentencias de los Tribunales Industriales o juez de primera instancia; c) Del recurso de revisión ante la Audiencia Territorial; d) Del recurso de casación ante el Tribunal Supremo; e) Recurso extraordinario a favor del Fondo de Garantía; f) Ejecución de la sentencia; g) Disposición común. Els Tribunals Industrials van passar a dependre de la Generalitat de Catalunya pel Decret del 12-12-1933. González-Rothvoss, 1934: 232.

individualment els patrons i obrers en litigi, a partir del 1926 aquesta elecció la faran els representants de les diferents associacions professionals, excepte en el cas que aquestes no existissin en la localitat. El canvi en l'articulat de la llei en relació a aquest aspecte ens permet, d'una banda, observar el pes que havien anat adquirint les associacions obreres i, de l'altra, advertir que no es tenien presents aquells sectors que no gaudien d'associacions col·lectives. No obstant això, la condició establerta per la llei sobre l'obligatorietat de les associacions d'haver d'estar inscrites al Cens electoral del Ministeri de Treball va provocar en la pràctica la no aplicació de la normativa, ja que el referit Cens no va arribar a configurar-se durant el període de la Dictadura⁴¹⁸, pel que es continuaran aplicant les llistes de jurats ja existents. El càrrec de jurat, ara quadriennal en lloc de biennal, continuava essent remunerat⁴¹⁹ i es mantenia la prerrogativa dels Jutjats de primera instància per jutjar les demandes presentades en cas d'incompareixença continuada dels jurats. L'objectiu dels Tribunals continuava centrat en les *reclamaciones civiles sobre incumplimiento o rescisión de los contratos de arrendamiento de servicios, trabajo y aprendizaje y de los pleitos que surgieran de la aplicación de la Ley de Accidentes de Trabajo*⁴²⁰, i el Codi del 1926 els atribuïa també la funció de resoldre l'incompliment de *leyes y disposiciones de carácter social que no tengan un procedimiento especial gubernativo o judicial*⁴²¹.

La capacitat processal es manté de manera similar a l'expressada en la llei del 1912, mantenint el reconeixement com a obrers per als majors de 18 anys, però esmentant expressament les obreres solteres més grans de 18 anys. En relació a les casades, l'article 452 obligava a presentar la *autorización del marido, y si éste acudiera al juicio oponiéndose, el juez citará a ambos a una comparecencia, y en su vista, sin más trámites ni ulterior recurso, concederá o denegará a la mujer la oportuna habilitación. Caso de separación de hecho o derecho, la mujer no necesitará autorización*⁴²². La llei explicitava la capacitat processal, és a dir, reconeixia capacitat d'actuació a les dones però mantenia l'estat civil com a mecanisme de restricció. Així, el matrimoni continuava

⁴¹⁸ Durant vuit anys no van arribar a celebrar-se les eleccions necessàries per formar llistats de jurats degut a les dificultats per crear un Cens Electoral Social. La realització d'aquest Cens fou una de les primeres preocupacions durant el període republicà, però tot i la urgència manifestada per les autoritats republicanes per configurar l'esmentat Cens, aquest no es publicarà fins al gener del 1933 (Orden de 30-1-1933). Cens publicar al *Boletín de Trabajo y Previsión Social*, supl. núm. 29, 1932, desembre: 1-241.

⁴¹⁹ Ni durant la Dictadura ni durant la República es van pagar puntualment les dietes dels jurats, aspecte que comportaria nombroses queixes d'aquest col·lectiu.

⁴²⁰ Art. 435, 1º, Capítulo III. González-Rothvoss, 1934: 233.

⁴²¹ Art. 435, 3º, Ibídem: 233.

⁴²² Art. 452, Capítulo IV, Ibídem: 234.

essent per a les esposes un dispositiu de fre en l'adquisició i desenvolupament de drets socials.

Davant la proliferació de demandes de tipus laboral es reduïa el temps entre la presentació de la demanda i l'inici del judici, de manera que el Codi del 1926 retallava els vuit dies establerts per la Llei del 1912 al termini de temps més curt possible entre la presentació de la demanda al secretari i l'inici del judici.

Els Comitès Paritaris es van crear amb la funció de reglamentar les condicions de treball i fer d'intermediaris en conflictes laborals. Davant el fracàs dels òrgans creats anteriorment (Consell de Conciliació) per conciliar i arbitrar en els conflictes laborals, s'optava per constituir un òrgan paritari que, d'una banda, regulés una normativa d'obligat compliment per les parts presents en el contracte de treball, patró i treballador/a i, de l'altra, solucionés els conflictes col·lectius que es derivaven de les relacions laborals. Ràpidament, però, també va gestionar conflictes de caràcter individual.

En els anys anteriors a la Llei de creació dels Comitès Paritaris, s'havien articulat un seguit de lleis que, tot i no tenir efectes pràctics, perquè no es van aplicar, constituïen els antecedents dels futurs Comitès. Entre aquestes lleis, cal destacar el projecte de Llei de 14-11-1919, referida a la constitució i funcionament dels Comitès Paritaris professionals; en l'article 3, ja s'establia la capacitat de sentenciar en casos de conflicte de caràcter laboral, anticipant els problemes de dualitat que van aparèixer posteriorment entre Comitès i Tribunals. No obstant això, el RD-Llei de 26-11-1926, pel qual es creen els Comitès Paritaris, negava plenes atribucions jurisdiccionals reservant-les als Tribunals⁴²³.

L'article 17 del RD-Llei del 26-11-1926 establia que els Comitès podien resoldre diferències individuals i col·lectives entre patrons i obrers. Aquesta prerrogativa atorgava només funcions arbitrals i no jurisdiccionals, i marcava l'inici de la dualitat de funcions dels òrgans encarregats de la intervenció en els conflictes entre patrons i obrers sorgits de les relacions laborals. Disposicions posteriors de caràcter legislatiu

⁴²³ Art. 17, 2º, 3º. RD-ley del 26-11-1926: [...] *servirá de Consejo de Conciliación en las diferencias individuales y colectivas que surjan entre esta clase de obreros y sus patronos, salvo siempre el derecho de unos y otros para solventar sus pleitos privados en los Tribunales ordinarios, y a salvo también las facultades que para el cumplimiento, inspección y sanción de las leyes sociales tienen los organismos propios existentes en la actualidad. Gaceta de Madrid, 27-11-1926, núm. 331:1.101. Ibídem.*

atorgarien facultats jurisdiccionals als Comitès en detriment dels Tribunals: la Reial ordre de 28-1-1928 establia que la demanda interposada pels obrers per acomiadament, la causa del qual fos la intervenció del treballador en la creació i organització del Comitè Paritari, podia ésser resolta pel Comitè Paritari. Més enllà aniria el Reial decret de 30-7-1928, de reforma de l'organització corporativa, que atorgava competències als Comitès per resoldre demandes d'acomiadament injustificat prèvia finalització del contracte.

Els Comitès Paritaris estaven integrats en la concepció corporativa de l'organització del treball que promulgava la Dictadura de Primo de Rivera. En aquest sentit, des del 1922 s'havien anat creant tot un seguit d'òrgans paritaris d'obrers i patrons per gestionar i resoldre els conflictes sorgits de les relacions laborals. Entre aquests òrgans destacaven els esmentats Comitès, les Comissions Mixtes de Treball⁴²⁴ (Agrupacions de Comitès Paritaris) o els Consells de Corporació⁴²⁵ (Agrupació de Comitès Paritaris d'un mateix ofici).

Els Comitès, que podien ser locals o interlocals, segons professió, estaven formats per un mateix nombre d'obrers i patrons escollits entre membres d'associacions empresarials i obreres. Els Comitès locals estaven formats per cinc vocals patrons o cinc obrers, i els interlocals, per set vocals de cada classe. En ambdós, el president, secretari i personal subaltern eren escollits per consens entre els vocals obrers i patrons, i en cas de no consensuar-se un nom, era nomenat pel Ministeri de Treball. Tenien capacitat electora les associacions patronals i obreres⁴²⁶ i elegible tots els patrons o obrers majors d'edat (des del 1929, 21 anys) que pertanyessin a la indústria

⁴²⁴ Agrupacions voluntàries de Comitès Paritaris relacionats per homogeneïtat de funcions industrials, relacionats econòmicament, etc. Format per tres vocals obrers i tres patrons de cada Comitè agrupat, i presidit per una persona escollida pel Ministeri de Treball. Entre les seves funcions destaca la capacitat d'aprovar acords relatius a condicions de treball acordats pels Comitès Paritaris, atribuint-los les mateixes facultats que tenien els Tribunals Industrials i la seva capacitat d'imposar sancions per infraccions. Tot i les competències que els atribuïa la llei, no s'arribaren a constituir un nombre significatiu de Comissions Mixtes; no obstant això, cal destacar la Comissió Mixta de Comerç de Barcelona, Indústries Químiques de Barcelona, Espectacles Públics de Barcelona, Indústries Hotelera i Cafetera de Barcelona i la Comissió Mixta de Treball d'Indústries Siderometal·lúrgica, Metal·lúrgica i derivats de Barcelona. González-Rothvoss, 1934.

⁴²⁵ La seva tasca era regular els contractes de treball en òrgans de caràcter superior a l'àmbit local o d'indústria. Constituirà el màxim òrgan d'apel·lació encarregat dels conflictes amb major transcendència en el món de les relacions laborals o les demandes especialment conflictives. Van tenir poc èxit.

⁴²⁶ Segons diferents autors el sistema electoral donarà un control absolut dels Comitès als socialistes (Montero Aroca, 1976; Casas, 2003).

i/o ofici corresponent inscrits en el Cens, sense distinció de sexe. La seva funció consistia, d'una banda, a arbitrar en conflictes de caràcter laboral i, de l'altra, a articular les condicions laborals presents en els reglaments de treball dels respectius sectors econòmics.

El Codi del Treball del 1926 no va ser massa ben valorat pels seus coetanis, que consideraven que s'havia fet massa precipitadament (Alarcón Horcas, 1928) i que en lloc d'una codificació fou una refundació de la normativa existent amb l'agregant d'excloure algunes disposicions promulgades amb anterioritat⁴²⁷ (Martín Granizo i González-Rothvoss, 1932).

5.1.4. Tribunals Industrials i Jurats Mixtos, 1931-1939

Les competències dels Tribunals Industrials durant el període republicà es van mantenir tal com s'havien establert en el Codi de Treball del 1926. Tanmateix, i a causa de la duplicitat d'organismes i funcions, la tasca dels Tribunals Industrials va veure's considerablement limitada pels Jurats Mixtos. Els primers intervenien en qualsevol reclamació sorgida entre patró i obrer, incompliments unilaterals de contractes de treball o aprenentatge, demandes judicials fruit d'accidents de treball o incompliment de lleis i disposicions de caràcter social. Els segons arbitraven les demandes per acomiadament, salaris, hores extres o en indemnitzacions d'accidents no superiors a 2.500 pts.

L'any 1934, la Generalitat republicana, fent ús de la seva competència en matèria de legislació social a Catalunya, va promulgar el Decret de 15-6-1934 amb un doble objectiu: d'una banda, solucionar la permanent interinitat dels membres dels Tribunals Industrials i, de l'altra, constituir-ne en aquells partits judicials en què encara no havien estat constituïts. En relació al primer objectiu, el Decret renovava i dotava de continuïtat els membres dels Tribunals a partir dels representants obrers i patronals de les associacions presents en el Cens Electoral Social provisional per un període de

⁴²⁷ S'exclouen la Ley de Mujeres y Niños del 1900 y el seu reglament; L 08-01-1907 sobre protecció de la dona obrera abans i després del part; legislació de la jornada de treball: L 27-12-1910 sobre jornada màxima a les mines; RD 3-4-1909 sobre implantació amb caràcter general de la jornada de vuit hores; RD 10-10-1919 sobre jornada de set hores i la duració de la jornada de treball en tasques subterrànies de les mines de carbó; legislació de jornada laboral: L 3-3-1904; legislació sobre indústria perillosa i insalubre; legislació sobre seguretat social relativa a la creació per la L 27-2-1908 de l'INP; així com la Organización Corporativa Nacional, normativitzada amb la L 26-11-1926.

quatre anys. A partir del juliol del 1934 va començar la renovació i la nova creació de Tribunals Industrials en diferents localitats catalanes⁴²⁸.

Durant el Bienni Negre, de la mà de la CEDA, es va aprovar la Llei de Bases a través del Decret de 6-5-1935 amb la intenció de reformar la legislació de Jurats Mixtos que a la base II suprimia els Tribunals Industrials. Les Corts i el Govern espanyol, en contra de l'opinió de la major part de la judicatura de l'època, justificaven aquesta supressió al·legant que davant la dualitat de jurisdicció entre Tribunals Industrials i Jurats Mixtos era preferible la supressió dels primers a la pèrdua de competència dels segons per la major acceptació que aquests darrers havien tingut entre la classe treballadora. No obstant això, la supressió no va arribar a produir-se, ja que el Decret de 26-7-1935 ordenava el manteniment dels Tribunals fins a la renovació dels representats professionals en els Jurats Mixtos, renovació que no es va dur a terme. Amb la victòria a les eleccions del febrer del 1936 del Front Popular, el nou Govern, a través de la Llei de 30-5-1936, va retornar a la situació anterior a la Llei de Bases del 1935. Els Tribunals van funcionar durant la Guerra Civil conjuntament amb els Jurats Mixtos fins que la victòria franquista va suprimir-los i els va substituir per la Magistratura de Treball. Tot i la limitada actuació que la legislació atorgava als Tribunals Industrials durant el període republicà, en especial en relació als Jurats Mixtos, l'historiador Soto Carmona (1989) comptabilitza un total de 10.863 demandes al conjunt de l'Estat espanyol, de les quals foren resoltes 9.574 demandes⁴²⁹. D'aquestes, un 53% correspondrien a les províncies de Barcelona, Madrid i Biscaia.

⁴²⁸ Es renovaren els de Girona i Tarragona (7-7-1934); Manresa (7-7-1934); Arenys de Mar (10-7-1934); Santa Coloma de Farners (10-7-1934); Barcelona i Berga (11-7-1934); el Vendrell (14-7-1934); Reus (13-8-1934). Es creen Tribunals a Puigcerdà (10-7-1934); Valls i Vilanova i la Geltrú (11-7-1934); Balaguer i la Bisbal (16-7-1934); Falset (23-7-1934) i les Borges Blanques (25-7-1934). Casas, 2003: 230.

⁴²⁹ D'aquestes 9.574, 2.599 correspondrien a accidents laborals i 6.975 a contractes de treball.

Taula 18. Número de demandes conservades presentades davant dels Tribunals Industrials de Barcelona, 1931-1938 (xifres absolutes)

Anys	Número de demandes
1931	1.277
1932	-
1933	1.406
1934	1.304
1935	761
1936	670
1937	512
1938	190

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de Rothvoss, 1934: 171 per als anys 1931-1933, i dades de l'inventari del fons de TI dipositat al TSJC, per als anys 1935-1938. La taula es refereix a expedients conservats al fons, tot i que probablement el nombre de demandes presentades fou més elevat.

Tant els seus contemporanis com estudiosos del Dret han enumerat diverses crítiques a la tasca dels Tribunals Industrials al llarg de tot el període en què van funcionar (Alarcón Horcas, 1927; Gallart Folch, 1936). En primer lloc, la intenció que uns Tribunals creats per gestionar els conflictes sorgits de les relacions laborals gaudissin al seu capdavant de magistrats competents i experts en matèria laboral no s'aconseguí. En segon lloc, cal recordar que només van arribar a consolidar-se en alguns partits judicials Tribunals especials per dirimir aspectes relatius al món del treball; en la resta de localitats els conflictes es dirimien en els Jutjats de primera instància. Així mateix, els òrgans encarregats de dirimir els recursos, l'Audiència Territorial en uns casos i el Tribunal Suprem en altres, no eren òrgans especialitzats en assumptes de caràcter laboral, aspecte que pretenia solucionar-se amb la creació de la Sala de Qüestions Socials l'any 1931. Finalment, i de la mateixa manera que des de la primera llei entorn dels Tribunals Industrials del 1908 ja s'havia criticat la manca de neutralitat, ara es tornava a afirmar que l'actuació dels jurats responia primordialment a criteris de classe. Tot i les crítiques, el procediment laboral disminuïa considerablement els costos, en termes econòmics i temporals, als processos civils. D'aquesta manera, la gratuïtat⁴³⁰ del procés laboral i el seu tractament de judicis urgents de ràpida

⁴³⁰ Segons Juan Montero Aroca la gratuïtat presentava dos problemes: d'una banda, el fet de no haver-se articulat un sistema perquè el declarat legalment pobre, y *todo trabajador lo era en todos los casos*, fos excusat de pagar els honoraris del perit i les indemnitzacions als testimonis. D'altra banda, no era suficient obtenir procuradors o advocats d'ofici per anar al judici en igualtat d'oportunitats de les dues parts. Calia que l'Estat assumís una veritable assistència als treballadors/es aliena a les organitzacions sindicals i polítiques. Montero Aroca, 1979.

resolució apropiaven les classes obreres al sistema judicial. El servei domèstic va passar a estar sota la jurisdicció dels Tribunals Industrials però només en relació a les relacions laborals desenvolupades després del canvi legal (Otxoa, 2012). En aquesta línia el Tribunal Suprem no va acceptar reclamacions del servei domèstic anterior a l'entrada de vigor de la Llei de contractes de treball del 1931.

La Llei de Jurats Mixtos va aprovar-se a les Corts el 27-11-1931 amb poc debat parlamentari⁴³¹. La proposta impulsada pel diputat i ministre Largo Caballero presentava els Jurats Mixtos com l'òrgan reivindicat per la classe obrera espanyola remuntant-se a les primeres definicions que en fa la Comissió de Reformes Socials l'any 1883⁴³², sense esmentar cap vincle de continuïtat amb els òrgans paritaris del període precedent. No obstant això, sobre si existia una voluntat de continuïtat o de ruptura entre els Comitès Paritaris i els Jurats Mixtos, han existit diverses opinions. Entre la doctrina de l'època van existir diferents postures, tot i que la major part de juristes coincideixen a afirmar que van prevaldre els elements de continuïtat entre ambdós òrgans judicials (García Oviedo, 1935; Madrid, 1936; Gallart, 1936). D'altres van manifestar una opinió contrària (Castán, 1936) i, finalment, un tercer grup de juristes (Martín Granizo i González-Rothvoss, 1932) van manifestar una opinió ambigua. Tant per als polítics com per als destinataris de la llei, obrers i patrons, els Jurats representaven la continuïtat dels Comitès. I, segons els juristes estudiosos de l'època, l'orientació i funcionament d'ambdós òrgans era pràcticament similar; la principal diferència es trobava en què, mentre els primers responien a una organització

⁴³¹ Ja l'any 1901, la Comissió de Reformes Socials emprava la denominació de Jurats Mixtos per definir els òrgans encarregats de solucionar les diferències sorgides entre patrons i obrers fruit de les relacions laborals. Aquesta denominació s'abandonà ràpidament per la utilització de Tribunals Industrials i Consell de Conciliació arran de les lleis del 1908 i el 1912, i no va ser fins a la legislatura en la qual el socialista Largo Caballero fou nomenat ministre de Treball quan es va recuperar la denominació de Jurats Mixtos per referir-se als òrgans no jurisdiccionals encarregats de gestionar, conjuntament amb els Tribunals Industrials, les reclamacions individuals sorgides del contracte i la relació laboral. *Ibidem*.

⁴³² L'any 1883 la legislació espanyola no tenia cap tipus de normativa sobre la conciliació i l'arbitratge o els Tribunals Industrials. El 3-12-1883 s'encarregava a la Comissió de Reformes Socials la formulació d'una proposta per crear Jurats Mixtos que funcionessin com a Tribunals. A partir del 1901, la Comissió de Reformes Socials deixava de parlar de Jurats Mixtos i començava a emprar la denominació de Tribunals Industrials en referir-se a òrgans de caràcter jurisdiccional diferenciant-los dels Consells de Conciliació, que eren òrgans no jurisdiccionals amb caràcter conciliatori. La denominació de Jurats Mixtos va ser recuperada per Largo Caballero en la seva proposta de llei del 1931. *Ibidem*.

global de l'organització social jerarquitzant-los en ens autònoms, els segons eren òrgans de caràcter administratiu dependents directament del Ministeri de Treball⁴³³.

Els Jurats van funcionar com organismes paritaris de negociació col·lectiva. El seu objectiu consistia a aconseguir a través del pacte i la negociació solucionar els problemes i els antagonismes sorgits de les relacions laborals. Per aconseguir-ho, treballadors/es i patronal negociaven sota l'auspici d'un teòric "mediador imparcial".

La Llei de 27-11-1931 classificava en 24 grups⁴³⁴ les diferents activitats econòmiques, a cadascuna de les quals els corresponia un Jurat Mixt provincial de treball. No obstant això, no totes les activitats van quedar sotmeses a la Llei de jurats. La mateixa llei exceptuava explícitament el servei domèstic, despatxos particulars i professions liberals, així com les indústries explotades directament per l'Administració i serveis públics gestionats per organismes oficials, tot i que per a aquests dos darrers tipus d'indústria establia un règim especial⁴³⁵. Dels motius i les conseqüències que implicava aquesta exclusió del servei domèstic en parlarem més endavant.

El Decret de 14-11-1933 traspassava a la Generalitat de Catalunya la competència en matèria social. Els instruments que va utilitzar per tal de mitjançar i arbitrar en les relacions laborals van ser el Consell de Treball, les Oficines de Col·locació, els Jurats Mixtos i els Tribunals Industrials.

Per poder participar en el Jurat com a representant d'una associació professional calia estar constituït legalment com a organització, haver-ho notificat al Ministeri de Treball – òrgan encarregat de donar-hi els vistiplau – i estar inscrit al Cens Electoral Social. En el cas català, traspassades les competències, aquesta funció l'exercia la Conselleria de Treball, que es comprometia a trametre còpia del CES de Catalunya⁴³⁶ al Ministeri per tal que aquest darrer l'inscrivís en el Cens Social. Aquestes condicions van aconseguir, en alguns territoris de l'Estat, mobilitzar organitzacions patronals i obreres

⁴³³ Per veure les diferències i similituds entre Comitès Paritaris i Jurats Mixtos: Montero Aroca, 1976: 171 i següents.

⁴³⁴ Dels 24 grups de professions, 23 feien referència a la indústria i només 1 a l'agricultura

⁴³⁵ Tenen règims especials: *ferrocarriles*, D 2-12-1932; *teléfonos*, OM 18-3-1932; *petróleos*, OM 27-7-1932; *cerillas*, OM 3-9-1932, (González-Rothvoss, 1934: 21).

⁴³⁶ El Cens Social estava dividit en 24 grups d'activitats. Les llistes definitives de les dues seccions, patronal i obrera, foren publicades el 27-6-1934. Per a una anàlisi del Cens Electoral Social per al cas català, Casas, 2003.

(Requena Gallego, 1999). Per contra, en altres territoris, per exemple en els que la CNT, contrària a aquests mecanismes d'arbitratge, tenia una destacada implementació, s'oposaven a la inscripció en el Cens desactivant la representativitat dels Jurats. A més, aquells sectors amb poca tradició sindical, com els ocupats per mà d'obra femenina, rarament tenien constituïts Jurats⁴³⁷. I en el cas que estiguessin constituïts, la representació femenina en els òrgans d'arbitratge era en la majoria dels casos nul·la o, si més no, minoritària. Aquesta situació comportava importants desavantatges: d'una banda, com que no tenien una organització formalitzada, no estaven present en les institucions consultives i d'arbitratge configurades per les autoritats (Jurats Mixtos). D'altra banda, als representants del sector en els òrgans tant sindicals (JM) com judicials (TI) se'ls suposava un coneixement del sector i de les seves condicions de treballs indispensable per poder participar en els processos d'arbitri i solució de conflictes. D'aquesta manera, com veurem en el cas de les domèstiques en els Tribunals, les seves reclamacions eren resoltes per magistrats o jurats desconexadors de les característiques i de les problemàtiques del sector domèstic, amb els perjudicis que aquest fet comportava.

Cada Jurat es componia de president i vicepresident, personal auxiliar (secretari, oficials i auxiliars), sis vocals patrons i sis vocals obrers, amb els corresponents obrers, escollits generalment per associacions patronals i obreres inscrites al Cens Electoral. Podien ser vocals tots els majors de 21 anys membres de l'associació que pertanyessin en qualitat de patró o obrer a la indústria, professió, ofici o treball del Jurat. Els acords es fixaven per majoria absoluta de patrons i obrers en primera convocatòria i per majoria d'assistents en segona convocatòria; era necessària la paritat de vocals de cada grup en les sessions ordinàries, desapareixent aquesta obligatorietat en les sessions extraordinàries. L'articulat de la llei no establia cap normativa sobre l'obligatorietat d'assistència dels vocals a les sessions i davant de seriosos problemes d'incompareixença de vocals es va optar per solucions d'urgència: d'aquesta manera, es va promulgar l'OM de 7-12-1932, per la qual si no s'assistia durant cinc sessions sense previ avís es considerava renúncia justificada, i l'OM de 5-7-1933, que establia que la incompareixença o la retirada del vocal no era motiu per paralitzar el Jurat, sinó que es continuava la sessió prenent-se els acords en segona convocatòria. Finalment, l'OM de 29-6-1933 dictaminava que si qualsevol de les parts es negava a prendre possessió del càrrec de vocal en primera convocatòria, se'ls citava de nou i es continuava la tasca del Jurat amb la seva absència.

⁴³⁷ Llista de jurats amb presència femenina: Núñez, 1989.

El president i el vicepresident eren nomenats pel Ministeri de Treball a proposta unànime dels patrons i obrers; en el cas de no consensuar un nom s'escollia en tres votacions entre els vocals obrers, patrons i el delegat provincial. El president tenia una funció conciliadora i només gaudia de vot per decidir en casos d'empat en segona votació. Durant el període republicà, els seus contemporanis van debatre entorn del paper del president com a una de les causes de la suposada parcialitat del Jurat⁴³⁸. El personal auxiliar (secretaris, oficials i auxiliars) es nomenaven per concurs públic entre persones amb acreditats coneixements relacionats amb la indústria, l'agricultura i la legislació social. Els Jurats els escollia i els proposava el Ministeri de Treball, que també els nomenava.

Segons la llei, l'objectiu prioritari dels Jurats Mixtos era determinar les condicions generals relatives a la reglamentació de treball, salaris, contractes, horaris, acomiadaments, etc., per l'ofici o professió corresponent. En cas d'estar en desacord amb reglamentacions aprovades podia interposar un recurs davant del Ministeri de Treball. Paral·lelament, la llei també els atribuïa un seguit de funcions secundàries, i se'ls atorgava una funció conciliadora, ja que s'establia que en cas de vaga, aquesta s'havia de comunicar amb vuit, cinc o dos dies d'antelació, segons el cas, per tal d'intentar conciliar les parts. Aquesta atribució no va ser acceptada per la CNT i va ser una de les raons del seu rebuig als Jurats Mixtos. Aquesta oposició en territoris amb una forta presència del sindicat anarquista, com fou el cas de Catalunya, i en especial de Barcelona, va ser una de les causes de la debilitat i els problemes dels Jurats Mixtos durant aquest període. Tanmateix, el rebuig de la CNT als Jurats Mixtos, tot i que formalment oficial per part del sindicat, podia variar en funció de la situació i *arribar a suposar –encara que mai la participació– des d'acceptar-ne algunes disposicions –sense adoptar-les mai formalment– fins a pactar-hi l'esclat o no d'alguns conflictes* (Casas, 2003: 175). També tenien una funció inspectora que va crear una situació de dualitat de funcions amb la Inspecció de Treball. Segons diversos estudis, la patronal, en general, acusava d'imparcialitat els Jurats per dictaminar majoritàriament de manera favorable als treballadors (Cabrera, 1987; González Martínez, 1999; Soto Carmona, 1989; Bosch, 1995; Requena Gallego, 1999). Aquesta percepció els portava a criticar severament els Jurats Mixtos.

Durant la República, els Tribunals Industrials i els Jurats Mixtos es van repartir la gestió de les reclamacions laborals, i en aquelles localitats on els primers no estaven

⁴³⁸ Part de l'argumentació a Montero Aroca, 1979.

constituïts, aquesta competència s'atribuí als Jutjats de primera instància. Segons les dades oficials, els Jurats Mixtos van ser els que van gestionar un major nombre de demandes laborals. Per exemple, a la província de Barcelona, els Jurats Mixtos de Treball van emetre 2.200 sentències, el 69,6% de les quals eren favorables als treballadors/es. A Catalunya, l'any 1933, dels 4.072 judicis arbitrats pels Jurats Mixtos, el 70% foren favorables als treballadors/es. El 48% dels judicis emesos entre 1932 i 1934 eren relatius a acomiadaments, seguits de salaris i subsidis de diversa índole. Progressivament, i com mostren les dades oficials, el nombre de demandes presentades davant aquests organismes va augmentar espectacularment, passant de 7.608 l'any 1933 a 15.737 l'any 1934 (Casas, 2003). Aquestes dades també indicaven l'inici d'un període de col·lapse en el funcionament dels Jurats Mixtos.

La llei del 1931 establia la possibilitat que els Jurats Mixtos poguessin exercir funcions de conciliació i arbitratge i, tot i que els juristes de l'època consideraven que eren òrgans de caràcter administratiu, van actuar com a òrgans jurisdiccionals superposant-se a les funcions dels Tribunals Industrials. Aquest fet va generar importants problemes de dualitat, tot i que, segons les estadístiques de l'època, en aquelles professions en les quals funcionaven els Jurats Mixtos⁴³⁹, aquests resolien un major nombre de demandes laborals.

A través del Decret de 29-8-1935, el ministre de Treball de la CEDA, Federico Salmón, va iniciar una reforma de la legislació dels Jurats Mixtos. Entre les novetats d'aquest decret destaquen: 1) El manteniment dels 24 grups de professions, tot i que es va incorporar la creació de Jurats Mixtos per determinades indústries i els Jurats Mixtos d'Empresa en aquelles empreses amb un nombre mínim de 500 obrers. En aquestes empreses, els vocals eren escollits directament pels obrers en lloc de per les associacions obreres. 2) Davant les constants crítiques de parcialitat dels presidents dels Jurats Mixtos, la llei va establir que la presidència recauria només en mans de membres de la carrera judicial i fiscal, aspecte que podia garantir la competència en matèria legal dels presidents, però no garantia la seva independència i imparcialitat. 3) La llei creava el Tribunal Central del Treball, format per tres magistrats, un dels

⁴³⁹ Jurats constituïts l'any 1932 a Barcelona: 1) Alimentació - Arts blanques; 2) Indústries químiques - Fàbrica de paper - Destil·lació d'hulla; 3) Materials de construcció i obres públiques; 4) Premsa i arts gràfiques; 5) Transports; 6) Aigua, gas i electricitat; 7) Siderometal·lúrgia, metalls i derivats; 8) Espectacles públics; 9) Indústria hotelera i cafeteria; 10) Ports; 11) Indústria de la fusta; 12) Vestit, tocat i tèxtil; 13) Serveis higiènics i altres indústries i professions; 14) Comerç al major, banca i assegurances (González-Rothvoss, 1934).

quals seria designat president pel Ministeri de Treball, dos patrons i dos obrers. La seva funció era arbitrar els recursos contra sentències emeses pels Jurats Mixtos, competència que, segons l'anterior llei, requeia sobre el Ministeri de Treball. El Tribunal Central del Treball no va arribar a funcionar mai durant el període republicà; no obstant això, aquest organisme va ser recuperat durant la Dictadura franquista.

4) La llei establia la supressió dels Tribunals Industrials, prerrogativa que no va arribar a produir-se. En relació al procediment que calia seguir en la presentació de demandes, les modificacions incloses en la Llei de Bases del 1935 eren mínimes respecte de la llei del 1931.

Tot i que la Llei de Bases del 1935 va ser l'intent més seriós de reformar el funcionament dels Jurats Mixtos i solucionar, encara que fos mitjançant la supressió dels Tribunals Industrials, la dualitat jurisdiccional de Jurats i Tribunals Industrials, la victòria del Front Popular va significar el restabliment de la legislació del primer bienni republicà. Aleshores, el nou Govern, a través de la llei de 30-5-1936, va derogar la Llei de Bases de 16-7-1935 i va restablir la del 1931. Segons les noves autoritats, la derogació immediata de la llei del 1935 responia als efectes d'aquesta tant en la classe obrera com en la patronal, que havien manifestat la seva ineficàcia en la resolució de conflictes de treball. Així, es va derogar la totalitat de la llei sense mantenir cap dels preceptes que en ella apareixien i es va restablir la Llei de contractes de treball del 1931.

Amb el restabliment de la llei del 1931 es mantenia un dels problemes més importants del sistema judicial per a la solució de conflictes laborals de caràcter individual a Espanya: la dualitat jurisdiccional entre òrgans judicials i "extrajudicials". La doctrina de l'època ho va posar reiteradament de manifest durant tot el període, però no va ser fins a l'arribada de la Dictadura franquista i la promulgació del Fuero del Trabajo el 9-3-1938, que el nou règim, partint que la potestat jurisdiccional recau en l'Estat, va suprimir els Jurats Mixtos i els Tribunals Industrials i va crear les Magistratures de Treball.

5.1.5. Les Magistratures de Treball, 1939-1950

L'any 1939, la victòria de l'exèrcit franquista va comportar la modificació de la legislació republicana en matèria laboral. Els Jurats Mixtos i els Tribunals Industrials van desaparèixer definitivament i en el seu lloc es creaven les Magistratures de Treball, encarregades de la resolució dels conflictes entre obrers i patrons fruit de les relacions laborals.

De la mà de la filosofia totalitària, Girón va dibuixar un món del treball com un engranatge perfecte amb una llei base, la de contractes de treball de l'any 1944, que es desenvolupava en cadascun dels sectors productius a través de diferents reglamentacions de treball. Amb el sistema Girón, l'Estat pretenia articular una legislació que controlés tots els aspectes de la vida laboral establint unes relacions laborals totalment reglades. Com ja hem vist en el capítol primer, el servei domèstic va ser exclòs del codi de treball i, per extensió, de les reglamentacions de treball.

Amb la promulgació del *Fuero del Trabajo* l'any 1938, primera llei fonamental del règim, inspirada en la *Carta del Lavoro* italiana, s'iniciava la nova regulació de les relacions laborals del període franquista. D'aquesta manera, entre altres aspectes, la llei suprimia els Jurats Mixtos i els Tribunals Industrials i creava la Magistratura de Treball com a organisme de caràcter judicial encarregat de la resolució dels conflictes laborals individuals. Paral·lelament, la mateixa llei enquadrava els rams de producció en sindicats verticals i aquests es convertien en un dels principals instruments de l'Estat per tal de realitzar la seva política econòmica i per solucionar els problemes causats pels i entre els productors, nova denominació amb la qual el règim franquista definia els treballadors. L'Organització Sindical Espanyola, regulada a través de la Ley de Unidad Sindical de 26-1-1940⁴⁴⁰ i la Ley de Bases de la OSE de 6-12-1940⁴⁴¹, havia d'ocupar-se, entre altres funcions⁴⁴², de proposar ordenances i reglaments en matèria

⁴⁴⁰ BOE, 31-1-1940, núm. 31: 772-773.

⁴⁴¹ BOE, 7-12-1940, núm. 342: 8.388-8.392.

⁴⁴² Les disposicions legislatives referides al sindicat vertical foren de diversa índole. Entre les diferents funcions que se li associen destaquen: la funció propagandística, pràcticament inexistente en la immediata postguerra però que adquiriria major rellevància en els anys posteriors. A través de conferències, discursos, actes de commemoració, emissions radiofòniques s'enaltia la figura de Franco i els ideals nacionalcatòlics. La funció assistencial del sindicat vertical es gestionava a través de les Obres Sindicals i, mitjançant tasques d'assistència pública, el règim pretenia pal·liar les dures condicions de vida de la classe obrera. Segons gran part de la historiografia, la funció econòmica de l'OSE va tenir un caràcter merament consultiu, limitant-se a realitzar estudis i projectes entorn de diferents aspectes econòmics. La funció

laboral al Govern, d'establir la disciplina entre els productors i de representar-los legalment (sense l'existència de drets col·lectius només quedava la possibilitat del conflicte individual, en el qual el sindicat vertical actuava de mediador com a pas previ a la intervenció de la Magistratura). De manera que la legislació laboral només reconeixia els conflictes laborals de caràcter individual⁴⁴³, la resolució dels quals corresponia en primera instància al sindicat vertical i, finalment, a la Magistratura de Treball.

La Magistratura de Treball va articular-se com a punt VII del Fuero del Trabajo, promulgat com a llei programàtica el 9-3-1938, que es va convertir en llei fonamental de l'Estat a través de la Llei orgànica de l'Estat de 26-7-1947.

El règim franquista, en plena Guerra Civil, va promulgar el Decret de 13-5-1938⁴⁴⁴, a través del qual es creaven les Magistratures de Treball i se suprimien els Jurats Mixtos i els Tribunals Industrials en les zones sota el seu control. L'articulat de la llei al·legava la necessitat d'una *inmediata reforma* de la jurisdicció del treball a causa de *las deficiencias de las que adolece el sistema y al ser contrario a los principios que informan el Movimiento* (preàmbul de la llei)⁴⁴⁵. L'any 1940, a l'any de la victòria franquista, el règim va regular les Magistratures mitjançant la Llei orgànica de la Magistratura de Treball de 17 de octubre de 1940⁴⁴⁶, que es va convertir en la norma

jurídica quedava considerablement devaluada per la negació de la contractació col·lectiva i la conflictivitat laboral. La màxima tasca de l'OSE quedava reduïda a la gestió de l'atur i a l'assistència legal dels treballadors en els conflictes laborals individuals. Sobre el sindicat vertical, entre altres: Ysàs i Molinero, 1993; Babiano, 1998; Barranquera, 1998.

⁴⁴³ La consideració del conflicte com a exclusivament de caràcter individual i la negació del conflicte col·lectiu provenia de les doctrines anticontractualistes. Aquestes doctrines consideraven el principi d'harmonia com a l'eix central de les relacions laborals. I, segons els seus teòrics, mentre es mantenia el contracte laboral les parts romanien enfrontades i, per tant, la lluita de classes era inevitable. De manera que tant els teòrics anticontractualistes com els ideòlegs nacionalcatolicistes defensaven l'abolició de la contractació col·lectiva i la seva substitució per un sistema de *relacions* basat en els vincles individuals. En aquest sentit, el nacionalsindicalisme dels anys 40 defensava la superació de la contractació laboral que enfrontava patrons i treballadors i advocava per la unió de tots els factors i membres que participaven en el procés productiu, sota la tutela estatal. Aquestes tesis serien superades a finals dels anys 50 per les doctrines modernitzadores de la mà dels tecnòcrates i de l'ortodòxia econòmica liberal, que, esgotat el model econòmic autàrquic, van reorientar la política econòmica del règim i consideraven la contractació col·lectiva des d'una altra perspectiva. Una major explicació de les teories anticontractualistes, entre altres, a: Aparicio, 1979; Sampere Navarro, 1982.

⁴⁴⁴ BOE, 3-6-1938, núm. 589: 7.674-1.677.

⁴⁴⁵ *Ibidem*: 7.674.

⁴⁴⁶ BOE, 3-11-1940, núm. 308: 7.556-7.562.

més important sobre l'organització i el funcionament de les Magistratures. En el preàmbul justificava la necessitat d'aquesta nova normativa al·legant que *más de dos años de actuación de estos organismos de auténtica justicia social los han prestigiado y dado carta de naturaleza en nuestro ordenamiento jurídico. La realidad, que muestra estos resultados, impone también la necesidad imperiosa de no retardar más la organización definitiva de esta institución*⁴⁴⁷. El nombre de demandes presentades davant de les Magistratures de Treball de Barcelona durant l'any 1939 fou de 6.259 demandes, nombre que va disminuir significativament en anys posteriors (vegeu la taula 19). Segons aquestes dades, els treballadors i treballadores van seguir recurrent davant els òrgans encarregats de gestionar els conflictes laborals. A partir del 1947 i fins al 1968 va augmentar considerablement el nombre de demandes, que ja es movia en una franja d'entre 6.000 a 9.000 demandes/any.

Taula 19. Número d'expedients contenciosos. Magistratures de Treball de Barcelona, 1939-1950 (xifres absolutes)

	nº 1	nº 2	nº 3	nº 4*	nº 5*	nº 6	TOTAL
1939	1.703	1.697	1.901	917	41		6.259
1940	512	502	2.637	538	501	301	4991
1941	356	168	3.037	364	371	586	4882
1942	445	438	468	451	444	505	2.751
1943	688	680	865	609	588	641	4.071
1944	687	683	854	720	1.262	788	4.994
1945	905	914	1.229	1.293	1.278	1.021	6.640
1946	1592	1.586	1.337	1.581	1.098	1.748	8.942
1947	942	930	881	899	860	877	5.389
1948	927	923	977	923	999	963	5.712
1949	1.135	1.147	1.080	1.128	1.132	1.129	6.751
1950	1.077	1.072	1.141	1.122	1.168	1.120	6.700

Font: Elaboració pròpia a partir de l'inventari de les Magistratures de Treball

Les Magistratures de Treball depenien *administrativament y disciplinariamente*⁴⁴⁸ del Ministeri de Treball, de manera que tot i ésser un òrgan judicial, aquest depenia directament de l'Estat, conseqüència lògica de la manca del principi de divisió de poders de la Dictadura franquista i de la voluntat intervencionista de l'Estat franquista en les relacions i en la resolució dels conflictes laborals. D'acord amb aquesta voluntat intervencionista, el règim franquista també actuava a través d'altres organismes

⁴⁴⁷ Ibidem: 7.556.

⁴⁴⁸ Ibidem: 7.556.

reguladors de les relacions laborals⁴⁴⁹, entre els quals destacava la Delegació del Treball. Aquest organisme era l'encarregat de representar i actuar en nom del Ministeri de Treball. La Llei orgànica de la Magistratura de Treball estableix que en cada província existiria almenys una Magistratura, tot i que el seu nombre podia augmentar en aquelles províncies on la demanda així ho justificués. Per a la província de Barcelona es van implantar sis Magistratures fins a l'any 1956. Els magistrats havien d'ésser funcionaris de carrera judicial i fiscal, i accedien a les places a través de concurs. L'entrada al cos de magistrats no va ser d'accés lliure en pràcticament cap cas, sinó que els magistrats acostumaven a procedir d'altres cossos judicials i/o fiscals. Els judicis estaven *tremendamente marcados por la personalidad del Magistrado* (Cuenca, 1984: 137), i, segons la doctrina de l'època, poques vegades dictaminaven favorablement al treballador (Goitia, 1966). En el cas de les serventes domèstiques, com veurem, tot i estar formalment excloses de les Magistratures de Treball, van intentar utilitzar-les i les escasses sentències emeses pels magistrats en molts pocs casos les van beneficiar.

5.2. Les serventes domèstiques davant dels Tribunals

En l'espai de la norma jurídica, de la mateixa manera que en altres espais de conflicte i arbitri, existeixen estratègies individuals i col·lectives que adapten, utilitzen, "manipulen" les normes i els instruments establerts per fer-les complir. Aspecte que ens permet observar el joc d'equilibris i influències que es desenvolupa en l'esmentat espai. En aquest sentit, les dones, en el nostre cas en qualitat de treballadores domèstiques, mostren la seva capacitat de prendre decisions, adoptar iniciatives, defensar argumentacions i establir estratègies, construint de manera activa la seva pròpia trajectòria laboral i vital. D'aquesta manera, i com han mostrat diverses historiadores que han analitzat el conflicte en àmbits tan dispars com la família o el matrimoni, i en períodes històrics tan allunyats com l'Edat Mitjana o Moderna, les dones no apareixen simplement com a víctimes, sinó, i almenys en part, com a agents actius d'una estratègia concreta (Mantecón, 1997; Morant i Bolufer, 2009; Vinyoles, 2008). En les següents pàgines veurem, en l'anàlisi de conflictes de treball de dones de medis molt modestos, com els interessos de les lleis, els Tribunals, els patrons i les treballadores entren en conflicte i com els diferents agents utilitzen diferents estratègies per fer prevaldre els seus interessos. Durant tot el període analitzat, tot i la

⁴⁴⁹ Actuarien altres organismes de menor importància. Entre aquests organismes trobem l'Institut Nacional de Previsió, les Mutualitats Laborals i les Mútues Patronals i Entitats col·laboradores.

desregulació del sector domèstic, diverses fonts han plasmat la presència de les treballadores domèstiques tant a la justícia ordinària com als Tribunals de caràcter laboral. I en ells hi podem observar clarament les divergències d'interessos: L'Estat mostrarà la seva ambivalència en l'aplicació d'una normativa contradictòria i poc clara. Els magistrats i els patrons, majoritàriament, defensaran el manteniment de l'*statu quo* de les domèstiques com a servidores i la consegüent exclusió de la legislació laboral negant-los el dret a recórrer als Tribunals laborals. Tot i el context legal i social desavantatjós, les treballadores utilitzaran les esquerdes que la norma jurídica els conferí per desplegar estratègies en un intent de millorar les seves condicions de treball. De manera que, en un moment en el qual parcialment la normativa republicana les concebia com a treballadores, aspiració demandada des de dècades anteriors, durant 1936-1938 van aprofitar per a reivindicar-se com a tals i demandar els drets que aquesta categoria els conferia.

En aquesta part del treball mostraré com la inclusió de les serventes en les normes de caràcter laboral durant el període republicà va comportar un moviment d'aquestes treballadores que, utilitzant la via legal, van demandar el compliment per part de la patronal d'una legislació que, tot i no ser-los totalment favorable, els conferia un seguit de drets. Entre 1936 i 1938 es van presentar davant dels Tribunals Industrials de Barcelona un conjunt de demandes en les quals les treballadores, reivindicant-se com a tals, es van dotar de legitimitat exigint davant dels Tribunals el compliment de drets. Així, observarem la presència i el protagonisme actiu de les dones que no només viuen el conflicte, sinó que actuen conduint o reconduint la seva trajectòria o simplement mostrant la disconformitat amb l'ordre establert. Així, aquest conjunt de treballadores que van convertir l'àmbit judicial en un espai de conflicte i negociació amb els empresaris, qüestionen, com altres treballs ja han posat de manifest, la suposada "docilitat" de les dones en relació a les seves condicions de treball (Canning i Rose, 2001; Villar *et al.*, 2011; Varo, 2014).

La negociació directa amb el patró era la via prioritària de les treballadores de diversos sectors⁴⁵⁰, inclòs el domèstic, per dirimir els conflictes sorgits en la relació laboral:

⁴⁵⁰ Per exemple: C. F. L, treballadora de la confecció, declarava: *fue mi hija a hablar con el patrono y este se negó a reconocerme el derecho que me corresponde, por lo que hago la presente denuncia*. TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 120-1937.

A. S. C, vídua d'operari d'empresa electrònica, afirmava: *cantidad de veces por vía extrajudicial sin que le hayan sido abonadas a pesar de encontrarse en una situación precaria y sin elementos para sostenimiento de sus familiares, los que se encuentran en el más completo abandono*.

[M. M.] a pesar de habérselas reclamado infinidad de veces no me han sido abonadas⁴⁵¹.

[A. G. G.] le ha reclamado infinidad de veces por vía extrajudicial sin que haya conseguido hasta la fecha que le hayan sido abonadas⁴⁵².

Tanmateix, quan aquesta reclamació directa no rebia cap resposta, van optar per la mediació dels Tribunals. Davant la negativa de negociar per part del patró i la inexistència d'un sindicat de classe que aixoplugués les seves reivindicacions, van recórrer als Tribunals, tot i no ser, en molts casos, reconegudes com a subjectes de llei pels esmentats òrgans judicials.

Els escassos estudis (Cuenca, 1984; García Colmenares, 2004; Vázquez, 2005) que han analitzat l'actuació dels treballadors i treballadores davant els Tribunals de justícia en el període estudiat afirmen que els treballadors i les treballadores es trobaven davant de processos judicials llargs i complexos, amb el problema afegit que aquest procés es desenvolupava en un moment en què havien estat acomiadades i havien de buscar una nova ocupació. Els expedients mostren que el temps de durada d'un procés judicial no era homogeni i aquesta durada depenia de factors diversos, des d'aspectes tècnics, com la dificultat de localitzar testimonis, a aspectes de tipus "polític-social", com allargar el procés com a estratègia per provocar el cansament de la demandant o al·legar furt per tal de desplaçar el procés judicial cap a la jurisdicció ordinària. Aquestes estratègies de dilatació temporal que perjudicaven la part més feble de la contesa seran analitzades en epígrafs posteriors. Alhora, diferents autors (Cuenca, 1984; Vázquez, 2005) han posat de relleu la importància de la personalitat, formació i experiència dels magistrats a l'hora d'analitzar el paper dels Tribunals i de les Magistratures, especialment en un moment en què aquells actuaven en tots els nivells del procés judicial, des de les conciliacions, dictaminar sentències, interpretar reglamentacions de treball i executar-les, etc.

TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 138-1938.

⁴⁵¹ TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 310-1937.

⁴⁵² TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 113-1938.

5.2.1. Acomiadaments, salaris i jornada

Els autors coincideixen a considerar les reivindicacions salarials el motor de la conflictivitat laboral tant individual com col·lectiva (Benito del Pozo, 1990; Mingo, 1994; Molinero i Ysàs, 1998). L'anàlisi dels expedients relatius al servei domèstic ratifica aquesta afirmació per a la totalitat del període estudiat.

El fons dels Tribunals Industrials dipositat al TSJC, l'únic fons homogeni que es conserva d'aquests Tribunals, mostra com el 82,8% de les demandes presentades pel servei domèstic van ser per qüestions salarials (vegeu taula 20). També la premsa generalista⁴⁵³ i altre tipus de documentació judicial⁴⁵⁴ avala, per a altres períodes històrics, la presència de treballadores domèstiques davant dels Tribunals per temes salarials.

Taula 20. Percentatge d'expedients segons tipus de demandes presentades per les serventes domèstiques davant dels Tribunals Industrials, Barcelona, 1936-1938

Concepte	
Salaris	82,86
Acomiadaments	2,86
Accidents de treball	14,29

Font: Elaboració pròpia a partir expedients del fons TI.

Tanmateix, el 65,51% de les demandes salarials es van interposar després de la fi de la relació laboral fruit d'un acomiadament⁴⁵⁵. Així, en la línia ja expressada per altres

⁴⁵³ LVG, 5-2-1916, núm. 15.521: 5: *por reclamación salarial de la obrera Amalia Ferri contra el patrono señor Camprubí i Gras.*

⁴⁵⁴ Sentència de 24-10-1904. Juzgado de primera instancia del distrito centro de Bilbao, *Jurisprudencia de los Tribunales en materia de accidentes del trabajo: introducción, sentencias y autos del Tribunal Supremo 1904-1907, sentencias y autos de Audiencias y Juzgados 1901-1905*, Boletín del Instituto de Reformas Sociales, Sección 1ª. Madrid, IRS, 1909: 293.

⁴⁵⁵ La Llei de contracte de treball del 1931 establia que podien produir-se acomiadaments per causes justificades o no justificades. Entre les primeres, consignades en el contracte de mutu acord; per acord de totes dues parts; per mort o incapacitat del patró sense representant legal que pugui continuar el negoci o indústria; incendi, inundació, terratrèmol, explosió, guerra, sedicions, aldarulls; manca d'assistència al treball; manca de puntualitat; indisciplina, desobediència al patró o als reglaments interns de treball, manca de respecte al company, propietari; frau, abús, robatori, etc. Per part del treballador es considerava justificada la interrupció de la relació laboral en els següents supòsits: maltractes i abusos; exigències de

historiadors (Mingo, 1994) que han analitzat les demandes laborals presentades davant d'òrgans judicials, existia una relació entre les demandes per endeutament salarial i l'acomiadament del treballador/a. Generalment, les reclamacions de caràcter salarial acostumaven a produir-se quan el treballador/a estava a punt de finalitzar la relació laboral amb l'empresa o quan aquesta relació ja havia finalitzat. Aspecte compartit en el cas del servei domèstic, com s'observa a la taula 21. De manera que les serventes domèstiques no volien quedar-se en el seu lloc de treball ni ser readmeses, conscients de les possibles represàlies, sinó obtenir drets, guanyar el salari endeutat i buscar una nova ocupació.

Taula 21. Percentatge de demandes exclusivament salarials i demandes conjuntes de salaris i acomiadament presentades pel servei domèstic davant dels Tribunals Industrials, 1936-1938

Concepte	
Demandes salarials i per acomiadament	65,52
Demandes exclusivament salarials	34,48

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del fons TI

Així, en la majoria dels casos documentats, les treballadores domèstiques van interposar una demanda finalitzada la relació laboral, generalment després d'ésser acomiadades i, en ella hi reivindicaven aspectes salarials, indemnitzacions per acomiadament, liquidacions o hores extres. Per exemple, C. P. P. reclamava davant el Tribunal Industrial barceloní, l'any 1938, els salaris endeutats i indemnització després d'haver estat acomiadada pel seu patró i d'haver intentat un acord privat fallit entre ambdós, pel que va optar per la via judicial:

que ha venido durante 2 años prestando servicio a entera satisfacción por parte del demandado y percibiendo la cantidad estipulada hasta el mes de abril pasado, habiendo trabajado en la casa durante el mes de mayo, en el que fue despedida sin percibir el ya mencionado mes. Que ha venido reclamando lo adeudado además del despido a que tengo derecho negándoselo el patrono a

treballs no previstos en el contracte; modificació unilateral del reglament; manca de puntualitat en el pagament o percepció salarial diferent a la fixada en les Bases de Treball o contracte. *Gaceta de Madrid*, núm. 326: 1.137-1.138.

*pesar de las múltiples gestiones que lleva realizadas por vía extrajudicial sin haber conseguido hasta la fecha que le hayan sido abonadas*⁴⁵⁶.

Per la seva banda, I. S. S. també va ser acomiadada sense els salaris de diversos mesos. A més a més, la treballadora afirmava que el seu acomiadament havia estat injustificat, motiu pel qual demanava que se l'indemnitzés:

*fue contratada el mes de abril de 1931 en calidad de “sirvienta para todo” con un sueldo de 60 pts/mes, manutención y habitación. Siempre le habían pagado el sueldo [...] hasta el mes de abril [...]. Que el 23 fue despedida sin motivo que lo justificara [...] los meses impagados son abril, mayo, junio, julio, agosto [...] indemnización de 6 meses [...] 1 año de manutención y alimentación*⁴⁵⁷.

En diverses de les demandes les treballadores afirmaven que no existia motiu aparent per haver estat acomiadades. Per la seva banda, el patró o la mestressa sovint justificava l'acomiadament a causa de la mala praxi en l'exercici de l'activitat. Aquest aspecte fou compartit pels altres sectors econòmics. Com hem vist en el capítol tercer, precisament la demanda de domèstiques qualificades era una de les peticions més recurrents dels patrons durant la totalitat del període estudiat. En aquest sentit, ja des de finals del segle XIX, múltiples articles a la premsa explicaven la demanda constant de servei domèstic davant del dèficit d'oferta de treballadores domèstiques qualificades. Per la seva banda, les treballadores confrontaven les argumentacions de mala praxi apel·lant a l'antiguitat i la bona praxi⁴⁵⁸ com a element legitimador de la seva capacitat laboral i, alhora, generadora de drets adquirits:

⁴⁵⁶ TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 124-1938.

⁴⁵⁷ TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 362-1937.

⁴⁵⁸ A. G. G., oficiala corbatera: *por haber cumplido siempre con las obligaciones de su cargo durante 4 años*. TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 267-1937.

L. M. C., operària del cartró: *durante estos veinte años he trabajado sin descanso sin tener en cuenta las horas extraordinarias y dificultades económicas en épocas difíciles, sin la más mínima reclamación por mi parte*. TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 94-1938.

Els demandants, porters de l'edifici, presenten una carta signada pel conjunt de veïns de l'immoble on s'apel·la a la bona praxi i a la correcta moral en defensa del manteniment del lloc de treball: *que suscribimos siendo inmejorable la conducta moral y respetuosa de dicho matrimonio y excelentes los servicios de limpieza, recado y demás, que desde que fue inaugurada la casa, a principios de enero de 1932 [...]*. TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 349-1934.

P. E., dependenta de comerç: *después de cinco años de trabajo en la casa habiendo cumplido muy notablemente mi ocupación*. TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 23-1939.

*quien prestó relevantes servicios a la demandada e incluso sacrificó sin holgar los días que según lo establecido en la costumbre local tiene derecho a hacerlo*⁴⁵⁹.

Sovint, les reclamacions salarials podien comportar amenaces i maltractaments cap a la treballadora. M. M. S., serventa, l'any 1937 afirmava davant del Tribunal Industrial que amb motiu de la reclamació de salaris endeutats va ser objecte de maltractament, pel que la treballadora va interposar una denúncia en un judici de faltes:

*Que en diferentes ocasiones, y por reclamar lo que legalmente se le adeudaba, ha sido objeto de malos tratos, habiéndose celebrado por ello un juicio de faltas en el Juzgado nº 14 de Barcelona*⁴⁶⁰.

També durant la dècada dels anys quaranta les serventes domèstiques van denunciar els maltractaments dels quals eren objecte en l'exercici de la seva activitat laboral així com en el moment d'ésser acomiadades sense gaudir de cap indemnització ni dels salaris endarrerits:

M. B.: [el patrón me] *conmina violentamente para que me marche de la casa cuanto antes sin darme ningún dinero ni indemnización alguna por mis servicios prestados durante 9 meses*⁴⁶¹.

La minyona A. L. G. va recórrer al Sindicat Únic de les Indústries Alimentàries per tal que pressionés la mestressa perquè li abonés el salari endeutat. Aquesta treballadora havia utilitzat diferents canals per satisfer els seus interessos: en primer lloc, A. L. G. havia reclamat directament davant la mestressa; després, davant la negativa d'aquesta, havia recorregut al sindicat i, finalment, interposava una demanda davant del Tribunal:

J. R. C., dependenta de comerç: *ha venido ejerciendo en la actual empresa y en su antecesora sin interrupción, con continuidad, sin variación de cargo ni lugar profesional, desde la entrada en el citado establecimiento hace cerca de 30 años, por cuyo hecho se infiere la improcedencia del pretexto y la ineficiencia del mismo para conseguir arbitrariamente deshacerse de quien ha vinculado abnegadamente la vida entera a una función laboral permanente con ejemplo de constancia y fidelidad al trabajo* Dipòsit d'Arxius de Cervera. Fons: Magistraturas de Trabajo, exp. núm. I- 397-1948.

⁴⁵⁹ TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 169-1938.

TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 124-1938.

⁴⁶⁰ TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 310-1937.

⁴⁶¹ Dipòsit d'Arxius de Cervera. Fons: Magistraturas de Trabajo, exp. núm. II-19-1940.

ante mi insistencia en reclamarle nuevamente mis mensualidades, fui objeto de toda clase de provocaciones, amenazándome con tirarme por el balcón, todo ello para que abandonase su casa, cuyos hechos se acentuaron al acudir yo al Sindicato Único de Industrias Alimentarias, al objeto de que la hiciesen entrar en razón, cosa que no fue posible por no acudir nunca cuando se la citó, por cuyo motivo me vi obligada de abandonar la casa el día 5 del corriente mes de agosto⁴⁶².

Cap de les tres vies (directament amb la mestressa, a través del sindicat o interposant demanda davant el Tribunal) va ser favorable als interessos de la treballadora. La mestressa no li pagava el salari, el sindicat no aconseguia defensar els seus interessos i el Tribunal es declarava incompetent. A més a més, els patrons tenien major facilitat (econòmica, relacions personals, etc.) per obtenir defensa professional. Finalment, la utilització d'estratègies de caràcter legal, com la dilatació del procés amb recursos a òrgans superiors o interposant demandes de major rang a la justícia penal, va beneficiar els interessos patronals.

El servei domèstic no gaudia de reglamentacions que regulessin i homogeneïtzessin les condicions laborals, entre les quals destacaven les remuneracions salarials, aspecte que dificultava considerablement les reclamacions de les treballadores. Durant el període republicà, les Bases de Treball, acords aconseguits entre representants d'obres i patronal amb la mediació de l'Estat, estipulaven les condicions de treball per als treballadors/es del sector. Durant el franquisme, les reglamentacions de treball dictades per les autoritats complien aquesta funció. I, com alguns estudis (Requena Gallego, 1999; Casas, 2003) han mostrat, les escasses referències contractuals van ser aprofitades per l'empresari en benefici propi, mentre que, quan es donava la situació contrària, es beneficiava l'obrer. Així, mentre els treballadors i treballadores dels diferents sectors econòmics reclamaven, en les demandes salarials, una equiparació dels seus salaris a allò que estipulaven les Bases de Treball o el Reglament del sector, el servei domèstic no gaudia d'un sosteniment legal en les seves reclamacions salarials. En aquest sentit, les treballadores domèstiques tenien una doble dificultat: d'una banda, la compartida amb la resta de treballadors/es dels diferents sectors econòmics, per demostrar, per exemple, el seu salari i, de l'altra, que la manca de normatives de caràcter salarial deixava sota el criteri del magistrat la

⁴⁶² TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 336-1937.

quantitat base sobre la qual determinar la indemnització en aquells (pocs) casos en què el jutge sentenciava de manera favorable a la treballadora domèstica.

Paral·lelament al salarial, un altre aspecte central de les relacions laborals és la durada del temps de treball (jornada, descans, vacances, hores extres). Diferents estudis han mostrat com aspectes relatius a la modificació de la jornada van causar protestes laborals en diversos sectors econòmics (Molinero i Ysàs, 1985; Balfour, 1994; Varo, 2014). La historiografia ha tendit a vincular les reivindicacions de reducció de la jornada amb sectors tradicionalment femenins i amb una elevada presència de dones casades (en especial el tèxtil). Segons diverses autores, l'interès femení per reduir la jornada (o almenys no augmentar-la) respondria a la necessitat de conciliar la vida familiar amb la laboral. En aquest sentit, en el cas de les treballadores, el temps lliure, horari excedent d'oci o descans, és normalment reinvertit en treball reproductiu a la llar. Aquesta "doble presència" de les dones en l'àmbit productiu i reproductiu generava que el valor temps tingui una rellevància diferent que en el cas dels treballadors homes i que la reivindicació entorn a la jornada de treball adquireixi una dimensió diferent (Ramos, 1990).

En el cas del servei domèstic, com hem vist en el capítol anterior, la qüestió de la jornada presentava una casuística diferent a la d'altres sectors feminitzats. Així, i com en el cas del treball a domicili, les jornades de treball es confonien amb la totalitat del temps disponible, aspecte facilitat per la desregulació normativa del sector domèstic i per la composició de la mà d'obra, majoritàriament dones joves, solteres, casades molt joves o vídues amb escasses responsabilitats familiars i allotjades en el domicili on estaven ocupades.

La Llei de contractes de treball del 1931 establia una setmana de quaranta-vuit hores laborals i una jornada diària màxima de vuit hores durant sis dies amb el diumenge de dia festiu i de descans. Tanmateix, les Bases de Treball, primer, i els reglaments de treball, després, podien reduir o repartir les hores de treball sense superar les deu hores diàries. La superació d'aquestes era considerada com a hora extra que podia arribar a representar dues hores més a la jornada sense superar les deu hores diàries. El preu d'aquesta hora extra era, com a mínim, un 25% superior a l'hora normal/legal per als homes i d'un 50% per a les dones. Tot i la regulació existien diverses excepcions.

Com ja hem vist en els capítols anteriors, el servei domèstic estava exclòs de la legislació relativa a jornada: Llei de descans dominical del 1900, Llei de limitació de la jornada del 1919, Reial ordre de 16-1-1920 sobre aplicació de la jornada màxima de vuit hores, Reial decret de descans dominical del 1925, Reial decret-llei del 1927 sobre descans nocturn de les dones. Ja Martínez Ubaldo posava en relleu com, i de manera paradoxal, el Decret-llei de 1927 exclouïa del compliment de la Llei de descans nocturn els col·lectius que més la necessitaven, per exemple el servei domèstic, sotmès a una situació de disponibilitat contínua, especialment si es pernoctava dins del domicili familiar. En el mateix sentit expressat per Martínez Ubaldo podem analitzar la Reial ordre de 16-1-1920⁴⁶³, que estableix les normes per a l'aplicació de la jornada màxima de vuit hores establerta pel Decret de 3-4-1919, en exceptuar el servei domèstic, així com l'excepcionalitat de la resta de normativa relativa al descans. A les Bases de Treball consensuades només per la CNT-UGT l'any 1936, apareixia una referència reguladora de la jornada de treball⁴⁶⁴. Després de la sindicació obligatòria i davant de la qüestió salarial, les Bases de Treball concretaven aspectes relatius a la jornada. Aquesta referència mostrava la importància donada a la jornada a l'hora de definir les condicions de treball del servei domèstic. De fet, històricament, una de les principals reivindicacions dels treballadors/es havia estat la reducció de la jornada legal de treball sense la pèrdua de salari total. La seva consecució havia estat un dels grans èxits del moviment obrer. De manera que, d'una banda, no és atípic que fos una de les demandes primordials de les domèstiques exemplificada en l'article 2 de les Bases de Treball. D'altra banda, mostra la poca voluntat sindical per ampliar una llei considerada pels mateixos sindicats com a fonamental per al benestar dels treballadors i treballadores al servei domèstic.

Com hem vist en el capítol anterior, la premsa obrera i generalista ja posava de manifest que una de les característiques que definien el servei domèstic eren les llargues jornades de treball⁴⁶⁵.

⁴⁶³ [...] se declara exceptuado del régimen de la jornada legal de 12 horas: 1º el trabajo de las personas empleadas en el servicio doméstico. Art. 1, punt 1.

⁴⁶⁴ el horario será de las diez horas, repartidas de la siguiente forma: de 8 a 3 por la mañana, y de 7 a 10 por la tarde; sobre el descanso: todos los años se concederá al servicio doméstico 15 días de vacaciones de días laborables, percibiendo el sueldo íntegro [article 3]; l'article 11 estipulava: todas las semanas tendrán un día libre, pudiéndolo escoger sin perjuicio por ambas partes cualquier día de la semana con la obligación de enterar a la patrona un día antes. Los domingos por la tarde tendrán libre de las tres a las nueve de la noche. BT: TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 358-1937 i exp. núm. 359-1937.

⁴⁶⁵ Vegeu l'apartat 3.2.3 d'aquesta tesi.

També en els Tribunals, les treballadores van manifestar l'abús horari al qual estaven sotmeses. T. S. J. va presentar demanda, l'any 1938, contra M. C. davant el Tribunal Industrial de Barcelona per acomiadament afirmant que havia treballat sempre que fos necessari sense limitar l'horari⁴⁶⁶. J. M., planxadora i bugadera, l'any 1949 afirmava, en una reclamació salarial davant la Magistratura de Treball, que havia realitzat aquest treball *sin interrupción*⁴⁶⁷ referint-se a que mai havia disposat de vacances. En altres zones de l'Estat les treballadores domèstiques també van denunciar davant de la Magistratura la superació de la jornada laboral (García Colmenares, 2004). Aquesta perllongada jornada no implicava una transacció monetària beneficiosa per a la treballadora, ja que, com denunciaven aquestes domèstiques, els festius treballats o les hores extres no es cobraven.

Tanmateix, en cap dels expedients localitzats la treballadora reivindica una reducció de la jornada, sinó que, en el marc de la demanda, denunciava l'extensió de la seva jornada i la manca de descans setmanal i vacances⁴⁶⁸. De fet, cal tenir present les dificultats que comportava dins del sector del servei domèstic controlar i, especialment, demostrar la prolongació de la jornada en el procés judicial.

En síntesi, la major part de demandes presentades per les treballadores domèstiques barcelonines davant dels Tribunals Industrials durant el període 1936-1938 i davant les Magistratures de Treball en els primers anys del seu funcionament feien referència a qüestions de caràcter salarial. Les demandes salarials afectaven serventes ja acomiadades o en procés de reclamació per acomiadament improcedent. En aquestes demandes, sovint, es denunciaven les llargues jornades de treball del personal domèstic.

⁴⁶⁶ TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 169-1938.

⁴⁶⁷ Dipòsit d'Arxius de Cervera. Fons: Magistraturas de Trabajo, exp. núm I- 264/1376- 1949.

⁴⁶⁸ També en sectors regulats normativament amb presència de mà d'obra com l'hostaleria es denuncia l'incompliment de la reglamentació relativa a la jornada: V. R. L., cambrera a l'Hotel Regina, afirma: *A pesar de que según es costumbre en todos los hoteles y establecimientos similares las camareras desarrollan o son contratadas para desarrollar una labor de 8 horas diarias y entre las mismas tiene señaladas 2 horas para dedicarlas a su manutención, con un total por tanto de presencia en el Hotel de 10 horas diarias, en todo momento la compareciente, así como las demás compañeras en el Hotel, se vio obligada por su patrono a prestar servicio en el mismo por un espacio de más de 13 horas diarias [...]. A pesar de venir obligado por la legislación, el expresado patrono, por espacio de 2 años y medio, no permitió a la actora ni a ninguna de las demás camareras hacer fiesta semanal [...]. Igualmente el patrono, con menosprecio también a las disposiciones vigentes, por espacio de 3 años negó a la actora el derecho a la vacación de 8 días retribuidos anualmente y el presente año sólo le dio 6 días de vacaciones.* Dipòsit d'Arxius de Cervera. Fons: Magistraturas de Trabajo, exp. núm. I- 1-1939.

5.2.2. Accidents i malalties laborals

La historiografia ha analitzat aspectes relatius a les mesures de protecció laboral i social (higiene, seguretat, salut laboral, accidents de treball, etc.) imprescindibles per analitzar les condicions de vida i de treball de la classe obrera en diversos sectors econòmics (Cohen, 2012). Com succeeix en la resta de sectors econòmics, les treballadores domèstiques patien accidents de treball i malalties fruit de les condicions de treballs i, durant tot el període, la premsa ho exemplificava⁴⁶⁹.

La denúncia de desprotecció de les serventes domèstiques que les abocava, en cas de malalties, accidents de treball o quan envellien, cap a la beneficència, en el cas que el patró no volgués fer-se'n càrrec “caritativament”, fou denunciada per diversos juristes (Martín de Nicolás, 1943; Bernal, 1951). Aquests juristes plantejaven la necessitat de regular les condicions de treball tot i les dificultats jurídiques que comportava per estar exceptuades de la categoria de treballador i treballadora en la mesura que la seva exclusió continuada de les lleis d'accidents laborals agreujava la seva posició subalterna en relació a la resta de treballadors/es.

Hem explicat en capítols precedents que les domèstiques no gaudien de mesures de protecció laboral. Estaven exceptuades de la reglamentació general i no tenien reglamentacions particulars. Ja la llei del 1900, nascuda amb una clara voluntat de protecció de les “classes dèbils” enfront de les condicions de treball que la industrialització estava comportant, no contemplava el servei domèstic. Durant les primeres dècades del s. XX cap norma legislativa no va recollir la situació de l'accidentalitat ni la salut laboral en el sector domèstic. La República, tot i la seva voluntat de beneficiar la classe treballadora a través d'una millora legislativa, va exceptuar aquest col·lectiu de la Llei d'accidents de treball del 1932. No fou, com hem analitzat en el capítol primer, fins a l'any 1937 que va incloure les domèstiques en les lleis d'accident de treball. Tanmateix, l'aplicació d'aquesta normativa en la pràctica fou mínima. Tot i això, teòricament, aquesta incorporació suposava un avenç important en la consecució dels seus drets, ja que les incorporava a la totalitat de les normes jurídiques bloquejant així l'argumentació que havien esgrimit els magistrats relativa a l'existència de normes que contemplaven les serventes i d'altres que no ho feien, i en aquesta situació dual sostenien la seva declaració d'incompetència per jutjar el servei domèstic. Posteriorment, amb la Dictadura, el règim franquista, tardanament, va ser

⁴⁶⁹ Vegeu l'apartat 3.2.4 d'aquesta tesi.

partidari d'incloure-les només en normatives de caràcter de protecció social, aspecte ja presentat en capítols precedents.

Així doncs, els magistrats es negaven a sentenciar demandes de domèstiques al·legant que l'esmentat grup laboral no estava inclòs en les lleis d'accidents de treball. Novament, se les abocava a la jurisdicció civil ordinària tot i que, paradoxalment, una de les principals competències que, des de la seva creació, s'havia atribuït als Tribunals Industrials, primer, i a les Magistratures, després, era la capacitat de dirimir els conflictes fruit de l'accidentalitat en el treball. Tanmateix, tot i la seva situació legal, hem localitzat demandes relatives a accidents de treball interposades per treballadores domèstiques.

Durant els anys 30, les domèstiques van interposar demandes en cas d'accident de treball⁴⁷⁰: D. R. P.⁴⁷¹, serventa, presentava l'any 1936 una demanda davant del Tribunal Industrial de la ciutat de Barcelona sol·licitant l'abonament dels costos de l'operació i curació causats per extreure-li un vidre clavat en l'exercici de la seva ocupació. R. V. M., de 45 anys, dedicada a la *limpieza domiciliaria*, interposava l'any 1937 una demanda contra la seva patrona perquè *me causé una herida de resultas de la cual he perdido el dedo índice de la mano derecha habiendo tardado en curar 13 semanas*⁴⁷². També J. M. S., serventa, demandava davant el Tribunal Industrial de Barcelona l'any 1938 a causa [...] *d'un esquinçe de las articulaciones tibio tarsiano. El accidente tuvo lugar al subir una escalera para arreglar una cortina en el cuarto lavabo. Debido a lo reducido de la habitación la escalera no podía colocarse bien*⁴⁷³.

La judicatura, en els casos en què les serventes domèstiques van interposar demandes per accident, es va mostrar poc favorable als interessos de les treballadores al·legant novament que no se'ls podia aplicar la legislació relativa a

⁴⁷⁰ Tenim constància de l'existència de demandes davant els Tribunals de serventes domèstiques barcelonines per a períodes anteriors. Per exemple, l'any 1905, l'Audiència de Barcelona sentenciava en resposta a l'apel·lació de J. M. contra la sentència del Jutjat de primera instància que es va mostrar desfavorable als interessos de la treballadora perquè la seva activitat laboral (auxiliar de cuina) no estava contemplada en les ocupacions consignades a la Llei de 30-1-1900, d'accidents de treball.

Jurisprudencia de los tribunales en materia de accidentes del trabajo: introducción, sentencias y autos del Tribunal Supremo 1904-1907, sentencias y autos de Audiencias y Juzgados 1901-1905, Boletín del Instituto de Reformas Sociales, Sección 1ª. Madrid, IRS, 1909: 123.

⁴⁷¹ TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 593-1936.

⁴⁷² TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 165-1937.

⁴⁷³ TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 179-1938.

accidents de treball en la mesura que la seva activitat no estava inclosa dins de les que contemplaven les lleis d'accident de treball. Consolidats els Tribunals Industrials als anys 30, aquests manifestaven que la inclusió de les serventes domèstiques en unes normes i la seva exclusió d'altres els impediéren emetre sentències sobre les seves demandes i optaren per desinhibir-se declarant-se incompetents. En síntesi, durant tot el període hem localitzat demandes davant dels Tribunals relatives a l'accidentalitat laboral. Tanmateix, en tots els casos, l'actitud dels Tribunals va ser desfavorable a les treballadores domèstiques.

5.2.3. Furts, disciplina i maltractaments

Com he explicat en el capítol tercer, és coneguda la vulnerabilitat de les noies dedicades al servei domèstic en relació als maltractaments i els abusos sexuals, així com la facilitat de caure en la prostitució (Sarasúa 1994; Kaplan, 2003; Casalini, M. 2009).

Els expedients judicials ens mostren també aquesta realitat. Les treballadores domèstiques, com hem vist en el capítol tercer, narren l'abús al qual estaven sotmeses en l'àmbit privat de la llar⁴⁷⁴. Sovint els maltractaments se succeïen prèviament a l'acomiadament. Aquesta actitud també va ser denunciada en altres territoris de l'Estat. Per exemple, I. E. i F. M⁴⁷⁵, dedicades al servei domèstic a la ciutat de Palència, van ser acomiadades injustificadament i van denunciar davant la Magistratura de Treball maltractaments.

Davant l'abús, algunes de les treballadores domèstiques van recórrer als Tribunals de justícia denunciant i insistint en el compliment dels seus drets, aspecte que qüestiona la suposada inactivitat i passivitat femenina enfront de la vulneració dels seus drets i especialment dels seus drets més íntims. I l'acomiadament de serventes violades fou un fet freqüent (Kaplan, 2003). Les conseqüències acostumaven a ser molt negatives per la treballadora, per la dificultat de trobar una nova ocupació.

Les demandes de treballadores domèstiques en les quals s'expliciten maltractaments físics o assetjaments sexuals eren força comuns, tot i que no se solien presentar demandes per aquesta causa sinó que apareixien en el marc d'una demanda salarial o

⁴⁷⁴ Vegeu l'apartat 3.2.4 d'aquesta tesi.

⁴⁷⁵ García Colmenares, 2004, Op.cit.

d'acomiadament. Cal considerar, a més a més, la dificultat de demostrar el maltractament o l'assetjament, especialment en un sector que desenvolupa la seva activitat laboral en l'àmbit domèstic i privat del domicili familiar⁴⁷⁶.

També la premsa denuncia l'abús i els maltractaments al que es veia abocat el servei domèstic:

*Mal avenida con las buenas consideraciones un vecino de la calle de Picalqués no tuvo inconveniente en arrojar ayer a su sirvienta, y dentro su misma habitación, una botella que le ocasionó dos heridas en la cabeza, que fueron diagnosticadas de leves por el médico de la casa de socorro del distrito de la Universidad, en donde fue auxiliada. Tiene conocimiento del hecho el Juzgado*⁴⁷⁷.

⁴⁷⁶ Tanmateix, com sabem, les demandes per assetjament o maltractament no estant exclusivament circumscrites a l'àmbit privat domèstic del domicili familiar. També apareixen en demandes presentades davant dels TI i MT per treballadors i treballadores d'altres sectors econòmics. Per exemple A. R. A. (vint anys, obrera al taller de sacs Krafts): *obligándola a intentar parapetarse tras las bobinas de papel allí depositadas [...] persistió en su asedio ayudado por su compañero A. U. y echándose sobre A. la hizo objeto de maltratos de obra y palabra con obscenidades aprovechándose de las circunstancias de que no se oían los gritos por estar las máquinas en movimiento [...] habiendo ido a buscar agua al patio de la fábrica para el consumo del personal de la sección al volver al taller poco después de las 11 h fui detenida en mi camino frente a las bobinas de papel colocadas en la máquina de tubos por los ayudantes de las mismas J. C., primero, y luego por A. U., poniendo ambos encima las manos con intenciones obscenas. Para esquivarlos traté de refugiarme tras una estiba de sacos de papel pero ambos me cogieron y me echaron más atrás, abrazándome A. U. y besándome en la cara a pesar de mis esfuerzos por evitarlo. Al propio tiempo, J. C. me cogió por el pecho y por debajo de falda cayéndome al suelo. Grité entonces pero no me oyeron en el resto del taller por estar las máquinas en funcionamiento, y por fin me soltaron aprovechando la ocasión para escaparme. Todo lo relatado ocurrió ante la vista de J. V. y de J. F., que se reían del espectáculo y de mi amenaza de denunciarlos al jefe del taller.* Dipòsit d'Arxius de Cervera. Fons: Magistraturas de Trabajo, exp. núm. I- 37/153-1952.

M. T. (trenta anys, casada, nou anys d'antiguitat com a teixidora) contra l'encarregat de la Fàbrica de Teixits de Llana J. C. V.: *el Sr. me la llamó a su despacho y la encerró y ella protestó pidiendo que fuera una compañera para sentirse más amparada [...] empezó a recriminarle con insistencia y violencia y diciéndole que cuando quisiera podía despedirla [...] y que ante la insistencia en reñirla y creyendo su falta leve le dijo que ella consideraba a su encargado el Sr. Arnau y a él le pidió permiso [...] le dijo que a callar, si no le rompería la cabeza, y que se marchara, diciéndole que no podía hacerlo por estar la puerta del despacho cerrada, que abrió y se fue a trabajar.* Dipòsit d'Arxius de Cervera. Fons: Magistraturas de Trabajo, exp. núm. I- 244-1944.

⁴⁷⁷ LVG, 1-2-1886, núm. 52: 3.

Com diversos estudis han plantejat, les treballadores feien ús de l'acció directa i la consciència femenina per defensar els seus drets (Kaplan, 1992; Villar *et al.*, 2011). Per exemple, davant de maltractaments o abusos que arribaven a l'opinió pública a través de la premsa, la població femenina actuava queixant-se davant de l'autoritat competent o de manera directa⁴⁷⁸.

La imatge dels criats i criades com a lladres era present de manera continuada en la premsa burgesa, que ho denunciava sistemàticament. Hem vist com, per tal d'evitar la contractació de servei domèstic amb antecedents, l'any 1891 l'Ajuntament de Barcelona obligava, a través de les ordenances municipals, a emetre una cartilla de seguretat amb les dades del criat/ada i crear oficines de vigilància del servei domèstic davant la indefensió dels patrons enfront dels criats i criades. També la literatura escrita i oral (coples, dites...) presentava la imatge de la criada com a lladre i iniciadora en el sexe dels joves del domicili⁴⁷⁹. L'anàlisi dels discursos i les imatges de les serventes és un aspecte que no hem pogut aprofundir en aquest treball, però que deixa una línia oberta per posteriors estudis.

La preocupació relativa a la suposada relació entre el servei domèstic i els furts es va manifestar reiteradament en la premsa burgesa, que atribuïa un elevat nombre de furts i delictes al servei domèstic:

*los robos que se cometen [dins les cases burgeses barcelonines] , en su mayor parte, se verifican en connivencia con los sirvientes de ambos sexos que prestan servicios en los respectivos domicilios*⁴⁸⁰.

Els patrons van utilitzar aquesta prerrogativa com una estratègia per evitar el procediment judicial davant demandes per acomiadament: el patró al·legava un

⁴⁷⁸ Vegeu l'apartat 3.2.4 d'aquesta tesi.

⁴⁷⁹ Per exemple: "Tango de la menegilda" Lletra F.Pérez, música Federico Chueca y Valverde composta l'any 1886 pertany a la "zarzuela" *La Gran Via*: Pobre, chica, la que tiene que servir, más va...ligera, que se llegase a morir, porque si es que no sabe, por las mañanas brujulear, aunque mil años viva, su paredero es el "hospital". Cuando yo, vine aquí, lo primero quehacer o aprendí fue a fregar, a barrer, a guisar, a planchar, a coser...[...] Yo iba, sola, por la mañana a comprar, y me daban, tres duros para pagar, y de setenta reales, gastaba treinta, o un poco más, y lo que me sobraba, me lo guardaba, un "melitar". Yo no sé cómo fue, que un domingo después de comer, yo no sé, que pasó, que mi ama a la calle me echó, pero al darme el señorito, la cartilla y el parne, me decía por lo bajo, te espero en Eslava tomando café! Tomado café, tomando café [...].

⁴⁸⁰ LVG, 11-5-1885, núm. 217: 10.

possible furt d'algun objecte de la casa com a motiu de la pèrdua de confiança amb la seva treballadora domèstica i com a causa d'acomiadament justificat. D'aquesta manera, i segons la legislació vigent des del 1926, el jutge del Tribunal Industrial havia de suspendre el judici que s'havia iniciat a causa d'un acomiadament improcedent o per temes salarials i derivar-lo cap als Tribunals penals, ja que abans de determinar la improcedència de l'acomiadament calia establir la responsabilitat en el furt. La derivació de l'expedient cap a la legislació penal implicava: 1) la no gratuïtat del procés; 2) l'allargament considerable del procés judicial, que no tenia la consideració de judici urgent; 3) les dificultats per demostrar que el furt no s'havia produït tenint en compte que el lloc de treball era el domicili familiar. Sovint el que s'aconseguí era que la treballadora desistís en la demanda.

Aquesta estratègia no va afectar exclusivament al servei domèstic, si bé per les característiques del sector (opacitat normativa, manca d'inspecció laboral, desatenció sindical, exercici del treball en l'àmbit privat, treball individual) va perjudicar els interessos de la treballadora. Tanmateix, trobem demandes en aquest sentit en altres sectors econòmics durant el període estudiat⁴⁸¹.

Tot i no haver pogut localitzar els expedients judicials previs als anys 30, la premsa generalista plasmava la presència de les domèstiques davant dels Tribunals Industrials acusades de cometre furts en el domicili familiar. Per exemple, *La Vanguardia*, durant les dècades anteriors, denunciava de manera continuada notícies relatives a furts o judicis per furts presumptament comesos pel servei domèstic⁴⁸².

M. M. va presentar una demanda salarial davant el TI l'any 1937 contra M. N., que aquesta darrera respon interposant una causa per furt a l'Audiència de Barcelona

⁴⁸¹ C. F., dependenta de comerç. TSJC. Fons: Tribunales Industriales, expedient núm. 417-1937.

A la cuinera C. L., treballadora a la Clínica Gibernau, se li incoa un expedient d'acomiadament acusant-la de sostracció d'aliments i de *carácter díscolo* entre els seus companys. Dipòsit d'Arxius de Cervera. Fons: Magistraturas de Trabajo, expedient núm. I- 616/3553-1950.

⁴⁸² Entre altres: 7-9-1881; 25-3-1882; 18-1-1883; 5-6-1883; 16-9-1883; 9-10-1883; 21-12-1883; 27-3-1884; 18-4-1884; 29-5-1884; 17-6-1884; 31-1-1885; 18-4-1885; 6-5-1885; 24-6-1885; 16-3-1886; 14-4-1886; 19-9-1886; 14-10-1886; 1-1-1887; 15-1-1887; 17-7-1887; 27-7-1887; 19-11-1887; 3-3-1888; 12-5-1888; 10-10-1889; 14-12-1889; 2-1-1890; 29-9-1892; 3-1-1893; 22-3-1893; 26-11-1894; 24-7-1895; 4-6-1896; 4-7-1896; 5-8-1896; 14-8-1896; 9-9-1896; 4-8-1897; 6-11-1898; 4-10-1899; 17-10-1899; 9-1-1900; 13-7-1900; 30-7-1900; 27-8-1901; 13-10-1902; 8-10-1903; 2-7-1904; 10-7-1904; 15-7-1904; 25-7-1904; 26-8-1904; 2-8-1905; 21-10-1905; 3-12-1905; 8-12-1906; 1-1-1906; 20-1-1906; -2-1906; 13-2-1906; 29-8-1906; 1-2-1925.

contra la primera⁴⁸³. M. G. I. també va presentar una demanda per endeutament salarial contra C. B. B. l'any 1938 davant el TI; aquesta darrera va presentar un certificat de la secretaria dels Jutjats d'Instrucció núm. 6 de Barcelona que afirmava l'existència d'un sumari 342 contra la demandant, acusada de furt. Aquest fet provocava que se suspengués l'acta de judici fins a la resolució del sumari presentat⁴⁸⁴. S. G., domèstica i portera, l'any 1946 interposava una demanda davant la Magistratura de Treball en qualitat de portera i llogatera i el patró la denunciava per furt⁴⁸⁵.

En definitiva, les treballadores domèstiques van haver de fer front al maltractament i l'assetjament en l'exercici de la seva activitat laboral, aspecte denunciat en les demandes presentades davant els Tribunals. Tanmateix, les característiques de la seva ocupació –exercir l'activitat dins l'àmbit privat del domicili familiar, fet que dificultava demostrar l'assetjament viscut; l'exclusió de la Inspecció de Treball; la desatenció del sindicalisme, que rarament va situar les peticions de les serventes domèstiques, i en especial, les relatives a assetjaments o maltractaments, en la seva agenda sindical– va dificultar l'èxit de les denúncies d'uns fets que rarament rebien l'atenció del Tribunal. I alhora, aquestes mateixes característiques del sector van facilitar al patró o a la mestressa denunciar les domèstiques acusant-les de furts i roboratoris subministrant-los recursos legals per alentar el procés judicial en un intent, sovint reeixit, d'obtenir l'abandonament del procés judicial per part de la demandant.

5.2.4. Els magistrats davant les demandes de les serventes domèstiques

Del conjunt de demandes de les serventes domèstiques presentades davant dels Tribunals Industrials de Barcelona durant el període 1936-1938, un 40% finalitzaren amb un acord entre les parts en litigi enfront d'un 60%, que van requerir una sentència judicial⁴⁸⁶. Entre les primeres, l'acord entre la treballadora i el patró, la indemnització

⁴⁸³ TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 361-1937.

⁴⁸⁴ TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 167-1938.

⁴⁸⁵ Dipòsit d'Arxius de Cervera. Fons: Magistraturas de Trabajo, exp. núm. I-1046/6390-1946.

⁴⁸⁶ Les sentències dictaminades pel Tribunal s'agrupaven en: a) Favorable a l'obrer: generalment es fallava a favor de la readmissió o la indemnització, així com el pagament dels costos judicials que havia d'assumir el demandat. b) Favorable en part. c) Desfavorable. d) Desistida i/o desistida per acord: eren aquelles demandes en què, durant el procés judicial i abans que el jutge dictaminés sentència, el demandant declarava la voluntat de no continuar el procés que s'havia iniciat a instància seva. Acceptat

acostumava a representar una part de la quantitat demandada per la treballadora domèstica. Només en un 16% dels casos la quantitat rebuda va representar la totalitat de la quantitat demandada. En la major part dels casos, concretament en un 58,4%, aquesta quantitat representava menys de la meitat demandada per la treballadora. De manera que, quan s'arribava a un acord entre les parts prèvia al judici, la demandant rebaixava les seves pretensions econòmiques.

Del conjunt d'edictes de sentència emesos pels Tribunals Industrials de Catalunya (52% d'aquestes sentències corresponents a la ciutat de Barcelona) entre principis del 1933 i fins a l'octubre del 1934, les resolucions foren majoritàriament favorables als treballadors, concretament en un 72% dels casos (Casas, 2003: 231). Aquesta no va ser la tendència de les sentències relatives a les demandes de les treballadores del servei domèstic presentades davant el Tribunal Industrial de Barcelona entre 1936 i 1938. Com s'observa a la taula 22, en el cas de les demandes que no van arribar a un acord entre les parts en litigi, les resolucions judicials no beneficiaven els interessos de les treballadores domèstiques.

Taula 22. Resolucions judicials a les demandes presentades per les treballadores domèstiques davant dels Tribunals Industrials de Barcelona, 1936-1938 (%)

Resolucions judicials	Percentatge (%)
Favorables a les treballadores	11,7
Desfavorables a les treballadores	17,64
Incompetència de la Magistratura	35,29
Incompareixences	11,7
Inacabades	23,5

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del fons TI

pel demandat, originava una resolució que finalitzava el procés sense resoldre l'objecte del judici. Generalment, en els expedients analitzats el demandant desisteix per haver arribat a un acord explícit (sabem els termes de l'acord) o implícit (no sabem sota quins termes) amb el demandat. e) Inacabada: expedients que no contenen la documentació complerta del procés judicial. f) Suspensa: processos suspesos pel jutge a causa d'una gran diversitat de motius (desaparició d'una part en el litigi, incompareixença, duplictat de demanda, etc.). g) Incompetència: processos en què el jutge es declarava incompetent per sentenciar, ja que considerava la demanda susceptible d'un altre tipus de jurisdicció (generalment civil o penal). h) Desconeguts: expedients en mal estat dels que es desconeix la sentència.

En un 35,29% de les demandes presentades per les treballadores domèstiques, els magistrats del Tribunal Industrial de Barcelona⁴⁸⁷ es van negar a jutjar-les al·legant que no eren competents per dirimir plets de caràcter domèstic. La seva actitud passiva constituïa una declaració de principis. L'argumentació d'aquest conjunt de magistrats per negar-se a jutjar demandes de domèstiques se sustentava en què representaven un Tribunal de caràcter laboral i les domèstiques no eren treballadores. En la mesura que no eren treballadores es negaven a aplicar-los la normativa laboral. Aquesta argumentació no era nova. Els Tribunals de caràcter civil ordinari tradicionalment ja s'havien mostrat desfavorables respecte de les demandes de les treballadores que realitzessin tasques de caràcter domèstic. El raonament també s'argumentava en la manca de caràcter laboral de la seva activitat. Per exemple, l'any 1905, l'Audiència de Barcelona negava a J. M., *sin profesión especial* (auxiliar de cuina)⁴⁸⁸, els beneficis de la Llei d'accidents de treball del 1900 perquè l'ocupació de la treballadora no tenia la categoria de treball:

*el trabajo por ella realizado no da lugar a responsabilidades del patrono, ya que no se halla incluido entre los expresamente consignados en el art. 3 de la repetida Ley de 30 de enero de 1900*⁴⁸⁹.

Aquest argument, negant la categoria de treballadores a les serventes domèstiques, reapareix als Tribunals Industrials durant els anys 30. Per a la majoria d'aquests magistrats, el servei domèstic no podia ser conceptualitzat com a treball perquè a) existia una dualitat legislativa que generava que existissin normes contradictòries; b) era una activitat diferent de la resta d'activitats econòmiques, ja que es desenvolupava dins del domicili familiar i no tenia ànim de lucre. Per aquest conjunt de raons (caràcter domiciliari, sense ànim de lucre, dualitat legislativa) la relació laboral del servei domèstic no podia analitzar-se en termes de mercat o contracte de treball:

al prestarse el servicio en el interior del hogar, sin existencia de negocio alguno ni persecución de lucro, viviendo amo y criado en verdadera intimidad y confianza, considerándosele el segundo como prolongación o miembro de la

⁴⁸⁷ L'autorització per consultar la documentació judicial dipositada al Tribunal Superior de Justícia de Catalunya m'obliga a no revelar les dades personals de les persones participants en el litigi. Per aquesta raó només apareixen les inicials dels noms i cognoms de demandants, demandats, advocats o magistrats. Vegeu un llistat del conjunt de magistrats destinats al TSJC a Vázquez Osuna, 2005: 293-297.

⁴⁸⁸ Sentència de 28-6-1905. *Op. cit.*

⁴⁸⁹ *Ibidem.*

*familia, las divergencias que pudieran suscitarse respecto a las relaciones que el contrato de trabajo celebrado entre ambos encuadraban dentro de los artículos 1.584 y 1.585 del Código Civil, y por lo tanto de la resolución de aquellos, corresponde a las Jurisdicción Ordinaria*⁴⁹⁰.

*quede excluido el servicio doméstico de la jornada máxima legal del trabajo, según Decreto del 10/7/1931, corroborado por la sentencia del Tribunal Supremo de 1933; de los beneficios del descanso dominical por el Decreto del 17/12/1926 aprobando el Reglamento para la aplicación de la Ley del 8/6/1925; de los beneficios que concede el Decreto del 15/8/1927 modificado por Decreto Ley del 2/3 y 8/5 de 1931 referente al descanso nocturno de la mujeres; de las indemnizaciones y responsabilidades establecidas en la Ley y Reglamento de Accidentes de Trabajo en la Industria de 8/10/1932 y del 31/1/1933 [...] preciso es sujetarse a las disposiciones legales vigentes y en todas ellas se desprende de considerar al criado doméstico de distinta condición a los demás trabajadores, por la esfera de confianza, intimidad y mayor autoridad del patrono en que se desenvuelve la prestación de sus servicios*⁴⁹¹.

Durant el període republicà, els Tribunals Industrials també es van convertir en un dels espais de debat i conflicte sobre la conceptualització del servei domèstic i la seva incorporació a la legislació laboral. La nova normativa republicana relativa al servei domèstic resultava insuficient, ja que no el situava dins la totalitat de la legislació laboral en excloure'l directament o indirectament de diverses normatives, i aquesta insuficiència es convertia en l'argument esgrimit per diferents sectors de la judicatura i la patronal contraris a la normalització del servei domèstic, amb la finalitat de privar de diferents drets les treballadores domèstiques.

La Magistratura apel·lava a la *especial modalidad del trabajo doméstico* establint com a característiques del servei domèstic a) *las relaciones casi familiares que esta [relación] engendra [...]* b) *la vida íntima que dentro del hogar conllevan o deben conllevar el servidor y la persona servida*[...] ⁴⁹² aspectes que enllacen amb la

⁴⁹⁰ TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 358-1937.

Aquesta mateixa argumentació es reproduïx a:

TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 165-1937.

TSJC. Fons: Tribunales Industriales, exp. núm. 359-1937.

⁴⁹¹ *Ibidem*.

consideració del domicili com un espai privat, sagrat i regulat per les relacions familiars que s'hi produeixen, i on l'Estat no ha d'intervenir, discurs que connecta amb els fonaments de la teoria liberal. Aquests aspectes coincideixen amb el discurs dels legisladors contraris a la incorporació del servei domèstic en l'àmbit productiu, que defensava la realització d'aquesta activitat dins l'espai privat. En aquest àmbit regia el principi liberal de neutralitat i imparcialitat de l'Estat, i per tant aquesta activitat no havia de ser regulada per cap tipus de normativa laboral o, en determinats aspectes (essencialment en qüestions de protecció social), per la legislació civil:

*el servicio doméstico, no obstante su dignidad, no puede regularse por las leyes sociales hoy en vigor establecidas para otra clase de industrias, oficios y profesiones debido a su especial modalidad de trabajo; a las relaciones casi familiares que ésta engendra; a la vida íntima que dentro del hogar conllevan o deben conllevar el servidor y la persona servida y quizás debido, también, a que su ejercicio no constituye una verdadera "profesión habitual" por ser corriente que el doméstico abandone la casa donde sirve más o menos de continuo [...], desplegar su actividad en otros menesteres, en la ciudad o en el agro o viceversa quien hallándose en paro forzoso o víctima de una disminución de fuerza de trabajo que le impide ejercitar sus prestaciones de una manera concreta y específica en fábricas, talleres o explotaciones acude solicitando colocación a la morada particular de un amo de casa [...] donde no se persigue lucro, ni existe negocio alguno [...]*⁴⁹³.

Tanmateix, el magistrat, que no podia obviar el moment històric i no era aliè al context de lluita de classes que tensionava les relacions entre capital i treball durant aquest període històric, explicitava la necessitat de regular d'alguna manera el servei domèstic:

*es indudable que como Derecho vive y tiende a socializarse, no tardará mucho tiempo sin que el servidor doméstico goce de los beneficios de que hoy carece y se amplíen a su persona el régimen de seguros sociales de que en la actualidad se ve excluido; de que se legisle a su favor de manera menos indigente y que se modifiquen radicalmente las disposiciones del Código Civil que le afecten [...]*⁴⁹⁴.

⁴⁹³ Ibidem.

⁴⁹⁴ Ibidem.

Així, l'aposta de la Magistratura era, d'una banda, incorporar-lo al règim d'assegurances socials, en la línia de les propostes associatives incentivades per la burgesia conservadora, i també defensada pel model franquista; i, d'altra banda, modernitzar el Codi Civil per tal d'adaptar-lo a les noves problemàtiques del sector. De manera que acceptaven incloure'l parcialment dins la legislació social incorporant-lo en les normatives de protecció social, és a dir, en aspectes que no qüestionaven els axiomes bàsics del liberalisme, que definia l'àmbit privat i reproductiu com un espai infranquejable per l'Estat a diferència del que succeïa en el públic i productiu. A més a més, en la seva opinió, els conflictes existents entre el servei domèstic i el patró no responien a l'existència de relacions conflictives en termes de classe. El que explicava les demandes de les treballadores domèstiques era el mal fer (*mal hacer*) del cap de família, no el fet que estiguessin subjectes a relacions laborals, ja que el servei domèstic tenia una condició diferent a la resta de treballadors i treballadores a causa de la relació familiar de servents i serventes amb patrons i mestresses.

Les al·legacions que els magistrats redactaven a les sentències mostraven que, almenys durant els anys 30, existia un context de reivindicació de drets en el servei domèstic. Com hem explicat, els anys 1932, 1934 i 1936 la CNT, dins la seva estratègia d'incorporar el major nombre d'afiliats/des possible, va incentivar l'organització de les serventes. Tanmateix, els magistrats, tot i detectar el context de lluita de classes, culpabilitzaven de la tensió a la mala praxi d'alguns contractadors i defensaven que la relació entre servent/a i patró havia de continuar essent una relació familiar guiada per l'harmonia i la confiança mútua:

todo ello obedeciendo al imperativo categórico de que las relaciones entre amo y criado han sobrepasado la esfera familiar, produciéndose una honda y profunda transformación del concepto que de doméstico socialmente se tenía; ya que se ha roto la armonía hasta ahora existente en el interior del lugar donde se trabajaba, a base de una recíproca confianza; de que se ha originado una lucha, que si en ocasiones pudo tener razón de ser, al no haberse reconocido a tal trabajador "su propia personalidad", al no haber rodeado su esfuerzo del cariño y estimación precisos, al haberse considerado, algunas veces como vendedor de su mercancía, abonándole salarios en no relación con su tarea y al no preocuparse de proporcionarle medios para su instrucción y perfeccionamiento, en cambio carece de justificación aquella, cuando se han cumplido voluntariamente las obligaciones de cuidado, auxilio, protección,

*amparo intuitivo que el asalariado necesita proporcionándole una existencia digna y haciéndole más llevadero su deber social de trabajo, lucha que sin embargo se ha generalizado de tal manera que el templo se ha convertido en laboratorio de disensiones y antagonismos*⁴⁹⁵.

Tot i les argumentacions esgrimides pels magistrats (manca de lucre, relació familiar dins de la llar), l'argument legal que utilitzaven per inhibir-se en les reclamacions de les domèstiques va ser la dualitat legislativa en la qual es trobava el servei domèstic, inclòs en el Codi del Treball i la Llei de col·locació, però exclòs de la resta de normatives.

Els magistrats també afirmaven que el servei domèstic *no constituye una verdadera profesión habitual*⁴⁹⁶ presentant-lo com una professió discontinua que s'exercia per un seguit de casuístiques: a) per trobar-se en situació d'atur forçós; b) per combinar-se amb altres treballs de caràcter temporal; c) per no estar en condicions d'exercir un treball en una fàbrica o taller.

Aquesta visió del servei domèstic (discontinu, sense qualificació, temporal) contribuïa a precaritzar l'esmentat sector econòmic. Durant el període franquista, normativament, el Codi de Treball del 1944 va excloure el servei domèstic de la categoria de treballador/a. Conseqüentment, aquest grup laboral no podia interposar demandes davant les Magistratures de Treball. Tanmateix, un buidatge parcial del fons de les Magistratures mostra l'existència de demandes relatives a les condicions de treball del servei domèstic i la reiterada inhibició dels magistrats. Abans de la promulgació de la llei del 1944, la indefinició conceptual en què es trobava el sector, inclòs en determinades lleis republicanes i exclòs d'altres, no deixava clar si es considerava les serventes domèstiques com a treballadores, aspecte que va facilitar a les treballadores interposar demandes davant dels Tribunals. Una vegada promulgat el Codi del 1944, que exceptuava explícitament el servei domèstic de la categoria de treballadors i treballadores, la normativa va allunyar les serventes de les Magistratures de Treball.

⁴⁹⁵ *Ibidem.*

⁴⁹⁶ *Ibidem.*

5.3. Conclusions

Des dels seus orígens, la legislació relativa a la creació d'òrgans de justícia específics per dirimir els conflictes fruit de les relacions de treball –la Llei del 1908 i la del 1912, de creació dels Tribunals Industrials– va tendir a excloure el servei domèstic. Creats els Tribunals de caràcter laboral amb la finalitat de donar resposta parcialment a les reivindicacions obreres i del reformisme social de finals del segle XIX, que havien reclamat fundar un òrgan encarregat de dirimir els conflictes en les relacions laborals de manera més eficaç, ràpida i gratuïta, el sector domèstic havia de continuar dirimint els seus conflictes davant de la justícia civil ordinària, com s'havia fet fins aquell moment.

Tampoc podien formar Comitès Paritaris, d'acord amb l'article 57 del Decret-Llei de 26-11-1926, ni, segons la Llei de 27-11-1931, formar part dels Jurats Mixtos. Aquesta situació impedia que, almenys formalment, poguessin demandar davant d'òrgans de caràcter laboral els seus contractadors denunciant condicions de treball. Calia recórrer als Tribunals civils, amb els perjudicis que aquest fet comportava. La utilització de Tribunals específicament laborals significava gaudir d'avantatges, concretament, el procés judicial era gratuït en els Tribunals de caràcter laboral, aspecte que contrastava amb el procés civil, aquell que havia d'utilitzar el servei domèstic en cas d'interposar una demanda judicial. D'altra banda, la Llei de Tribunals Industrials reduïa la durada del procés judicial: mentre la justícia civil ordinària trigava una mitjana de tres mesos en resoldre un litigi amb constants aturades en el procés, ja la Llei del 1912 establia que els Tribunals Industrials actuarien en un únic període perquè es considerava que s'estava davant d'un procés urgent. Aquest aspecte resultava essencial per a les treballadores domèstiques, que acostumaven a demandar una vegada finalitzada la relació laboral o com a últim recurs després d'haver intentat solucionar la problemàtica per altres vies extrajudicials. D'aquesta manera, la rapidesa en la solució del litigi era necessària per a les domèstiques que havien de buscar una nova ocupació que sovint comportava un canvi de domicili, aspecte que dificultava localitzar-les a mesura que avançava el procés judicial. En aquests casos, la dificultat de localitzar-les i l'allargament del litigi suposava un perjudici per a la treballadora domèstica.

Durant la República, la inclusió del servei domèstic dins del Codi de Treball del 1931 en qualitat de treballadors i treballadores els va permetre, entre altres aspectes, presentar demandes de caràcter laboral davant els Tribunals Industrials. Els magistrats que s'inhibien al·legaven l'existència de normativa que negava aquesta categoria a les

serventes. També, durant els primers anys de la Dictadura, alguns dels magistrats es van negar a sentenciar declarant-se incompetents i al·legant que la competència requeria en mans de la justícia civil ordinària.

Durant el període 1936-1938, en la zona republicana, concretament a la ciutat de Barcelona, les treballadores domèstiques van recórrer als Tribunals Industrials per dirimir els conflictes laborals que mantenien amb els seus respectius patrons. Les treballadores van aprofitar l'escletxa que els ofería la inclusió en el Codi de Treball del 1931 per reivindicar drets laborals. Aquesta estratègia va topar amb les resistències de sectors de legisladors i jutges que, emparant-se en la dualitat normativa que afectava el servei domèstic pel fet d'estar reconegut dins de normatives però exceptuat per altres, negaven sistemàticament la capacitat que aquest sector tenia d'interposar demandes davant d'òrgans judicials de caràcter laboral.

Amb el franquisme, la nova exclusió de la categoria de treballador/a va implicar que, de nou, les serventes fossin excloses del reconeixement tant del sindicat vertical com de les Magistratures de Treball. Tanmateix, van continuar interposant demandes davant les Magistratures de Treball almenys durant la primera dècada. La documentació d'aquests òrgans així ho constata. Tanmateix, formalment, amb l'aprovació d'un nou Codi de Treball l'any 1944, novament se les va exceptuar de la normativa laboral, derivant-les de nou cap a la civil.

Les treballadores domèstiques no van romandre passives davant els Tribunals. En contextos històrics de major obertura legal o de major ambigüitat legal van utilitzar les escletxes que els ofería la legislació per reclamar drets laborals. Ho van fer en un espai, els Tribunals, contrari als seus interessos utilitzant estratègies, a priori, suposadament alienes a la seva "forma" d'actuació. El fracàs de la negociació directa amb el patró, mecanisme freqüentment utilitzat per les treballadores de diferents sectors, les va portar a buscar la mediació judicial. Aquesta, recolzada en les clàssiques argumentacions que adscrivien el sector domèstic a la privacitat de la llar, sovint es va mostrar contrària als seus interessos, derivant l'expedient a altres jurisdiccions, dilatant el procés judicial o sentenciant, en la major part dels casos, desfavorablement als interessos de la treballadora. Tanmateix, les domèstiques es resistiren a abandonar els Tribunals i l'ambigüitat legal dels primers anys de la Dictadura els va permetre intentar de nou la utilització dels òrgans judicials, les Magistratures, en la confrontació amb els respectius patrons. Van presentar demandes denunciant abusos, maltractaments, accidents de treball, i especialment endeutaments

salarials i acomiadaments. De nou, amb la consolidació de la legislació franquista se les va retornar a l'opacitat, expulsant-les dels Tribunals, aspecte que contribuïa a augmentar les precàries condicions de treball del sector domèstic.

6. CONCLUSIONS GENERALS

A finals d'abril de 2013, el 94,89% de les persones afiliades al sistema especial d'empleades de la llar espanyol eren dones. Del conjunt del servei domèstic, un 53,75% eren estrangeres i d'aquest percentatge, un 80,11% extracomunitàries (Gala, 2014). Aquestes xifres s'incrementen si tenim en compte el nombre de persones ocupades en l'economia submergida, com posa de manifest l'Enquesta de Població Activa, així com el nombre d'immigrants en situació irregular ocupades en el servei domèstic.

El 16 de juny de 2011, l'Organització Internacional del Treball (OIT) va aprovar el Conveni 189 sobre el treball decent per a les treballadores i els treballadors domèstics (amb data de 24 d'abril de 2015, pendent de ratificació per part de l'Estat espanyol). L'Estat espanyol, a través del Reial decret 1/1995, de 24 de març, aprovava el text refós de l'Estatut dels Treballadors, i considerava el servei en domicili familiar com una relació laboral de caràcter especial. I el Reial decret 1620/2011, de 14 de novembre de 2011, establí la regulació específica i diferenciada que havia de regir-lo. En paral·lel, la disposició addicional 39a de la Llei 27/2011, de l'1 d'agost de 2011 –modificada parcialment pel Reial decret-llei 29/2012– el va incloure al règim general de la Seguretat Social mitjançant la creació d'un sistema especial. Posteriorment, l'OIT, en un informe publicat el gener de 2013, *Treballadores domèstiques al món*, assenyalava que només un 10% dels treballadors i treballadores domèstics es beneficiaven de la legislació laboral general al mateix nivell que la resta de treballadors i treballadores, i demandava als Estats que equiparessin el servei domèstic amb la resta de sectors econòmics. L'informe també insistia en la necessitat de millorar les deficientes condicions laborals caracteritzades per escassos salaris, llargues jornades de treball o, entre altres aspectes, situacions de vulnerabilitat davant d'abusos físics o sexuals.

Aquesta situació no és nova ni recent. Cal tenir en compte la història d'aquest sector per poder explicar per què actualment és un jaciment d'ocupació per la mà d'obra estrangera més vulnerable, amb un ambigu estatus sociolaboral, unes condicions de treball precàries i poc atès encara per les organitzacions sindicals. Aquestes característiques s'han anat construint històricament al llarg dels segles XIX i XX, donat que en segles anteriors el servei domèstic era un sector mixt, compost per homes i dones, tot i que caracteritzat, com tants altres sectors, per una clara segregació sexual del treball. Efectivament, és important tenir en compte, per apreciar la rellevància dels

canvis ocorreguts al llarg del segle XIX i XX, que al segle XVIII convivien, en el servei domèstic, una gran diversitat d'oficis i professions masculines i femenines (lacais, majordoms, governantes, institutius, donzelles, dides de criança, dides, criats, criades, mainaderes, joqueis, cotxers, jardiners, xofers, bugaderes, cuineres, cuiners, cambrers, ajudants de cambra, cambreses, planxadores, etc.). Aquesta complexitat en la composició provocava una notable diversitat salarial i un diferent estatus que feia que uns oficis fossin considerats respectables i tinguessin salaris elevats, mentre altres podien estar remunerats exclusivament amb l'allotjament i la manutenció.

Però l'ascens de la burgesia, especialment a les ciutats, que ocupava un nombre menor de servents i va preferir majoritàriament serventes; la reducció, desaparició o transformació de professions, perdent la consideració de servei domèstic, així com l'augment d'oportunitats laborals en altres sectors econòmics per als homes van provocar l'inici de la feminització del servei domèstic. Un procés llarg amb una cronologia diferent en l'àmbit rural i urbà.

L'estudi d'aquest procés entre els anys 1900 i 1950 ha estat l'objectiu d'aquesta tesi, que, sobre la base d'una anàlisi de la legislació estatal que és vàlida per a tot Espanya, hem centrat particularment a la ciutat de Barcelona. Possiblement gran part de les conclusions, especialment en allò relatiu a l'evolució de l'estructura del sector, les condicions de treball o la desatenció sindical és extrapolable a altres nuclis urbans en els quals conflueixen activitats administratives, industrials i comercials.

Entre el 1860 i el 1950, a la ciutat de Barcelona, el sector domèstic era l'activitat femenina que agrupava, per darrere el sector tèxtil, el nombre més elevat d'actives de la ciutat i el més important dins del sector terciari. La presència femenina en el servei domèstic era, ja l'any 1860, d'un 80%. Un procés que s'aguditzaria al llarg del final del segle XIX i inicis del XX, a imatge de la resta de ciutats europees, en el qual les dones van continuar guanyant presència fins al 1950, quan representaven un 90%.

En el període 1860-1950, el sector domèstic va completar el seu procés de feminització, molt més ràpid en l'àmbit urbà que en el rural. Com hem vist al llarg d'aquestes pàgines, un dels factors més rellevants va ser la progressiva segregació d'oficis i professions del servei domèstic que havien estat tradicionalment ocupats per homes. Els primers oficis en segregar-se del sector van ser els cambrers, cuiners d'hotels, fondes, restaurants; també els xofers o els joqueis, alhora, les més pròximes a l'àmbit públic. Per contra, les activitats més vinculades a l'esfera privada de la llar i

exercides tradicionalment per dones (minyones, cuineres i cambreses particulars, mainaderes) es van mantenir dins de la categoria del servei domèstic.

A conseqüència d'aquesta segregació el servei domèstic va anar perdent diversitat i heterogeneïtat al mateix temps que es feminitzava i es circumscribia a activitats exercides a l'interior del domicili familiar, assimilables al treball femení exercit generalment per la dona del cap de família. Aquesta pèrdua de pluralitat també es va reflectir en la classificació i en les nomenclatures de l'estadística moderna.

Efectivament, la varietat d'oficis i professions del servei domèstic, pròpia del període preindustrial, s'havia anat reduint a minyones, cambreses, cuineres, senyoretetes de companyia o mainaderes, oficis que, a mesura que avançava el segle XX, van quedar restringits al servei per a les elits, mentre en les classes burgeses la figura més habitual va passar a ser la "noia a tot estar". Una figura que, tot i ser capaç de realitzar múltiples tasques domèstiques i de cura (satisfer les necessitats materials i el manteniment de la llar, ocupar-se de la cura i atenció a les persones, etc.), va passar a ser considerada una treballadora sense qualificar, perdent, per tant, valor en estatus social i en salari relatiu respecte d'altres oficis. Fins a finals de la dècada del 1950 encara prevalia el servei domèstic intern, que anà perdent importància a favor del servei extern o a hores que es va consolidar en les dècades posteriors. Així, el servei domèstic en domicili privat barceloní de la primera meitat del segle XX, a diferència del documentat per historiadors per a períodes anteriors, s'estava construint assimilat a una classe social determinada, perdent la diversitat d'origen social del període preindustrial.

I és que, amb la implementació, des d'inicis de segle XX, de la primera legislació laboral i de protecció social, eina central de la classe obrera per defensar els seus drets i millorar condicions de treball, el servei domèstic va quedar exclòs de la pràctica totalitat de les normatives que afectaven tant la classe obrera en general com el treball femení en particular, objecte d'especial protecció en la primera regulació laboral. Des del 1900, la doctrina jurídica, els legisladors i la jurisprudència van debatre entorn la conceptualització de la categoria del servei domèstic amb la finalitat de decidir si calia incorporar-lo, en igualtat de drets o amb un règim especial, dins la normativa laboral i de protecció social. La controvèrsia girava al voltant de la definició del servei domèstic. Per a la major part d'aquesta doctrina, el caràcter domiciliari, el tipus d'activitats identificades amb el treball reproductiu desenvolupat per la dona del cap de família, la suposada manca de lucre per part dels contractadors i de qualificació eren elements

centrals que l'allunyaven d'una autèntica "relació laboral" apropant-lo a una relació de tipus familiar. Per aquest motiu no podia regular-se de manera similar a la de la resta d'ocupacions. Només durant la II República se'l va incorporar progressivament en diverses normatives en un intent d'igualar-lo en drets a la resta de sectors econòmics que, novament, van perdre amb l'arribada de la Dictadura. Temptativa que no va quedar exempta de resistències entre la doctrina i la judicatura, que es negava a reconèixer a les serventes domèstiques la categoria de treballadores al·legant que existien normatives que les conceptualitzaven com a treballadores –per exemple, la Llei de contractes de treball del 1931– mentre altres normes les exceptuaven d'aquesta categoria –per exemple, la Llei de Jurats Mixtes. Actualment, el discurs que connectava el servei domèstic amb el domicili familiar i el definia com una relació familiar diferenciada de les relacions laborals ha variat i ha permès que, almenys en els països de l'Europa occidental, el servei domèstic se l'integri formalment en les normatives sociolaborals, sovint, però, en règim especial. Tanmateix, el control i la inspecció de les condicions laborals continua essent molt difícil a causa de les dificultats de controlar l'espai d'exercici de l'activitat.

En paral·lel, entre el 1900 i el 1930, les polítiques del sindicalisme de classe van marginalitzar el servei domèstic. Només a la dècada dels anys 30, i especialment a partir del 1936, coincidint amb el moment en el qual l'Estat intentava incorporar el servei domèstic en les normatives reguladores i quan el sindicalisme volia eixamplar les seves bases socials, els sindicats, en el cas barceloní la CNT, van abordar la problemàtica del servei domèstic.

En conseqüència, l'exclusió tant de la legislació social com de les agendes sindicals, els principals mecanismes per adquirir drets i millorar les condicions de treballs, va incentivar que, des d'inicis del segle XX, en lloc de reivindicar col·lectivament drets laborals per al conjunt del sector, alguns oficis optessin per integrar-se en altres sectors econòmics que gaudien de protecció laboral i social, millorant així les seves condicions de treball i la seva condició en el mercat de treball.

El servei domèstic barceloní estava format majoritàriament per noies, joves, solteres i immigrants que, a mitjans del segle XIX, arribaven a la ciutat des de les zones més properes a Barcelona. Un segle després, l'any 1930, provenien ja de territoris limítrofs a Catalunya. A mesura que avançaven les dècades, en la mateixa línia del defensat per la historiografia per a altres períodes històrics, es consolidava l'estreta relació entre la immigració femenina i el servei domèstic, si bé cada cop més, les treballadores

domèstiques provenien de zones més allunyades, tendència que s'ha incrementat en les darreres dècades. Aquestes treballadores utilitzen el servei domèstic com a forma d'entrada al mercat de treball barceloní. I quan gaudien de majors oportunitats laborals en altres sectors econòmics, bàsicament en el sector industrial, abandonaven el servei domèstic i només retornaven a ell en períodes de crisi, com va succeir durant els anys 30 i 40. I és que la feminització d'aquesta activitat, l'exclusió sistemàtica de la legislació i de la Inspecció, i la desatenció dels sindicats van anar configurant progressivament un servei domèstic com un sector precaritzat: sense contracte regularitzat i amb llargues jornades de treball, salaris baixos, vulnerabilitat davant de maltractaments i abusos, etc.

A Barcelona, entre el 1856 i el 1930, els salaris del servei domèstic, fins i tot si tenim en compte la manutenció i l'allotjament, només eren equiparables als oficis industrials de menor qualificació. Les diferències salarials entre el servei domèstic i els oficis industrials amb mà d'obra femenina es van anar incrementant progressivament des de mitjans del segle XIX. Així, si el 1856 els salaris del servei domèstic eren menys marginals del que s'acostuma a assenyalar, l'any 1930 només els superaven les remuneracions de les treballadores industrials més joves i menys qualificades –aprenentes i ajudantes– que, d'altra banda, tenien expectatives d'ascendir a categories superiors amb millors condicions salarials. Juntament amb el salari, la resta de condicions laborals també incentivaven el servei domèstic a abandonar-lo quan existien oportunitats laborals en altres sectors econòmics. Aquest sector patia llargues jornades laborals i poc descans setmanal; a més a més, tenia molt poques mesures contra l'accidentalitat i les malalties, fet que abocava les treballadores a la beneficència en cas de problemes de salut o amb l'arribada de la vellesa, per a aquelles poques que s'ocupaven durant tota la seva trajectòria laboral. També era un sector especialment desprotegit davant dels abusos i els maltractaments a causa d'exercir la seva activitat en un domicili familiar privat i estar desprotegit de la Inspecció laboral i la legislació social.

Si bé aquest sector estava mancat de protecció jurídica, la burgesia exigia mesures de control social, amb intervenció de les institucions. Junt amb xarxes personals i informals, pròpies del període preindustrial i que anaven perdent protagonisme, van anar adquirint rellevància organismes públics i privats d'intermediació. Les agències de col·locació privades i les institucions vinculades a l'Església catòlica van anar guanyant control sobre el mercat laboral per davant dels organismes públics, que van tenir poca implantació. Les agències de col·locació privades oferien als patrons detallats informes

sobre les domèstiques. Anàlogament, les organitzacions vinculades a l'Església i finançades per les dones de les classes benestants barcelonines van crear borses de treball que participaven activament en el mercat de contractació del servei domèstic. Aquestes institucions oferien residència a joves immigrants arribades a la ciutat, formació i col·locació en el servei domèstic, i es convertien, així, en una porta d'entrada al mercat laboral barceloní, alhora que garantien un servei domèstic qualificat tant laboralment com moralment, dòcil i disciplinat, un valor afegit en relació a l'oferta de les agències de col·locació privades. També les autoritats, amb escàs èxit, van crear organismes (Oficines de Vigilància del Servei Domèstic, Oficines de Col·locació, etc.) que connectaven i controlaven l'oferta i la demanda en el sector domèstic.

Aquest control va tractar d'exercir-se també a través de la creació d'associacions de caràcter mixt entre senyores i minyones, amb el finançament d'organismes vinculats a l'Església, que asseguraven la formació, col·locació i control de serventes. La temptativa més reeixida va ser la creació l'any 1919 de la Unión Profesional de Sirvientas i la Unión de Señoras para la Defensa de las Obreras Sirvientas, en les quals es defensava la implementació de mesures de caràcter assistencial amb la finalitat d'instruir i protegir les treballadores domèstiques i solucionar, així, la carestia de servei domèstic qualificat i, sobretot, salvaguardar-les davant l'amenaça que representava el sindicalisme de classe.

La imatge que oferia tant el discurs del sindicalisme obrerista com el catòlic coincidia amb el de legisladors i patrons: el servei domèstic era presentat com un sector de noies joves, frívoles, irresponsables, analfabetes, sense consciència de classe i influenciades i influenciables pel pensament conservador de la burgesia barcelonina i l'Església. Els nivells d'alfabetització de les treballadores domèstiques, similars a la de la resta de barcelonines, i la voluntat de sindicar-se quan els sindicats van mostrar-s'hi favorables, així com l'ús dels Tribunals en la defensa dels seus interessos, qüestionen aquesta representació.

Al contrari –tot i les dificultats que comportava la seva modalitat ocupacional, la manca de solidaritat sindical i la inhibició del legislador–, fou freqüent que les treballadores domèstiques prenguessin un paper actiu en la defensa dels seus interessos i intentessin millorar les seves condicions de treball i reivindicar els seus drets, davant dels Tribunals o a través del sindicalisme. Així, en contextos de major obertura, per exemple durant el període de la II República, el servei domèstic va intentar enquadrar-

se en diverses ocasions dins la CNT. En paral·lel, durant aquest mateix període, les serventes van utilitzar les esclertes que els oferia la legislació i van reclamar drets laborals recorrent als Tribunals de justícia, espai *a priori* contrari als seus interessos, per dirimir les tensions i els conflictes amb els patrons i mestresses, sovint arran del fracàs de la negociació directa amb el patró. Aquestes mobilitzacions de les serventes domèstiques, a més, qüestionen la suposada docilitat i apoliticisme d'aquest grup laboral. El servei domèstic va interposar demandes per qüestions salarials, accidentalitat, abusos físics o sexuals i acomiadaments. Els patrons, davant les demandes, intentaven dilatar el procés judicial instant a derivar el cas cap a un tribunal de caràcter civil o penal. Els Tribunals sovint s'inhibien o es declaraven incompetents i, en els casos que resolien, majoritàriament ho feien desfavorablement als interessos de la treballadora.

Així, quan les treballadores domèstiques van tenir un context favorable, com fou la II República, instruments per gestionar les seves reivindicacions, així com l'atenció de legisladors i sindicats, van mobilitzar-se amb la finalitat de millorar les seves condicions de treball i adquirir drets socials. Malauradament, aquesta experiència va ser molt breu. Amb la victòria franquista, el servei domèstic va recular cap a una situació similar a la viscuda durant els primers trenta anys del segle passat. De nou, el sector domèstic agrupava el nombre més elevat d'actives barcelonines, continuava feminitzant-se i un important contingent de noies joves, solteres i ara també vídues van retornar a aquest sector econòmic després de la guerra. El sector, però, havia continuat precaritzant-se en termes laborals i fou una altra vegada exclòs de les normatives sociolaborals. Exceptuades també de les Magistratures de Treball, òrgan substituït dels Tribunals Industrials, i sense llibertat sindical, estaven novament desprotegides davant els abusos.

En definitiva, durant la primera meitat del segle XX, el servei domèstic barceloní era una qüestió d'edat, classe i gènere. A diferència del que succeïa durant el període preindustrial, on en el sector domèstic convivia homes i dones amb diversitat d'edats, i orígens socials, des de finals del segle XIX i meitat del segle XX concentrava noies joves de classes populars que arribaven a un sector econòmic que s'havia anat precaritzant: desregulat normativament, desatès sindicalment, amb males condicions laborals i una dèbil posició en el mercat de treball. Aquesta situació va consolidar unes condicions que contribueixen a explicar l'actual fragilitat d'aquest sector econòmic.

BIBLIOGRAFIA I FONTS

Bibliografia

ACQUARONE, A. (2003): *La organizzazione dello stato totalitario*, Einaudi, Turín (1era edició 1965).

ALARCÓN HORCAS, S. (1927): *Contratos de trabajo y aprendizaje. Código del Trabajo*, Madrid, Reus.

ALARCÓN HORCAS, S. (1928): "Código del trabajo", *Revista de legislación y jurisprudencia*, vol. 77, núm. 152: 126-129.

ALEXANDER, S. (1984): "La mujer trabajadora en el Londres del siglo XIX: un estudio de los años 1820-1850", Nash, M. (ed.): *Presencia y protagonismo. Aspectos de la historia de la mujer*, Barcelona, Serval: 139-199.

ALONSO OLEA, M. i CASAS BAAMONTE, M.E. (1998): *Derecho del trabajo*, Madrid, Civitas.

ALONSO, I. (ed.) (1997a): "Desarrollo legal, prácticas judiciales y acción política en la Europa medieval", *Hispania*, núm. 197: 877-1077.

ALONSO, I. (1997b): "Campesinado y derecho: la vía legal de su lucha (Castilla y León, siglos X-XIII)", *Noticario de Historia Agraria*, núm. 13: 15-31.

ANDERSON, B. S. i ZINSSER, J. P. (2007): "Ganar un salario", *Historia de las mujeres: una historia propia*, Barcelona, Crítica: 735-768.

APARICIO, M.A. (1979): *El Sindicalismo Vertical y la formación del Estado Franquista*, Barcelona, Eunibar.

ARBAIZA, M. (2000): "La cuestión social como cuestión de género. Feminidad y trabajo en España (1860-1930)", *Historia Contemporánea*, núm. 21: 395-458.

ARBAIZA, M. (2002): "La construcción social del empleo femenino en España (1850-1935)", *Arenal. Revista de historia de las mujeres*, núm. 9 (2): 215-239.

ARBAIZA, M. (2003): "Orígenes culturales de la división sexual del trabajo en España (1899-1935)", Sarasúa, C. i Gálvez, L. (eds.): *¿Privilegios o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*, Alicante, Publicaciones de la Universidad de Alicante: 189-217.

ARRU, A. (1990): "The Distinguishing Features of Domestic Service in Italy", *Journal of Family History*, núm.15: 547-566.

BABIANO, J. (1998): *Paternalismo industrial y disciplina fabril en España (1938-1958)*, Madrid, Consejo Económico y Social de España.

BADA, J. (1999): "La iglesia católica frente a la prostitución", *Historiar*, núm. 2: 63-71.

BALCELLS A. (1974): *Trabajo industrial y organización obrera en la Cataluña contemporánea (1900-36)*, Barcelona, Laia.

BALCELLS A. (1980): *El Arraigo del Anarquismo en Catalunya (Textos de 1926-1934)*, Madrid, Jucar.

BALFOUR, S. (1994): *La dictadura, los trabajadores y la ciudad. El movimiento obrero en el área metropolitana de Barcelona (1939-1988)*, València, Alfons el Magnànim.

BARRANQUERO TEXEIRA, E. (1998): "Fuentes de las relaciones laborales: fondos de la organización sindical y de los gobiernos Civiles", Martínez Ruíz, J.I. i Arenas Posadas, C. (coord.): *Mercados y organización del trabajo en España (S.XIX-XX)*. Málaga, Universidad de Málaga.

BAYON, G. (1955): *La autonomía de la voluntad en el derecho del trabajo*, Madrid, Tecnos.

BAYON, G. (1957): "La nueva legislación de accidentes de trabajo", *Revista de Derecho del Trabajo*, mayo-junio: 52-56.

BELTRAN SOLSONA, J. (1918-1923): *Manual práctico del patrono y obrero ante el Tribunal Industrial*, Barcelona, Impr. Hijos de Domingo Casanovas.

BENERÍA, L. i SENG, G. (1983): “Desigualdades de clase y género y el rol de la mujer en el desarrollo económico: implicaciones teóricas y prácticas”, *Mientras Tanto*, núm. 15: 91-111.

BENGOECHEA, S. (2002): *Les dècades convulses, Igualada com exemple: mobilització patronal i obrera entre principis del segle XX i la Dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, Abadia de Montserrat.

BENITO DEL POZO, C. (1990): “El conflicto individual en la clase obrera asturiana, 1940-1958”, Tusell, J.: *La oposición al Régimen de Franco*, Madrid, Alianza: 113-127.

BERG, M. (1985): *The Age of manufactures: industry, innovation and work in Britain, 1700-1820*, Oxford, Basil Blackwell.

BERNAL MARTÍN, S. (1951): “Servicio doméstico y seguridad social”, *Revista de Política Social*, núm. 10: 21-56.

BLANCO, M.F. (1996): “Un pequeño achegamento á demografía cidade da Coruña en torno ó ano 1900”, *Historia nova IV: contribuciones dos xoves historiadores de Galicia*, Santiago, Asociación Galega de Historiadores.

BOLUFER, M. i MORANT, I. (2009): “El matrimonio en el corazón de la sociedad introducción historiográfica”, *Tiempos modernos: Revista Electrónica de Historia Moderna*, volum. 6, núm. 18: 1-15.

BORDERÍAS, C. (1991): “Proyectos, estrategias familiares y trayectorias sociales femeninas”, Prat, J., Moreno, I. i Martínez Veiga, U. (eds.): *Antropología de los pueblos de España*, Madrid, Taurus Universitaria: 475-484.

BORDERÍAS, C. (1993a): *Entre líneas: trabajo e identidad femenina en la España contemporánea: la Compañía Telefónica, 1924-1980*, Barcelona, Icaria.

BORDERÍAS, C. (1993b): “Emigración y trayectorias sociales femeninas”, *Historia Social*, núm.17: 75-94.

BORDERÍAS, C. (1993c): "Las mujeres, autoras de sus trayectorias personales y familiares a través del servicio doméstico", *Historia Oral*, 6: 105-121.

BORDERÍAS, C. (2002): "Women and Work in Barcelona, 1856-1936", Smith, A. (ed.): *Red Barcelona: social protest and labour mobilization in the twentieth century*, London, Routledge: 162-166.

BORDERÍAS, C. (2003a): "La transición de la actividad femenina en el mercado de trabajo barcelonés (1856-1930): teoría social y realidad histórica en el sistema estadístico moderno", Sarasúa, C. i Gálvez, L. (eds.): *¿Privilegios o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*, Alicante, Publicaciones de la Universidad de Alicante: 242-273.

BORDERÍAS, C. (2006): "El trabajo de las mujeres: discursos y prácticas", Morant, I. (dir.): *Historia de las mujeres en España y América Latina. Del siglo XIX a los umbrales del XX*, volum. 3, Madrid, Cátedra: 353-379.

BORDERÍAS, C. (2007): "Introducción: instituciones y género en la formación de los mercados de trabajo", Borderías, C. (ed.): *Género y políticas del trabajo en la España contemporánea (1836-1936)*, Barcelona, Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona-Icària: 9-37.

BORDERÍAS, C. (2010): "La reconstrucción de la tasa de actividad en la Cataluña industrial: nuevas evidencias sobre los determinantes del empleo femenino (siglos XIX-XX)", Comunicació, IX Congreso de la Asociación de Demografía Histórica, Sao Miguel, Açores (edició CD-rom).

BORDERÍAS, C. (2012): "La reconstrucción de la actividad femenina en Cataluña circa 1920", *Historia Contemporánea*, núm. 44: 17-48.

BORDERÍAS, C. i BENGOCHEA, S. (2010): "Paro, políticas laborales y género en la Cataluña Republicana (1931-1936)", Espuny, M.J. i Paz, O. (coords.): *Crisis y ocupación*, Barcelona, Bosch: 117-150.

BORDERÍAS, C. i CARRASCO, C. (1994): "Introducción. Las mujeres y el trabajo: aproximaciones históricas, sociológicas y económicas", Borderías, C., Carrasco, C. i

Alemaný, C. (comp.): *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*. Barcelona, Icària/Fuhem.

BORDERÍAS, C. i LÓPEZ GUALLAR, P. (2003b): "A gendered view of family budgets in mid-Nineteenth Century Barcelona", *Histoire & Measure*, XVIII (1/2): 113-146.

BORDERÍAS, C. i PÉREZ-FUENTES, P. (2009): "Mujeres, trabajos y economías familiares en España (siglos XIX y XX)", Borderías, C. (ed.): *La historia de las mujeres: perspectivas actuales*, Barcelona, Icària: 269-308.

BORDERÍAS, C., BORRELL, M., IBARZ, J. i VILLAR, C. (2003c): "Los eslabones perdidos del sindicalismo democrático: la militancia femenina en las CCOO de Catalunya durante el franquismo", *Historia Contemporánea*, núm. 26: 161-206.

BORDERÍAS, C., VILLAR, C. i GONZÁLEZ-BAGARIA, R. (2011): "El trabajo femenino en la Cataluña industrial (1919-1930): una propuesta de reconstrucción", *Revista de Demografía Histórica*, volum. 29, núm. 1: 55-88.

BORDERIES-GUEREÑA, J. (1999): "Trabajo doméstico y prostitución", *Historiar*, núm. 2: 24-33.

BORRAJO DACRUZ, E. (1960): "La relación jurídica del servicio doméstico", *Revista del Trabajo*, núm. 3: 43.

BORRAJO DACRUZ, E. (1962): "La responsabilidad del ama de casa ante el Montepío Nacional del Servicio Doméstico", *Revista Iberoamericana de Seguridad Social*, separata núm. 4, julio-agosto de 1962: 3.

BORRAJO DACRUZ, E. (1969): *Introducción al derecho español del trabajo: concepto e historia del derecho del trabajo, la empresa, el sindicato, la administración laboral nacional e internacional, las fuentes del derecho del trabajo, la aplicación del derecho del trabajo*, Madrid, Tecnos.

BORRÁS, J.M. (2009): "Los límites del primer intervencionismo estatal en el mercado laboral: la Inspección del Trabajo y la regulación del empleo de las mujeres (Cataluña 1900-1930)", *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. 31: 149-191.

BOSCH, A. (1995): "Sindicalismo, conflictividad y política en el campo valenciano durante la II República", DD.AA.: *Estudios sobre la II República*. València, Alfons el Magnànim: 217-306.

BOSERUP, E. (1970): *Women's Role in Economic Development*, London, Allen-Unwin.

BUJRA, J. (2000): *Serving class: Masculinity and the feminisation of domestic service in Tanzania*. Edinburgh, Edinburgh University Press.

CABRERA, M. (1987): "Las organizaciones patronales ante la conflictividad social y los Jurados Mixtos", DD.AA.: *La II República, Una esperanza frustrada. Actas del Congreso Valencia Capital de la República (abril 1986)*. València, Alfons el Magnànim: 65-82.

CAMPOAMOR, C. (1928): "La extensión del seguro maternal", *Revista de Política Social*, núm. 2: 44-52.

CAMPS, E. (1997): "Las transformaciones del mercado de trabajo en Cataluña (1850-1925): migraciones, ciclo de vida y economías familiares", *Revista de historia industrial*, núm. 11: 45-72.

CANNING, K. (1999a): "El género y la política de formación de la clase social: nuevas reflexiones sobre la historia del movimiento obrero alemán", *Arenal. Revista de historia de las mujeres*, volum. 2, núm. 2: 175-218.

CANNING, K. (1999b): "La història feminista després del gir lingüístic. Historiar el discurs i l'experiència", *Afers*, núm. 33/34: 303-342.

CANNING, K. i ROSE, S. O. (2001) "Gender, Citizenship, and Subjectivities: Some Historical and Theoretical Consideration," *Gender & History*, volum 13, 3: 427-443.

CAPEL, R.M. (1982): *El trabajo y la educación de la mujer en España 1900-1936*, Madrid, Ministerio de Cultura.

CAPELLA, J.R. (1999): *Elementos de análisis jurídico*, Madrid, Trota.

CARBONELL, M. (1997): *Sobreviure a Barcelona: dones, pobresa i assistència al segle XVIII*, Vic, Eumo.

CARRASCO, C. i MAYORDOMO, M. (1999): "Tiempos, trabajos y organización social: reflexiones en torno al mercado laboral femenino", Carrasco, C. (ed): *Mujeres y economía. Nuevas perspectivas para viejos y nuevos problemas*, Barcelona, Icària: 125-171.

CARRERAS, A. (1989): "Depresión económica y cambio estructural durante el decenio bélico (1936-1945)", García Delgado, J.L (ed.lit.) i Tuñón de Lara, M. (dir.): *El primer franquismo. España durante la Segunda Guerra Mundial*, Madrid, Siglo XXI: 3-34.

CARRERAS, A. i TAFUNELL, X. (eds.) (2005): *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX*. Madrid, Fundación BBVA.

CASALINI, M. (2009): "Retour sur la féminisation et la professionnalisation du service domestique au XIXe siècle, à partir du cas toscan", *Annales de Démographie Historique*, volum.117, núm.1: 121-151.

CASAS, J. (2003): *La política de treball de la Generalitat Republicana (1931-1936)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.

CASTAN, J. (1936): *La nueva legislación de Jurados Mixtos*, Madrid, Reus.

CAUNCE, S. (1991): "Twentieth-Century Farms Servants: the Horselands of the East Riding of Yorkshire", *The Agricultural History Review*, núm. 39, II: 143-166.

CERDÀ, I. (1859): "Monografía estadística de la clase obrera, Barcelona en 1856", Cerdà, I. (1815-1876) [1991]: *Teoría de la construcción de las ciudades. Cerdà y Barcelona*, Barcelona-Madrid, Ministerio para las Administraciones Públicas. Secretaría General Técnica. Instituto Nacional de Administración Pública- Ajuntament de Barcelona- Ayuntamiento de Madrid.

CHATELAIN, A. (1969): "Migrations et domesticité femenines urbaine en France, XVIII siècle-XX siècle", *Revue d'Histoire Economique et Sociale*, volum. 47, 4: 506-528.

COHEN, A. (2012) (ed): *El trabajo y sus riesgos en la época contemporánea. Conocimiento, codificación, intervención y gestión*, Col·lecció d'Història del Treball núm. 5, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona-Icària Editorial.

COLECTIVO IOÉ. (1990): *El servicio doméstico en España. Entre el trabajo invisible y la economía sumergida. Informe de investigación*, Madrid, Juventud Obrera Cristiana de España (JOCE).

COMAS D'ARGEMIR, D. (1990): *Vides de dona. Treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars*, Barcelona, Altafulla.

CONARD MALHERBE, P. (1973): "Peticiónes del 1 mayo (1913-1922)", DD.AA.: *Sociedad, política y cultura en la España de los siglos XIX-XX*, Madrid, Edicusa.

CREIGHTON, W.B. (1979): *Working women and the law*. Londres, Mansell.

CRUZ VILLALÓN, J. (1994): "El nuevo régimen jurídico de la colocación de trabajadores", *Temas Laborales. Revista Andaluza de Trabajo y Bienestar Social*, 32: 3-43.

CUENCA, A. (1984): *La Magistratura de Trabajo de Barcelona (1958-1963)*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona.

CUESTA BUSTILLO, J. (1998): *Hacia los seguros sociales obligatorios. La crisis de la Restauración*, Madrid, Ministerio de Trabajo.

CUNNINGHAM, H. (1991): *Trabajo y explotación infantil. Situación en la Inglaterra de los siglos XVII y XX*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

CURIEL, L. (1946): *Índice histórico de disposiciones sociales*, Madrid, Escuela Social.

DA MOLIN, G. (1990): "Family forms and domestic service in Southern Italy from the seventeenth to the nineteenth century", *Journal of Family History*, núm. XV: 503-527.

DASÍ, R, MARQUÉS, E. ORTS, A. i RAMÍREZ, A. (1996): "Sindicalismo femenino y reivindicaciones de género: las trabajadoras ilicitanas en el primer tercio del siglo XX", Ramos Palomo, Mª D. i Vera Balanza, Mª T. (eds.): *El trabajo de las mujeres. Pasado*

y presente. *Actas del Congreso Internacional del Seminario de Estudios Interdisciplinarios de la Mujer*, volum II, Málaga, Diputación Provincial: 77- 86.

DAUPHIN, C. (1993): "Mujeres solas", Duby, G. i Perrot, M. (eds.): *Historia de las mujeres, siglo XIX*, Madrid, Taurus: 462-480.

DAVIDOFF, L. (1974): "Mastered for life: Servant and wife in Victorian and Edwardian England", *Journal of Social History*, núm. 7: 406-428.

DAVIES, W. i FOURACRE, P. (1986): *The Settlement of Disputes and Early Medieval Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.

DE DIOS FERNÁNDEZ, E. (2013): "Las que tienes que servir y las servidas. La evolución del servicio doméstico en el franquismo y la construcción de la subjetividad femenina", *Revista Historia Autónoma*, núm. 3: 97-111.

DE LA VILLA GIL, E. (1985): "La relación laboral de carácter especial del servicio del hogar familiar", núm.monogràfic: *Las relaciones laborales de carácter especial, Documentación Laboral*, diciembre.

DEL AMO, M.C. (2010): *Mujer, familia y trabajo. Madrid, 1850-1900*, Málaga, Atenea-Universidad de Málaga.

DÍEZ, F. (1990): *Vilar y mecánicos. Trabajo y Sociedad en la Valencia preindustrial*, València, Alfons el Magnànim.

DUBERT, I. (1992): *Historia de la familia en Galicia durante la época moderna, 1550-1830*, La Coruña, do Castro.

DUBERT, I. (1999): "Domestic Service and Social Modernization in Urban Galicia, 1752-1920", *Continuity and Change*, vol. 14, núm. 2: 207-226.

DUBERT, I. (2005): "Criados, estructura económica y social y mercado de trabajo en la Galicia rural a finales del Antiguo Régimen", *Historia Agraria*, núm. 35: 9-26.

DURÁN Y BAS, J. (1901): "Discusión parlamentaria del Código Civil", *Revista de los Tribunales*, Madrid, Góngora: 640-642.

ELIAS DE MOLINS, J. (1912): *La obrera en Catalunya, en la ciudad y en el campo*. Barcelona, Imprenta Barcelonesa.

ESCARTÍN, J.M. (2001): *El quefer ocult. El mercat de treball de la dona en la Mallorca contemporània (1870-1940)*, Palma, Documenta Balear.

ESPUNY, M.J. (1998): "La Comisión Mixta del Trabajo en el comercio de Barcelona", Ortiz de Orruño, J.M. i Castillo, S. (eds.): *Estado, protesta y movimientos sociales, Actas del III Congreso de Historia Social de España*, Bilbao, Universidad del País Vasco: 165-170.

ESPUNY, M.J. (2001): "Los Anales de la Comisión Mixta del Trabajo en el Comercio de Barcelona (1922-1926)", Castillo, S. i Fernández, R. (coord.): *Campesinos, artesanos, trabajadores. Actas del IV Congreso de Historia Social de España*, Lleida, Mileno: 633-646.

ESPUNY, M.J. (2006): "Aproximación histórica al principio de igualdad de género: Propósitos y realidades en la II República española (I)", *IusLabor* 3/2006: 1-7.

ESPUNY, M.J. (2007): "Aproximación histórica al principio de igualdad de género: el empleo femenino después de la guerra (II)", *IusLabor* 1/2007: 1-7.

ESPUNY, M.J. (2007): "Aproximación histórica al principio de igualdad de género (y III): las Reglamentaciones de Trabajo, observatorios de desigualdad", *IusLabor* 1/2007: 1-3.

ESPUNY, M.J. (2008): "Aproximación histórica al principio de igualdad de sexos (IV): De la ley de Contrato de Trabajo de 1944 a las últimas disposiciones franquistas", *IusLabor* 1/2008: 1-22.

ESPUNY, M.J. (2014): "El servicio doméstico: reflexiones jurídicas", Espuny, M.J. i García González, G (coord.): *Relaciones laborales y empleados del hogar: reflexiones jurídicas*, Madrid, Dickinson: 27-60.

FAIRCHILD, C. (1984): *Domestic Enemies. Servant and their masters in Old Regime France*, Baltimore and London, Johns Hopkins University Press.

FARRÉ, A. i GARCÍA, C. (2001): “A tot estar”. *El servei domèstic a Terrassa 1940-1960*, Terrassa, Ajuntament de Terrassa.

FAUVE-CHAMOUX, A. (1998): “Servants in Preindustrial Europe: Gender Differences”, *Historical Social Research*, volum 23, núm. 1-2: 112-129.

FAUVE-CHAMOUX, A. i FIALOVÁ, L. (2004) (eds): *Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries*, Bern- Berlin, Peter Lang.

FERNÁNDEZ ASPERILLO, A. (1998): “La emigración como exportación de mano de obra: el fenómeno migratorio en Europa durante el franquismo”, *Historia Social*, núm. 30: 63-81.

FERNÁNDEZ ASPERILLO, A. (2006): *Mineros, sirvientes y militantes*, Madrid, Centro de Documentación de la Emigración Española - Fundación Primero de Mayo.

FERRER, LL. (1994): “Notas sobre la familia y el trabajo de la mujer en la Cataluña central (siglos XVIII-XX)”, *Revista de Demografía Histórica*, núm. 12 (2/3): 199-232.

FLEURY, C. (1688): *Les devoirs des maitres et des domestiques*, Paris, Aubouin, P., Emery, P. I Clouzier, C.

FRADER, LL. i ROSE, S. (1999): “Gènere i reconstrucció de la història de la classe treballadora europea”, *Afers*, núm. 33/34: 367-392.

GABRIEL, P. (1985): “La población obrera catalana, ¿una población industrial?”, *Estudios de Historia Social*, núm. 32-33: 191-259.

GALA, C. (2014): “La protección en materia de seguridad social de los empleados del hogar tras el RDL 29/2012: un viaje de ida y vuelta”, Espuny, M.J. i González, G. (coord.): *Relaciones laborales y empleados del hogar: reflexiones jurídicas*, Madrid, Dykinson: 139-177.

GALLART FOLCH, A. (1936): *Derecho español del trabajo*, Barcelona, Labor.

GALVARRIATO, M.D. (1943): "Notas para la historia del servicio doméstico", *Revista del Trabajo* núm. 2: 25-29.

GÁLVEZ, L. (2000): *La Compañía Arrendataria de Tabacos (1887-1945): Cambio tecnológico y empleo femenino*, Madrid, Lid.

GARCÍA ARAUJO, E. (1958): "El servicio doméstico: problemas y soluciones", *Revista del Trabajo*, volum. 20 núm. 10-11: 53-67.

GARCÍA BASAURI, M. (1982): "Los sindicatos católicos femeninos (1900-1930)", *Historia* 16, núm. 69, enero: 19-30.

GARCÍA CHECA, A. (2007): *Ideología y práctica de la acción social católica femenina (Cataluña, 1900-1930)*, Málaga, Atenea - Universidad de Málaga.

GARCÍA CHECA, A. (2008): "Identidad cultural y espacios de actuación: las propuestas del feminismo conservador catalán", *Arenal. Revista de historia de las mujeres*, volum.15, núm. 2: 209-235.

GARCÍA COLMENARES, P. (2004): "Mujeres ante la Magistratura de Trabajo. Nuevas fuentes para el estudio de las trabajadoras durante el Franquismo", DD.AA.: *La historia de las mujeres. Una revisión historiográfica*, Valladolid, Universidad de Valladolid: 393-420.

GARCÍA DELGADO, J.L. (1987): "La industrialización y el desarrollo económico durante el franquismo", Nadal, J., Carreras, A. i Sudrià, C. (comps.): *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica*, Barcelona, Ariel: 150-189.

GARCÍA GONZÁLEZ, F. (1998): "Labradores, jornaleros y sirvientes en la Sierra. Organización doméstica y ciclo de vida (Alcaraz 1753-1787)", González García, F. (ed): *Tierra y familia en la España meridional, siglos XIII-XIX. Formas de organización doméstica y reproducción social*, Murcia, Universidad de Murcia

GARCÍA ORMAECHEA, R. (1935): *Jurisprudencia del Tribunal Supremo y de la Comisión Superior de Previsión sobre Accidentes de Trabajo (1902-1934)*, Madrid, Imp. y Enc. Sobrinos de la Sucesora de M. Minuesa de los Ríos.

GARCÍA OVIEDO, C. (1935): “La reforma de nuestra legislación sobre Jurados Mixtos”, *Revista de Derecho Público*, Madrid, Editoriales de Derecho Reunidas, núm. 45: 257

GARCÍA PELAYO, M. (1950): “Esquema de una sociología de las chicas de servir”, *Revista de Estudios Políticos*, núm. 51, Madrid: 117-124.

GARRIDO GONZÁLEZ, L. (1987): “Legislación social y conflictos laborales en la provincia de Jaén (1931-1933)”, DD.AA.: *La II República española. El primer bienio*, Madrid, Siglo XXI: 95-115.

GENERELO LANASPA, J.J. (1999): “La primera jurisdicción laboral: los tribunales industriales y su documentación (1908-1938)”, DD.AA.: *La administración de Justicia en la historia de España*, núm. 11/14, Archivo Histórico de Guadalajara, Guadalajara, Junta de Comunidades de Castilla La Mancha: 1075-1108.

GERARD, E. i WYNANTS, P. (eds) (1994): *Histoire du mouvement ouvrier chrétien en Belgique*, Leuven, Leuven University Press.

GIERKE, O.V. (1982): *Las raíces del contrato de servicios*, Madrid, Civitas.

GOITIA, I. (1966): “El orden laboral y las Magistraturas de Trabajo”, DD.AA.: *El horizonte español*, Paris, Ruedo Ibérico, volum. 2: 241-247.

GÓMEZ RUIZ, C. (1976): *Trabajadoras del servicio doméstico*, Madrid, HOAC.

GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, A. (1992): “Condiciones de trabajo y conflictividad laboral de la mujer trabajadora en Sevilla, 1900-1917”, *Historia Social*, núm. 11: 39-51.

GONZÁLEZ LLANA, J. (1910): “La condición social y jurídica del criado”, *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, núm.116, Madrid: 439-450.

GONZÁLEZ MARTÍNEZ, M.C. (1999): “Relaciones laborales en Murcia durante la experiencia republicana: actitudes y conflictos”, *Historia Social*, núm. 33: 73-95.

GONZÁLEZ-ROTHVOSS, M. (1928): “El servicio doméstico ante la legislación social española”, *Revista de Política Social*, núm. 3, marzo-junio.

GONZÁLEZ-ROTHVOSS, M. (1932): "El servicio doméstico ante las leyes sociales españolas", *Asociación Española para el Progreso de las Ciencias*, Madrid, Huelves y Compañía: 1-20.

GONZÁLEZ-ROTHVOSS, M. (1934): *Anuario español de política social: legislación del trabajo, jurisprudencia, bases del trabajo de los jurados mixtos, estadísticas, bibliografía social*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra.

GRACIA CÁRCAMO, J. (1995): "Criados contra amos: la condición social de los sirvientes y los conflictos económicos con los patronos en Vizcaya (siglos XVIII y XIX)", *Cuadernos de Sección Historia-Geografía*, núm. 23, Eusko Ikaskuntza: 105-135.

GUBIN, E. (2001): "La domesticité, une mal réalité. Adaptée au contexte de l'entre-deux-guerres en Belgique", *Sextant*, núm. XV-XVI: 33-59.

GUTTON, J.P. (1981): *Domestiques et serviteurs dans la France de l'Ancien Régime*, Paris, Aubier Montaigne.

HAGEMANN, G. (1995): "Protection or Equality? Debates on Protective Legislation in Norway", Wikander, U., Kessler-Harris, A. i Lewis, J. (eds.): *Protecting Women: Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*, Urbana, University of Illinois Press: 267-289.

HAJNAL, J. (1965): "European Marriage Patterns in Perspective", Glass, D.V. i Eversley, D.E.C. (eds): *Population in History*, London, Edward Arnold: 101-135.

HEPPLE, B. (comp.) (1994): *La formación del derecho del trabajo en Europa*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

HERNAINZ MÁRQUEZ, M. (1959a): "Antecedentes históricos y legales del servicio doméstico", *Cuadernos de Política Social*, núm. 41: 7-35.

HERNAINZ MÁRQUEZ, M. (1959b): "Los conductores de automóviles particulares", *Revista del Trabajo*, núm. 2.

HERNAINZ MÁRQUEZ, M. (1959c): "Derecho comparado y acción internacional sobre el servicio doméstico", *Revista Iberoamericana de Seguridad Social*, núm. 3: 763-903.

HERNAINZ MÁRQUEZ, M. (1977, 12ª ed.): *Tratado elemental del Derecho del Trabajo*, volum. I-II, Madrid, Instituto de Estudios Políticos (1ª edició 1944).

HIGGS, E. (1979): "Per la storia dei servi domestici: un'analisi quantitativa", *Quaderni Storici*, núm. 40: 284-301.

HIGGS, E. (1987): "Women's Occupations and the Classification and Work in the Nineteenth Century Census", *History Workshop*, núm. 23: 59-81.

HIGMAN, B.W. (2000): *Domestic service in Australia*, Melburne, Melbourne University Press.

HILL, B. (1996): *Servants: English Domestic in the Eighteenth Century*, Oxford. Claredon Press.

HIONIDOU, V. (2005): "Domestic service on three Greek island in the later 19th and early 20th centuries", *The History of Family*, volum 10, núm. 4: 473-489.

HOKWINGS, A. (1994): "Peasants, servants and labourers: the marginal workforce in British agriculture, c. 1870 – 1914", *The Agricultural History Review*, núm. 92, I: 49-62.

HORN, P. (1975): *The Rise and Fall of the Victorian Servant*, Dublin, Gill-Macmillan.

HORRELL, S. i HUMPHRIES, J. (1995): "Women's labour work participation and the transition to the male breadwinner family, 1790-1865", *The Economic History Review*, núm. 48 (1): 89-117.

HORRELL, S. i HUMPHRIES, J. (1997): "The Origins and Expansion of the Male Breadwinner Family. The case of Nineteenth-Century Britain", *International Review of Social History*, núm. 42 (Supplement S5): 25-64.

HUDSON, P. I. i LEE, W.R. (1990): "Women's work and the family economy in historical perspective", Hudson, P. i Lee, W.R. (comp): *Women's work and the family economy in historical perspective*, Manchester, Manchester University Press.

HUMPHRIES, J. i SARASÚA, C. (2012): "Off the record: reconstructing women's labor force participation in the European past", *Feminist Economics*, núm. 18 (4): 39-67.

IGLESIAS, M.C. i ELORZA, A. (1969): "Comisión de reformas sociales: información oral y escrita sobre el estado y las necesidades de la clase obrera (1884-1889)", *Revista de Trabajo*, núm. 25: 161-192

ITURRALDE, M. (2014): *El trabajo infantil en la ciudad de Barcelona (1768-1856). Entre el antiguo régimen y la nueva sociedad industrial*, Tesis Doctoral, Barcelona.

IZARD, M. (1981): "Orígenes del movimiento obrero en España", Castillo, S. (ed): *Estudios de Historia de España: homenaje a Manuel Tuñón de Lara*, Madrid, Universidad Internacional Menéndez Pelayo, volum. 1: 295-314.

JAUREGUI, V. (1950): *Nuestras criadas: Ensayo sobre un interesante grupo de la sociedad actual*, Bilbao, Gráficas Bilbao, s.a.

JIMÉNEZ CUBERO, A. (2014): *Crónica local de una infamia*, Granada, autoedición.

JOCTEAU, G.C. (1978): *La Magistratura e i conflitti di lavoro durante il fascismo 1926-1934*, Milà, Feltrinelli.

KAPLAN, T. (1971): "Spanish Anarchism and Women's Liberation", *Journal of Contemporary History*, volum VI, 2: 101-110.

KAPLAN, T. (2003): *Ciudad roja, período azul. Los movimientos sociales en la Barcelona de Picasso (1888-1939)*, Madrid, Península.

KHAN-FREUND, O. (1954): "Legal Framework", Flanders, A. i Clegg, H.A.: *The systems of industrial relations in Great Britain: Its History, Law and Institutions*, Oxford, Blackwell: 42-127.

KHAN-FREUND, O. (1966): "The personal scope of English labour law: "servant", "employee", "workman", *Studi in memoria di Ludovicco Barassi*, Milà: 211.

KÖNIG, M. (2004): "Itinéraires de domestiques allemandes à Paris vers 1900. Sources, méthodes et interpretations", *Sextant*, núm. 21/22: 83-117.

KUSSMAUL, A. (1981): *Servants in Husbandry in Early Modern England*, Cambridge, Cambridge University Press.

LANA BERASAIN, J. (2007): "El poder de compra de los jornaleros y criados. Salarios reales y mercados de trabajo en la Navarra rural, 1781-1936", *Investigaciones de Historia Económica*, invierno, núm 7: 37-68.

LASSLET, P. (1965, 1971 2ed): *The world we have lost*, London, Methuen.

LAUNAY, M. (1980): *Le syndicalisme chrétien en France, 1885-1940. Origenes et development*, Paris, François Réder.

LÓPEZ GUALLAR, P. (2004): "Naturales e inmigrantes en Barcelona a mediados del siglo XIX", *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 11: 69-92.

LOZANO MONTERO, M. (1948): "El servicio doméstico y el contrato de trabajo", *Revista del Trabajo*, núm. 4: 379-382.

LUTZ, H. (2008): *Migration and domestic work: A European perspective on the global theme*, Adelshot, Ashgate.

MADRID, A. (1936): *Derecho laboral español*, Madrid, V.Suarez ed.

MANALANSAN, M.F. (2006): "Queer intersections: Sexuality an gender in migration studies", *International Migration Review*, núm. 40: 220-249.

MANTECÓN, T.A. (1997): *Conflictividad y disciplinamiento social en la Cantabria rural de los siglos XVII y XVIII*, Santander, Universidad de Cantabria-Fundación Marcelino Botín.

MARTÍN CASARES, A. (2004): "Domestic Service in Spain. Legislation, Gender and Social Practice", Fauve-Chamoux, A. i Fialová, L. (2004) (eds): *Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries*, Bern- Berlin, Peter Lang: 189-211.

MARTÍN DE NICOLÁS, I. (1943): "El servicio doméstico en relación con los servicios sociales", *Revista del Trabajo* núm. 39: 29-33.

MARTÍN GRANIZO, L. i GONZÁLEZ ROSTHVOSS, M. (1932): *Derecho social*, Madrid, Reus.

MARTÍN VALVERDE, A. *et al.* (1987): *La legislación social en la historia de España. De la revolución liberal a 1936*, Madrid, Congreso de los Diputados.

MARTÍNEZ SOTO, A. P. (2003): "La voz silenciada. Sindicalismo jornalero femenino, negociación y dinámica salarial en el área vitícola del sureste español (1914-1936)", Sarasúa, C. i Gálvez, L. (eds.): *¿Privilegios o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*, Alicante, Publicaciones de la Universidad de Alicante: 79-109.

MARTÍNEZ VEIGA, U. (1995): *Mujer, trabajo y domicilio*, Barcelona, Icària.

MAZA, S.C. (1984): *Servants ans Masters in 18th-Century France: The Uses of Loyalty*, Princeton, Princeton University Press.

McBRIDE, T. (1977): "The modernization of Women Work", *Journal of Modern History*, núm. 46: 231-245.

McBRIDE, T. (1984): "El largo camino a casa: el trabajo de la mujer y la industrialización", Nash, M. (ed.): *Presencia y protagonismo. Aspectos de la historia de la mujer*, Barcelona, Serval: 121- 137.

MELDRUM, T. (2000): *Domestic service and Gender 1660-1750: Life and Work in the London Household*, Harlow, Person Education.

MELÉNDEZ, L. (1962): *El servicio doméstico en España*, Madrid, Consejo Nacional de Mujeres de Acción Católica de España.

MENDOZA, R. (1998): *La presència de les dones al sindicat. Formes de participació i vivències sindicals*, Barcelona, Secretaria de la Dona de Comissions Obreres – Institut Català de les Dones.

MENÉNDEZ PIDAL, J. (1946): "Datos históricos y ámbito de la legislación de accidentes de trabajo", *Revista del Trabajo*, núm. 11-12: 1.004.

MINGO BLASCO, J. A. (1994): "La resistencia individual en el trabajo: Madrid 1940-1975", Soto, A. (dir.): *Clase obrera, conflicto laboral y representación sindical (Evolución socio laboral de Madrid, 1939- 1991)*, Madrid, GSP: 123-163.

MIRÁS ARAUJO, J. (2005): "Rasgos básicos y transformaciones en el servicio doméstico en una ciudad periférica. A Coruña, 1900-1960", *Cuadernos de Historia Contemporánea*, volum 27: 197-221.

MISCALI, M. (2005): "Los criados y la tierra en la Cerdeña del siglo XIX", *Historia Agraria*, núm. 35: 27-48.

MOLINERO, C. i YSÀS, P. (1985): "*Patria, justicia y pan*": nivell de vida i condicions de treball a Catalunya, 1939-1959", Barcelona, La Magrana.

MOLINERO, C. i YSÀS, P. (1998): *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, Siglo XXI.

MONJO, A. i VEGA, C. (1986): *Els treballadors i la guerra civil. Història d'una indústria col·lectivitzada*, Barcelona, Empúries.

MONJO, A. i VEGA, C. (2003): *Militants*, Barcelona, Laertes.

MONTERO AROCA, J. (1976): *Los Tribunales de Trabajo (1908-1938). Jurisdicciones especiales y movimiento obrero*, València, Universidad de València.

MONTERO GARCÍA, F. (1980): "La polémica sobre el intervencionismo y la primera legislación obrera en España, 1890-1900 (1ª parte). El debate académico", *Revista de Trabajo*, núm. 59-60: 119-165.

MONTERO GARCÍA, F. (1981): "La polémica sobre el intervencionismo y la primera legislación obrera en España, 1890-1900 (2ª parte): El debate político-parlamentario", *Revista de Trabajo*, núm. 61-62: 36-91.

MONTERO GARCÍA, F. (2004): "Los católicos y la reforma social, 1890-1914", Palacio Morena, J.L. (coord.): *La Reforma Social en España. En el centenario del Instituto de Reformas Sociales*, Madrid, CES: 99-128.

MONTIEL, J. (2011): *Joves, soles i vulnerables. Mares joves a la Casa Provincial de la Maternitat i Expòsits de Barcelona (1890-1936)*, Seminaris Grup de Recerca "Treball, Institucions i Gènere", 24-10-2011.

MONTIEL, J. (2013): "Joves, soles i vulnerables. Mares joves a la Casa Provincial de la Maternitat i Expòsits de Barcelona (1890-1936)", *Recerques*, núm. 64: 89-111.

MONTOYA DE MELGAR, A. (1992): *Ideología y lenguaje en las leyes laborales de España (1873-1978)*, Madrid, Civitas.

MOYA, J. (2007): "Domestic Service in a Global Perspective: Gender, Migration and Ethnic Niches", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, volum. 33, núm. 4: 559-579.

MUÑOZ, L. (2007): "Políticas patronales y sindicales en el sector de conservas de pescado (1890-1936)", Borderías, C. (ed.): *Género y políticas del trabajo en la España contemporánea (1836-1936)*, Barcelona, Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona-Icària: 227-252.

NASH, M. (1981): *Mujer y movimiento obrero en España, 1931-1939*, Barcelona, Fontamara.

NASH, M. (1983): *Mujer, familia y trabajo en España, 1875-1936*, Barcelona, Antrophos.

NASH, M. (1984): "Nuevas dimensiones en la historia de la mujer", Nash, M. (ed): *Presencia y protagonismo. Aspectos de la historia de la mujer*, Barcelona, Serval: 9-50.

NASH, M. (1993): "Identidad cultural de género, discurso de la domesticidad y la definición del trabajo de las mujeres en la España del siglo XIX", Duby, G. i Perrot, M. (dirs.): *Historia de las mujeres en Occidente: el siglo XIX*, Madrid, Taurus: 585-597.

NASH, M. (1995): "Identidades, representación cultural y discurso de género en la España Contemporánea", Chalmeta, P., Checa, F., González Portilla, M. *et al: Cultura y culturas en la historia*, Salamanca, Universidad de Salamanca: 191-203.

NASH, M. (2010): *Treballadores: un segle de treball femení a Catalunya (1900-2000)*, Barcelona, Departament de Treball.

NIELFA, G. (1996): "Trabajo femenino, legislación laboral y sindicalismo", DD.AA.: *Sindicalismo y vida obrera en España*, Madrid, Centro de Estudios Históricos-UGT.

NIELFA, G. (2001): "Las relaciones de género. Imágenes y realidad social", *Arbor* CLXIX, 666: 431-460.

NIELFA, G. (2003): "Trabajo, legislación y género en la España contemporánea: los orígenes de la legislación laboral", Sarasúa, C. i Gálvez, L. (eds.): *¿Privilegios o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*, Alicante, Publicaciones de la Universidad de Alicante: 39-53.

NIETO, S. (1951): "Los chóferes de automóviles de turismo al servicio de particulares y las condiciones de trabajo", *Boletín de Divulgación Social*, noviembre: 560-571.

NÚÑEZ ORGAZ, A. (1989): "El Instituto de Reformas Sociales en el debate sobre la función social de la mujer (1904-1924)", Maquieira, V. (ed.): *Mujeres y hombres en la formación del pensamiento occidental*, volum 2, Madrid, UAM: 321-332.

NÚÑEZ PÉREZ, G. (1989): *Trabajadoras en la Segunda República. Un estudio sobre la actividad económica extradoméstica (1931-1936)*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

NÚÑEZ SAMPER, A. (1952): "El servicio doméstico y los conductores de automóviles de turismo al servicio de particulares", *Cuadernos de Política Social*, núm. 13: 70-81.

OFFEN, K. (2000): *European Feminisms, 1700-1950. A political history*, Stanford, Stanford University Press.

OTERO, L.E. i PALLOL, R. (2010): "El Madrid moderno, capital de una España urbana en transformación, 1860-1931", *Historia Contemporánea* núm. 39: 541-588.

OTXOA, I. (2012): *La Seguridad Social del empleo doméstico: evolución y perspectivas*, Tesis Doctoral, Universidad del País Vasco.

OYÓN, J.L., MALDONADO, J. i GRIFUL, E. (2001): *Barcelona 1930: un atlas social*, Barcelona, edicions UPC.

PALACIO LIS, A. (1992): *Mujer, trabajo y educación*. València, Departamento de Educación Comparada e Historia de la Educación.

PALANCAR, M. (1958): "El servicio doméstico. Consideraciones de dos notas determinantes de su naturaleza jurídica", *Revista de Derecho del Trabajo*, septiembre-octubre: 84-96.

PALLOL, R. (2006): "Mujer, familia y trabajo en el Madrid de la segunda mitad del XIX", *XIII Coloquio Internacional de la Asociación Española de Investigación de historia de las Mujeres*, Barcelona (edició CD-rom).

PALLOL, R., CARBALLO, B. i ALBARRÁN, F.V. (2010): "Inmigración y mercado de trabajo en el Madrid de la segunda mitad del siglo XIX", *Revista de Demografía Histórica*, volum 28, núm.1: 131-166.

PAREJA, A. (2006): "La actividad laboral y productiva de las mujeres bilbaínas en 1900. Una propuesta metodológica para su recuperación", *Vasconia*, núm. 35: 201-219.

PASLEAU, S. i SEHOPP, I. (2001): "La domesticité en Belgique, de 1947 à l'aube du 21 siècle: Un essai de définition", *Sextant*, núm. 15/16: 235-278.

PEDREGAL, L. J. (1951): *Evolución legal del servicio doméstico*, Sevilla, Imp.Carlos Acuña: 9-19.

PÉREZ, N. (2004): *Consumo, salario y balance de las economías obreras en la prensa desde una perspectiva de género*, Treball de DEA, Universitat de Barcelona.

PÉREZ BOTIJA, E. (1945): *El contrato de trabajo. Comentarios a la Ley, doctrina y jurisprudencia*, Madrid, Afrodísio Aguado.

PÉREZ BOTIJA, E. (1952): "Jurisprudencia Social. Contrato de Trabajo", *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, abril: 485.

PÉREZ BOTIJA, E. (1961): *El trabajo femenino en España*, Madrid, Comercial Española de Ediciones.

PÉREZ-FUENTES, P. (1993): *Morir y vivir en las minas. Estrategias familiares y relaciones de género en la primera industrialización vizcaína: 1877-1913*, Bilbao, Universidad del País Vasco.

PÉREZ-FUENTES, P. (1995): "El trabajo de las mujeres en los siglos XIX y XX. Consideraciones metodológicas", *Arenal. Revista de historia de las mujeres*, núm. 2 (2): 219-245.

PÉREZ-FUENTES, P. (2003): "Ganadores de pan y amas de casa: los límites del modelo de *male breadwinner family*, Vizcaya, 1900-1965", Sarasúa, C. i Gálvez, L. (eds.): *¿Privilegios o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*, Alicante, Publicaciones de la Universidad de Alicante: 217-240.

PÉREZ GONZÁLEZ, E. (1944): "Aspecto social del servicio doméstico", *Revista del Trabajo*, núm. 2: 121-126.

PÉREZ LEÑERO, J. (1944): "La nueva ley del Contrato de Trabajo", *Revista del Trabajo*, núm. 2: 126-130.

PÉREZ LEÑERO, J. (1949): *Instituciones de Derecho Español del Trabajo*, Madrid, Espasa-Calve.

PÉREZ LLINÁS, Mª I. i PALOMEQUE LÓPEZ, M. C. (1975): "Índice cronológico de normas reguladoras del trabajo de la mujer", DD.AA.: *El trabajo de la mujer con responsabilidades familiares*, Madrid, Ministerio de Trabajo, Comisión Nacional de Trabajo Femenino: 283-301.

PÉREZ PÉREZ, J.A. (2007): "Trabajo doméstico y economía sumergida en el gran Bilbao a lo largo del desarrollismo: un mundo invisible y femenino", Babiano, J. (ed.): *Del hogar a la huelga. Trabajo, género y movimiento obrero durante el Franquismo*, Madrid, Catarata: 77-138.

PERPIÑA RODRÍGUEZ, A. (1945): "El sujeto protegido por las leyes de previsión social. Conceptualismo jurídico y finalidad social", *Boletín informativo del INP*, volum II: 1.326.

PICARD, R. (1926): "Labour legislation in France during and after the war", *International Labour Review*, núm.13: 889.

PIETTE, V. (2001): "La crise et ses remèdes: Vers un statut pour la domesticité? Belgique 1920-1940", *Sextant*, núm. 15-16: 101-127.

QUESADA, R. (1991): *El contrato del servicio doméstico*, Madrid, La Ley.

QUINTANILLA, B. (1947): "Los porteros de casa particulares, ¿se hallan protegidos por la Legislación o Fuero Laboral?", *Revista General de Derecho*, volum 3: 487-492.

RAMOS, M. D. (1995): "Historia Social: un espacio de encuentro entre género y clase", *Revista Ayer*, núm. 17: 85-102.

REGGIANI, F. (1989): "Domestici e domesticità. "Marginalia" ad un tema emergente", *Società e storia*, núm. 43, XII: 133-165.

REQUENA GALLEGO, M. (1999): "Los Jurados Mixtos de Trabajo en la provincia de Albacete durante la II República", *Historia Social*, núm. 33: 97-110.

REVUELTA GONZÁLEZ, M. (2008): *La Compañía de Jesús en la España Contemporánea*, Madrid, Gráficos Ormag-Universidad Pontificia de Comillas.

REY REGUILLO, F. (1986): "Condiciones laborales de las mujeres trabajadoras: legislación y actitudes patronales. El caso catalán (1917-1923)", García-Nieto, M^a. C. (ed.): *Ordenamiento jurídico y realidad social de las mujeres. Actas de las IV Jornadas de Investigación Interdisciplinaria*, Madrid, UAM: 311-319.

REY, O. i IGLESIAS, R. (2004): "Domestic service in Spain, 1750-1836: the domestic servants of the clergy", Fauve-Chamoux, A. i Fialová, L. (2004) (ed): *Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries*, Bern-Berlin, Peter Lang: 127-140.

RIAL GARCÍA, S. M. (1995): *Las mujeres en la economía del Antiguo Régimen: Santiago durante el siglo XVIII*, La Coruña, do Castro.

RIAL GARCÍA, S. M. (1996): "El servicio doméstico: una vía laboral para las mujeres en Santiago de Compostela a fines del Antiguo Régimen", Ramos, M. D. i Vera, M. T. (eds.): *El trabajo de las mujeres. Pasado y presente*, Málaga, Diputación Provincial de Málaga: 313-321.

RIAL GARCÍA, S. M. (2004): "Solás, pobres: las mujeres de las ciudades de Galicia ante la marginalidad y la prostitución", *SEMATA, Ciencias Sociales e Humanidades*, volum 16: 301-331.

ROCA FABREGAT, P. (2005): "¿Quién trabaja en las masías? Criados y criadas en la agricultura catalana (1670-1870)", *Historia Agraria*, XV, núm. 35: 49-92.

ROSE, S. O. (1996): "Protective Labor Legislation in Nineteenth-Century Britain: Gender, Class, and the Liberal State", Frader, L. i Rose, S. (eds.): *Gender and Class in Modern Europe*, New York, Cornell University: 193-210.

RUBIN, G. R. (1977): "The origins of industrial tribunals: munitions tribunals during the First World War", *Industrial Law Journal*, volum 6: 149.

SAENZ DEL CASTILLO, A. (2013): *La participación de las mujeres en el mercado de trabajo vitoriano (1950-1975)*, Tesis Doctoral, Universidad del País Vasco.

SALLÉ, M.A. (1985): *Situación del servicio doméstico en España*, Madrid, Instituto de la Mujer.

SAMPERE NAVARRO, A. V. (1982): *Nacional sindicalismo y relaciones de trabajo*, Madrid, Akal Universitaria.

SÁNCHEZ CARRERAS, M.C. (1996): "Aproximación al estudio del trabajo de la mujer en el servicio doméstico en el Madrid de finales del siglo XIX", Ortega, M. i Matilla, M.J (coord.): *El trabajo de las mujeres, siglos XVI-XX, VI Jornadas de Investigación Interdisciplinar sobre la Mujer*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, Instituto de Estudios de la Mujer: 219-230.

SÁNCHEZ ROMÁN, F. (1898-1910): *Estudios de Derecho Civil e Historia General de Legislación Española (Tomos V, 1-2, VI, 1-2-3)*, 2ª ed., Madrid, Sucesores de Rivadeneyra - Residencia Estudiantes.

SAPTARI, R. (1999): "Rethinking Domestic Service", *International Review of Social History*, núm. 44: 77-85.

SARASÚA, C. (1994): *Criados, nodrizas y amos. El servicio doméstico en la formación del mercado de trabajo madrileño, 1758-1868*, Madrid, Siglo XXI.

SARASÚA, C. (2004) "Were domestic servants paid according to their productivity?", Fauve-Chamoux, A. i Fialová, L. (2004) (eds): *Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries*, Bern- Berlin, Peter Lang: 517-541.

SARASÚA, C. i GÁLVEZ, L. (2003) (eds.): *¿Privilegios o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*, Alicante, Universidad de Alicante.

SARTI, R. (1997a): "Il servizio domestico come problema storiografico", *Storia e Problemi Contemporanei*, núm. 10: 159-184.

SARTI, R. (1997b): "Notes on the feminization of domestic service. Bologna as a case study (18th-19th centuries)", *Le phénomène de la domesticité en Europa, XVIe-XXe siècles (Acta Demographica, XIII)*, Fauve-Chamoux, A. i Fialová, L., Praha: Česká Demografická Sociologický Ústav av CR: 123-146.

SARTI, R. (1999): "Work and Toil. The Breadwinner Ideology and Women's Work in 19th and the 20th Century Italy", Internacional Conference Women, Work and the Breadwinner Ideology, Salzburg, 10-11 December 1999 http://www.uniurb.it/scipol/drs_blue_and_toil.pdf. (consultat el 2-7-2011).

SARTI, R. (2001): "La domesticité en Italie durant le période du fascisme", *Sextant*, núm. 15/16: 165-202.

SARTI, R. (2005): "Who are servant? Defining domestic service in western Europe (16th-21st centuries)", Pasleau, S. i Schopp, I. (eds) amb Sarti, R.: *Proceedings of the Servant Project*. Liège, Université de Liège, volum 2: 3-59 <http://www.uniurb.it/SARTI/Raffaella%20SARTI-Who%20are%20Servant-Proceedings%20of%20the%20Servant%20Project.pdf> (consultat el 21-11- 2010).

SARTI, R. (2005): "Conclusions. Domestic service and European identity", Pasleau, S. i Schopp, I. (eds) amb Sarti, R.: *Proceedings of the Servant Project*, Liège, Université de Liège, volum 5: 195-284.

<http://www.uniurb.it/SARTI/Raffaella%20SARTI-Who%20are%20Servant-Proceedings%20%of%20the%20Servant%20Project.pdf> (consultat el 21-11- 2010).

SARTI, R. (2006): "Domestic service: past and present in southern and northern Europe", *Gender and History*, núm. 18: 222-245.

SARTI, R. (2010): "Fighting for Masculinity: Male Domestic Workers, Gender and Migration in Italy from the late Nineteenth Century to the Present", *Men and Masculinities*, núm. 13, 1: 16-43.

SCANLON, G.M. (1986, 2a.ed): *La polémica feminista en la España contemporánea, 1868-1974*, Madrid, Akal.

SCOTT, J. (1982): "The Mechanization of Women's Work", *Scientific American*, volum 247: 166-187.

SCOTT, J. (1990): "El género: una categoría útil para el análisis histórico", Amelang, J. i Nash, M. (eds.): *Las mujeres en la Europa Moderna y Contemporánea*, València, Institut d'Estudis Valencians: 25-56.

SCOTT, J. (1991): "La mujer trabajadora en el siglo XIX", Duby, G. i Perrot, M. (dir): *Historia de las mujeres en Occidente. El siglo XIX*, volum 4, Madrid, Taurus: 428-461.

SCOTT, J. i TILLY, L. (1984): "El trabajo de la mujer y la familia en Europa durante el siglo XIX", Nash, M. (ed.): *Presencia y protagonismo. Aspectos de la historia de la mujer*. Barcelona, Serval: 51-90.

SIMON, G. (1921): *La législation ouvrière de la République Polonaise*, Varsovia, Société Publications Internationales.

SOTO CARMONA, A. (1989): *El trabajo industrial en la España Contemporánea (1874-1936)*, Barcelona, Antrophos.

SOTO CARMONA, A. (1994): *Clase obrera, conflicto laboral y representación sindical. Evolución socio laboral de Madrid, 1939-1991*, Madrid, GPS.

SOTO CARMONA, A. (1996): "La condición de la mujer trabajadora a finales del siglo XIX", Vara, M.J. i Maquieira, V. (coord.): *El trabajo de las mujeres: siglos XVI-XX, Actas de las VI Jornadas de Investigación Interdisciplinar sobre la mujer*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, Instituto Universitario de Estudios de la Mujer: 345-354.

SWIFT, J. (2008, primera edició 1731): *Instrucciones a los sirvientes*, Barcelona, Sexto Piso.

TATJER, M. (1980): "La inmigración en Barcelona en 1930: los andaluces en la Barceloneta", *Estudios Geográficos*, núm. 159: 119-143.

TATJER, M. (1997): "L'evolució de la població de Barcelona entre el 1860 i el 1897", Sobrequés, J. (ed.): *Història de Barcelona*, volum 6, Barcelona, Enciclopèdia Catalana: 119-150.

TAVERA, S. (1992): "Solidaridad Obrera". *El fer-se i desfer-se d'un diari anarco-sindicalista (1915-1939)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, Col·legi de Periodistes de Catalunya.

TAVERA, S. (2009): *L'Escola de la Dona. 125 anys construïnt un camí cap a la igualtat, 1883-2008*, Barcelona, Diputació de Barcelona.

TUÑÓN DE LARA, M. (1972): *Estudios sobre el siglo XIX espanyol*, Madrid, Siglo XXI.

VAN DEN EECKHOUT, P. (2006): *Costums and contracts: firing foreman un 19 century Ghent*, (fotocòpia).

VARO, N. (2014): *Treballadores, conflictivitat laboral i moviment obrer a l'àrea de Barcelona durant el franquisme. El cas de Comissions Obreres (1964-1975)*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

VÁZQUEZ, J.M. (1960): *El servicio doméstico en España: situación real y propuesta de resolución para sus problemas*, Madrid, Instituto Nacional de Previsión.

VÁZQUEZ GARCÍA, F. i MORENO MENGIBAR, A. (1998): *Poder y prostitución en Sevilla (siglos XIV al XX): la Edad Contemporánea*, Sevilla, Universidad de Sevilla.

VÁZQUEZ OSUNA, F. (2005): *La rebel·lio dels tribunals. L'Administració de justícia a Catalunya (1931-1954): La judicatura i el Ministeri Fiscal*. Catarroja, Afers.

VEGA E. (2004): *Entre revolució i reforma. La CNT a Catalunya, 1930-1936*, Lleida, Pagès Editors.

VEGA E. (2007): "Mujeres y asociaciones obreras frente al seguro obligatorio de maternidad durante la Segunda República", Borderías, C. (ed.): *Género y políticas del trabajo en la España contemporánea*, Barcelona, Publicacions i edicions Universitat de Barcelona- Icària: 253-273.

VENEZIANI, B. (1994): "La evolución del contrato de trabajo", Hepple, B. (ed.): *La formación del derecho del trabajo en Europa*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

VILLAR, C. (2013): *Treball i gènere a la indústria metal·lúrgica de Barcelona (segles XIX i XX)*, Tesi Doctoral, Universidad de Barcelona.

VILLAR, C., BORRELL, M., ENRECH, C., ROMERO, J. i IBARZ, J. (2011): "Working women and "de-unionization": the struggles for autonomy", Woodward, A. E., Bonvin, J-M. i Renom, M. (eds.): *Transforming gendered well-being in Europe: the impact of social movements*, Cornwall, Ashgate: 52-65.

VINYOLES, T. (2008): "Respuestas de mujeres medievales ante la pobreza, la marginación y la violencia", *Clío & Crimen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, núm. 5: 72-93.

WALTER, B. (2005): "Irish domestic servants and English national identity", Pasleau, S. i Schopp, I. (eds) amb Sarti, R.: *Proceedings of the Servant Project*. Liège, Université de Liège.

WEISMER, M. (1981): "Paltry peddlers or essential merchants? Women in the distributive trades in early modern Nuremberg", *Sixteenth-Century Journal*, núm. 12: 3-13.

WHITE, S. (1996): "Ad Controveriam Reprimendam: Family Groups Society and Disputes Prefention in Medieval Poland, c.1200", *Law and History Review*, núm. 14: 213-43.

WIKANDER, U., KESSLER-HARRIS, A., LEWIS, J. (eds.) (1995): *Protecting Women: Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*, Urbana, University of Illinois Press.

WINDMULLER, J. P. (1969): *Labour relations in the Netherlands*, Nova York, Cornell University Press.

WRIGLEY, E. A. (1992): *Gentes, ciudad, riquezas. Las transformaciones de la sociedad tradicional*, Barcelona, Crítica.

YSAS, P. i MOLINERO, C. (1993): "Un instrumento esencial del régimen franquista. La organización sindical", Tusell, J. (coord.): *El régimen de Franco, 1936-1975: política y relaciones exteriores*, volum 1: 89-98.

ZANCADA, P. (1929): *Derecho corporativo español*, Madrid, Bosch.

Fonts publicades

Anales del Instituto Nacional de Previsión, 1909 a 1941.

Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona, 1902 a 1920, Barcelona, Herrich y Comp. en comandita.

Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona, 1905 (inclou el Cens Obrer de Barcelona de 1905), Barcelona, Herrich y Comp. en comandita.

Boletín del Instituto de Reforma Social [2003, recurs electrònic]: 1903 a 1924, Ed. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Boletín de Información del Instituto Nacional de Previsión, 1940 a 1946.

Censos Nacionales de Población, 1860 a 1950.

Colección legislativa de España, Jurisprudencia Civil, 1900 a 1936.

Dirección General de Trabajo (1931): *Estadística de Salarios y Jornada de Trabajo referidas al período 1914-1930*, Madrid: Imprenta y Encuadernación de los Sobrinos de la Sucesora de M. Minuesa de los Rios.

Estadística: anexo a la Gaceta Municipal, 1927 a 1946.

Gaceta Municipal de Barcelona, 1914 a 1951.

Nomenclature of professions. International Institute of Statistics.

Repertorio de Legislación Aranzadi. Aranzadi Social, 1900 a 1950.

Publicacions periòdiques

Diario de Barcelona, 1870-1937.

Feminal, 1907-1917 i 1925.

Justícia Social. Òrgan de la Unió Socialista de Catalunya (1921-1923 / 1931-1936).

La Dona Catalana, 1925-1938.

La Dinastia, 1883-1904.

La Gaceta de Madrid / Gaceta de la República / Boletín Oficial del Estado (1850-2010).

La Mujer en su casa 1921-22/1928-30/1932/1934-35.

La Vanguardia, 1881 a 1950.

Solidaridad Obrera, 1907 a 1939.

Fonts d'arxiu

Arxiu Diocesà de Barcelona:

Miscel·lània I, carpeta XXIII, escoles catòliques:

Patronat parroquial d'obreres de Sarrià sota l'Advocacia de la Divina Pastora, 1913.

Hojas de visitas semanales a las Escuelas, 1913.

Miscel·lània I carpeta XXXV:

Bases de la Unión de Señoras para la defensa de la obrera sirvienta, 1919.

Estatutos de la Unión Profesional de Sirvientas, 1919.

Liga de Señoras Asociadas 1919.

Correspondencia. Carta anónima, 1919.

Correspondencia. Carta de Maria Noguera, 1919.

Full volant "A las obreras sirvientas", 1919.

Arxiu del Tribunal Superior de Catalunya:

Fons Tribunales Industriales 1936-1938.

U.I 10/1936; U.I 14/-1936; U.I 15/1936; U.I 20/1937; U.I 22/1937; U.I 24/1937 U.I 26/1937; U.I 27/1937; U.I 29/1937; U.I 33/1938; U.I 34/1938; U.I 35/1938; U.I 39/1938; U.I 37/1938.

Arxiu de la Diputació de Barcelona:

Obra realitzada. Mancomunitat de Catalunya, Hisenda, DUP 24.

Obra realitzada. Mancomunitat de Catalunya, Hisenda, DUP 27.

Arxiu Històric de Sabadell:

Signatura G 82-549:

Fulls volants, abril del 1934.

Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB):

Padrons municipals de Barcelona, 1848 i 1930.

Signatura. Top: 4-E-04-01-C-40007 N° exp.: 293 BIS Codi classif. A 183:

Ayuntamiento constitucional de Barcelona, Comisión de Gobernación núm. 293 bis. Exp. relativo a facilitar a los sirvientes domésticos de ambos sexos una Carta de seguridad o identidad según lo dispuesto en el cap. XLI de las Ordenanzas municipales, Año 1891.

Suplement al *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* del 19 de març de 1891.

Capítol XLI: 116.

Biblioteca Francesca Bonmanson, secció Dona:

Signatura F 331 Ins MZ:

Crónica anual del Instituto de la Mujer que trabaja. Organización Acción Social Femenina de la Caja de Pensiones para la vejez y el ahorro, 1920-1921.

Signatura FB06 (46.71Bar) Ins MZ:

Informe de la Junta Directiva, gener 1916, Memòria 1916-17.

Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona 1923.

Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona 1924.

Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona 1925.

Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona 1926.

Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona 1927.

Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona 1928.

Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona 1928.

Memòria de l'Institut de Cultura Popular de la Dona 1930.

Curs 1918-1919 de l'assignatura Economia Domèstica. LLIçó 3.

Curs 1918-1919 de l'assignatura Economia Domèstica. Lliçó 4.

Dipòsit d'Arxius de Cervera (DAC):

Fons: *Magistraturas de Trabajo de Barcelona, 1939-1950*

ÍNDEX DE TAULES I GRÀFICS

Índex de taules	
Taula 1. Evolució de l'epígraf en el Censos Nacionals de Població, Espanya, 1860-1950	64
Taula 2. Professions que es desagreguen del servei domèstic (s. xx)	68
Taula 3. Composició per sexes del servei domèstic, Barcelona capital, 1860-1950	69
Taula 4. Distribució per sexes del servei domèstic en algunes ciutats europees (%)	70
Taula 5. Percentatge de la població ocupada al servei domèstic en relació a la població activa segons el sexe, Barcelona capital, 1860-1950	73
Taula 6. Dones ocupades per subsectors econòmics, Barcelona capital, 1860-1940 (xifres absolutes)	74
Taula 7. Distribució per estat civil de la mà d'obra femenina ocupada al servei domèstic, Barcelona capital, 1900-1940 (%)	76
Taula 8. Composició per edat de la mà d'obra femenina al servei domèstic, Barcelona capital, 1930-1940 (%)	78
Taula 9. Origen de les dones dedicades al servei domèstic. Barcelona, 1848-1930 (%)	79
Taula 10. Mà d'obra femenina ocupada al servei domèstic segons edat, Barcelona, 1848 i 1930 (%)	80
Taula 11. Taxa d'alfabetització de la mà d'obra femenina ocupada al servei domèstic barceloní segons el seu origen, 1930 (%)	81
Taula 12. Agències barcelonines que oferien servei domèstic i anys d'activitat	90
Taula 13. Demanda, oferta i col·locació en el sector del servei domèstic a través de la Borsa de Treball de Barcelona, 1915-1921 (%)	124
Taula 14. Mà d'obra femenina ocupada al servei domèstic segons el tipus de servei. Barcelona, 1848 i 1930 (%)	131
Taula 15. Salari monetari mitjà (pessetes/dia) del servei domèstic en domicili particular, Barcelona, 1856-1950	136
Taula 16. Salari mitjà (pessetes/dia) de treballadores en diferents oficis de diversos subsectors econòmics, Barcelona, 1856/60, 1905 i 1930	141
Taula 17. Salari/mes de "Servicios personales", Barcelona, 1905	144

Taula 18. Número de demandes conservades presentades davant dels Tribunals Industrials de Barcelona, 1931-1938 (xifres absolutes)	216
Taula 19. Número d'expedients contenciosos. Magistratures de Treball de Barcelona, 1939-1950 (xifres absolutes)	225
Taula 20. Percentatge d'expedients segons tipus de demandes presentades per les serventes domèstiques davant dels Tribunals Industrials, Barcelona, 1936-1938	229
Taula 21. Percentatge de demandes exclusivament salarials i demandes conjuntes de salaris i acomiadament presentades pel servei domèstic davant dels Tribunals Industrials, 1936-1938	230
Taula 22. Resolucions judicials a les demandes presentades per les treballadores domèstiques davant dels Tribunals Industrials de Barcelona, 1936-1938 (%)	244
Índex de gràfics	
Gràfica 1. Distribució del servei domèstic femení segons edats (xifres absolutes). Barcelona capital, 1887-1940	77
Gràfica 2. Mostra d'anuncis relatius al servei domèstic. Barcelona, 1881-1950	89

SIGLES

ADB: Arxiu Diocesà de Barcelona

AGA: Archivo General de la Administración

AHCB: Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona

AHCO: Arxiu Històric de CCOO

AHDB: Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona

AHS: Arxiu Històric de Sabadell

AMA: Arxiu Municipal Contemporani (abans Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona)

ANC: Arxiu Nacional de Catalunya

BPA: Biblioteca Pública Arús

BCAB: Biblioteca del Col·legi d'Advocats de Barcelona

BFB: Biblioteca Francesca Bonnemaison

BIRS: Boletín del Instituto de Reformas Sociales

BNC: Biblioteca Nacional de Catalunya

BOE: Boletín Oficial del Estado

BPR: Biblioteca del Pavelló de la República

CANPO: Comisión Asesora Nacional Patronal y Obrera

CES: Cens Electoral Social

CL: Colección Legislativa de España

EPA: Encuesta de Población Activa

INP: Instituto Nacional de Previsión

IRS: Instituto de Reforma Social

LVG: La Vanguardia

MT: Magistratura de Trabajo

OIT: Organización Internacional del Trabajo

SO: Solidaridad Obrera

STS: Sentencia del Tribunal Supremo

TI: Tribunal Industrial

TS: Tribunal Supremo

TSJC: Tribunal Superior de Justícia de Catalunya

RESUM

Els més recents estudis sobre els canvis en l'estructura ocupacional en els processos d'industrialització han qüestionat les teories generals sobre la contribució dels diferents sectors al creixement econòmic, donant nova rellevància al sector serveis. Tal com s'ha assenyalat, si poguéssim superar el tradicional subregistre del treball femení aquesta importància encara seria més elevada. Aquesta línia de recerca ha contribuït a donar un nou impuls a l'interès per l'estudi del sector serveis, que ha tingut una importància i una anàlisi menor per part de la història econòmica i social; com a conseqüència, també s'ha atorgat rellevància a un millor coneixement del servei domèstic. A Espanya, l'estudi del servei domèstic ha rebut una atenció més gran durant l'època moderna i el trànsit del període preindustrial a l'industrial que durant l'època contemporània. A Catalunya, si bé alguns estudis han atès el servei domèstic a inicis del segle XIX o a partir dels anys 60 del segle XX –aquests darrers, a través de la història oral–, pràcticament són inexistents els estudis centrats en altres períodes dels segles XIX i XX.

Aquesta tesi té com a objectiu contribuir a un millor coneixement del sector des de l'estudi del servei domèstic a la ciutat de Barcelona entre el 1900 i el 1950. En ella s'analitzen els canvis de l'estructura intrasectorial i de la composició de gènere de la mà d'obra emprada en aquest sector; el paper de l'Estat i de les associacions obreres en els canvis en l'estructura ocupacional del sector o de les condicions laborals i de protecció sociolaboral. Veurem com la diversitat d'oficis i professions que havien conformat el servei domèstic durant el període preindustrial havia anat desapareixent progressivament al llarg dels segles XVIII i XIX. Així al segle XX s'estava consolidant la pèrdua d'heterogeneïtat del sector reduint-se a la figura de la "noia a tot estar" capaç de realitzar múltiples tasques domèstiques i de cura, perdent, en aquest procés, valor, tant en condicions laborals com en estatus social. D'aquesta manera, també s'estava completant el procés de feminització que, alhora, estava contribuint a precaritzar aquest sector econòmic empitjorant la seva posició social dins del mercat de treball barceloní. Així mateix, s'analitza la formació del mercat de treball del servei domèstic, l'origen sociodemogràfic dels seus treballadors i treballadores i el funcionament de l'esmentat mercat a través de les institucions i els mecanismes intermediaris entre l'oferta i la demanda de servei domèstic. Alhora, s'estudien també les condicions salarials i laborals, així com l'associacionisme de diferent signe i la posició dels diferents actors socials (Estat, sindicats, patronal i treballadors/es domèstics) davant la

situació del servei domèstic. La complexitat d'aquesta aproximació ha requerit el recurs a diversos tipus d'arxius i fonts qualitatives i quantitatives, a les que em referiré breument en aquest resum. A continuació se sintetitzen molt breument els aspectes més concrets estudiats en cadascun dels capítols de la tesi.

En el primer capítol s'analitza la posició del servei domèstic dins la legislació social espanyola entre el 1900 i el 1950. Des d'inicis del segle passat, moment en què es va començar a implementar la primera legislació laboral espanyola, el debat entorn la posició del servei domèstic dins de les normatives laborals i socials va girar al voltant de la necessitat i/o de l'adequació d'incorporar els servents/es domèstics dins de la categoria de treballadors/es. Davant la continuada exclusió del servei domèstic de la majoria de normes, tant les destinades a la classe obrera en general com als col·lectius femenins en particular, els escassos oficis encara ocupats per homes dins del sector domèstic (xofers, joqueis, jardiners, cambriers i cuiners d'hotels, fondes, etc.) van optar per segregar-se per tal d'adquirir millors condicions de treball i drets laborals, comptant amb el suport de sindicats, legisladors i magistrats. Les argumentacions per marginar el servei domèstic de la normativa plantejades pel conjunt d'actors socials permetran observar com la categoria de servent/a s'estava reduint a aquells oficis ocupats per dones, circumscrits a l'estricta àmbit del domicili privat i identificats amb el treball reproductiu i de cura exercit per la dona del cap de família.

Durant aquest període es va completar el procés de feminització del sector domèstic barceloní. Les dades estadístiques, tot i els problemes d'opacitat i subregistre en relació al servei domèstic, permeten analitzar la composició del servei domèstic i la seva distribució en el mercat de treball barceloní entre el 1860 i el 1950, objectiu del segon capítol d'aquesta tesi.

El tercer capítol examina, d'una banda, els diversos mecanismes d'intermediació, públics i privats, que gestionaven, amb més o menys èxit, la contractació en el servei domèstic de noies joves, solteres, immigrants i amb majors nivells d'alfabetització del que s'acostuma a apuntar, quan arribaven a la ciutat de Barcelona, convertint el sector en la porta d'entrada al mercat de treball barceloní. Aquests organismes intentaven unir contractació, formació, control i accés a l'ofici. D'altra banda, en aquest mateix capítol tercer, es descriuen les llargues jornades de treball, la inexistència de descans o vacances, les acusacions de furts, l'accidentalitat, els maltractaments físics o els casos d'assetjament sexual que caracteritzaven les condicions de treball del servei domèstic. A més a més, en termes salarials, tot i que, sovint, gaudien d'allotjament i

manutenció a diferència del que succeïa en altres sectors econòmics, el seu salari en relació al de les treballadores d'altres sectors econòmics havia anat disminuint des del 1856 fins al 1930, aspecte que mostra l'increment de la precarietat salarial i laboral d'aquest sector. Davant d'aquestes condicions laborals, en períodes de majors oportunitats laborals en altres sectors, generalment a la indústria –per exemple als anys 10 i 20 del segle XX–, abandonaven el servei domèstic i només hi retornaven en períodes de crisi –com va succeir als anys 30 i 40 del segle passat–, ja que el servei domèstic, era, en termes laborals, un sector poc atractiu per a la classe obrera barcelonina.

Als capítols quart i cinquè s'analitzen les mobilitzacions que el servei domèstic va realitzar per tal de millorar les seves condicions de treball i reivindicar drets sociolaborals a través del sindicalisme i dels tribunals laborals. El sindicalisme i els tribunals de caràcter laboral s'havien convertit en mecanismes que treballadors i treballadores tenien per tal de defensar els seus interessos laborals i, ambdós, en poques ocasions, van prestar atenció a les problemàtiques dels servents/es domèstics. Tant el sindicalisme de classe com el sindicalisme de caràcter catòlic només van mostrar un interès per la sindicació del servei domèstic durant períodes en els quals existia una voluntat sindical per augmentar la seva base social –en el cas de la CNT barcelonina als anys 30 del segle XX– o pel temor a les conseqüències que el gruix de treballadores domèstiques se sindicassin dins del sindicalisme de classe així com la voluntat de garantir l'oferta de servei dòcil i disciplinat –en el cas del sindicalisme catòlic als anys 20. Per la seva banda, les serventes, tot i estar excloses de les polítiques laborals de l'Estat i de les polítiques i agendes sindicals durant la pràctica totalitat del període estudiat, quan van poder accedir als sindicats i/o als tribunals de justícia de caràcter laboral en van fer ús sindicant-se i presentant demandes per tal de millorar les seves condicions de treball o demandar el compliment de drets laborals. En aquest sentit, durant la II República, les serventes domèstiques van afiliar-se a la CNT i van presentar demandes davant dels tribunals industrials, aquests darrers sovint reticents o contraris als seus interessos. Les treballadores van denunciar la seva situació laboral i van reivindicar millors condicions i posició en el mercat de treball, qüestionant així el suposat apoliticisme del servei domèstic.

Per realitzar aquest treball he utilitzat diferents fonts de caràcter heterogeni per tal d'encaixar-les i aproximar-me a la situació d'un grup laboral que disposa de poques fonts de caràcter homogeni. En aquest sentit, en primer lloc, he realitzat un recorregut per les lleis i normatives que afectaven el servei domèstic, la jurisprudència emesa

pels tribunals i les anàlisis realitzades per la doctrina jurídica. En segon lloc, s'ha analitzat la variada documentació de diverses institucions públiques i privades (Ajuntament, Diputació de Barcelona, Diòcesi de Barcelona, Escola Popular de la Dona, etc.) així com la informació estadística emesa per alguns d'aquests organismes. Així mateix, els Censos Nacionals de Població, complementats amb altre tipus d'informació estadística (padrons, estadístiques emeses per organismes locals, etc.), m'han permès examinar l'estructura del sector domèstic. En tercer lloc, la premsa, tant la burgesa com l'obrera, ha estat central en aquest treball. Així doncs, s'han buidat exhaustivament els diaris *La Vanguardia* i *Solidaridad Obrera*. Finalment, també he buidat els expedients judicials conservats de les demandes presentades pel servei domèstic davant dels tribunals de caràcter laboral (tribunals industrials i magistratures de treball).

En definitiva, durant la primera meitat del segle XX, a diferència del que succeïa durant el període preindustrial –on en el sector convivien homes i dones amb diversitat d'edats i orígens socials–, el servei domèstic concentrava noies joves de classes populars que arribaven a un sector econòmic que s'havia anat precaritzant: desregulat normativament, desatès sindicalment i amb males condicions salarials i laborals, s'havia empitjorat la seva posició en el mercat de treball urbà barceloní. Analitzar aquest sector històricament permet observar com aquesta situació va consolidar unes condicions que contribueixen a explicar l'actual fragilitat d'aquest sector econòmic, tal com mostren les darreres dades de l'OIT.